Б 5001

ГЕОРГИ ДАСКАЛОВ

БЪЛГАРО-ЮГОСЛАВСКИ ПОЛИТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ 1944 1945

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
„КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ГЕОРГИ ДАСКАЛОВ

БЪЛГАРО-ЮГОСЛАВСКИ ПОЛИТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ 1944 1945

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
„КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СОФИЯ • 1989

В книгата се разглеждат взаимоотношенията между нова България и нова Югославия в заключителния период на Втората световна война. Осветлени са възловите проблеми на двустранния диалог. Разкрита е последователната линия на България за по-бързия разгром на хитлерофашизма и за подпомагане на братските югославски народи. На основата на богат и неизползван досега изворов материал е показан сложният и нелек път, който трябва да изминат двете страни при изграждане на добросъседските отношения.

Трудът е предназначен не само за специалисти балканисти и международници, но и за всеки читател, който се интересува от международните отношения на отечественофронтовска България през Втората световна война.

Б 5001
1
УН. БИБЛИОТЕКА
инв. № 8440
1990
436

© Георги Димитров Даскалов
1989
c/o Jusautor, Sofia

0000124310

ГЕОРГИ ДАСКАЛОВ

БЪЛГАРО-ЮГОСЛАВСКИ ПОЛИТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ 1944—1945

Георги Даскалов

БОЛГАРО-ЮГОСЛАВСКИЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ 1944—1945

Университетское издательство им.
Климента Охридского
София • 1989

Georgi Daskalov

BULGARIAN-YUGOSLAVIAN POLITICAL RELATIONS 1944—1945

Kliment Ohridski University Press
Sofia • 1989

ПРЕДГОВОР

Настъплението на Съветската армия на Балканите през лятото на 1944 г. открива нова страница във взаимоотношенията между народите на България и Югославия. Създават се обективни предпоставки дотогавашното единодействие между техните антифашистки сили да прерасне на качествено нов етап. Неговата социална база се изменя с Деветосептемврийската победа в нашата страна и със започналото през септември—октомври 1944 г. трайно изгонване на хитлеристките нашественици от Югославия.

След 9 септември 1944 г. в България завзелият властта Отечествен фронт разполага със силите и възможностите на цялата държава. Те са мобилизирани в най-голяма степен от БРП(к) и отечественофронтовското правителство за подготовка и успешно провеждане на Отечествената война срещу фашистка Германия.

С народната победа в нашата страна и с излизането на Съветската армия на западната ѝ граница се открива възможността и за освобождението на Югославия от хитлерофашисткия окупатор и от местните куизлинговски режими. В хода на съвместните бойни действия на Съветската армия, Българската народна армия (БНА) и Югославската народоосвободителна войска (ЮНОВ) се пристъпва към възстановяване на югославската държавност и към трайно установяване властта на Народноосвободителния фронт[1]. Успешното приключване на

[1] Народноосвободителният фронт (НОФ) е масова организация за национално освобождение на Югославия. Тя не е междупартийна коалиция, а единно движение на борещите се маси, организирани и направлявани от Югославската комунистическа партия (ЮКП). Народноосвободителното движение има свои органи на общоюгославско политическо представителство в лицето на Антифашисткото вече за народно освобождение на Югославия (АВНОЮ). На своята втора сесия (29 ноември

Белградската операция, освобождаването на значителни територии от Югославия, в които се формират органи на народна власт, и фактическото възстановяване на югославската държава към края на 1944 г. водят до създаване на качествено нови политически и военни условия и от югославска страна във взаимоотношенията ѝ с нова България.

Революционнокласовият характер на промените в двете съседни страни и общите външнополитически цели на правителството на Отечествения фронт и на НКОЮ в борбата срещу общия враг обуславят взаимоотношенията между България и Югославия в заключителния период на Втората световна война.

Военната страна на тези взаимоотношения е била обект на изследване в българската историография[2], поради което тя няма да бъде основен предмет на вниманието ни.

Като самостоятелна тема българо-югославските политически отношения в периода 9 септември 1944—9 май 1945 г. заемат сравнително по-скромно място в българската марксистка историография. Липсват обобщаващи монографични изследвания. Тази празнота се дължи главно на съществуващите до неотдавна ненаучни съображения, възпиращи българските историци в разработката на тази проблематика, както и на трудния достъп до някои архивохранилища.

1943) АВНОЮ се конституира като върховен орган на властта, създава се и Национален комитет за освобождение на Югославия (НКОЮ), изпълняващ функците на народно правителство. Негов председател става Йосип Броз Тито. *(Гибианский, Л.* Развитие югославской революции в ходе народноосвободительной войны и борьба за окончательное утверждение новой Югославии. — В: *Из истории* народно-демократических и социалистических революций в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. М., 1977, 310—325.).

[2] Между основните заглавия, разглеждащи военната страна на българо-югославските отношения, може да се посочат: *История* на Отечествената война на България 1944—1945. Т. 2. С., 1982, 371—377; Т. 3. С., 1983, 293—304; Т. 4. С., 1985, 26—103; *Приносът* на българския народ за разгрома на фашистка Германия. С., 1964, 166—168; *Радулов, Д.* Към въпроса за съвместните действия и взаимните отношения на 4-а армия с ЮНОВ (септември—ноември 1944 г.). — Изв. на ВИНД. Т. 24, 99—116; *Радулов, Д.* Взаимодействие между БНА и ЮНОА през първия период на Отечествената война (септември—ноември 1944 г.). — Военноистор. сборник, 1979, № 1, 3—18; *Димитров, Д.* Втора българска армия и 13-и югославски корпус в Нишката настъпателна операция, — Военноистор. сборник, 1981, № 5, 42—60; *Димитров, Д.* Първа армия и югославските народоосвободителни войски на Кюстендилско-Скопското и Скопско-Прищинското направление през Отечествената война (1944—1945 г.). — Истор. преглед, 1983, № 1, 64—76; *Димитров, Д., Д. Радулов.* „Битката" за Скопие. — Изв. на ВИНД, Т. 38, 116—132.

Първият проблем от изследваната тема се отнася до сложния българо-югославски диалог за дипломатическо осигуряване на бойните действия на БНА срещу хитлерофашистите на югославска територия, както и до трудностите при тяхното провеждане. Особено важно място тук заема споразумението в Крайова (Румъния) от 5 октомври 1944 г. В българската историография няма по-цялостна разработка за Отечествената война, в която то да не е споменато. И досега обаче споразумението не е разгледано във връзка с военностратегическата обстановка на Балканите, с военните и политическите планове на СССР, с последователната политика на нова България за нормализиране на отношенията ѝ със съседите и особено с югославското ръководство. Прегледът върху по-значителните изследвания показва, че на споразумението в Крайова неоснователно е отделено незначително място. В част от българските трудове то само се споменава[3], а в други се отбелязва и ролята на СССР при подписването му[4]. В някои изследвания се

---

[3] *Исусов, М.* Отношения болгарского народа к войне против фашистской Германии (сентябрь 1944—май 1945). — В: *Вторая* мировая война. Книга первая, общие проблемы. М., 1966, с. 178; *Лалков, М.* Отечествената война на България 1944—1945 — продължение на антифашистката борба на българския народ. — Военноистор. сборник, 1974, № 4, с. 28; *Наков, А.* СССР в защита на българските национални интереси след Девети септември 1944 г. Летопис на дружбата. Т. IV, 1972, с. 361; *Добриянов, Т.* Преодоляване на външнополитическата изолация на България 1944—1947 г. — Международни отношения, 1975, № 2, с. 110.

[4] *История* на Отечествената война 1944—1945. С., 1972, с. 25; *Данов, А.* През Ниш, Страцин, Драва, Мур... С., 1969, с. 26; *Гинчев, Г.* Брат за брата. С., 1969, с. 12; *Божинов, В.* Политическата криза в България през 1943—1944. С., 1957, с. 135; *Божинов, В.* Защитата на националната независимост на България 1944—1947. С., 1962, с. 42; *Наков, А.* Българо-съветските отношения 1944—1948. С., 1978, с. 71; *Наков, А.* Подкрепата на СССР за сключване на справедливо примирие с България. — В: *Октомврийската* революция и българо-съветската дружба. С., 1967, с. 262; *Рачев, С.* Българо-югославското антифашистко сътрудничество през дните на Деветосептемврийското въстание (1944 г.). — Studia balcanica, 1972, № 6, 83—84; *Rachev, S.* The Bulgarians and the other balkan peoples in the anti-fascist struggle 1939—1945. Sofia press, 1985, p. 76—77; *Лалков, М.* Българо-югославски отношения и връзки (септември 1944—февруари 1947 г.). Дисертация. С., 1975, 86—88; *Лалков, М.* Българо-югославски отношения и връзки (септември 1944—февруари 1947 г.). Автореферат. С., 1975, с. 11; *Добриянов, Т.* Помощта на Съветския съюз за преодоляване на външнополитическата изолация на народнодемократична България. — В: *Балканите* в международните отношения 1944—1948. С., 1984, с. 100; *Лалков, М.* Основни насоки във външната политика на балканските народнодемократични държави (1944—1948). — В: *Проблемът* за мира в международните отношения 1919—1980. С., 1987, 112—113; *Панайотов, Л., К. Палешутски, Д. Мичев.* Македонският въпрос и българо-югославските отношения. С., 1987, 107—108.

правят невярните изводи, че в резултат на споразумението от югославска страна било „разрешено", било получено „съгласие" или „предоставена възможност" на БНА да участвува във войната[5]. В този дух проблемът се третира и в някои по-нови публикации[6]. В други, без да се вниква в сложната му същност, неаргументирано се извежда на преден план тезата за необходимостта от югославското съгласие. Неадекватно се представя и ролята на СССР, която се свежда само до „посредничество"[7].

Напоследък се правят опити за по-задълбочен и комплексен подход при изясняване на този важен проблем, за критика на изказаните по него ненаучни становища[8].

Възникналите трудности в общата борба на БНА и ЮНОВ срещу хитлерофашистите и тяхната политическа подкладка досега не са изследвани в българската историография[9].

Вторият основен проблем от темата се отнася до изграждането на новите двустранни отношения в условията на заключителния период на Втората световна война. Той включва два конкретни въпроса: полагане основите на новите междудържавни отношения между двете страни и материалната помощ,

---

[5] *Атанасов, Щ.* Кратка история на Отечествената война. С., 1958, с. 73; *Божинов, В.* Политическата криза..., с. 135; *Кинов, И. и др.* Приносът на българския народ за разгрома на фашистка Германия. С., 1964, с. 67; *Участието* на България в разгрома на хитлеристка Германия (септември 1944—май 1945). С., 1975, с. 42.

[6] *Пинтев, С.* Англия и българо-югославското сближение през есента на 1944 г. и пролетта на 1945 г. — Векове, 1979, № 6, с. 19; *Баталски, Г.* Приносът на България за победата над хитлеристка Германия. — Revue internationale d'istoire Militaire, 1984, N 60, p. 231. *Григорова, Ж.* Установяване на нова класова и многостранна политика на България на Балканите (9 септември 1944 г.—1947 г.) — В: *Балканите* в международните отношения 1944—1948..., с. 83; В своя по-късна работа Ж. Григорова вече отчита ролята на СССР за сключване на споразумението. (Вж. *Григорова, Ж.* Балканската политика на социалистическа България 1944—1970. С., 1985, с. 182.)

[7] *Народът* против фашизма 1939—1945. С., 1983, с. 302.

[8] *История* на Отечествената война... Т. 1, 222—223; *Исусов, М.* Комунистическата партия и революционният процес в България 1944—1948. С., 1983, 92—93; *Даскалов, Г.* Споразумението в Крайова от 5 октомври 1944 г. — Истор. преглед, 1980, № 6, 62—74; *Даскалов, Г.* Истината за българо-югославските отношения през септември—октомври 1944 г. в светлината на балканската политика на СССР и Великобритания. — Истор. преглед, 1983, № 6, 99—114.

[9] Отделни конкретни факти за възникналите трудности се споменават в някои изследвания. Вж. *История* на Отечествената война... Т. 1, с. 222; Т. 2, с. 374, 379—380; *Исусов, М.* Комунистическата партия и..., с. 94.

оказана от нова България на народоосвободителните югославски войски и на югославските народи.

Някои страни и факти от първия въпрос са осветлени[10]. Най-голям дял за това има М. Лалков. Своя принос са дали В. Чичовска и Ж. Григорова. Досега обаче няма едно по-системно и завършено проучване върху връзките и контактите на равнището на държавните институции, политическите и масовите организации и отделните ведомства.

Вторият въпрос в известна степен е разработен от българските историци. Заслугата за това е главно на Ст. Танев, Ст. Рачев, Г. Гинчев, М. Лалков, М. Касева и др.[11] Необходимостта от по-пълно и цялостно изследване е наложителна. Мащабите на оказаната българска материална подкрепа на нова Югославия са далеч по-големи от досега известните и те трябва да се направят достояние.

---

[10] *Лалков, М.* Българо-югославски културни връзки (септември 1944—февруари 1947 г.) — Год. на СУ. Истор. факултет. Т. 68, 1974, 323—326; *Лалков, М.* Българо-югославски икономически отношения (септември 1944—февруари 1947). — Векове, 1976, № 2, 55—56; *Чичовска, В.* Културные связи Болгарии с балканскими странами народной демократии (1944—1948). — Etudes historiques. T. 9, 1979, 249—251; *Cicovska, V.* Bulgaria's International Cultural Relations (September 9, 1944—1948). — Bulgarian Historical Review. 1975, № 3, p. 11—12; *Чичовска, В.* Движението за славянско единство и международните културни връзки на България (1944—1947). — В: *Международни* отношения и външна политика на България след Втората световна война. С., 1982, с. 295, 297, 300, 302—303; *Григорова, Ж.* Балканската политика..., с. 172, 179, 189, 191—193, 196—197; *Лалков, М.* Основни насоки във..., с. 114.

[11] *История* на Отечествената война. Т. 3, с. 306; *Гинчев, Г.* Цит. съч., 193—212; *Танев, С.* Всенародната акция в България за подпомагане на югославските народи през 1945 г. — Год. на СУ. Идеологически катедри. Т. 60, С., 1967, с. 333; *Танев, С.* Масовото движение в България за подпомагане на югославските деца през 1944—1945 г. — Истор. преглед, 1969, № 2—3, 234—253; *Рачев, С.* Българският народ в помощ на братска Югославия през време на Отечествената война (1944—1945 г.). — Военноистор. сборник, 1967, № 3, 87—99; *Рачев, С.* Българо-югославското сътрудничество в антифашистката борба (1941—1945). — В: *Девети* септември и Балканите. С., 1974, 67—68; *Божинов, В.* Защита на..., 42—43; *Касева, М.* Братска помощ на българския народ за Югославия (1944—1945 г.). — ИДА, 1966, № 11, 124—129; *Исусов, М.* Стопански разходи на България в Отечествената война (1944—1945 г.), — Истор. преглед, 1969, № 6, 58—59; *Алексиева, Ц.* Интелигенцията в Отечествената война (септември 1944—май 1945). — ИИИ БКП. Т. 27, 1972, с. 166; *Косашки, И.* Военната икономика на България 1939—1945. С., 1980, с. 142, 194—195; *Косашки, И.* Икономически проблеми на коалиционната война. С., 1984, 35—36; *Лалков, М.* Цит. дис., 163—168; *Григорова, Ж.* Балканската политика..., 196—197; *Панайотов, Л., К. Палешутски, Д.* Мичев Цит. съч., с. 109.

Третият основен проблем от темата е за държавно-политическото сближение между нова България и нова Югославия. Върху него сериозно влияние оказва въпросът за Пиринския край (Горноджумайска област, бившия Благоевградски окръг). За изследване на македонския въпрос в двустранните взаимоотношения в заключителния период на Втората световна война са дали своя принос М. Исусов, К. Палешутски, Д. Мичев, Л. Панайотов, Г. В. Димитров, Ж. Григорова, както и авторският колектив на История на Отечествената война на България[12]. Извършените досега проучвания се отнасят главно до взаимните връзки и контакти на централните комитети на БРП (к) и ЮКП, без да се вземат под сериозно внимание събитията и проблемите в тогавашната Горноджумайска област.

В непосредствена връзка с македонския въпрос върху българо-югославските отношения през изследвания период определено влияние оказва и проблемът за южнославянската федерация. Най-голям дял за извършените по него досега проучвания имат М. Исусов, Д. Мичев, К. Палешутски, Л. Панайотов, М. Лалков. В различна степен отношение към него вземат и други изследователи[13]. Досега обаче този въпрос не е изследван цялостно и в необходимата дълбочина. Необходимо е по-

---

[12] *Димитров, Г. В.* Становище и политика на БКП по македонския въпрос. Благоевград, 1971, 44—45; *История* на Отечествената война... Т. 1, с. 220, 224; *Исусов, М.* Комунистическата партия и..., 91—92, 94; *Палешутски, К.* Югославската комунистическа партия и македонският въпрос 1919—1945. С., 1985, 320—325; *Григорова, Ж.* Балканската политика..., с. 208; *Панайотов, Л., К. Палешутски, Д. Мичев.* Цит. съч. 111—114:

[13] *Божинов, В.* Защитата на... 43—44; *Лалков, М.* Цит. дис., 118—119; *История* на Отечествената война... Т. 1, с. 221; *Исусов, М.* Външнополитическата дейност на Васил Коларов (1944—1949). — В: *Международни* отношения и външна политика на България..., 63—64; *Тодорова, Р.* Външната политика на България (февруари 1947—януари 1949 г.). — В: *Международни* отношения и външна политика на България..., с. 31; *Мичев, Д.* Българо-югославски отношения (1944—1948 г.). — В: *Първи* международен конгрес по Балканистика. София 23 май—3 юни 1981. Доклади. Социални и революционни движения в България. 2. Работническо, комунистическо и селско движение. С., 1982, 469—472; *Исусов, М.* Комунистическата партия и..., 97—99; *Добринов, Д.* Югославската историография за Георги Димитров, македонския въпрос и българо-югославските отношения (1944—1948 г.). — Истор. преглед, 1983, № 5, с. 114; *Пинтев, Т.* Англия и българо-югославското..., 19—25; *Палешутски, К.* Цит. съч., 325—328; *Григорова, Ж.* Балканската политика..., 207—209; *Боев, И.* Балканите в глобалната политика на САЩ 1945—1975. С., 1986, с. 71; *Панайотов, Л., К. Палешутски, Д. Мичев.* Цит. съч., 118—121; *Пинтев, С.* Англия и репарациите за Гърция в мирния договор с България. — В: *Българо-английски* отношения в ново и най-ново време. С., 1987, с. 141; *Лалков, М.* Осиовни насоки във..., 104—105.

убедително да се покажат различният подход на двете страни при осъществяване на сближението, различните им интереси и цели, както и тези на Великите съюзни сили и тяхното отношение към него.

„Белите полета" на темата, невъведеният в научно обръщение значителен фактически материал, неубедителните оценки по възлови проблеми, откъснатото разглеждане на отделни въпроси от контекста на историческия процес, включително и недостатъчното отчитане на въздействието и влиянието върху тях на македонския въпрос ни дават основание да считаме, че темата за българо-югославските политически отношения в периода 9 септември 1944 г.—9 май 1945 г. все още не е разработена в българската историческа книжнина комплексно, в своята цялост и пълнота, с нужната взаимна обусловеност на проучваните явления[14].

Югославската историография, мемоаристика и публицистика въведоха тези и постановки, неадекватни на историческия процес, които упорито и целенасочено се разпространяват сред международната научна общественост. С тенденциозната интерпретация на редица възлови въпроси, с преиначаването на някои исторически факти и премълчаването на други се цели да бъде омаловажена необходимостта от участието на нова България във войната срещу фашистка Германия, да се прикрие амбициозната следвоенна програма на югославското ръководство за доминираща роля на Югославия на Балканите, да се хвърли върху нова България отговорността за създадените от югославска страна трудности в бойното взаимодействие и да се покрие с пепелта на забравата огромната всестранна българска помощ за югославските народи[15].

В някои югославски мемоари и изследвания авторите им се спират на контактите и връзките на представителите на ЮКП и ЮНОВ с отговорни дейци на нова България през септември и първата половина на октомври 1944 г. На преден план в тях се изтъкват югославският интерес към Горноджумайска област,

---

[14] Въпреки обективните трудности, пред които е бил изправен вследствие ограничения достъп до домашните документални извори, М. Налков е първият български историк, който успешно подхожда към едно по-цялостно разработване на темата.

[15] В направения преглед на югославската историография за българо-югославските отношения (1941—1944) Д. Мичев подлага на критичен анализ произведенията на някои югославски историци, отнасящи се до отделни въпроси по изследваната от нас тема (вж. подробно: *Мичев, Д.* Югославската историография за българо-югославските отношения (1941—1944). — Векове, 1980, № 5, 63—65.

установеният диалог с ЦК на БРП (к) по македонския въпрос и организирането на бойното взаимодействие[16].

Югославските автори спират вниманието си и на споразумението в Крайова от 5 октомври 1944 г., като продължават възприетата от периода на войната линия да се омаловажава ролята на БНА. Още в края на четиридесетте години някои от тях твърдят, че включването на страната ни във войната не се налага от военни нужди, а от „необходимост и в интерес на самата България, за да се измъкне от тежкото положение“[17]. М. Апостолски утвърждава тази идея и в по-късните си публикации, като заявява, че маршал Тито „даде съгласие“, „разрешил“ на българската армия да се сражава против немците на територията на Югославия, „за да изтрият петното от челата си“. Като „отзивчив и великодушен политик“ Тито приема искането на българската делегация, за да предостави възможност на българския народ да завоюва някакъв международен успех, „за да не седне на стола за обвиняеми“[18]. Разбира се, М. Апостолски съзнателно изпуска пребиваването преди това на Тито в Москва, неговите срещи и разговори със съветските ръководители.

С. Нешович представя решението на СССР за участие на

---

[16] *Tempo, S.* Revolucija koja teče. kn. 1, Beograd, 1971, 415—424; *Vukmanović — Tempo, S.* Borba za Balkan, Zagreb, 1981, S. 267; *Đilas, M.* Wartime. London, 1977, p. 438; *Чашуле, В.* Македонското прашање 1944—1968. Скопје, 1968, 10—11; *Митровски, Б., В. Глишиќ, Т. Ристовски* Болгарская армия в Югославии 1941—1945. Београд, 1971, 241—142; *Апостолски, М.* Ослободителна војна во Македонија. — *Избор.* Т. 1. Скопје, 1973, 213—214; *Апостолски, М.* Завршните операции за ослободувањето на Македонија. — *Избор.* Т. 4, Скопје, 1973, 259—268; *Нешовиќ, С.* Југословенско-бугарските односи во недамнешното минато. Скопје, 1973, с. 51, 218; *Влаховиќ, В.* Тези за македонското национално прашање. Скопје, 1975, 12—15; *Чинго, Н.* Политиката на БРП (к) спрема македонското прашање во периодот 1944—1948. Скопје, 1976, 71—72; *Апостолски, М.* Великобугарске претензије од Сан Стефана до данас. — Политика, № 23174, 23175, 23176, 23177 — 12, 13, 14, 15. IV. 1978; *Апостолски, М.* Погледи врз југословенско-бугарските односи во Втората светска војна. Скопје, 1980, 317—319.

[17] *Преглед* на народноосвободителната борба в Македония. 1941—1944 г. Белград, 1950 (под ред. на М. Апостолски и Кр. Цървенковски). ВИБ, III, 1978, с. 187.

[18] *Апостолски, М.* Освободителна војна во Македонија..., с. 213; *Apostolski, M.* Zajednička dejstva jedinica NOB i POJ i jedinica Bugarske u Makedoniji (oktobar—novembar 1944). — *Jugoslovensko*-bugarski odnosi u XX veku. Zbornik radova I, Beograd, 1980, 309—310; *Апостолски, М.* Триесет години слободна Македонија. — Гласник, 1974, № 3, 25—26; *Апостолски, М.* Великобугарске претензије од Сан Стефана до данас. — Политика, № 23175, 13. IV. 1978.

БНА във войната като някакво тайнство и груба намеса[19]. „Маршал Тито — пише той — от политически причини приел в Крайова молбата на отечественофронтовското правителство за включване на Българската народна армия в завършващите операции против Германия", въпреки че самият той счита, „че сътрудничеството с бившата окупаторска войска би било за нас по-голяма вреда, отколкото полза"[20]. За С. Нешович споразумението в Крайова е акт „със специално политическо значение", продиктуван единствено „от широтата на интернационалните позиции на маршал Тито към българския народ". Твърдението му, че благодарение „на споразумението Тито — Терпешев отечественофронтовското правителство без никакви действителни заслуги успя да постигне за България големи външнополитически преимущества за бъдещата мирна конференция"[21], е най-грубо изопачаване на историческата истина.

Според Б. Митровски, В. Глишич, и Т. Ристовски, когато към октомври 1944 г. войната в Европа е към своя край, а по-голямата част от Югославия е освободена, югославското ръководство разрешава на БНА да участвува в операциите на територията на Югославия единствено за да предостави уж възможност на България да спечели някакъв външнополитически актив[22]. Връщайки се отново към този въпрос след осем години, Б. Митровски и Т. Ристовски още по-категорично заявяват: „Много помогна и Титова Югославия, позволявайки на Българската народна армия да вземе символично участие в завършващите операции против германските сили на една част от югославската територия с цел да снеме донякъде срама от себе си"[23].

В. Влахович подчертава нетърпението, с което Г. Димитров очаквал „другарят Тито да позволи българските единици да участвуват в завършващите операции против Хитлеровите армии, които се оттеглят от Балкана"[24], внушавайки липсата на

---

[19] *Нешовик, С.* Југословенско-бугарските односи во недаменшното минато. Скопје, 1973, 15—20.

[20] Пак там, с. 35.

[21] *Nešović, S.* Jugoslavia — Bugarska ratno vreme 1941—1945. Beograd, 1978, p. 45—52; *Нешович, С.* Активността за международно признание решенията на АВНОЮ и създаването на нова Югославия. — Мост, 1983, № 83, с. 12.

[22] *Митровски, Б., В. Глишич, Т. Ристовски.* Болгарская армия в... с. 253; *Mitrovski, B., V. Glišić, T. Ristovski.* Bugarska vojska u Jugoslaviji 1944—1945. Beograd, 1971, 205—206.

[23] *Митровски, Б., Т. Ристовски.* Георги Димитров за македонското национално прашање и југословенско-бугарските односи. Скопје, 1979, 138—139.

[24] *Влаховик, В.* Цит. съч., 10—12.

военна необходимост от включването на БНА в бойните действия.

Подобни на горепосочените съждения за споразумението в Крайова са и твърденията на Н. Чинго, Л. Мойсов, В. Глишич и В. Дедиер[25]. В този дух проблемът се интепретира и в обяснителните бележки към избраните произведения на Тито[26].

В. Клякович, макар и по-внимателно, поддържа официалната теза за българската „молба" и за „разрешението", дадено от Тито в Крайова[27]. По повод наша публикация за Крайовското споразумение подробно развива неадекватни на действителността тези по редица принципно важни въпроси, отнасящи се до заключителния период на Втората световна война[28], той подправя историческата истина, като изопачава съдържанието и смисъла на цитираните източници и голословно отрича авторитетни оценки, възприети не само от съветската, но и от югославската историография в съвместни трудове[29].

Горепосочените становища са в унисон с политически оценки на югославските ръководители. В речта си от 21 декември 1976 г., по повод споразумението в Крайова Тито заявява: „Терпешев каза, че ЦК на българската партия моли да разрешим на българската, сега Народна армия, да се бори заедно с нашата Народоосвободителна армия срещу немците. Подчерта, че това е необходимо, за да се измие позорът, който фашисткото правителство на България нанесе, воювайки на страната на фашистка Германия и окупирайки Македония с част от Сърбия. Трябва да призная, че доста се колебах, защото знаех, че нашият народ няма да посрещне радостно това... Между впрочем, имайки предвид необходимостта от развитие на добросъседските отношения между нашите две страни, особено облекчаването на международното положение на нова България, а и разчитайки, че това участие на българската армия в съвместните операции срещу немските подразделения

---

[25] *Чинго, Н.* Цит. съч., 48—49; *Мојсов, Л.* БРП (к) и македонското национално прашање. Скопје, 1978, с. 18; *Glišić, V.* Doprinos NOP-a Jugoslavije razvoju antifašističkog pokreta otpora u Bugarskoj — Jugoslovensko-bugarski odnosi... Zbornik radova I..., S. 304; *Dedjer, V.* Novi prilozi za biografji Josipa Broza Tita. T. 1, Rijeka, 1981, S. 383.

[26] *Tito, J.* Sabrana djela. T. 23, Beograd, 1982, S. IX.

[27] *Клякович, В.* Тито — государственный деятель и стратег 1944—1945. — В: *Исторические* решения Тито. Београд, 1980, с. 226.

[28] *Kljaković, V.* Jugoslovensko-bugarski odnosi u periodu august—octobar 1944, godine u svjetiu sporazuma u Krajovi. — Vojnoistorijski glasnik, broj 3 (september—decembar), 1981, 39—65.

[29] Вж. по-подробно: *Даскалов, Т.* Истината за..., 99—114.

може да бъде полезно, и след съвещание с другарите от Върховния щаб и ЦК аз дадох положителен отговор."[30]

След разгърналата се дискусия в българския и югославския научен печат за Крайовското споразумение прави впечатление възприетият напоследък позитивен подход от югославските историци. В издадения авторитетен труд с избрани военни произведения на Тито се изтъква: „Връщайки се от Москва, Тито пребивава в Крайова на 5 и 6 октомври 1944 година... Постигнато е съглашение (с българската правителствена делегация — б. м. — Г. Д.) за участие на българската войска в боевете против немците и техните съюзници в югоизточната част на Сърбия, в част от Косово и в Източна Македония."[31] В този дух проблемът се третира и в наскоро излезлия труд на В. Стругар[32]. Макар и да се прикрива ролята на СССР за сключването на Крайовското споразумение, горепосочените две заглавия показват, че в югославската историография се преосмисля пропагандираната досега теза за „даденото великодушно съгласие" от югославска страна за участието на БНА в бойните действия срещу хитлерофашистите.

Специално внимание югославските автори отделят и на проблема за федеративното обединение на България и Югославия. Той буди подчертан интерес у някои югославски политически дейци. Характерен за техните публикации до края на четиридесетте години е стремежът им към фактологичното и сравнително обективното изясняване на въпросите[33]. В по-късните си трудове се отдалечават от историческата истина и дори се отричат от свои минали признания. Един от въпросите, които те „преоценяват", е този за инициатора на южнославянската федерация. Независимо от това, че през 1948 г. Едвард Кардел най-отговорно заявява пред Народната скупщина, че има доказателства и документи, потвърждаващи югославското авторство на инициативата за федерацията[34], в своите спомени,

---

[30] *Tito, J.* Naše oslobođenje naše djelo. — Vojnoistorijski glasnik, 1976, N 3, S. 23.

[31] *Тито, Й. Б.* Военная мысль и дело. Выбор из военных произведении (1936—1979 гг.). Београд, 1982, с. 285.

[32] *Стругар, В.* Югославия в огне войны 1941—1945. М., 1985, с. 244.

[33] *Пијаде, М.* За прашањето на Балканската федерација. Скопје. 1949, с. 21; *Пијаде, М.* Говори по прашањето за Балканската федерација Скопје, 1950, 17—36; *Пијаде, М.* Избрани говори и чланци 1948—1949. Београд, 1950, с. 249; *Пијаде, М.* Избрани списи. Т. 1, кн. 5, Београд, 1966, 746—755; *Кардель, Е.* Внешняя политика Югославии. Београд, 1949, с. 17.

[34] *Кардель, Е.* Цит. съч., с. 17.

издадени след 32 години, той твърди: „Идеята за федерацията я даде самият Сталин на Тито през есента на 1944 година...“[35].

Е. Кардел прикрива напористите действия на югославското ръководство за федеративно обединение с България. Според него то приема идеята на Сталин и Димитров за федерацията не само без въодушевление, но и дори със скептицизъм. Тази резервираност Е. Кардел обяснява с изоставането на България в обществено-политическо отношение в сравнение с Югославия и с отрицателното влияние, което тя може да окаже върху социалистическото и държавното изграждане на югославските републики[36].

Л. Мойсов се опитва да обоснове обективните предпоставки за изграждането на южнославянската федерация. След като изтъква, че по време на въоръжената антифашистка борба Югославия се превръща в център на революционните балкански сили, на тази основа той извежда действената линия на ЮКП за сближение на балканските народи[37].

На отделни въпроси от проблема за южнославянската федерация се спират В. Влахович и Й. Смодлака[38].

Макар и с някои нюанси югославската историография остава вярна на дадените политически оценки за южнославянската федерация. В известен дисонанс с Карделовата теза за „съветско-български патент“ на идеята за федерацията авторският колектив под ръководството на Р. Чолакович, Д. Янкович и П. Морача заявява: „Схващайки това единство като залог за по-добро бъдеще на всички балкански народи, ЦК на ЮКП започна разговори за създаване на федерация между Югославия и България.“[39]

Като приема твърдението на Е. Кардел, че Сталин е автор на идеята за федерацията, М. Скакун подчертава, че инициативата за нейното създаване идва от югославска страна. Той не само цитира подбрани части от разменените между двете страни проекти, но и ги „редактира“, като скрива по този начин неудобни за тезата му думи и дори цели изречения. Така за читателя остава неизвестно българското разбиране да се сключи съюзен договор за взаимопомощ като предхождащ фе-

---

35 *Кардель, Е.* Секавања. Борбата за признавање и независност на нова Југославја 1944—1957. Скопје, 1980, с. 119.

36 *Кардель, Е.* Секавања..., с. 121.

37 *Мојсов, Л.* Погледи во минатото блиско и далечно. Скопје, 1977, с. 182.

38 *Влаховик, В.* Цит. съч., с. 8; *Смодлака, Ј.* Партизански дневник. Београд, 1972, с. 206, 224, 235—238, 245, 251—253.

39 *Преглед* на историјата на Сојузот на комуинстите на Југославија. Скопие. 1963, с. 478.

дерацията етап. За него остава скрит и югославският стремеж за незабавното ѝ изграждане при безусловното включване на България в нея като седма република, както и за откъсването на Пиринския край от България още преди завършването на войната[40]. На българо-югославското сближение е посветена и публикацията на Ж. Аврамовски. Според него инициативата за федерацията изхожда от съветска и българска страна и на ЦК на ЮКП не остава нищо друго, освен да я приеме. Ж. Аврамовски публикува проектите за федерацията, без обаче да прояви необходимото аналитично отношение към заложените в тях идеи[41].

Съветското авторство на идеята за федерацията се развива и в някои най-нови официални югославски трудове. Дори и нещо повече, в тях се създава превратното впечатление, че първите стъпки за изграждането на федерацията са на нова България и като че ли нейното ръководство не е имало други виждания за държавнополитическото сближение на двете страни[42]. Стига се и дотам да се обосновава различният им подход към федерацията с различната степен на идейното развитие на водещите в тях революционни сили. Докато югославските са вече скъсали с идейното и теоретично наследство на буржоазния национализъм и хегемонизъм, в българските сили този процес току-що започвал[43].

Със скептицизъм и нежелание югославските автори се спират на многостранната българска материална помощ, оказана на нова Югославия. Те не само че не изследват нейното значение, а, напротив, упрекват българските историци, които пишат за нея. Според М. Апостолски да се напомня за оказаната материална подкрепа на югославските народи е липса на етика, стремеж за унижаването им и за превъзнасяне на нова България като благодетелка[44]. В стремежа си да „обясни" мотивите

---

40 *Skakun, M.* Jugoslovensko-bugarski odnosi. Beograd, 1980. S. 86—91; *Skakun, M.* Balkan i velike sile. Beograd, 1982, S. 84—86. Като цитира т. 5 от първия български проект, той изпуска дума, която подсказва, че проектът е за съюзен договор, а не за федерация, а също и последното изречение, в което се третира запазването на двете правителства до края на войната (*Skakun, M.* Jugoslovensko-bugarski..., p. 87). Тенденциозният подход на М. Скакун е показан от собствения му колега Ж. Аврамовски, който използва същия архивен източник и цитира въпросната точка в нейната пълнота. (*Avramovski, Ž.* Devet projekta ugovora o jugoslovensko-bugarskom savezu i federaciji (1944—1947). — Istorija XX veka, 1983, N 2, p. 103.)

41 *Avramovski, Ž.* Op. cit., p. 91—124.

42 *Tito, J. B.* Sabrana djela. T. 25, Beograd, 1982, S. X, 281.

43 *Историја* Савеза комуниста Југославије. Београд. 1985, с. 299.

44 *Апостолски, М.* Погледи врз..., с. 355.

за помощта той подменя интернационалната ѝ основа с изпитване на вина, подценява нейната морална значимост и омаловажава икономическото напрежение, което тази помощ предизвиква за воюваща България[45]. Н. Чинго не само че не разкрива истината за оказаната българска материална подкрепа, но и се стреми да я дискредитира. Невъзможността да се удовлетворят поредните искания от страна на дейци на съпротивата във Вардарска Македония за оръжие я квалифицира като цинично отношение на българските военни власти[46].

М. Апостолски се опитва да принизи и една от най-ярките изяви на сътрудничеството, бригада „Гоце Делчев", която нова България сформира и придава на Народоосвободителната войска и партизанските отряди (НОВ и ПО) на Македония. Отправя нападки и клевети към българската страна във връзка с нейното изграждане. Прикрива истинските югославски подбуди за разформироване на бригадата, търсейки мотивите в „политическата неподготвеност на бойците и командирите", „в непровереността на кадъра"[47]. Клеветейки нова България, М. Апостолски заявява: „Между другото целите, които се искаше да бъдат постигнати с формирането на бригада „Гоце Делчев", в никакъв случай не бяха насочени към това — да подпомогнат народноосвободителната борба и революцията на македонския народ, напротив, те водеха към това — да извъртят революцията на позициите на великобългарската идеология... да я използват за контрареволюционни цели."[48] Според Н. Чинго БРП (к) и отечественофронтовското правителство, без да се противопоставят открито на формирането на македонските военни единици, не гледат добре на това „отвоюване" на македонците, като се стремят да пречат[49].

В югославската историография се отрича или омаловажава приносът на БНА за освобождението на Югославия. Според М. Апостолски към 5 октомври 1944 г. „югославските въоръжени сили при бездействието на българските дивизии бяха вече извоювали победата", а 4-а българска армия „не показа никакво желание да организира единодействие, нито готовност да води борба против германските войски"[50]. Наред с изопачаването на

---

45 Пак там, 357—358.

46 *Чинго, Н.* Цит. съч., 102—103.

47 *Апостолски, М.* Погледи врз..., 339—344.

48 Пак там, с. 351.

49 *Чинго, Н.* Цит. съч., 102—103.

50 *Апостолски, М.,* Тридесет години слободна..., 24—25; За невярното представяне от югославските историци на приноса на БНА за освобождението на Югославия вж. по-подробно: *История* на Отечествената война... Т. 4, 233—251.

истинската роля и приноса на БНА за освобождението на Югославия югославските автори си поставят за цел да дискредитират нейния морален облик и да я представят вместо съюзник едва ли не като неприятел. Особено старание в това отношение проявяват спрямо съединенията, воюващи за свободата на Вардарска Македония. Според М. Апостолски, Б. Митровски, В. Глишич и Т. Ристовски българските военнослужещи биели населението, грабели и плячкосвали[51]. С „некоректните и неприятелски постъпки на българските части и техните щабове на фронта спрямо народа" С. Нешович се опитва да прикрие истинските подбуди за издадената заповед на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония българската войска да напусне нейния Вардарски дял[52].

Подобни обвинения югославските автори имат и към българските войски, действуващи в района на Ниш, за да обяснят искането на Тито БНА да напусне Сърбия[53].

Много клевети се отправят и по адрес на Първа българска армия през втория период на Отечествената война. Като изхожда от твърдението си, че „неприличното и неприятелското" отношение на българската войска от есента на 1944 г. в Македония и Сърбия се повтаря в Междумурието, Прекомурието и особено в Марибор, С. Нешович заключава: „вълкът никога не си мени нрава, колкото и да се превъзпитава политически"[54].

В някои югославски публикации обект на внимание са връзките и контактите между двете съседни страни. Това обаче е повод за изтъкване на „обективните" предпоставки за присъединяването на Пиринския край към Вардарска Македония[55].

Някои аспекти на изследваната тема са обект на внимание в съветската мемоарна и историческа литература. В спомените си маршал С. С. Бирюзов и армейският генерал С. М. Щеменко разкриват действената роля на съветското военно командуване за споразумението в Крайова[56].

---

[51] *Апостолски, М.,* Погледи врз..., с. 331; *Митровски, Б., В. Глишич, Т. Ристовски.* Бугарската војска во Југославија 1941—1945. Београд, 1971, 284—285.

[52] *Нешовик, С.* Југословенско-бугарските односи..., с. 72.

[53] *Митровски, Б., В. Глишич, Т. Ристовски.* Бугарската војска..., с. 267; *Нешовик, С.* Југословенско-бугарските односи..., 79—80.

[54] *Нешовик, С.* Југословенско-бугарските односи..., 93—101.

[55] *Митрев, Д.* БКП и Пиринска Македонија. Скопје, 1960, с. 66; *История* на македонскиот народ. Кн. трета. Скопје, 1969, с. 451, 454.

[56] *Бирюзов, С.* Советский солдат на Балканах. М., 1963, с. 206, 209; *Суровые* годы. М., 1966, с. 461; *Щеменко, С.* Генералният щаб през войната. Втора книга. С., 1974, 178—181, 186—187.

П. Сохан квалифицира споразумението като „колективно съглашение на две народнодемократични държави със Съветския съюз за военнополитическо сътрудничество“[57]. Макар и в по-малка степен на него е отделено място в някои основни съветски трудове[58], в редица други изследвания[59], както и в съвместния съветско-югославски труд за Белградската операция[60].

Л. Гибианскнй се спира на българо-югославското сближение и на отношението към него на СССР, САЩ и Англия[61].

Българо-югославските отношения през изследвания период се засягат и от полския историк А. Косески. Той изтъква оказаната от България всестранна помощ на югославските народи, а когато засяга въпроса за южнославянската федерация, подчертава хегемонистичните югославски амбиции[62].

Изследваната в настоящия труд проблематика привлича вниманието и на западната буржоазна историография. Подчертан интерес към нея е проявен от английските автори Е. Баркър, Г. Колко, К. Удхауз, Л. Удуърууд, С. Глисолд и др. Сравнително обективно те представят югославските стремежи за присъединяване на територии от съседните страни и за налагане на югославската хегемония на Балканите посредством федеративното обединение. Разглеждат и българо-югославското сближение и отражението му в съветско-английските отношения[63].

---

57 *Сохань, П.* Народная республика Болгария в содружестве стран социализма. Киев, 1984, с. 19.

58 *История* Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг. Т. 4, М., 1962, с. 423; *История* Второй мировой войны. 1939—1945 гг. Т. 9, М., 1978, с. 175; *Втората* световна война. Кратка история. С., 1985, с. 466.

59 *Советские* вооруженные силы в борьбе за освобождение народов Югославии. М., 1960, с. 75; *Великий* освободительный поход, М., 1970, 141—142; *Освободительная* миссия Советских вооруженных сил во Второй мировой войне. М., 1974, с. 212.

60 *Белградская* операция. М., 1964, с. 106.

61 *Гибианский, Л.* Антигитлеровская коалиция и Болгария на завершающем етапе Второй мировой войны — В: *История* и культура Болгарии. М., 1981, 268—270; *Гибианский, Л.* Позиции СССР, Англии и США в отношении Болгарии, Румынии и Венгрии накануне Крымской конференции. — Советское славяноведение, 1981, № 3, с. 22; *Гибианский, Л.* Юго-Восточная Европа в междусоюзнических отношениях на заключительном этапе Второй мировой войны (январ—май 1945). — Etudes balkaniques, 1976, N 1, p. 50.

62 *Koseski, A.* Bulgaria w polityce europejskie 1944—1948. Warszawa, 1975, p. 87—91.

63 *Barker, E.* British Policy in South-East Europe in the Second World War. London, 1976, p. 199—203; *Barker, E.* Macedonia, Its Place in Balkan Power Politics. London, 1950, p. 98—100; *Barker, E.* Britanska politika na

Българо-югославските политически отношения в заключителния период на Втората световна война се оценяват и от американските историци Р. Кинг, С. Палмър, Д. Ятридес, А. Улам, Дж. Бенет, А. Никълс, Дж. Лукас, Дж. Ручек и др. Те разглеждат македонския въпрос като център, около който се формират тези отношения. Техният интерес е привлечен главно от проблема за федерацията, която се свързва със стремежа на Югославия за хегемония на Балканите, както и отношението на СССР, САЩ и Англия към проектираното обединение[64].

Обектът на нашето изследване буди обясним интерес у гръцките буржоазни историци. С преследването на определени политически цели във връзка с югославските амбиции спрямо Егейска Македония се проявява стремеж към сравнително обективно разглеждане на основните моменти в българо-югославския диалог. Типичен представител на този подход е Е. Кофос. На фона на тежкото международно положение на България той изтъква югославската припряност за по-бързото откъсване на Пиринския край от България и за нейното поглъщане като седма република в проектираната федерация[65].

* * *

Настоящият труд е опит за цялостно изследване на българо-югославските политически отношения в периода 9 септември 1944—9 май 1945 г., когато българският народ води съдбовната за своето бъдеще Отечествена война. Поставяме си за цел да се разкрие сложният процес на изграждане и разви-

---

Balkanu u II svjatskom ratu. Zagreb, 1978, S. 193—195; *Kolko, C.* The politics of war. London, 1969, p. 136; *Woodhouse, C.* The struggle for Greec 1941—1949. London, 1976, p. 158; *Woodward, Z.* British foreign policy in the second World War. London, 1971, p. 364; *Glissold, S.* Yugoslovia and the Soviet Union 1939—1973. London, New York, Toronto, 1975, p. 46—47.

64 *Недева, И.* Отражението на междубалканските отношения непосредствено след Втората световна война в американската историография. — В: *Балканите* в международните отношения 1944—1948. С., 1984, 198—199; *Недева, И.* Американска историография за междубалканските отношения (1944—1948 г.). Истор. преглед, 1982, № 5, с. 91; *Iatrides, J.* Balkan triangle. Paris, 1968, p. 21; *Ulam, A.* Titoism and the Cominform. Cambridge, Harvard University Press, 1952, p. 109; *Bennet, J. W., A. Nichols.* The Semblance of Peace. The political Settlement A'fter the Second World War. London, 1972, p. 208. (Вж. *Боев, И.* Цит. съч., с. 71.); *Lukacs, J.* The Great powers and Eastern Europe. New York, 1953, p. 653; *Roucek, J. S.* Balkan Politics. International Relations in No Man's Land. Stanf., 1948, p. 193. (Вж. *Боев, И.* Цит. съч., с. 71.); *Armstrong, H.* Tito and Goliath. New York, 1951, 188—189.

65 *Kofos, E.* Nationalism and communism in Macedonia. Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 138—141.

тие на сътрудничеството и сближението между нова България и нова Югославия, като в тясна връзка с македонския въпрос се потърси обективно обяснение на трудностите в техните взаимоотношения, включително и в съвместната борба срещу фашистка Германия.

Монографията е изградена върху широка документална основа от Централния държавен архив на НРБ, Централния партиен архив, Централния военен архив, Архива на Министерството на външните работи, както и от държавния и партийния архив в Благоевград. Разкрити са и важни документални източници от Централен държавен исторически архив и Архива на Министерството на вътрешните работи. Използвани са и редица български, югославски, съветски и западни документални издания. Голямата част от издирения документален материал се въвежда за първи път в научно обръщение.

Използвани са централният и местният периодичен печат, както и български и чуждестранни публикации, отнасящи се до темата.

Предложената монография не претендира за пълна изчерпателност. Наред с постигнатите резултати отчитаме, че бъдещият по-широк достъп до някои наши архиви, както и възможността да се работи в югославски архивохранилища ще позволят още по-пълно и задълбочено изясняване на поставените въпроси. Надяваме се обаче, че на настоящия етап тя ще допринесе за по-цялостното осветляване на българо-югославските отношения в заключителния период на Втората световна война.

УВОД

Вероломното нападение на фашистка Германия над СССР коренно изменя характера на Втората световна война и обстановката както в света, така и на Балканите. Борбата на антифашистките прогресивни и демократични сили в отделните страни за национална независимост и социална справедливост неразривно се свързва с общата борба за защита на първото пролетарско отечество и за разгрома на фашизма. Това е обективната основа, върху която се изгражда световната антифашистка коалиция.

При новите условия особено се засилва взаимната връзка между антифашистките сили на отделните народи. Като част от общия антифашистки фронт на Балканите антифашистката народноосвободителна борба във всяка отделна балканска страна решава не само конкретни национални задачи, но и влияе върху цялостното развитие на антифашистката борба на полуострова. Така от самото начало се очертава тенденцията към създаване, развитие и задълбочаване на взаимодействието и взаимната подкрепа между антифашистките сили на балканските народи под ръководството на техните комунистически партии[1].

Важна роля в това отношение играе Изпълнителният комитет на Комунистическия интернационал (ИККИ), който непосредствено след нападението над Съветския съюз изпраща директиви до балканските комунистически партии с конкретни указания за действие[2]. На 22 юни 1941 г. ЦК на БРП получава радиограма от Г. Димитров, в която се поставя задачата „да се разгърне движение за създаване на единен интернационален

[1] *Георгиев, Г.* Приносът на българския народ в антифашистката народоосвободителна борба на балканските народи. С., 1979, 17—18.

[2] *Мичев, С.* Георги Димитров и въоръжената антифашистка борба на Балканите (1941—1945). — В: *Девети* септември и Балканите. С., 1974, с. 35.

фронт на борбата на народите против германските и италианските разбойници, стремящи се да заробят балканските народи, независимостта и съществуването на които е свързано с победата на СССР“[3].

ЦК на БРП обръща специално внимание на сътрудничеството и единодействието с югославските антифашисти. Сам Г. Димитров още през юли 1941 г. дава конкретни указания за установяване на връзка с ЮКП и югославските партизани[4]. В това отношение определена роля се възлага на военнослужещите антифашисти от изпратените в Сърбия български части да заместят изтеглените хитлеристки войски. В апела на БРП от януари 1942 г. „Към българския народ в мундири“ се отправя призив: „Не стреляйте против сръбските храбри четници и четнички, побратимявайте се с тях! Да живее освободителната борба на сръбския и другите поробени балкански народи!“[5]

Дейността на БРП във войсковите части в Сърбия и Вардарска Македония започва да дава своите резултати. Военнослужещите антифашисти предават на партизанитс военни сведения, снабдяват сръбските партизани с оръжие и боеприпаси. Това не можеше да не направи впечатление на ръководството на ЮКП, поради което в телеграмата си до Г. Димитров от 22 февруари 1942 г. Тито заявява: „Досега българските войници се държаха добре в отношението си с населението на Сърбия. Някои български войници минаха на страната на партизаните.“[6]

Помощта, която българските военнослужещи оказват на сръбските партизани, разтревожва немскофашисткото командуване в Сърбия. Българските военни власти вземат мерки и през 1942 г. в редица гарнизони в Македония и Сърбия са разкрити нелегални организации и устроени военносъдебни процеси[7].

Общата борба на антифашистките сили на Балканите е основна и постоянна задача пред БРП. Тя мобилизира усилията на своите членове за изпълнение на отечественофронтовската

---

[3] *Ангелова, Т.* Георги Димитров и борбата на Българската комунистическа партия за обединяване на демократичните сили против фашизма и войната, за победата на социалистическата революция в България (1934—1944). — В: *Георги* Димитров — виден деец на международното комунистическо движение. С., 1972, с. 540.

[4] *Рачев, С.* Българо-югославското сътрудничество в антифашистката борба (1941—1945). — В: *Девети* септември и Балканите..., с. 54.

[5] *Работата* на БКП в армията. 1941—1944. С., 1959, 35—37.

[6] *Народно*-освободительная война и революция в Югославии (1941—1945). Сборник избранных документов. Белград, 1982, с. 254.

[7] *История* на Отечствената война... Т. 1, 92—93.

програма от 17 юли 1942 г., в която се издигат искания за изтегляне на българските войски от Сърбия и за осигуряване на националните интереси в споразумение с другите балкански народи[8].

Българските антифашисти съдействуват на ЮКП за разгръщане на въоръжената борба и във Вардарска Македония, където поради липсата на национален гнет този процес е забавен[9]. За укрепване на взаимодействието между БРП и ЮКП и за координиране на общата борба през септември 1943 г. Задграничното бюро на ЦК на БРП изпраща във Върховния щаб на ЮНОВ група български политемигранти от СССР[10].

Докато през 1941—1942 г. на страната на югославските партизани преминават отделни български войници, през 1943 г. започва преминаването на цели групи. Голям успех за българо-югославското антифашистко сътрудничество е образуването на българския войнишки партизански батальон „Христо Ботев"[11].

През пролетта на 1944 г. се образува нова българска партизанска част — Войнишки партизански батальон, наречен Интернационален[12]. През май 1944 г. 1-ва дружина от 123-и пех. полк се побратимява със сръбските партизани и от нея е сформирана бригада „Георги Димитров"[13]. През август 1944 г. е изграден българският войнишки батальон „Петко Напетов", а в края на месеца и началото на септември се създават войнишките батальони „Димитър Благоев" и „Васил Петлешков"[14].

Със съвместните си бойни действия през лятото на 1944 г. българските и югославските партизани сътворяват ярки моменти в общата антифашистка борба. През юни бригада „Георги Димитров" съвместно с 11-а сръбска бригада унищожава хитлеристкото летище край Лесковац, по повод на което Тито изпраща поздравително писмо до нейния командир[15]. Впоследствие след настоятелните искания на пълномощника на ЦК на ЮКП и на Върховния щаб на ЮНОВ Светозар Вукманович-Темпо бригадата е прехвърлена от Сърбия във Вардарска Ма-

---

[8] *История* на антифашистката борба в България (1939—1944). Т. 1. С., 1976, с. 242, 244.

[9] *Балкански, Т.* Нашите партизански пътища. С., 1976, с. 132.

[10] *Атанасов, Щ.* Записки на революционера. С., 1969, 166—167.

[11] ЦВА, ф. 24, оп. 3, а. е. 191, л. 149—150; *Ботевци.* С., 1959, 86—100.

[12] *Михнев, Б.* Страшните, но славни пътища. С., 1978, 388—389, 390, 415.

[13] *Русев, А.* Трета партизанска бригада „Георги Димитров". С., 1979, с. 9, 11—21; *Игнатов, К.* Създаване и дейност на 3-а българска народоосвободителна бригада „Г. Димитров". — Военноисторически сборник, 1957, № 1, 51—94.

[14] *Рачев, С.* Българо-югославското сътрудничество..., 59—61.

[15] *Русев, А.* Трета партизанска бригада..., 37—40.

кедония със задача да активизира борбата на българското население в областта[16]. След успешното ѝ изпълнение, във връзка с назряващите революционни събития в България през август щабът на Първа софийска въстаническа оперативна зона взема решение за прехвърляне на бригадата във вътрешността на страната. Вместо с разбиране Темпо и Главният щаб на Народоосвободителната войска и партизанските отряди НОВ и ПО на Македония посрещат това решение на нож. За да запазят тази българска бойна единица за свои цели, те провалят изпълнението на това решение[17].

В августовския поход на 2-ри пролетарски корпус на ЮНОВ от Черна гора към Източна Сърбия участвува и Войнишкият партизански батальон, който дава своя принос в борбата срещу контрареволюционните сили в Сърбия[18].

В изпълнение на заповедта на Главния щаб на НОВА от 1 май 1944 г. българските партизани установяват тясно взаимодействие с югославските партизани в района на предишната българо-югославска граница. Те разгръщат активна бойна дейност, в резултат на което фашистката власт в големи райони от двете страни на границата е дезорганизирана[19].

Сътрудничеството и взаимодействието между антифашистките сили в България и Югославия дават своите богати плодове. Постигнатите резултати обаче можеха да бъдат далеч по-добри, ако отношенията между БРП и ЮКП не бяха помрачавани от националистическите позиции на ръководството на Югославската компартия по македонския въпрос.

* * *

Македонският въпрос възниква след Руско-турската освободителна война 1877—1878 г. Санстефанският мирен договор от 1878 г. предвижда обособяването на България в тогавашните ѝ етнически граници. На Берлинския конгрес 1878 г. тя обаче е териториално разпокъсана. Извън пределите на страната остава Македония. Междусъюзническата (1913) и Първата световна война (1914—1918) още повече усложняват ма-

---

16 *Русев, А.* Отзвукът от създаването и от дейността на 3-а българска народоосвободителна бригада „Георги Димитров". — Военноистор. сборник, 1980. № 4. с. 107.

17 *Русев, А.* Димитровци в бой. С., 1984, 190—193, 224.

18 *Славин, Г.* Освободительная война в Югославии 1941—1945 гг., М., 1965, с. 104, 106; *Oslobodilački* rat naroda Jugoslavije (1941—1945), kn. 2, Beograd, 1958. S. 261. *Гилин, Д.* Комунисти. С., 1968, с. 247; *Михнев, Б.* Цит. съч., с. 439.

19 *История* на Отечествената война... Т. 1, 159—161.

кедонския въпрос със заграбването на нови български територии, заселени с българско население. Първоначално българският характер на Македония не се оспорва от нито едно революционно движение на Балканите. Срещу разкъсването на българската нация се обявяват всички партии на работническата класа, обединени в Балканската комунистическа федерация (БКФ). На 10 август 1920 г. БКФ издава „Манифест към трудещите се класи в балкано-дунавските страни", подписан от ЦК на БКП, от Изпълнителния комитет на ЮКП и от представител на ЦК на ГКП. В него се подчертава, че в Македония живеят българи и че в резултат на войната „българският народ е безмилостно разпокъсан. Компактни негови части в Македония, Тракия и Добруджа са под чуждо иго[20]".

ЮКП поддържа това становище, отчитайки обективната действителност в Македония. Реалистичното й отношение спечелва доверието на широките слоеве от местното население, което се проявява по време на референдума за Конституция през 1920 г. във Вардарска Македония[21]. ЮКП се обявява против установения тук национален гнет. В резолюцията на Третата й партийна конференция (1—4 януари 1924) се заявява: „Сръбската буржоазия установи в Македония свиреп терористически режим, унищожава или принуждава към изселване съзнателната част от българското, турското и албанското население, а на негово място докарва преселници от други области на Югославия. Тя угнетява всички несръбски народности, закрива техните черкви и училища, забранява техния печат и преследва техния език."[22]

На Четвъртия конгрес на ЮКП през 1928 г. се приема резолюция, в която се подчертава „правото на отцепване и правото на въоръжено въстание против националното потисничество"[23].

В предвоенния период ЮКП постепенно започва да се от-

---

[20] *Манифест* Балкано-Дунайской коммунистической федерации. — В: *Коммунистическій* Интернационал. Кн. 14., М., 1920, с. 2895. (Цит. по: *История* на Отечествената война... Т. 1, с. 103.)

[21] *Христов, А.* Создавање на федерална Македонија во југословенската федерација (1941—1945). Скопје, 1965, 32—33.

[22] Историјски архив комунистичке партије Југославије. Т. 2, Београд, 1950, с. 76; За провежданата от Белград спрямо местното българско население във Вардарска Македония политика на денационализация и жестоко преследване вж. по-подробно: *Гоцев, Д.* Идеята за автономия като тактика в програмите на националноосвободителното движение в Македония и Одринско 1893—1941, С., 1983, 47—48, 53—54.

[23] *Документи* за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава. Т. 2, Скопје, 1981, с. 143.

далечава от ленинските схващания за решаването на националния въпрос. В това отношение влияние оказва резолюцията на Балканския лендерсекретариат на Изпълнителния комитет на Комунистическия интернационал (ИККИ) от февруари 1934 г., в която се дава ненаучна постановка за съществуването на македонска нация и македонски език. За ЮКП това решение е като отворена врата за влизане на цяла Македония в бъдеща социалистическа федеративна Югославия. С посочената резолюция югославските и гръцките комунисти окончателно възприемат тезата, че съществува отделна македонска нация. Въпреки че мнозинството от българските комунисти в Москва не е съгласно с коминтерновското решение, те се подчиняват на новата политическа линия[24].

В духа на коминтерновското решение Четвъртата конференция на ЮКП (декември 1934 г.) застава на позицията, че съществува македонска национална индивидуалност[25], на която се признава правото на свободен национален живот в рамките обаче на една югославска федерация[26].

Постепенно ЦК на ЮКП изоставя своите разбирания за националната онеправданост на българския народ и започва да разглежда македонския въпрос като вътрешноюгославски, възприемайки тезата за съществуването на македонската нация. В издадения през лятото на 1939 г. от него документ, озаглавен „ЮКП и македонският национален въпрос", се изтъква: „Вън от всяко съмнение е, че македонците са една отделна нация на Балканите (ни гърци, ни сърби, ни българи), което го признава дори и големият сръбски етнограф и географ Йован Цвиич."[27]

Възприемайки теорията за „македонизма" на шовинистичната сръбска буржоазия[28], ръководството на ЮКП обективно се явява неин продължител.

На Петата конференция на ЮКП (19—23 ноември 1940) се изработва в завършен вид програмата по националния въпрос. Слага се началото на целенасочената дейност за изкуствено създаване на нации в Македония, Босна, Херцеговина и Черна

---

[24] *Палешутски, К.* Цит. съч., 222—224.

[25] Пак там, с. 230.

[26] *Христов, А.* Цит. съч., 43—44.

[27] *Документи* за борбата... Т. 2, 156—158; *Палешутски, К.* Цит. съч., с. 259.

[28] Разбирайки, че с насилствени методи няма да постигне сериозни резултати в посърбяването на българското население във Вардарска Македония, сръбската буржоазия търси други пътища. Започва да се твърди, че това население е нито българско, нито сръбско, а македонско. (*История* на Отечествената война... Т. 1, с. 104.)

гора. В края на 1940 г. ЮКП разпространява позив със становището, че македонците са отделен народ. Докато според него ЮКП и ГКП трябва да застанат начело на националното движение „за неговото освобождение и обединение", на българските комунисти се вменява дългът да водят борба против опитите на българската буржоазия с помощта на Оста „да пороби македонския народ"[29].

В края на януари 1941 г. в своя манифест „Против разширяването на войната на Балканите" Тито категорично заявява: „Македонците не са нито сърби, нито българи, нито гърци; те са македонци."[30]

През януари 1941 г. излиза съвместна декларация на централните комитети на ЮКП и БРП, в която ЮКП се стреми да обвърже още повече БРП по македонския въпрос в името на борбата против „националното потисничество на македонския народ"[31].

До Втората световна война великосръбската пропаганда и „македонизмът" не постигат съществени успехи сред българското население във Вардарска Македония. Усилията на ЮКП да консолидира областната партийна организация в навечерието на войната се натъкват на нежеланието на комунистите от Македония да работят в „името на Югославия". Това налага ЦК на ЮКП да възложи на Методи Шаторов (Шарло), български комунист от Македония и деец на БКП и Коминтерна, да възстанови и оглави областната партийна организация. Приет като свой сред свои, той успява да формира партийно ръководство[32].

След Великата октомврийска социалистическа революция партията на българските комунисти се превъоръжава с ленинизма. Макар и не отведнъж, тя приема ленинското становище за правото на нациите на самоопределение до отделяне. Издигнат е лозунгът за Балканска социалистическа федеративна република, в рамките на която трябва да се реши и македонският въпрос. Същевременно партията изтъква, че в Македония живее предимно българско население, и разобличава асимилаторската политика на сръбската и гръцката буржоазия. През този период проявява колебания, прави пропуски, а понякога допуска увлечения и грешки по националния въпрос. За да се установи по-тясно сътрудничество с другите бал-

29 Вж. по-подробно: *Палешутски, К.* Цит. съч., 266—276.
30 *Документи за борбата...* Т. 2, 200—202.
31 *Палешутски, К.* Цит. съч., с. 276.
32 *Драгойчева, Ц.* Такава е истината. С., 1981, 55—59.

кански комунистически партии и главно под тяхно давление, в редица случаи допуска отстъпление от националните интереси на българския народ, като се отказва от неговите части в Югославия и Гърция в името на някаква несъществуваща „македонска нация". През левосектантския период от своето развитие (1929—1934 г.) партията издига нихилистичните лозунги за македонска, тракийска и добруджанска нация. Неиздържаните й позиции по македонския въпрос се задълбочават още повече след резолюцията на Балканския лендерсекретариат на ИККИ от февруари 1934 г. Издигнат е неправилният лозунг за самоопределение на населението в територии с преобладаващо българско население, което се намира под чуждо господство. Изправянето на сектантските форми и методи на работа след VII конгрес на Коминтерна (1935) засяга и дейността на партията на българските комунисти по националния въпрос. Някои нейни погрешни становища са коригирани, но по македонския въпрос тя остава на старите погрешни схващания[33].

Ако не се смятат очертаващите се и постепенно задълбочаващите се различия по македонския въпрос, до пролетта на 1941 г. между БРП и ЮКП има взаимно доверие и те смятат, че съществуващите териториални и национални проблеми правилно ще се решат едва след като в двете страни победи народната власт. БРП решително подкрепя борбата на югославските народи срещу хитлеристките завоеватели и разобличава политиката на българското монархофашистко правителство. След разгрома на Югославия БРП не се възползва от конюнктурата и не се приобщава към лозунга за присъединяване на Македония към България, а признава „правото на македонския народ сам да определя съдбините си в свободна, единна, неделима Македония"[34].

Различията между БРП и ЮКП още по-ярко се очертават след установяването на българската власт във Вардарска Македония. Те са свързани и с настъпилото смущение в ЦК на ЮКП от възторженото и братско посрещане на българските войски като освободители от местното население и от повсеместно създадените през април 1941 г. Български акционни комитети, които държат властта до идването на българската войска и установяването на българската администрация. Поради

---

33 *Панайотов, Л., К. Палешутски, Д. Мичев.* Цит. съч., 86—87; *Македонският* въпрос. С., 1968, 62—63.

34 *Драгойчева, Ц.* Из моите спомени. На класови и интернационалистически позиции. С., 1979, 44—46; *Панайотов, Л., К. Палешутски, Д. Мичев.* Цит. съч., 98—99.

липсата на необходимите обективни условия Областният комитет на ЮКП начело с М. Шаторов не изпълнява указанията на ЦК на ЮКП за незабавно започване на масова въоръжена борба. В края на април и началото на май 1941 г. комитетът установява връзка с ЦК на БРП и поставя организацията под неговото ръководство. Първоначално ЦК на ЮКП не оспорва това решение, дори предоставя на Областния комитет „свобода да встъпи в организационни и политически връзки с БКП и да се постави под нейно ръководство“[35]. Във възванието на ЦК на ЮКП по случай Първи май 1941 г. Вардарска Македония не се квалифицира като поробена и завоювана земя и се подчертава разликата между съществуващото доскоро в нея великосръбско национално потисничество и установената българска власт[36].

В този момент позицията на БРП е колеблива и непоследователна. През май 1941 г. в Македония е разпространено писмото на Тодор Павлов, изпратено до ръководителите на БРП. Основната мисъл, развита в него, е, че македонска нация не съществува и че в цялата си дългогодишна история македонците са били и си остават българи. В отговор е изпратено писмо, подписано от Трайчо Костов, което Областният комитет в Скопие разпространява като официално становище на БРП. Тр. Костов се обявява против лозунга за „връщане на Македония в бивша Югославия“, като същевременно твърди, че голяма част от македонското население „има вече македонско, а не македонско-българско съзнание“, че броят на македонците, които не се чувствували българи, възлизал на 80 на сто, което обаче не отговаря на тогавашната действителност[37].

Твърде скоро ЦК на ЮКП променя своето становище за положението на партийната организация във Вардарска Македония. В началото на юли 1941 г. членът на Областния комитет Лазар Колишевски отива в Белград и се свързва с ЦК на ЮКП. Въз основа на неговото донесение е взето решение за изключване на М. Шаторов, чиято дейност е оценена като „антипартийна и контрареволюционна“[38]. Получил пълномощия за провеждане на това решение, Л. Колишевски се завръща във Вардарска Македония, но мисията му завършва с неуспех. В средата на юли той отново посещава Белград. Въз основа на неговия доклад ЦК на ЮКП взема решение да изпрати като

---

[35] *История* на Отечествената война... Т. 1, 105—106.

[36] *Историјски* архив комунистичке партије Југославје. Т. 7, Београд 1951, 14—16.

[37] *Палешутски. К.* Цит. съч., 286—287.

[38] *Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, 37—38, 385.

свой делегат сръбския комунист Драган Павлович със задача: да снеме М. Шаторов от длъжността секретар на Областния комитет и да го изключи от редовете на ЮКП, да създаде ново партийно ръководство, готово да отстоява линията на ЮКП[39]. Същевременно Тито изпраща писмо до Областния комитет, в което лично сочи „греховете" на „стария българин" (М. Шаторов) и обявява изключването му от ЮКП[40]. Препис от него Л. Колишевски и Кузман Йосифовски—Питу отнасят в София и го предават на ЦК на БРП. В срещите си с Цола Драгойчева, член на Политбюро на ЦК, Л. Колишевски се държи високомерно, заемайки се да „разнищи" „погрешния опортюнистически курс" на БРП[41].

В самото начало на август 1941 г. пълномощникът на ЦК на ЮКП Др. Павлович пристига във Вардарска Македония. На заседание от 3 август 1941 г. с изключение на Вера Нацева останалите трима членове на Областния комитет отхвърлят линията на ЦК на ЮКП и решението за снемането на М. Шаторов, като изтъкват, че са отговорни пред ЦК на БРП. М. Шаторов разкритикува възприетия курс от ЦК на ЮКП спрямо Вардарска Македония и лично от Тито, обвинявайки го в диктаторско отношение спрямо македонската комунистическа организация. На 17 август е проведена областна конференция, на която като делегат на ЦК на БРП присъствува Петър Богданов. Той информира Др. Павлович, че предстои лично Г. Димитров да одобри присъединяването на македонската организация към БРП. Конференцията отхвърля критиките и внушенията на ЦК на ЮКП, запазва старото ръководство, изключва Л. Колишевски от партийните редове, а В. Нацева временно отстранява като член на Областния комитет. Съобщавайки за всичко това на ЦК на ЮКП с писмото си от 28 август, Др. Павлович подчертава, че мнозинството от комунистите във Вардарска Македония счита възприетия път от ЦК на ЮКП на борба срещу Областния комитет като „неправилен и фракционерски"[42]. Известието на Др. Павлович е разгледано на заседанието на Политбюро на ЦК на ЮКП от 31 август. Вземат

---

[39] *Народно*-освободительная война и революция в Югославии (1941—1945). Сборник избранных документов. Белград, 1982, с. 76.

[40] *Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, 37—38; *Зборник* докумената и података о народноослободилачком рату Југословенских народа. Т. 7, кн. 1, Београд, 1952, 13—15.

[41] *Драгойчева, Ц.* Из моите спомени..., 51—54; *Такава* е истината., 67—71.

[42] *Историјски* архив комунистичке партије Југославје. Т. 7. 42—44; *Народно*-освободительная война..., с. 78.

се решения да се изпрати писмо-призив до комунистите във Вардарска Македония и във връзка със създалото се положение да се направи запитване до Г. Димитров като секретар на Коминтерна[43].

На 4 септември 1941 г. Тито изпраща телеграма до ИККИ, в която отправя остри и необосновани нападки срещу М. Шаторов и ЦК на БРП[44]. В писмото му до ЦК на БРП от 6 септември нападките са в още по-остра форма. М. Шаторов е обвинен в саботьорство, социалшовинизъм и германофилство. Към българския Централен комитет са отправени обвинения срещу неговата стратегия и тактика и заплаха за търсене на отговорност[45]. На 6 септември ЦК на ЮКП изпраща писмо до комунистите във Вардарска Македония, в което се обявява отстраняването на старото партийно ръководство[46].

Под огромния напор и категоричното настояване на ЦК на ЮКП в края на август ИККИ се събира и решава партийната организация в Македония да остане в състава на ЮКП, но не поради небългарския характер на населението, а по „практически и целесъобразни причини". ИККИ изказва препоръка за „най-тясно сътрудничество" между БРП и ЮКП, за оказване на помощ от българска страна във Вардарска Македония и за вземане на становище от двете партии „за самоопределението на македонския народ"[47].

ЦК на БРП приема безрезервно и без всякакви обструкции решението на ИККИ[48], с което подчинява националния въпрос на общата борба против хитлерофашизма. В началото на септември 1941 г. решението, съпроводено с писмо от ЦК на БРП, е изпратено в Скопие, за да бъде предадено на ЦК на ЮКП[49]. Двата документа са препратени към Белград с писмо на М. Шаторов. В него той съобщава на ЦК на ЮКП, че безусловно се подчинява на взетото решение, но същевременно отхвърля неоснователно отправените му обвинения[50]. В

---

[43] *Историјски* архив комунистичке партије Југословије. Т. 7, с. 44.

[44] Пак там, с. 45; *Зборник* докумената и података... Т. 7, кн. 1, с. 22.

[45] *Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, 45—48; *Народно*-освободительная война. ., 110—113.

[46] *Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, 48—49; *Народно*-освободительная война..., 107—109.

[47] *Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, 50; *Зборник* докумената и података..., Т. 7, кн. 1, с. 15; *Драгойчева, Ц.* Такава е истината..., с. 75.

[48] *Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, 50—51.

[49] *Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, 50—51. *Драгойчева, Ц.* Такава е истината..., с. 77.

[50] *Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, с. 51.

средата на септември е наложен нов Областен комитет на ЮКП във Вардарска Македония със секретар Л. Колишевски[51].

В края на октомври 1941 г. ЦК на БРП отговаря на писмото на ЦК на ЮКП от 6 септември и отхвърля отправените обвинения за възприетата стратегия и тактика на борба. В писмения отговор е изтъкната необходимостта ЮКП да осъди великосръбския национален гнет над македонския народ и да му се признае правото на самоопределение. Изказва се и мнението, „че може би ще бъде целесъобразно да се дадат автономни права на македонската организация", която при общия политически контрол на ЮКП над нея да действува от свое име и по своя инициатива в най-тесен контакт и при пълно съгласие с ЮКП и БРП[52]. Отговорът на ЦК на БРП е отнесен от Боян Българанов в Скопие през октомври 1941 г. В изпълнение на решението на ИККИ, задължаващо БРП „... да оказва всестранна помощ на областната партийна организация", той пристига в качеството си на пълномощник за контакт и информация с ЦК на ЮКП при Областния комитет на Вардарска Македония[53]. Изложените разбирания в писмото на ЦК на БРП срещат категоричната съпротива на ЦК на ЮКП, който твърдо е решен да се противопостави против каквото и да било самостоятелно положение на местната партийна организация[54].

Населението във Вардарска Македония е непримиримо срещу възстановяването на югославския интегритет. Стига се дотам, че новото местно партийно ръководство е принудено да

---

51 *Народно*-освободительная война..., с. 79.

52 *Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, 56—61; *Зборник* документата и података... Т. 7, кн. 1, 42—48. В периода на войната ЦК на БРП продължава да поддържа неправилния лозунг за самоопределение на населението в територии с преобладаващо българско население. Позицията по македонския въпрос не е издържана и последователна и от страна на Задграничното бюро на партията. Ако в някои радиопредавания понятието „македонци" се използва като географско понятие, в други местното население се квалифицира като „македонски народ". Непоследователни и противоречиви са оценките за българската власт във Вардарска Македония. Ако в едни материали, разпространени в ефира, областта се счита като окупирана и се иска оттеглянето на българските войски от нея, в други тя не се третира като окупирана земя. (*Говори* радиостанция „Христо Ботев" (23 юли 1941—22 септември 1944). Т. 1, С., 1950, с. 85, 275; Т. 3, С., 1951, 152—153, 432—433; Т. 5, С., 1952, с. 35, 97, 104, 183, 227; Т. 6, С., 1952, с. 23, 62, 97; Т. 7, С., 1952, с. 180.) Писмото на ЦК на БРП се оценява от съвременната югославска историография като „значителен документ, който най-добре показва неговата опортюнистическа политика". (*Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, с. 389.)

53 *Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, с. 50.

54 Пак там, с. 62; *Зборник* документата и података..., Т. 7, кн. 1, с. 60:

подписва своите документи не с „ЮКП“, а само от името на „Комунистическата партия“. С това е принуден да се съгласи и Др. Павлович, който в писмото си от 29 октомври 1941 г. до ЦК на ЮКП признава „сложността на политическата ситуация в Македония“, „голямата омраза срещу Югославия“ и „многобройността на българофилските елементи“[55].

От ноември 1941 г. Областният комитет е оглавен от Бане Андреев[56]. За разлика от Л. Колишевски той се съобразява с реалното положение във Вардарска Македония и още от самото начало установява пряка връзка с ЦК на БРП. В позивите, издавани по това време от Областния комитет, решаването на македонския въпрос вече не се свързва с Югославия. Комунистите във Вардарска Македония виждат бъдещото свободно съществуване на областта извън рамките на каквато и да било Югославия — кралска или федеративна. Разтревожен, че Вардарска Македония „се изплъзва“ от неговия контрол, ЦК на ЮКП отново грубо се намесва в работите на Областния комитет и той е разтурен. През юни 1942 г. „шарловистът“ Б. Андреев е снет, а новият състав е подбран от проюгославски ориентирани комунисти. За „укрепване“ на работата в Областния комитет ЦК на ЮКП изпраща Добривое Радосавлевич като свой нов пълномощник-инструктор, който се прехвърля във Вардарска Македония през втората половина на септември 1942 г. Областният комитет отново е разтурен, като за новия състав се търсят „по-надеждни“ хора[57].

Нежеланието на преобладаващата част от населението във Вардарска Македония за връщането ѝ в следвоенна Югославия все повече нараства. В писмото си от 2 ноември 1942 г. до ЦК на ЮКП Д. Радосавлевич изтъква, че огромната маса честни македонци се плашат от старата форма на югославската държава и постоянно поставя въпроса дали тя ще се възстанови[58]. Това заставя партийното ръководство в Скопие да се нарича „Областен комитет на Комунистическата партия на Македония“, а не на ЮКП. С писмо от 20 ноември 1942 г. до ЦК на

---

[55] *Извори* за ослободителната војна и револуција во Македонија 1941—1945. Т. 1, кн. 1, Скопје, 1968, с. 53.

[56] Историјски архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, с. 388. На 6 ноември 1941 г. Л. Колишевски е арестуван от полицията.

[57] *Драгойчева, Ц.* Такава е истината..., 87—88; *Народно*-освободительная война..., с. 365; *Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, с. 398. Др. Павлович е убит в Босна през януари 1942 г. Д. Радосавлевич е пълномощник-инструктор на ЦК на ЮКП в Македония непрекъснато до януари 1945 г. (*Палешутски, К.* Цит. съч., с. 296.)

[58] *Извори* за ослободителната војна:.. Т. 1, кн. 1, с. 369.

ЮКП Д. Радосавлевич подчертава, че сега тяхната политическа платформа е македонска с цел мобилизиране на местното население за изгонване на германо-италианските окупатори, за свобода и за „правото на самоопределение на македонския народ". Той още допълва: „С подписа „ЮКП", искаме или не, отблъскваме масите от тази платформа и оставяме в тях впечатление, че предварително свързваме съдбата на македонския народ с Югославия, а не той самият да се определи. Македонският народ невероятно се плаши от връщането към Югославия..."[59]

Съпротивата на Областния комитет в периода, когато е ръководен от М. Шаторов и Б. Андреев, срещу включването на комунистическата организация във Вардарска Македония в състава на ЮКП ясно разкрива настроението както на македонските българи комунисти, така и на по-голяма част от населението, показва неговото българско национално съзнание и стремежа му да живее в границите на България[60].

Въпреки тази обстановка във Вардарска Македония ЦК на ЮКП предрешава съдбата на нейното население. В отсъствието на негови представители[61] на Първата сесия на АВНОЮ в приетата от учредителното събрание на 27 ноември 1942 г. резолюция се подчертава, че основната задача е окончателното освобождение на югославските народи и „създаване на условия за тяхната пълна свобода и равноправие в освободената братска общност"[62].

Опасенията на населението във Вардарска Македония се оправдават. Въпреки неговото несъгласие Първата сесия на АВНОЮ му натрапва решението си за възстановяване на довоенната териториална цялост на Югославия, включваща и Вардарска Македония.

За изпълнение на това решение ЦК на ЮКП изпраща във Вардарска Македония черногореца Темпо, член на Върховния щаб на НОВ и ПО на Югославия. В качеството на техен делегат той пристига с „неограничени пълномощия" на 26 февруари 1943 г. в Скопие[63]. Неговата задача е да „прочисти" Македонската партийна организация от всякакви „неудобни" дейци, които се поддават на настроенията на масите за връщане към България или пък за независима Македония. С поя-

59 Пак там, 369—397.
60 *История* на Отечествената война... Т. 1, с. 108.
61 *Народно*-освободительная война..., с. 380.
62 Пак там, с. 390.
63 *Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, с. 403.

вата на Темпо тенденцията за едностранно, вътрешноюгославско решение на македонския въпрос се засилва. С неговата дейност е свързан лозунгът за „Обединена Македония", който започва да се среща в документите на ЮКП. Дотогава югославското партийно ръководство има претенции само към Вардарска Македония[64].

Темпо се заема да „стабилизира" положението във Вардарска Македония с повеждането на злостна кампания против БРП. Той не само квалифицира нейните позиции като „капитулантски" и „опортюнистически", но фалшифицирайки истината, сипе упреци, обиди и клевети по неин адрес. Особено груб и нелоялен е към пълномощника на ЦК на БРП Б. Българанов[65]. Още при първата си среща с него обвинява БРП в авантюризъм, без да може да прикрие своя национализъм[66]. С идването си в Македония Темпо пристъпва към изпълнение на една от главните задачи, поставени му от центъра; създаване на Македонска комунистическа партия (МКП). Прибягвайки до услугите на проюгославски настроени комунисти, той успява през март 1943 г. да конституира Централен комитет[67].

Под ръководството на Темпо в края на лятото на 1943 г. Вторият областен комитет на МКП се заема да изкорени посочените от Тито слабости в партийната организация на Македония: неизживяното либерално отношение спрямо автономистките тенденции от организационно-партиен и от национален характер[68]. Корените на тези „слабости" се крият в българското съзнание на мнозинството от населението в Македония. Като отхвърля този неоспорим факт, Темпо разпалва сред комунистите и другите антифашисти в Македония антибългарски чувства, без да прави разлика между народа и революционния му авангард, от една страна, и монархофашисткия режим, от друга[69].

Въпреки усилията си Темпо не може да промени бързо нещата във Вардарска Македония. МКП упорито отстоява желанието на населението за обединение на Македония, но извън границите на Югославия. В своя манифест от юни 1943 г.

---

[64] *Драгойчева, Ц.* Из моите спомени..., с. 29.

[65] *Извори* за ослободителната војна..., Т. 1, кн. 2, Скопје. 1968, 196—197; *Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, 239—240.

[66] *Пети* конгрес на Българската комунистическа партия 18—25. XII. 1948. Стенографски протоколи. Ч. 1, С., 1949, с. 571.

[67] *Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, с. 403.

[68] *Извори* за ослободителната војна..., Т. 1, кн. 4, Скопје, 1975, с. 69.

[69] *Драгойчева, Ц.* Такава е истината..., с. 102.

ЦК на МКП призовава населението в Македония на борба за извоюване на неговата национална свобода, без да обвързва нейното бъдеще със следвоенна Югославия[70]. В среща на Темпо с членове на ЦК на МКП той оценява тази линия като крупна политическа грешка. В известието си до ЦК на ЮКП от 8 август 1943 г. той посочва, че е успял да ги убеди в необходимостта „да се издигне лозунгът за освобождение и обединение на македонския народ в братската общност на всички югославски народи“[71].

След продължителен натиск и след разпореждането на Темпо ГЩ на НОВ и ПО на Македония през октомври излиза с манифест към македонския народ, в който го призовава към създаване на нова свободна народна Македония в рамките на нова Югославия[72]. Това предизвиква разочарованието на населението. В писмо от 27 ноември 1943 г. до ЦК на МКП неговият член К. Йосифовски заявява: „Манифестът беше очакван с голямо въодушевление... Ала съдържанието разочарова хората. Да имаше съдържание, както те застъпват гледището, биха никнали НОК (Народоосвободителни комитети — б. м. — Г. Д.) като печурки.“[73]

Изложеното в манифеста вътрешноюгославско решаване на македонския въпрос среща неодобрението на редица политически течения, организации и групировки всред всички слоеве на населението във Вардарска Македония. Между тях са старите илинденци, прогресивната младеж и особено дейците на Акционния комитет на народноосвободителния фронт на Македония в Скопие[74].

На 29 ноември 1943 г. се провежда Втората сесия на АВНОЮ. Без да се съобразяват с антиюгославските настроения на населението във Вардарска Македония, се приема „Решение за устройството на Югославия на федеративен принцип“, според което Македония се определя като една от шестте федерални единици на бъдеща народна демократична Югославия[75]. ЮКП прави опит да предреши не само въпроса за Вардарска Македония, но и за другите два нейни дяла. С тази цел е решено в Президиума на АВНОЮ наред с представителите на вардарската част да бъдат включени членовете на

---

70 *Извори* за ослободителната војна..., Т. 1, кн. 2, 146—155.
71 Пак там, с. 193.
72 *Палешутски, К.* Цит. съч., с. 306.
73 *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, Скопје, 1968, с. 49.
74 *Палешутски, К.* Цит. съч., с. 309.
75 *Народно*-освободительная война..., с. 603.

БРП Владимир Поптомов и Димитър Влахов, като представители съответно на пиринската и егейската част на Македония, които са съставна част от територията на Гърция и България. И отново тези решения са взети в отсъствието на македонските представители поради страх от съпротивата им. Във връзка с това по-късно бившия член на Президиума на АВНОЮ д-р Владо Бакарич си спомня: „Трябва да кажа, че точните решения, които трябваше да взема АВНОЮ, криехме от русите, криехме от Коминтерна, криехме от света."[76]

Така югославските ръководители грубо погазват съгласуваната дотогава общобалканска линия на революционните сили по македонския въпрос. От позиция на силата те едностранно налагат едно негово вътрешноюгославско решение. Без да се съобразят с волята на народа, се стремят да предрешат бъдещата съдба на Македония в рамките на федеративна Югославия[77].

И след Втората сесия на АВНОЮ проюгославските дейци във Вардарска Македония срещат сериозни трудности в работата си сред населението. На партийното съвещание на организациите в НОВ и ПО на Македония от 21 декември 1943 г. е поставена задачата за „изживяване и разбиване" на отцепническите разбирания и на автономистките тенденции[78]. В изказването си Темпо заявява: „С помощта на КИ (Комунистическия интернационал — б. м. — Г. Д.) ние ликвидирахме Шарло и неговото ръководство, но не успяхме да ликвидираме последиците..."[79] Въпросните „последици" трудно могат да се ликвидират, след като при извършеното преброяване през май 1943 г. в Скопска и Битолска област се констатира, че от общо 985 158 души население 721 139 души са българи[80].

Още преди да бъде свикана Втората сесия на АВНОЮ, в Националния комитет на ОФ се съгласува текстът на декларацията по македонския въпрос, оповестена през декември 1943 г. В нея се издига лозунгът: „Македония за македонците", като ОФ се обявява за „цялостна, свободна и независима Македония", за нейното свободно самоопределение и за

---

[76] *Bakarić, V.* Socialistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija. Zgb., 1974, p. 339.

[77] *Драгойчева, Ц.* Из моите спомени..., Т. 1, кн. 3, с. 74.

[78] *Извори* за ослободителната война..., Т. 1, кн. 3, с. 74.

[79] Пак там, 78—79.

[80] Останалото население се разпределя както следва: турци — 88 291; албанци — 130 058; гърци — 199, и други — 45 471. В посочените данни не се има предвид населението от Вранска и Сурдулишка околия. (ЦДИА, ф. 543, оп. 2, а. е. 2217, л. 4.)

братско споразумение на България с останалите балкански страни[81].

Появата на декларацията на Националния комитет на ОФ по македонския въпрос е посрещната от проюгославските дейци във Вардарска Македония „на нож". Тя е квалифицирана от тях като документ, който „далеч изостава" от издадените досега югославски документи по този проблем, оценен е като „двусмислен", а някои моменти от него и като „реакционни". Страхувайки се, че тези техни възгледи не ще съвпаднат с мнението на широките маси, те правят всичко възможно да скрият декларацията от тях. На 13 януари 1944 г. ЦК на МКП нарежда тя „да не се размножава и да се спре нейното разпространение до следваща директива"[82].

В телеграмата си от 24 януари 1944 г. до Г. Димитров Тито оценява вложената идея в декларацията за обединена самостоятелна Македония като „германска политика, която е неприятелска на народоосвободителната борба"[83].

Преди да получи радиограмата на Тито, на 4 януари 1944 г. Г. Димитров дава указания на ЦК на БРП по македонския въпрос и за отношенията с ЮКП. Той изтъква, че „въпросът за Македония ще бъде решен в зависимост от това, как ще завърши войната", че сега не може да се издигне лозунгът за самостоятелна и независима Македония, че е необходимо да се установи дружба между демократична България и демократична Югославия, в условията на която „може да се реши националният въпрос с посредничеството на Съветския съюз"[84].

ЮКП с всевъзможни средства се опитва да упражни натиск върху Г. Димитров и Задграничното бюро на ЦК на БРП с надеждата „да сплаши" вътрешното ръководство на партията и да наложи смяна на възприетия от него курс за решаване на македонския въпрос. Позицията на БРП и протестите на Гръцката комунистическа партия срещу едностранното му решаване обезпокояват югославското ръководство и то се активизира[85]. В писмото си от 1 април 1944 г. до Г. Димитров Тито му напомня за „заслугите на ЮКП" за въоръжената борба в Македония и за „грешките" на „българските приятели"[86]. По същото време Тито се обръща с писмо и към

81 *Палешутски, К.* Цит. съч., 312—313.
82 *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, 114—115, 128.
83 *Историјски* архив комунистичке партје Југославије. Т. 7, с. 287.
84 *Палешутски, К.* Цит. съч., 313—314.
85 *Драгойчева, Ц.* Такава е истината..., с. 106.
86 *Палешутски, К.* Цит. съч., с. 314.

Сталин. В него остро реагира срещу декларацията на Националния комитет на ОФ, като иска македонският въпрос да се разреши в рамките на федеративна Югославия. Това свое искане той обосновава с необходимостта да се укрепят позициите на ЮКП в Югославия и да се парира възможността страната да попадне под английско влияние[87].

В средата на април в Москва пребивава Милован Джилас, който предприема енергични действия пред Г. Димитров и съветското партийно ръководство за проюгославско решение на македонския въпрос. Заедно с другите югославски функционери в Москва М. Джилас полага усилия да спечели Д. Влахов и Вл. Поптомов за линията на ЮКП, които без тяхно съгласие и без знанието на БРП са включени в Президиума на АВНОЮ, за което Г. Димитров обръща специално внимание на Тито[88].

В започналата кореспонденция между Г. Димитров и Тито се третира главно македонският въпрос. Г. Димитров отбелязва, че „в днешната ситуация абсолютно недопустимо е за комунисти да спорят помежду си за бъдещите граници и териториалните въпроси на своите страни..." Относно начина на неговото разрешаване обръща внимание, че това сега не може да се предрича, тъй като ще зависи от редица „още неизвестни фактори". На 19 април Г. Димитров вече е информиран от Дмитрий Мануилски, зам.-председател на Съвета на народните комисари, за предстоящото обсъждане на македонския въпрос и че при неговото решаване след войната отношението на СССР към Югославия ще бъде най-благосклонно[89].

В началото на юли Тито изпраща писмо до Г. Димитров. В него той подлага на критика политическата линия на БРП във въоръжената антифашистка борба и се обявява срещу декларацията на Националния комитет на ОФ по македонския въпрос. Не е отмината и ГКП, чиято политическа линия е оценена като колеблива и сектантска[90]. В своя отговор от 28 юли до Тито Г. Димитров го информира за дадените от него указания на ЦК на БРП да се обяви против „германобългарските окупатори" в Македония, да подкрепя македон-

---

87 *Мичев, Д.* Българската комунистическа партия и македонският въпрос до 9 септември 1944 година. — Военноистор. сборник, 1986, № 6, 24—25.

88 *Палешутски, К.* Цит. съч., с. 315.

89 Пак там, с. 316.

90 *Tito, J.* Sabrana djela. T. 21, S. 3—7.

ската политика на нова федеративна Югославия, „която осигурява македонското равноправие“, „да се избягват каквито и да е спорове около териториалния въпрос и бъдещите граници на балканските държави“. Имайки предвид отговора на съветското правителство за „най-благосклонно отношение“ към югославските териториални искания, Г. Димитров още заявява: „Аз считам, че не може и дума да става за отнемане от Югославия на югославска Македония след тези огромни жертви, които вече понесоха и продължават да понасят народите на Югославия във войната против общия враг.“ Същевременно обаче трябва да се отбележи, че наред със същественаta отстъпка, която прави на ЮКП по македонския въпрос, Г. Димитров не се ангажира с лозунга за обединена Македония и говори само за нейния Вардарски дял[91].

В същото време югославското ръководство подготвя последната стъпка към едностранното решаване на македонския въпрос — свикването на първото заседание на Антифашистkото събрание за народно освобождение на Македония (АСНОМ). То не е сигурно в своето начинание и затова в директивното писмо на ЦК на МКП от 14 март 1944 г. до областните партийни комитети изрично се подчертава: „Що се отнася до избора на делегатите на Народното събрание... Важно е да са честни хора и съгласни с Манифеста.“[92]

Първото заседание на АСНОМ се провежда на 2 август 1944 г. в манастира „Прохор Пчински“. Въпреки особено важния характер на решението, което трябва да се вземе, от 115 делегати присъствуват едва 60[93], при това пълномощията на много от тях са твърде спорни[94]. Някои от тях са и със съм-

---

[91] Пак там, 294—295; *Палешутски, К.* Цит. съч., 317—318; *Мичев, Д.* Българската комунистическа партия и..., 26—27.

[92] *Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 3, с. 182. Без да се съгласува с БРП, за членове на АСНОМ са „избрани“ и две лица от Пиринския край: Васил Василев и Атанас Атанасов, и двамата от Петрич. През 1943 г. В. Василев става партизанин в ЕЛАС и след четири месеца се прехвърля в НОВ и ПО на Македония. В началото на май 1944 г. е приет за член на МКП и става секретар на партийна организация в партизански батальон. Като партизанин в НОВ и ПО на Македония през април 1944 г. за член на МКП е приет и Ат. Атанасов. За това, че двамата българи самоволно напущат партизаните и се завръщат на 20 октомври 1944 г. в родния си град, те са наказани от МКП с мъмрене. (ОПА — Благоевград, ф. 1, а. е. 78, л. 2; а. е. 81, л. 122.)

[93] *Палешутски, К.* Цит. съч., с. 319. Според в. „Нова Македония“ (броевете от 11—14 ян. 1979 г.) броят на делегатите е 122. При това положение присъствуващите са под 50%. (Вж. *Палешутски, К.* Цит. съч., с. 319.)

[94] *Мичев, Д.* Българската комунистическа партия и..., с. 27.

нителен правствен облик[95]. В приетото на заседанието решение се сочи, че „АСНОМ учредява в качеството си на върховен законодателен и изпълнителен орган Македония и македонския народ като равноправна федерална част в Демократична федеративна Югославия“[96]. Вложеното в нея териториално съдържание се вижда от приетото възвание към населението на Македония, в което се казва: „С участието на целокупния македонски народ в борбата против фашистките окупатори в Югославия, България, Гърция ще се осъществи и съединението на всички краища на Македония.“[97]. В издадения от АСНОМ манифест се прокламира пред света неговото „справедливо и неотстъпно искане за обединението на целия македонски народ“[98].

Подходът на ЮКП при решаването на македонския въпрос несъмнено влияе задържащо на сътрудничеството и взаимодействието между антифашистките сили в България и Югославия в борбата против хитлерофашизма. Допълнителна роля в това отношение играе и стремежът на югославските ръководители за лидерство сред революционните движения на Балканите по време на въоръжената партизанска борба, както и за следвоенната доминираща роля на Югославия в този регион.

* * *

В хода на народоосвободителната борба ръководството на ЮКП обмисля въпроса за следвоенното изграждане на Югославия като федерална държава в тясна връзка със създаването на конфедерация на Балканите. „Моралното право“ за тази своя инициатива югославските ръководители намират в размаха на революцията в Югославия, в нейното „общобалканско значение“ и „влияние върху народоосвободителните движения в другите балкански страни“[99]. Като се подценяват действителните заслуги в антифашистката борба на техните народи, се подготвя почвата за надценяване на Югославия като фактор в антифашистката борба в Европа и за утвърждаване на нейното лидерство на Балканите, както в периода на войната, така и след нея.

В директивното си писмо от 9 октомври 1943 г. до Темпо

---

95 ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 81, л. 122.
96 *Народно*-освободительная война..., с. 681.
97 *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, 358—359.
98 АМВнР, папка № 40, оп. 1а, а. е. 592, л. 11.
99 *Мојсов, Л.* Погледи во минатото..., с. 182.

Тито изрично подчертава: „Югославия във всички случаи има ръководна роля на Балканите поради военната мощ на Народоосвободителната армия и заради опита по създаване на народната власт... Затова по наше мнение... ние сме длъжни да бъдем център за балканските страни както във военен, така и в политически смисъл.“[100]

В своя доклад пред Втората сесия на АВНОЮ на 29 ноември 1943 г. неговият председател д-р Иван Рибар изтъква: „Народите на Югославия със своята борба и със своите жертви внесоха своя принос в делото за национално освобождение както малко народи в Европа.“[101]

Лидерското самочувствие на югославското ръководство в хода на народоосвободителната борба и амбицията му да бъде фактор в решаването на следвоенната съдба на Европа особено силно проличава в речта на Тито от 12 септември 1944 г., произнесена на о. Вис. Тогава той заявява: „На нас би било много неприятно, ако в тези дни, когато се решава съдбата на отделните страни, нашата страна да се счита като третостепенна, ако нас ни държат встрани и ако на нас други „ни кроят рубашката“. Ние не можем да се помирим с това. Ние искаме да бъдем заедно с нашите съюзници на масата, на която ще се решава съдбата на Европа, а в това число и на нашата страна.“[102]

Стремежът да се „утвърждава“ първенствуващата роля на югославската съпротива проличава и в речта на Тито от 10 ноември 1944 г. пред Първата велика скупщина за народно освобождение на Сърбия. Тогава той подчертава: „В Сърбия ние започнахме борбата, в Сърбия започнахме организирането не само на южните славяни, но и на всички славяни против фашистките поробители.“[103]

---

100 *Народно*-освободительная война..., с. 531.

101 Пак там, с. 578. Югославските автори нареждат Югославия сред страните, дали най-големи жертви след СССР и Полша, с 1,7 милиона загинали. (*Тито, Й.* Военная мысль и дело. Выбор из военных произведений (1936—1979 гг.). Белград, 1982, с. 303, 317.) Голяма част от тях обаче са жертва на усташкия геноцид спрямо сръбското население в Хърватско, Босна и Херцеговина, където само в концентрационните лагери са убити повече от 800 000 души. (*Народно*-освободительная война..., с. 411; *Тито, Й.* Военная мысль и дело..., с. 59, 89.)

102 *Народно*-освободительная война..., с. 701.

103 Отеч. фронт, № 59, 11 ноем. 1944. На 21 декември 1976 г. в реч, произнесена в Белград, Тито подробно „обосновава“ тезата: „Нашето освобождение е наше дело.“ (*Tito, J.* Naše oslobođenje je naše djelo. — Vojnoistorijski glasnik Septembar—dekembar 1976, broj 3, S. 11—28; *Тито, Й.* Военная мысль и дело..., 439—458.

Това високо самочувствие подтиква югославското ръководство още през лятото на 1943 г. да пристъпи към осъществяване на своята цел — следвоенната хегемония на Балканите и налагането на югославската концепция за решаване на македонския въпрос. Намерена е и най-подходяща форма за това в условията на въоръжената партизанска борба в лицето на т. нар. Балкански щаб като военнополитически център на балканските антифашистки движения.

През лятото на 1943 г. Темпо пристъпва към реализиране на идеята за създаване на Балкански щаб. Опорни точки за това той търси в активизираната борба на „македонците" в гръцка Македония и на албанското население във Вардарска Македония. За тази цел използва ЦК на МКП, на който внушава стремежа за сътрудничество с „македонците" антифашисти от гръцка Македония. На 16 юни 1943 г. ЦК на МКП изпраща писмо до Бюрото на ГКП за Македония, в което се изтъква, че по директива на Темпо им предлагат единодействие. Отправена е покана за съвместно съвещание на представители на Бюрото на ГКП за Македония и на ЦК на МКП „за по-близко запознаване и сътрудничество"[104].

На 20 юни 1943 г. е проведено съвещание на делегатите на централните комитети на ЮКП, ГКП и Албанската комунистическа партия (АКП). Документът със заключенията от съвещанието е подписан само от Темпо и от генералния секретар на АКП, Енвер Ходжа, докато делегатът на ГКП, Грегориадис, не го подписва поради липса на пълномощия. На проведената след пет дни среща на Темпо с представители на Върховния щаб на Албанската народоосвободителна армия (АНОА) и Генералния щаб на ЕЛАС идеята за Балканския щаб вече е конкретизирана[105]. Ако от албанска страна той постига някакво съгласие[106], гръцките представители са твърде резервирани към тази идея. „Загриженост та" на Темпо за националното обособяване на „македонците" от Гърция и отричаното от него значение на довоенните държавни граници

---

104 *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 2, 161—162.

105 *Vukmanović—Tempo, S.* Borba za..., S. 80, 82; *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 2, 169—171.

106 В края на 1941 г. АКП се създава със съдействието на ЮКП. (Вж. по-подробно: *Народно*-освободительная война..., 360—361.) В условията на силно югославско влияние не е трудно Темпо да наложи своето схващане за Балканския щаб на албанската страна.) *(Tempo, S.* Revolucija... kn. 1, S. 353—354.)

след народната победа в балканските страни[107] ги заставя да бъдат предпазливи.

Въпреки това в писмото си до ЦК на ЮКП от 25 юли 1943 г. Темпо заявява: „Известявам ви, че на 25 юни 1943 г. е постигната съгласуваност между делегатите на върховните щабове на Гърция, Албания и Югославия за създаването на Балкански щаб! Балканският щаб ще започне своята работа в най-скоро време.“[108] Това свое твърдение той сам опровергава с известието си от 8 август 1943 г. до ЦК на ЮКП, в което подчертава липсата на пълномощия на делегата на ЦК на ГКП[109]. Отрицателното отношение на ГКП към идеята за Балканския щаб е известна на някои низови партийни органи. В писмо на Втория областен комитет на МКП от 10 август 1943 г. до един от партизанските отряди се подчертава: „Във връзка със сътрудничеството с гръцките партизани няма постигнато крайно споразумение. Те засега не влизат в Балканския щаб...“[110]

В своето писмо от 8 август Темпо съобщава и за контактите си в Скопие с представители на ЦК на БРП, за бурните дискусии с тях, в които бил разобличил опортюнизма на българските комунисти, като същевременно отбелязва: „Всичките се съгласиха да участвуват в Балканския щаб и изпратиха свой делегат, който още стои в Скопие и тук чака връзка.“[111] По-късно Б. Българанов ще си спомня не само за преднамерените и неоснователни обвинения срещу БРП, но и за многократно подхващания пред него от Темпо разговор по една и съща тема — за мястото и ролята на Югославската компартия. Той винаги подчертавал, че ЮКП „изпъква като ръководна партия на Балканския полуостров и Средна Европа“ и завършвал „обосновките“ си с риторичния въпрос: „Нали е редно ние да ръководим Балканите?“[112]

В своите спомени Цола Драгойчева посочва, че в края на юни 1943 г. ЦК на БРП получава чрез Б. Българанов някаква резолюция, приета на неизвестна за ЦК „Конференция на представители на Върховния щаб на НОВ и партизанските отряди на Югославия, на Главния щаб на ЕЛАС и на Върховния щаб на Освободителната войска на партизаните до-

---

[107] *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кп. 2, 197—199.
[108] Пак там, 169—171.
[109] *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 2, с. 199.
[110] Пак там, т. 1, кн. 4, с. 72.
[111] *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 2, с. 197.
[112] ЦПА, Спомени № 219, с. 11, 13, 18.

броволци в Албания". В нея решението за Балканския щаб се разглежда като средство, което „ще разчиства пътя за формиране на бъдещата конфедерация на Балканите". Политбюро на ЦК на БРП оценява идеята като ненужна и вредна и дава отрицателен отговор[113].

Не може да не направи впечатление използваният от Темпо подход. Горепосочената „резолюция" е представена през ЦК на БРП като документ на ЮКП, АКП и ГКП, след като последната решително се обявява срещу създаването на Балканския щаб.

Подобен е подходът и към ГКП. Когато на една среща секретарят на ЦК на ГКП Георгиос Сянтос отхвърля идеята за Балканския щаб, по думите на Темпо е заета следната позиция: „Нашата и албанската делегация отговориха, че заедно с българската народоосвободителна войска ще осъществят Балканския щаб без участието на народоосвободителната войска на Гърция."[114] Ясно е, че във взаимоотношенията си с ръководството на ГКП Темпо си позволява да ангажира ЦК на БРП, без да има каквото и да е съгласие от негова страна. В своя натиск спрямо ГКП Темпо отива още по-далеч. В писмото му от 26 септември 1943 г. до ЦК на ГКП той твърди невярния факт, че пълномощникът на ЦК на БРП Б. Българанов същевременно е и делегат за Балканския щаб[115].

Стремежът на Темпо да търси в диалога с ръководствата на БРП и ГКП морално-психологически преимущества в измисленото от него „решително мнозинство" цели те да бъдат заставени да приемат югославската идея за Балканския щаб. Възприетият от Темпо метод да разговаря с всяко от тях, базирайки се на мнимото единодушно становище на останалите три балкански компартии, компрометира този югославски функционер и разкрива замислите му, разгадани както от българска, така и от гръцка страна.

С идеята си за Балканския щаб[116] югославското ръковод-

---

[113] Вж. по-подробно: *Драгойчева, Ц.* Такава е истината..., 94—97. Темпо произволно твърди, че отговорът на ЦК на БРП е положителен и е предаден чрез Б. Българанов през септември 1943 г. (*Vukmanović — Tempo, S.* Borba za..., S. 80).

[114] Писмо на Темпо от 1 септември 1943 г. до ЦК на АКП. (Вж. *Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 2, 260—267.)

[115] Авторът на писмото не е посочен, но от съдържанието става ясно, че това е Темпо (*Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 2, 299—302.)

[116] Според Темпо идеята за Балканския щаб е лично негова (*Vukmanović — Tempo, S.* Borba za... S. 79). Деецът на МКП Страхил Гигов поясн-

ство в лицето на Темпо цели не просто да наложи югославското лидерство в хода на въоръжената антифашистка борба. Основният замисъл, вложен в нея, е да се подготви почвата за запазване на лидерството след войната, включително и посредством федерацията на Балканите. Това разкрива самият Темпо, който на срещата си с Г. Сянтос реагира на резервите му за създаване на Балкански щаб с думите: „Но Вие не виждате политическото значение за създаването на общ щаб... Това би могло да бъде първата крачка за създаване на Балканска федерация."[117]

Ръководството на ЮКП прави опити да прикрие хегемонистичните си стремежи с тази разработвана преди войната от БКФ теза като път за разрешаване на националния въпрос на Балканите. Тези стремежи добре са оценени от ЦК на БРП не само за конкретния исторически момент, но е доловена и бъдещата опасност. Ц. Драгойчева си спомня: „... идеята, която Темпо бе се опитал да натрапи, за нас притежаваше още един твърде съмнителен контекст: имахме вече достатъчно основание да подозираме, че зад благовидните намерения за „координация и ръководство" на общата антифашистка борба „в името на нейната резултатност и ефективност" ЦК на ЮКП прави опит да се домогне до ръководна роля, с други думи — до хегемония над революционните и антифашистките движения на Балканите... А хегемонията можеше да ѝ позволи тя така „да разчисти пътя" за бъдещата „конфедерация на Балканите", че утре, след победата, ползвайки се от позицията на сила, да прекроява и да реконструира държавно-политически този район на Европа според собствените си схващания, интереси и концепции..."[118].

Срещайки решителния отказ на централните комитети на БРП и ГКП, ръководството на ЮКП преценява, че напористият стремеж на Темпо към Балканския щаб би могъл да дискредитира югославската страна, което предизвиква личната намеса на Тито. В телеграмата си от 21 септември 1943 г. на Темповата идея е дадена оценка „политически неправилно"[119]. Тази оценка не е продиктувана от желание за ненамеса във въоръжената борба на балканските народи, а от ново-

---

нява, че тя е одобрена от Върховния щаб на ЮНОВ. (*Драгойчева, Ц.* Такава е истината..., с. 101.)

117 *Темпо, S.* Revolucija... kn. 1, p. 360.

118 *Драгойчева, Ц.* Такава е истината..., 98—99.

119 *Vukmanović — Темпо, S.* Borba za... S. 132; *Драгойчева, Ц.* Такава е истината..., с. 99.

създадената обстановка след разпущането на Коминтерна, което прави идеята за Балканския щаб нецелесъобразна, но единствено като форма. Що се отнася до вложения в нея замисъл за лидерство във въоръжената борба, фактите показват, че в него не настъпва промяна. В директивното писмо на Тито до Темпо от 9 октомври 1943 г. наред с квалификацията на идеята за Балкански щаб като „погрешна и даже вредна", изрично се подчертава обективното право на Югославия да има ръководна роля на Балканите във военно и политическо отношение[120]. А как се разбира тази ръководна роля става пределно ясно от манифеста на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония от началото на октомври 1943 г., в който се заявява: „Ние се радваме на това заедно с всички народи на Югославия да осъществим братски съюз на южнославянските народи, да *вземем* (к. м. — Г. Д.) под наша братска закрила и братския български народ."[121]

Тезата за федерацията официално се излага от И. Рибар в доклада му от 29 ноември 1943 г. пред Втората сесия на АВНОЮ. Той обосновава идеята за нова Югославия „като федеративна общност от Триест до Черно море"[122].

За възприетата по това време тактика от ЦК на ЮКП съдим от писмото му до Темпо от 6 декември 1943 г. Като се отбелязва, че обстановката не е благоприятна да се издига лозунгът за Балканска федерация в момент, когато Англия и САЩ „правели комбинации с най-различни федерации", се подчертава, че този лозунг „макар общопропагандно, го поставяме и изтъкваме исканията на народите на Югославия българите да встъпят с тях в една бъдеща федеративна единица, общопропагандно говорим и за братство и единство на народите на Балкана"[123]. Писмото ясно показва, че поради външнополитически съображения югославското ръководство се отдалечава от максималната си цел — хегемонията на Балканите, и се ориентира към налагане над България. Единственото възможно и реално средство за това ЦК на ЮКП вижда във федерацията. В нейното декемврийско възвание от 1943 г. се изтъква: „Създават се условия за осъществяване на отдавнашния блян на най-добрите синове на южнославянски-

120 *Народно*-освободительная война..., 530—531.
121 *Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, с. 259.
122 *Народно*-освободительная война..., с. 578.
123 *Зборник* на документи за создавање на македонската државност (1893—1944). Скопје, 1970, 417—419.

те народи: братска федеративна общност на югославските народи от Триест до Черно море..."[124]

През първите месеци на 1944 г. Тито засилва своята интервенция пред Г. Димитров и съветското партийно ръководство за проюгославско решение на македонския въпрос. Не е „забравена" и следвоенната перспектива на България. В свое писмо до Сталин от първите дни на април югославският ръководител не пропуща да отбележи тя да влезе в югославската федерация като седма република, като заявява: „Нужна е силна югославска федерация, която би открила вратите си за влизането в нея на българския народ."[125] Плановете на ЮКП за следвоенното държавно устройство на Балканите по същество не се различават от тези на буржоазномонархическите емигрантски среди. Д. Михайлович счита, че след войната Югославия трябва да бъде не само в довоенните си граници, но и да включва всички райони, „на които имаме (югославяните — б. м. — Г. Д.) историческо право и които досега не успяхме да вземем". От декларацията на дражамихайловисткото движение, приета на неговия конгрес от януари 1944 г., става ясно, че претенциите са за Северна България до р. Вит, за Кюстендил, Самоков и Перник. Четническият лидер се надява и на нещо повече, да включи и България във „Велика Югославия"[126].

През юли 1944 г. външният министър на югославското емигрантско правителство изразява надеждата, че България ще се присъедини към новата югославска федерация[127].

В едно от писмата си до Тито Г. Димитров излага разбирането си за федерацията като средство за разрешаване на македонския въпрос. Същевременно добавя, че да се говори за това сега публично и то да се пропагандира е „несвоевременно" и „дори вредно"[128]. Дори когато съветското ръководство декларира, че ще има благосклонно отношение към Югосла-

---

124 *Kljaković, V.* Op. cit., 43—44.

125 *Мичев, Д.* Българо-югославски отношения..., с. 469; *Мичев, Д.* Българската комунистическа партия и... с. 25.

126 *Документата* о издајству Драже Михајловића, кн. 1, Београд, 1945, с. 16. Драмски вести, № 11, 1 май 1944. Югославските емигрантски среди не остават чужди на подклажданнте от Англия политически комбинации на емигрантските кръгове на страните от Централна и Югоизточна Европа за нейното следвоенно устройство. През ноември 1941 г. техни представители участвуват в многостраина конференция, на която изказват идеята за федерация от Балтийско до Егейско море. *(Лаштовичка, Б.* В Лондоне во время войны. М., 1966, с. 69).

127 *Kofos, E.* Op. cit., p. 138.

128 *Палешутски, К.* Цит. съч., с. 316.

вия по македонския въпрос, в телеграмата си до Тито от 26 юли Г. Димитров изключва Пиринския край от „обединена Македония“ в рамките на федеративна Югославия. Той аргументира своето становище с разбирането си, че неговото окончателно разрешаване е възможно в бъдещата южнославянска федерация[129].

* * *

Различното отношение на Великите сили от антихитлеристката коалиция към комплекса от военнополитически проблеми в Югославия създава т. нар. югославски въпрос.

Англия и САЩ поддържат четниците на Дража Михайлович, които се стремят след победата на съюзниците с помощта на западните си покровители да възстановят стария буржоазномонархически строй в страната[130].

От самото начало на борбата СССР неизменно поддържа народоосвободителното движение, оглавено от ЮКП, и са естествени и предани един на друг съюзници[131].

Още през ноември 1941 г. английското правителство предлага на съветското ръководство да се предприемат съвместни мерки срещу „израждане на въстанието във вътрешна борба“, като националноосвободителното движение се подчини на Д. Михайлович в качеството му на военен министър в емигрантското кралско правителство[132]. Този опит да се ликвидира антифашисткото движение е отхвърлен. Симпатиите на съветските народи са изцяло на страната на борещите се под ръководството на ЮКП югославски партизани и дори през същия месец е създадена от ИККИ радиостанция „Свободна Югославия“[133].

От ноември 1941 г. до Берлинската конференция (юли—август 1945 г.) на ръководителите на трите съюзни държави Лондон оказва постоянно давление над ръководството на СССР за поддръжка на неговите „инициативи“ по „урегулиране“ на югославския въпрос. Съветското правителство дори в най-тежките години на войната твърдо и последователно

---

129 *Мичев, Д.* Българската комунистическа партия и..., 26—27.

130 *Stavišić, M.* KPJ u izgradnji oruzanih snaga revolucije 1941—1954. Beograd, 1973, 54—55.

131 *Севьян, Д.* Из истории Союза коммунистов Югославии 1919—1945. М., 1982, с. 125.

132 *Меморандум* правительства Великобритании правительству СССР от 9 марта 1943 г. — Международная жизнь, 1985, № 8, с. 154.

133 *Джонлагич, А. и др.* Югославия во Второй мировой войне. Белград, 1967, с. 77.

защитава интересите на народоосвободителната борба и революцията в Югославия[134].

Поради разрастването на партизанската борба в Югославия към средата на 1942 г. западните съюзници повече не могат да игнорират народоосвободителното движение. Съветското ръководство вече открито се обявява срещу политиката на кралското югославско правителство. ТАСС разпространява резолюция, осъждаща предателската роля на четниците, което изиграва голяма роля за международното признание на народоосвободителното движение[135].

На московската конференция на министрите на външните работи (октомври 1943 г.) на СССР, САЩ и Англия Антони Идън отправя призив за координиране на „общата политика" по отношение на Югославия, като подчертава, че английското правителство „би желало да се възстанови нейната свобода и независимостта и запази тройното кралство на сърбите, хърватите и словенците"[136]. Имайки предвид позицията на АВНОЮ и Върховния щаб на ЮНОВ[137], съветското правителство отказва да влезе във връзка с Д. Михайлович и югославският въпрос е снет от конференцията. Това осигурява на югославските народи възможността на Втората сесия на АВНОЮ сами да решават въпросите на вътрешното държавно устройство[138]. На нея са взети решения, осигуряващи следвоенното демократично развитие на Югославия. Докато съветското правителство им дава висока оценка за разгръщане на по-нататъшната борба[139], западните държави се въздържат от признаването им*.

---

134 *Севьян, Д.* Цит. съч., с. 126.

135 Пак там, с. 155.

136 *Советский* Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. Московская конференция министров иностанных дел СССР, США и Великобритании (19—30 октября 1943 г.). Сборник документов. Т. 1, М., 1978, с. 155, 258.

137 *Народно*-освободительная война..., с. 523.

138 Пак там, 593—598.

139 *Внешняя* политика Советского Союза в период Отечественной войны. Документы и материалы. Т. 2, М., 1946, с. 436.

* Още през май 1941 г. във Форин офис се подготвят два проекта за следвоенна държавнополитическа организация на Югоизточна Европа, насочена срещу СССР. През ноември с. г. се възприема идеята да се създадат две федерации: първата — от Полша, Чехословакия, Австрия и Унгария, и втората — от Югославия, Албания, Гърция и България. Предложения за следвоенното устройство идват и от страна на емигрантските правителства. Чехословашкото предлага конфедерация от Балтийско до Егейско море. Подобни идеи изказват полското и гръцкото правителство. Пристъпва се и към практически действия. Чехословашкото и полското

Към края на 1943 г. управляващите кръгове на Англия и САЩ се убеждават, че повече не могат да разчитат за възстановяване на монархията на компрометираните пред международната общественост дражамихайловисти. Затова на Техеранската конференция (28 ноември—1 декември 1943 г.) техните делегации внасят предложение за подпомагане на партизаните със снаряжение и действия на диверсионни отряди, включително десантни операции на територията на югославия[140].

Неочакваният „поврат" в политиката на Англия и САЩ преследва далечни военни и политически цели, представляващи сериозна опасност за революционнните завоевания на югославските народи[141].

Съветската делегация способствува да се вземе решение за максимална материална помощ на партизаните. САЩ и Англия обаче си запазват правото да подпомагат Д. Михайлович, като по този начин признават само военната роля на народоосвободителното движение, без да го разглеждат, за базлика от СССР, като политически фактор[142].

Ново свидетелство за крепнещите връзки между СССР и народоосвободителното движение в Югославия е решението на съветското правителство да създаде на съветска територия югославска войскова част, която е сформирана в средата на декември 1943 година[143].

правителство излизат с декларация за обединение след войната, а гръцкото и югославското подписват споразумение за уния. В края на 1943 г. Москва решително се обявява против подклажданнте от Лондон планове за прекрояване на Централна и Югонзточна Европа след войната. Същевременно още от юни 1941 г. изследователският център на Форин офис констатнра, че съветската пропаганда „комбинирала стари руски апели за освобождаване на славяните с нови съветскн апелн за класово и национално освобождение". (*Đuretić, V.* Viada na bespuću. Internacionalizacija jugoslovenskih protivrječnosti 1941—1944. Beograd, 1983, p. 105—109, 115, 122, 152; *Лаштовичка, Б.* Цит. съч., 59—60, 69.)

140 *Советский* Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав — СССР, США и Великобритания (28 ноября—1 декабря 1943 г.). Сборник документов. Т. 2, М., 1978, с. 98.

141 *Севьян, Д.* Цит. съч., с. 162.

142 *Славин, Г.* Освободительная война Югославии. М., 1965, 94—95.

143 *Исраэлян, В.* Антигитлеровская коалиция. М., 1964, с. 419. Усташкото правителство на Независимата държава Хърватско изпраща свои въоръжени сили на Източния фронт. (*Тито, И.* Военная мысль и дело, с. 76.) През есента на 1943 г. от югославските военнопленници се формира отделен пехотен батальон. По искане на югославските антифашисти в СССР през лятото на 1944 г. е формирана 1-ва югославска пехотна бригада с обща численост 1946 души. (*Севьян, Д.* Цит. съч., с. 169; *Освободитель-*

По-нататъшната консолидация на антифашистките сили в Югославия около НКОЮ заставя Англия с оглед на стратегическата си концепция за превръщане на Балканите в сфера на свое влияние да преразгледа политиката си[144]. Затова на 8 януари 1944 г. лично Чърчил в писмо до Тито съобщава решението на английското правителство да прекрати военната подкрепа за четниците и да оказва помощ само на партизаните[145]. Всъщност то провежда една двулична политика, целяща запазване на връзките с Крал Петър и на четническото движение като военна и политическа сила[146].

Писмото на Чърчил полага началото на преговорите на английското правителство с НКОЮ относно условията за съглашението му с емигрантското правителство. Въпреки изтеглянето на английските офицери от четническите щабове западната помощ за Д. Михайлович не е прекъсната. При него остава американска военна мисия и както преди САЩ снабдяват четниците с всичко необходимо. Отношението на Англия и САЩ към народоосвободителното движение остава враждебно и те се стремят да създадат условия за връщане в Югославия на краля и емигрантското правителство[147].

През пролетта на 1944 г. английското правителство решава да „примири" ръководството на народоосвободителното движение с емигрантското правителство. Новата офанзива на английската дипломация, целяща ликвидирането на НКОЮ, завършва с подписаното на 16 юни 1944 г. споразумение Тито—Шубашич. Благодарение на СССР Лондон не постига целта си и споразумението се превръща в крупна международна победа за нова Югославия[148].

Въпреки постигнатото споразумение западните съюзници се стремят да наложат на югославските народи стария буржоазномонархически режим. С тази цел Чърчил се среща с Тито на 12 август в Неапол. Английският премиер поставя въпроса за английски десант на югославска земя. Във връзка с тази

ная миссия Советских вооруженных сил во Второй мировой войне, М., 1974, 68—69.) През август 1944 г. тя е отправена на фронта за участие в боевете за Белград. (*История* Югославии. Т. 2, с. 237.)

144 *Исраэлян, В.* Цит. съч., с. 420.

145 Преписка на председателя на Министерския съвет на СССР с президентите на САЩ и министър-председателите на Великобритания по време на Великата Отечествена война 1941—1945, С. 1983, 226—227.

146 Советско-английские отношения во время Великой Отечественной войны 1941—1945. Т. 2, М., 1983, 81—82.

147 *Славин, Г.* Цит. съч., 96—97.

148 *Народно*-освободительная война..., 675—676; *История* Великой Отечественной войный Советского Союза 1941—1945. Т. 4, М., 1962, 418—419.

сериозна за народоосвободителното движение опасност още на 5 юли 1944 г. с писмо до Сталин Тито отправя молба за съветска подкрепа. „Такъв десант — се сочи в писмото — на нас не би ни бил приятен, така както аз съм уверен, че те ще ни правят неприятности в страната, заради което би могло да се дойде до разни стълкновения. Но ако дойде работата до преговори за десант, ние предлагаме да десантират възможно малки сили. В случай на десант ние не можем да се съгласим на каквато и да било тяхна военна или гражданска власт в нашата страна, която съюзниците (в случая се отнася до Англия, Г. Д.) установяват там, където те отидат, докато у нас съществува както военна, така и гражданска власт." Във връзка с това още се изтъква: „На нас (югославяните — Г. Д.) би била, разбира се, скъпа Вашата поддръжка. По мое мнение най-силната поддръжка във всички отношения се заключава в това Червената армия да се придвижи през Карпатите и Румъния в направление юг."[149]

За да предотврати разпадането и ликвидирането на четничеството, на срещата в Неапол Чърчил предлага да се създадат в Югославия две зони: западна (партизанска) и източна (четническа), което Тито отхвърля. Английският премиер повдига и въпроса за евентуална английска материална помощ, но в желанието си да спаси дражамихайловистите поставя условието да не се ползва за „стълкновения между братя[150].

Западните държави съкращават до минимум помощта за партизаните, стремейки се да наложат на НКОЮ отстъпки относно обединеното правителство на Югославия и нейния следвоенен държавен строй[151]. Докато по думите на началника на югославската военна мисия в Лондон Владимир Велебит снабдяването на ЮНОВ от англичаните „е много ограничено" и „има повече морално-пропагандистко, отколкото действително значение", СССР оказва всестранна активна помощ на югославските партизани. След като са преодолени създаваните от английското правителство затруднения, през юни 1944 г. в Бари (Италия) е организирана съветска авиобаза за подпомагане на ЮНОВ[152].

Наред със засиления натиск върху НКОЮ западните сили

---

[149] *История* Великой Отечественной войны Советского Союза... Т. 4, 419—420; *Tito, J.* Sabrana djela. T. 21, Beograd, 1985, S. 53.

[150] *Севьян, Д.* Цит. съч., с. 172, 177—178.

[151] *История* Югославии. Т. 2, 236—237.

[152] Пак там, с. 237; *Советско*-английские отношения... Т. 2, 109—110; *Севьян, Г.* Цит. съч., 168—169.

увеличават подкрепата си за четниците. В края на август 1944 г. САЩ изпращат в техния щаб нова военна мисия. При първата си среща с Д. Михайлович нейният началник полковник Мак Даулл заявява: „... вие сте длъжни да устоите против Титовия комунизъм... В лицето на тази мисия вие имате поддръжката на американското правителство... Вашата задача е да удържите Сърбия и Белград, щото тук да не стъпят комунистите на Тито, и това е всичко, което сега от вас се иска!“[153]

Към лятото на 1944 г. стратегическото и военнополитическо значение на Сърбия все повече нараства. „През цялото време на нашето пребиваване вън от Сърбия — сочи в спомените си Тито, — нас никога не ни е напущала мисълта..., че сме длъжни да се върнем обратно в Сърбия, която ние считахме много важен фактор за завършването на освободителната борба.“ Той изтъква и причините, поради които тя има такова важно значение, а именно: силата на местната контрареволюция; необходимостта от разгрома ѝ, за да се установи нов обществен строй; многобройността на населението като фактор за съдружеството на югославските народи. В противен случай Тито счита, че Сърбия, може да се превърне в огнище на жестока гражданска война[154]. Тези причини заставят Върховния щаб на ЮНОВ да ѝ обърне най-сериозно внимание. В директивата му от 29 април 1944 г. до щаба на 3-и корпус се изтъква: „Не забравяйте, че за цялото освободително движение в Югославия в настоящото време има първостепенна важност Сърбия. Въпросът за ликвидиране на емигрантското правителство и признаването на Нац. (Националният, Г. Д.) комитет зависи от Сърбия, т. е. нашите сили в Сърбия. Съобразявайте се с това.“[155]

В навечерието на решителните събития на Балканите на 19 август 1944 г. Тито заповядва на партизанските сили „да разбият окупаторската недечевистко-четническа власт“, на всяка цена да овладеят Източна и Югоизточна Сърбия и да излязат на реките Дунав и Сава[156]. Унищожаването на недечивистко-четническите сили се определя като главна задача и в директивата на Главния щаб на НОВ и ПО на Сърбия от 27 август[157].

153 *Севьян, Д.* Цит. съч., с. 173.
154 *Славин, Г.* Цит. съч., 103—104.
155 *Народно*-освободительная война..., с. 669.
156 Пак там, 691—693.
157 Зборник докумената и података... Т. 1, кн. 11, Београд, 1955, с. 121.

В условията на все по-засилващата се намеса на Англия разгромът на контрареволюционните буржоазномонархически сили в Сърбия се налага като задача с особена важност. С нейното разрешаване се разчиства пътят за победата на социалистическата революция не само в Сърбия, но и в цяла Югославия.

* * *

Едностранното решение на югославското ръководство по македонския въпрос, неговите хегемонистични военнополитически амбиции на Балканите и плановете му за тяхното следвоенно държавно устройство са доминиращите елементи в югославската външнополитическа концепция. Те неизбежно влияят върху българо-югославските отношения в заключителния период на Втората световна война. Въпреки революционните традиции във взаимоотношенията между двете компартии и общите цели в борбата против хитлерофашизма националистическият курс на ЮКП, възприет в хода на въоръжената партизанска борба, оказва своето отрицателно и задържащо въздействие върху двустранните отношения между нова България и нова Югославия.

От друга страна, решаващата роля на Съветската армия за освобождението на Балканите и обективната необходимост от всестранната подкрепа на СССР за победата на революцията в Югославия заставят югославското ръководство да проявява политически реализъм във взаимоотношенията си с нова България.

Първа глава

ПРОБЛЕМЪТ ЗА ВОЕННОТО СЪТРУДНИЧЕСТВО

1. ОБЕКТИВНА НЕОБХОДИМОСТ И СУБЕКТИВНИ ПРЕЧКИ

Военнополитическите цели на СССР към лятото на 1944 г. предвиждат пълно изтласкване на окупатора от съветската земя, освобождаване на поробените европейски народи и нанасяне на съкрушителни удари на противника[1]. За провеждане на такова мощно настъпление окончателно решение е взето в края на април 1944 г. на съвместното заседание на Политбюро на ЦК на ВКП (б) и Ставката. Предвижда се подготовката и провеждането на серия последователни и взаимносвързани настъпателни операции. Главният удар се планира да бъде нанесен на централния участък на съветско-германския фронт, който трябва да осигури пълното изтласкване на хитлеристите от съветска земя, да изведе Съветската армия по най-краткия път към границите на Германия и да даде максимални оперативни и стратегически резултати[2]. Преследването на тези генерални цели от съветското политическо и военно ръководство придава второстепенно значение на Балканския театър на военните действия за крайния изход на войната.

Като кръстопът между Европа, Азия и Африка към септември 1944 г. Балканският полуостров заема важно място в плановете на главното командуване на вермахта. От разположените тук морски и въздушни бази могат да се контролират корабоплаването и въздухоплаването в района на Източното Средиземноморие. Именно затова то поддържа на Балканите голяма военна групировка. На разположение на командуващия Югоизтока генерал-фелдмаршал Вайкс са под-

[1] *Сталин, И.* За Великата отечествена война на Съветския съюз. С., 1954, с. 114.

[2] *История* на Втората световна война 1939—1945. Т. 9, С., 1980, 20—21.

чинени 22 дивизии, 10 бригади, голям брой отделни полкове и други по-малки самостоятелни подразделения, както и въздушните войски с 352 самолета и 175 зенитни батареи, немскофашисткият флот в Егейско и Адриатическо море и Дунавската флотилия[3].

Поради важното си военнополитическо значение към края на лятото на 1944 г. Сърбия се превръща за Върховния щаб на ЮНОВ в център на операциите за изгонване на хитлеристките окупатори и за смазване на вътрешната контрареволюция. Възможностите на ЮНОВ обаче не са достатъчни за нейното освобождение. По този повод Тито в своето писмо от 5 юли 1944 г. до Сталин изтъква: „По отношение на Сърбия, където те (англичаните — б. м. — Г. Д.) с всички възможни способи се опитват да укрепят позициите на привържениците на краля, т. е. четниците, и отслабят нашите позиции, ние не можем да разчитаме на никаква ефективна помощ от страна на западните съюзници... На нас ни е нужна най-голямата Ваша помощ."[4]

Силите на ЮНОВ са недостатъчни за освобождението изобщо и на цяла Югославия. Към края на септември 1944 г. тук вермахтът разполага с 270-хилядна окупационна армия, 30 000 съюзнически бойци и около 270 000 куислинговски войски, или общият брой на вражеските сили възлиза на около 570 000 души[5]. Освен това към тях се прехвърлят от Гърция и неизтеглените сили от 350-хилядната армия на общовойсковата група „Е"[6]. Към началото на Белградската операция в ръцете на противника са повече от 80% от градовете, в това число най-големите градски и промишленн центрове, железопътните и шосейните комуникации и водният транспорт, докато ЮНОВ контролира главно планинските и без важно оперативно значение направления и райони[7].

На мощната и добре въоръжена противникова групировка в Югославия ЮНОВ може да противопостави около 400 000 бойци, въоръжени главно със стрелково оръжие, с недоста-

---

[3] *История* на Отечествената война на България 1944—1945. Т. 2, 13—14.

[4] *История* Великой Отечественной войны Советского Союза... Т. 4, с. 417.

[5] *Белградская* операция. М., 1964, с. 82.

[6] *Richberg, E.* Der Endkampf auf dem Balkan. Heidelberg, 1955, p. 74.

[7] *Советские* вооруженные силы в борьбе за освобождение народов Югославии. М., 1960, с. 239; *Освободительная* миссия Советских вооруженных сил во Второй мировой войне. М., 1974, с. 206.

тъчно артилерия, без танкове и авиация[8]. На ЮНОВ не достига и продоволствие. Тито заявява лично на началника на съветската военна мисия генерал-лейтенант Николай Василевич Корнеев: „Сега ние храним войниците два пъти на ден, а след две-три седмици, ако няма помощ, ние ще бъдем принудени да ги храним само един път в денонощието.“ Затова в своето юлско писмо до Сталин Тито пише: „На нас много ни е необходимо много повече въоръжение и продоволствие от това, което до настоящия момент съюзниците ни изпращат.“[9]

Въпреки своя висок боен дух югославските партизани, които са зле въоръжени, зле екипирани и зле снабдени, не могат да се справят с по-многочисления, несравнимо по-добре и модерно въоръжен и опитен противник. Заради това ръководството на народоосвободителната борба придава решаващо значение за бъдещето на страната на бързото излизане на съветските въоръжени сили на границата с Югославия[10]. В заповед на Върховното командуване на ЮНОВ от дните, когато Съветската армия излиза на югославската граница, се казва: „Настъпи радостният ден, който цялата страна е чакала в продължение на три и половина години — Червената армия излезе на границата с Югославия.“[11] Това историческо събитие е от голямо значение за ЮНОВ, който особено много разчита на съветското въоръжение. Политуправлението на Трети Украински фронт (3-и УФ) допася: „Партизанската войска с нетърпение чака идването на частите на Червената армия, от които се надява да получи въоръжение.“[12] Тя не може да се справи с хитлерофашистките войски[13], поради което „в първите дни на септември Тито моли ръководителя на съветската военна мисия в Югославия да предаде на Държавния комитет на отбраната на СССР молба за встъпване на Червената армия в Югославия, защото НОАЮ няма тежко оръжие и танкове, за да разбие намиращата се там немска войска или да възпрепятства нейното оттегляне от Гърция на север“. Съобщавайки за това, Н. Корнеев допълва: „Маршалът смята, че съвместните действия на Съветската армия и

---

[8] *Белградская* операция..., с. 69; *Освободителната* мисия на Съветската армия. С., 1973, с. 206.

[9] *История* Великой Отечественной войны... Т. 4, с. 417.

[10] *Минасян, М.* Освобождение народов Юго-Восточной Европы. М., 1967, с. 417.

[11] Пак там, с. 421.

[12] Пак там, с. 419.

[13] *Освободительная* миссия Советских вооруженных сил..., с. 204.

НОАЮ освен големия военен ефект значително ще укрепят националноосвободителното движение."[14]

Международното развитие на югославския въпрос към септември 1944 г. ясно показва, че западните сили се стремят да запазят стария буржоазномонархически строй в Югославия, поради което подкрепят дражамихайловистите и кралското емигрантско правителство. Ето защо реалната перспектива да се изпълнят националноосвободителните и революционнокласовите задачи на югославското народоосвободително движение е тясно свързана във всяко едно отношение със СССР. В този възлов момент неговите решения са от жизнено значение за народоосвободителното движение. При сложното развитие на югославския въпрос то може да разчита единствено на първото социалистическо отечество. В противен случай с помощта на западните сили за вътрешната контрареволюция биха се открили благоприятни възможности за възстановяване на довоенния буржоазномонархически режим. Това нямаше да стане, защото, верен на своя интернационален съюзнически дълг, СССР щеше да откликне на исканията на НКОЮ и да даде своя решителен принос за освобождението на страната и за нейното следвоенно демократично развитие.

Политическият и военностратегическият замисъл за лятно-есенната кампания на Съветската армия, целящ по-бързото ѝ излизане по най-краткия път към границите на Германия, наличието на големи противникови сили на Балканите и сложният театър на военните действия на полуострова заставят съветското ръководство, като отчита развиващия се революционен процес в България, да планира във войната срещу фашистка Германия да се използва и българската армия. Това мнение се оформя в съветското ръководство още към средата на август 1944 г. и дори става достояние на западните съюзници. На 20 август лидерът на Гръцкият демократичен национален съюз (ЕДЕС) Наполеон Зервас донася на немскофашисткото командуване за полученото от гръцкото емигрантско правителство в Кайро съобщение, че е предвидено българската армия да участвува във войната срещу Германия[15]. На 1 септември 1944 г. Радио Москва заявява: „За българския народ има само един път... да разкъса през главите на фашистката шайка лъжливия и предателски неуралитет и да даде незабавно братска ръка на съветските войски и

[14] *История* Великой Отечественной войны... Т. 4, с. 420.

[15] *The National* Archives of the United States (NAUS). T. 311, roll. 182, ls. 566—567.

на народната освободителна армия на нова Югославия. От България, която е ключ на южния германски фланг на Балканите, се иска да застане на антихитлеристкия фронт, който ще се простре от Черно до Адриатическо море." В предаването си от 1 септември Радио Лондон отбелязва съветското становище българският народ „да започне дейна борба срещу Германия"[16]. На 7 септември американският посланик в Кайро Мак Виг заявява на Стойчо Мошанов, ръководител на българската делегация за сключване на примирие с англо-американците, че не би трябвало да се очаква демобилизация на българската армия, „тъй като от съобщенията, които се получавали от Русия, тя разчитала на една силна българска армия, която рамо до рамо със съветските войски трябвало да се бие за изгонване на германците от Балканите"[17]. Срещу фашистка Германия вече воюват въоръжените сили на Румъния[18]. Това ясно показва разбирането на съюзниците и по-специално на СССР за необходимостта в борбата за пълния разгром на райха да участвуват и неговите бивши сателити[19]. Това не само че засилва антихитлеристките сили на Източния фронт, но и създава от страна на Съветския съюз възможност за прогресивните и демократичните сили в сателитните страни да подобрят международното положение на своите народи.

Становището на съветското ръководство да включи българската армия във войната напълно се споделя от Задграничното бюро на ЦК на БРП. То отговаря на стратегическата линия на партията, начертана още през юни 1941 г., българските комунисти да допринесат за разгрома на фашистка Германия[20]. На 31 август 1944 г. радиостанция „Народен глас" съобщава, че „съветските войски ще преминат през българска територия и заедно с българската армия ще отидат на помощ на маршал Тито"[21]. На 2 септември в специално предаване

---

16 ЦДИА, т. 178, оп. 5, а. е. 355, л. 3.

17 *Векове.* Очерци, спомени, документи из тринадесетвековната българска история. С., 1971, с. 191.

18 *История* Румынии. М., 1964, с. 292.

19 В заключителния етап на войната в бойните действия срещу фашистка Германия вземат участие части от новата унгарска армия. (*Втората* световна война. Кратка история 1939—1945. С., 1985, с. 470.) В боевете срещу хитлеристите от 1 октомври 1944 г. се включват и финландски войски. (*Вайну, Х.* О выходе Финляндии из Второй мировой войны. — Вопросы истории, 1987, № 6, 47—48.)

20 *История* на антифашистката борба в България. 1939—1944 г. Т. I, С., 1976, с. 173.

21 *Векове.* Очерци, спомени, документи..., с. 181.

на радиостанция „Христо Ботев“, посветено на бъдещото сътрудничество между българската армия и ЮНОВ, се издига лозунгът: „Да живее съвместната борба на българската армия и славната народоосвободителна югославска армия за окончателната ликвидация на германските окупационни части на Балканите.“[22]

В условията на съзряващата революционна ситуация в България военната необходимост заставя командира на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония М. Апостолски лично да търси помощта на НОВА. В своя отговор от 1 септември 1944 г. нейният главнокомандуващ Добри Терпешев предлага да се координират действията във връзка с подготовката на въстание в страната[23].

България се включва във войната срещу фашистка Германия на 9 септември 1944 г. В прочетената този ден рано сутринта по Радио София прокламация на правителството към българския народ се обявява: „Отечественият фронт, дело на самия народ, веднага ще приобщи всички сили и средства към усилията на Съветския съюз и неговите велики съюзници за изгонване германците от Балканите.“[24] Политическата цел на войната е да се защитят националните интереси на страната, да се даде достоен принос за по-бързия разгром на хитлеристка Германия и за освобождението на поробените народи в Европа.

Обявената от правителството на Отечествения фронт война на нацистка Германия съвпада с оформеното още към средата на август и началото на септември мнение в съветското ръководство да се използва българската армия в бойните действия срещу вермахта. Този акт на нова България е посрещнат с удовлетворение от югославските народи. Във възванието на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония и на АСНОМ от 10 септември се изказва задоволство, че българският народ решително е взел съдбините си в свои ръце. Във възванието на щаба на VI оперативна зона към населението на Кичевско-Дебърската област се изказва радостта, че нова България им става съюзник в борбата[25]. На 11 септември радиостанция „Свободна Югославия“ разпространява по-

---

22 *Говори* радиостанция „Христо Ботев“. Т. 7, С., 1952, с. 240.

23 ЦПА, ф. 77, оп. 1, а. е. 37, л. 1.

24 *Въоръжената* борба на българския народ против фашизма 1941—1944. Документи. С., 1962, 691—692.

25 *Зборник* на документи од антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ). Скопје, 1954, с. 371, 374.

слание към българския народ, в което се подчертава: „Югославския народ приветства братския български народ в решението му да се бори против изедника на нашия и българския народ — германския фашизъм."[26]

Обявената война от нова България на фашистка Германия се посреща с интерес в САЩ. Още на 9 септември Радио Лондон предава: „Реакцията на Америка на обявяването на война от България на Германия е, че това е стъпка, направена по правия път..." Разпространено е и изявлението на един от членовете на американската парламентарна комисия по външните работи, който отбелязва: „Българските водачи имат възможност да покажат, че те не споделят германофилските симпатии на своите предшественици..." На 9 септември радиостанция „Гласът на Америка" съобщава: „С обявяването война на Германия от страна на България се предрешава съдбата на 20 германски дивизии на Балканите." В предаване от другия ден войната е оценена като „проява на решителна воля на мнозинството на българския народ". Във връзка с извършваната военна подготовка и започнатите от БНА бойни действия в нейна емисия от 13 септември се изтъква: „Американските среди от Вашингтон посрещат с одобрение мерките, взети от правителството и българската армия..." В следващите си емисии „Гласът на Америка" се спира и на българските военни комюникета за бойните действия срещу хитлерофашистите[27]. Войната, която България започва срещу хитлеристка Германия, внимателно се следи и в Англия. Независимо от отрицателното отношение на управляващите й среди към нашата страна Радио Лондон редовно информира за бойните действия на БНА. Въпреки преднамерената сдържаност от поднесената информация проличава приносът, който българският народ дава във войната срещу хитлерофашистите[28].

Въз основа на всестранната оценка на военнополитическата обстановка на Балканите българското Главно командуване решава по време на отбраната и прикриването на западната граница да извърши мобилизацията, съсредоточаването и развръщането на силите и средствата, определени за участие във войната, след което БНА да настъпи на запад и громейки противника, да прекъсне пътищата му за отстъпление от Гърция, като не му позволи да се прегрупира в Централна

[26] ЦДИА, ф. 178, оп. 5, а. е. 355, л. 75.
[27] Пак там, л. 60, 63, 68, 80, 90, 93—94.
[28] Пак там, л. 82, 92, 98, 155, 171.

Европа. Задачата на БНА се свързва със замисъла на съветското командуване, чиито войски с действията си в Югославия щяха да играят основна роля за разгромяване на противника. Този замисъл е потвърден с писмото на командуващия Трети Украински фронт от 16 септември до военния министър[29].

Започналото в дните на Деветосептемврийското въстание революционно преустройство на българската армия води до дълбоки качествени изменения в нея. Тя се превръща във верен страж на историческите завоевания и интересите на трудещите се, готова да защити отечественофронтовското отечество и да изпълни интернационалния дълг на победилия монархофашизма български народ.

Наред с успешното прикриване на държавните граници срочно се извършва и мобилизацията, като числеността на БНА достига над 474 000 души. До края на септември основната част от нея е съсредоточена с готовност за настъпление на запад[30].

Към средата на септември 1944 г. на съветското командуване става известно, че силите на групата армии „Е“ се изтеглят от южните части на Балканския полуостров на север[31]. Тяхното присъединяване към хитлеристките войски, воюващи срещу Съветската армия на Дунавското стратегическо направление, неминуемо щеше да затрудни настъпателните й темпове. Ето защо съветското ръководство предвижда включването на БНА във войната. Настъпвайки на югославска територия, тя трябва да прекъсне пътищата за отстъпление на немскофашистките войски и да громи техните сили.

След като определените за участие във войната български войски преминават в оперативно подчинение на Трети Украински фронт, с помощта на неговия щаб оперативният отдел при Щаба на войската (ЩВ) на БНА започва разработката на пълен оперативен план за бойните действия. Командуването на Трети Украински фронт внимателно следи подготовката на българската армия. В средата на септември в София пристига командуващият фронта маршал Фьодор Иванович Толбухин[32]. Той отправя настоятелни искания за побърза мобилизация и правителството взема решение тя да

---

29 *История* на Отечествената война... Т. 2, 25—26.
30 Пак там, 61—62, 86, 93, 105.
31 *Освободительная* миссия..., с. 214.
32 *Щеменко, С.* Цит. съч. Втора книга, с. 181.

завърши на 24 септември, с шест дни по-рано от планирания срок[33].

На 19 септември 1944 г. военната необходимост вече налага на щаба на Трети Украински фронт да предложи на Върховното главно командуване на Съветската армия да утвърди плана за действие на БНА със задача; да настъпи на направленията Пирот — Ниш; Кюстендил — Скопие и Горна Джумая (Благоевград) — Велес — Скопие, да овладее районите на Ниш и Скопие, а след това да развие успеха по долината на р. Морава към Крушевац. Според плана 2-ра, 1-ва и 4-а армия трябва да бъдат готови за настъпление на 25 септември 1944 година. Съгласно директивата на Върховното главно командуване на Съветската армия от 20 септември и решението на командуващия Трети Украински фронт се планира Белградската операция като съвместна операция на Съветската армия, БНА и ЮНОВ[34]. През втората половина на септември в Генералния щаб на Съветската армия и във Върховния щаб на ЮНОВ се разработва нейният план. За да не позволи на немскофашисткото командуване да използва големите си резерви във вътрешността на Югославия, при атакуване на немската отбрана, изградена успоредно на Дунав, съветското командуване отчита целесъобразността чрез силните български войски да се подложи на въздействие колкото се може по-голяма част от фронтовата линия. Първоначално командуването на Трети Украински фронт предвижда българските войски да сковават противника пред своя фронт, докато мнението на съветския Генерален щаб е да не се ограничават задачите им, а да се използват за настъпление. Това е прието от Върховното командуване, но поради съображения от дипломатически характер е предложено „да не се изнасилват събитията", а да се изчака българо-югославската среща[35]. Същевременно на 23 септември 1944 г. ЩВ на БНА оформя обща оперативна заповед за настъпление срещу немците, а след два дни са одобрени плановете за настъпление на армиите[36].

Включването на БНА във войната е наложително. В противен случай би се стигнало до разтягане на левия фланг на Съветската армия и ангажиране на нейни сили на юг, до създаване на благоприятни условия за изтегляне на групата ар-

[33] ЦВА, ф. 23, оп. 2, а. е. 581, л. 21.
[34] *История* на Отечествената война... Т. 2, 21—23, 26.
[35] *Щеменко, С.* Цит. съч. Втора книга, с. 179, 183, 185.
[36] ЦВА, ф. 24, оп. 3, а. е. 253, л. 5—7; ф. 50, оп. 2, а. е. 272, л. 138.

мии „Е“ и за съсредоточаването ѝ на Дунавското стратегическо направление. В крайна сметка щеше да се затрудни изпълнението на съветските военнополитически планове за лятно-есенната кампания на Съветската армия.

Необходимостта от съюзник срещу хитлеристките окупатори, куислинговските сили и дражамихайловистите е жизнено необходима за ЮНОВ. Охлаждането на военнополитическите отношения между България и райха в края на август дава определени надежди на Главния щаб на НОВ и ПО на Сърбия, че ще може да разчита на помощта на българската армия. Поради това на 27 август 1944 г. той нарежда на своите единици да търсят взаимодействие с нейните части[37].

Обективната военна необходимост налага още на 9 септември някои подразделения на ЮНОВ да се договорят с командуването на българската 27-а пех. дивизия и с началника на българския гарнизон в Прилеп за съвместни действия[38]. Същия ден е постигната договореност между командуването на сборната дивизия и на 6-а пех. дивизия с поделения на ЮНОВ за съвместни действия в района на Пирот срещу хитлеристите и дражамихайловистите[39]. На 11 септември полк от 17-а пех. дивизия в Струмица влиза в споразумение с партизаните[40]. На 14 септември щабът на 41-ва народоосвободителна дивизия предлага на командира на българския 54-и пех. полк да се изгради временен оперативен щаб за единодействие срещу противника. Още същия ден е подписан договор за съвместни действия на полка с 9-а югославска бригада в района на Кавадарци[41].

Взаимодействието между българската войска и ЮНОВ дава особено добри резултати при съвместните бойни действия на 15-а пех. дивизия и югославските партизани в района на Прилеп. В ожесточени двуседмични боеве частите на дивизията нанасят големи загуби на противника[42]. Героичното поведение на войните от БНА прави силно впечатление на М. Апостолски, който в писмо от 24 септември 1944 г. до бъл-

---

37 *Kljaković, V.* Op. cit., S. 42.

38 ЦВА, ф. 59, оп. 2, а. е. 129, л. 84; *Лалов, И., В. Яначков.* Бойната дружба между 15-а пехотна дивизия и народоосвободителните войски на Македония. — Истор. преглед, 1969, № 2—3, с. 198.

39 ЦВА, ф. 81, оп. 2, а. е. 114, л. 9; ф. 77, оп. 2, а. е. 228, л. 39.

40 Пак там, ф. 51, оп. 2, а. е. 60, л. 158.

41 Пак там, л. 98; ф. 24, оп. 3, а. е. 281, л. 200; ф. 51, оп. 2, а. е. 60, л. 97.

42 Пак там, ф. 326, оп. 2, а. е. 2, л. 73; ф. 50, оп. 2, а. е. 286, л. 122; а. е. 330, л. 1.

гарския министър на войната изказва своята благодарност „за достойното държание на бойците — войниците и офицерите от 15-а дивизия“[43].

Първите прояви на бойното сътрудничество между БНА и ЮНОВ се посрещат със задоволство от международната общественост. На 15 септември 1944 г. в Лондон се организира голямо събрание. Вечерта по този повод Радио Лондон съобщава: „Българското решение за пълно сътрудничество с армиите на маршал Тито, както и фактът, че българските войски вече се бият срещу германците, бяха посрещнати с бурни овации. Многобройното събрание единодушно одобри предложението на всеславянския комитет в Лондон да изпрати поздравителни телеграми до маршал Тито и до водачите на Отечествения фронт в България.“[44]

Още на 9 септември 1944 г. и в първите дни след него в духа на възприетата линия за установяване на приятелски отношения със съседните страни отечественофронтовското правителство и ЦК на БРП предприемат редица конкретни стъпки за установяване на политическо и военно взаимодействие с югославското народоосвободително движение[45]. ЮКП обаче не може да преодолее своите резерви към нова България и българския народ заради политиката, водена от монархофашистките правителства, както и да нормализира отношенията си с БРП, влошени поради македонския въпрос.

Въпреки че военната необходимост изисква, а конкретните условия вече налагат да се изгражда по места бойно взаимодействие между БНА и ЮНОВ, югославските ръководители не бързат с неговото официално установяване. Предоставената им възможност за диалог те не отхвърлят, но си поставят определени политически цели. Лично Тито на 15 септември 1944 г. дава указание на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония за среща с делегацията на българското Главно командуване, като определя представителите за срещата, между които са Темпо и М. Апостолски[46]. Така нужното за ЮНОВ взаимодействие с БНА обаче е оставено на заден план. Цел-

---

[43] *Единодействието* на българския народ с другите балкански народи в антифашистката борба 1940—1945. Документи и материали. С., 1974, 253—255.

[44] ЦДИА, ф. 148, оп. 5, а. е. 355, л. 126; Отеч. фронт, № 9, 17 септ. 1944.

[45] *Даскалов, Г.* Споразумението в Крайова..., 67—68.

[46] *Апостолски, М.* Погледи врз..., с. 189.

та е да се използва благоприятният политически момент за натиск и отстъпки от нова България по македонския въпрос. Именно затова още на следващия ден Тито далеч по-категорично изразява отрицателното си мнение за сътрудничеството с БНА, изтъквайки пред Главния щаб на НОВ и ПО на Македония, че то ще донесе вреда[47]. Разбира се, тук не става дума за вреда на бойното поле, а за вреда на взетото едностранно решение за следвоенното бъдеще на Македония в рамките на Югославия.

Ползата, която югославското ръководство се стреми да извлече от забавеното официално организиране на сътрудничеството, е многостранна. На първо място, то иска да се възползва от сложната обстановка, в която изпадат много от частите на 5-а армия, за да бъде довършено насилственото изземване и разграбване на нейното въоръжение и снаряжение. Независимо че храброто държание на бойците от 15-а пех. дивизия в боевете предизвиква възхищението на М. Апостолски, това не пречи на подчинените му отряди да обезоръжат излезлите след десетдневни упорити боеве от немско-фашистко обкръжение български бойци и да задържат 150 души от тях на принудителна тежка физическа работа[48]. Главният щаб на НОВ и ПО на Македония налага на частите от дивизията да предадат тежкото си въоръжение. На 18 септември 1944 г. след тежък еднодневен бой сборният 54-и пех. полк и части от ЮНОВ се оттеглят пред превъзхождащия ги противник. Вместо да продължат съвместните боеве, югославяните заставят полка да остави въоръжението си и да се изтегли към Кюстендил. По този начин са разоръжени последните части на 15-а пех. дивизия, оказващи организирана съпротива на хитлеристките войски[49]. Подобно е и отношението към оттеглящите се български войскови части в района на Цариброд (дн. Димитровград, СФРЮ), на които се изземва не само оръжието, но дори облеклото и обувките на бойците[50].

Тито е наясно, че с очакваното ново българско правителство може да се споразумее само когато българската армия се

---

47 *Tito, J.* Naše oslobođenje je naše djelo. S. 23. Докато Тито демонстрира скептицизъм към сътрудничеството на ЮНОВ с БНА, на 16 септември 1944 г. командирът на 4-а армия получава заповед от ЩВ за подготовка на съвместен удар с ЮНОВ в посока Царево село, Щип, Велес. (ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 272, л. 120.)

48 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 286, л. 122; ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 518.

49 *История* на Отечествената война... Т. 2, 379—380.

50 ЦПА, Т. 3, Спомени № 1879, л. 705.

изтегли източно от старата (от 1941 г.) българо-югославска граница[51]. Излиза, че за разлика от царската армия БНА е далеч „по-опасна" за нова Югославия, макар че изпълнението на това условие позволява на немскофашисткия противник да разшири на изток контролираните от него зони, затруднява прикриването на границата и съсредоточаването на БНА и Съветската армия за провеждане на Белградската операция. Смята се, че присъствието на БНА във Вардарска Македония може да послужи като катализатор за открито изразяване на българското народностно съзнание сред масите и да затрудни осъществяването на плановете на ЮКП за Македония. Това е вторият мотив на югославските ръководители за нежеланото бойно сътрудничество с армията на нова България. На 19 септември 1944 г. от името на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония ултимативно се иска от командуването на 4-а армия да изведе войските си от Вардарска Македония[52]. Поискано е да се изтеглят зад старата граница и частите, съсредоточени срещу противника в районите на Пирот и Цариброд[53].

Третият югославски мотив да се забавя официалното решаване на въпроса за взаимодействието между БНА и ЮНОВ е стремежът да се използва тежкото международно положение на нова България, за да ѝ се наложат отстъпки за Македония. За възможността нашата страна да защити своите национални права и да изпълни интернационалния си дълг към другите народи е поискана твърде висока цена — не само да бъде одобрено натрапеното на местното население във Вардарска Македония решение да остане в рамките на Югославия, но и да се одобри присъединяването към нея на Пиринска и Егейска Македония. Югославското ръководство е особено недоволно от разпространената от Радио София декларация на българското правителство, с която се признава правото на самоопределение на населението в Македония, без да се взема положително отношение към анексионистичното югославско решение за нейния Пиринski и Егейски дял[54]. Именно затова според югославски историци Тито е твърде предпазлив във взаимоотношенията си с нова България и не откликва веднага на желанието ѝ за регулиране на двустранните

[51] *Kljaković, V.* Op. cit., S. 43; *Митровски, Б., В. Глишич, Т. Ристовски.* Болгарская армия..., с. 240.

[52] ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 101.

[53] *История* на Отечествената война... Т. 1, с. 220.

[54] ЦВА, ф. 23, оп. 2, а. е. 581, л. 57—60.

отношения. Те оценяват българската политика на дружба и сътрудничество със съседните балкански народи като нетърпелив стремеж „да се забрави миналото", като политика, целяща нова България „да реши проблемите си в отношенията с Югославия, Гърция и Съветския съюз, и с англо-американците по възможност само с един ход". Внушението, което се прави, е, че югославското ръководство се отнася с недоверие към отечественофронтовското правителство, поради което българите трябвало да почакат за среща с Тито след планираното му септемврийско посещение в Москва през септември[55].

Но дали това е причината да се избягват предлаганите от българска страна през септември 1944 г. преговори за организиране на взаимодействието на БНА с ЮНОВ? Отговор на този въпрос дават самите югославски автори: „Тито се съмняваше в намеренията на правителството в София. Набиваше се в очи, че след изискването да се изяснят по въпроса за Македония нито правителството на Отечествения фронт, нито ЦК на БРП (к)[56] не дадоха някакво публично изявление... нито пък показаха готовност да изтеглят от Македония онова, което остана от армията на 9 септември. Тези отрицателни констатации налагаха предпазливост."[57]

Четвъртата причина да се забавя организирането от югославска страна на сътрудничеството с БНА трябва да се търси в стремежа да се опази авторитетът на ЮНОВ. Нейните сили не са в състояние с партизанска тактика да поддържат непрекъснато съприкосновение с противника и да водят позиционна война. При това състояние едни съвместни бойни действия биха показали по безспорен начин приоритета на БНА в съвместната борба. За да се пристъпи във Вардарска Македония и Източна Сърбия към организационно преустройство на югославската партизанска войска в регулярна армия, е необходимо известно време.

ЦК на БРП информира Г. Димитров в Москва за създаваните пречки от югославска страна в подготовката на БНА за активни бойни действия. По този повод той изпраща телеграма до Тито, в която обръща внимание върху необходи-

---

[55] *Kljaković, V.* Op. cit., S. 48, 53—54.

[56] От 28 септември 1944 г. Българската комунистическа партия приема наименованието Българска работническа партия (комунисти).

[57] *Kljaković, V.* Op. cit., S. 53—54.

мостта от съвместни действия на БНА и югославските партизани срещу общия враг[58].

На 21 септември 1944 г. главнокомандуващият БНА генерал-майор Иван Маринов подробно информира с писмо началника на щаба на Трети Украински фронт генерал-полковник Сергей Семьонович Бирюзов за създаваните от югославска страна трудности и пречки пред българските войски за изпълнение на поставените им задачи. В района на Пирот и Цариброд, където се съсредоточава главната им групировка, силите на ЮНОВ затормозяват и дезорганизират българския тил. Извършват се посегателства над офицери и подофицери, вземат се коли и камиони, оказва се натиск за завземане на местните телеграфо-пощенски станции и железопътни гари, упражнява се морален тормоз над българските военнослужещи с обвинения, че са дошли на чужда земя и че българската армия, която според тях е окупаторска, трябва да се оттегли зад границата. В писмото си Ив. Маринов подчертава, че отношението е подобно и във Вардарска Македония, и отбелязва, че всичко това действа угнетяващо на водещите бойни действия български войски, които вместо помощ и подкрепа от местните югославски власти и партизански части са заплашвани с нападение. В заключение той изтъква: „Понеже българското командуване и правителство въпреки направените настоятелни искания не можа да влезе в резултатна връзка с маршал Тито не по своя вина, моля руското командуване да се намеси по този въпрос час по-скоро. Крайно е необходимо, по понятни причини, да се заставят войските на маршал Тито и македонската партизанска войска да съдействат на българската войска, а не да ѝ пречат в провежданите от нея действия против германците."[59]

Вместо да приеме предложеното от българското правителство единодействие, югославското ръководство отговаря: „След като обсъдихме въпроса дали българските части да останат на територията на Югославия и да водят борба заедно с нашата армия против окупаторите, ние стигнахме до извода, че това би било нецелесъобразно, тъй като българската войска е много непопулярна, особено в Сърбия и Македония, и би било много вредно, особено сега, когато в Сърбия и Македония избухна общонародно въстание под ръководството на народноосвободителното движение и ние успяхме да нанесем решаващ военнополитически удар над великосръбската чет-

[58] *История на* Отечествената война... Т. 1, с. 220.
[59] ЦВА, ф. 24, оп. 3, а. е. 256, л. 25.

ническа и недичевистка реакция. Необходимо е българските части да напуснат територията на Югославия. Впоследствие би могло да се преразгледа въпросът и да се организира някаква партизанска част в България, която би могла да действа по наша покана на югославска територия против немците и техните помагачи в нашата страна." На 22 септември ЦК на БРП изразява пред Г. Димитров несъгласието си с позицията на ЦК на ЮКП. Тя не се одобрява и от съветското командуване, което планира в най-близко време съвместно настъпление на съветските и българските войски в Югославия[60]. Независимо от това на 24 септември командуването на ЮНОВ категорично забранява преминаването на границата от българските части[61].

На 25 септември ЦК на БРП в телеграма до Г. Димитров съобщава: „Щабът на Македонската народоосвободителна армия, а също и представителят на Тито и ЦК на Югославия (Темпо — б. м. — Г. Д.) настояват да се оттегли българската войска от Македония. За борба против немците могат да останат само онези единици, които ще преминат под командата на Тито. Разоръжават и разформироват нашите единици във вътрешността на Македония и ги прогонват в България. Такива акции убиват духа и деморализират нашата войска..."[62]

Преднамереното нежелание на югославското ръководство за военно сътрудничество през септември 1944 г. най-тясно се свързва с неговите политически цели. На двустранните срещи то не крие цената, която се иска от българската страна — признаване на Македония като съставна единица на югославската федерация[63].

Непосредствено след 9 септември 1944 г. в Горна Джумая пристигат Темпо и М. Апостолски. Те изявяват югославските претенции към Пиринския край, но не намират подкрепа на своите планове от областното ръководство на БРП, поради което са принудени да търсят пряк контакт с ЦК на БРП[64]. Твърде скоро им се удава благоприятен повод за това. По спомените на Темпо помощник-командирът на 4-а армия генерал-майор Борис Копчев му предава отправеното от командването на Трети Украински фронт искане за среща с представи-

60 *История* на Отечествената война... Т. 1, с. 221.
61 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 72.
62 *Историјски* архив... Т. 7, 361—362.
63 *Даскалов, Г.* Споразумението в Крайова..., с. 70.
64 ОПА — Благоевград, ЧП, № 327, л. 48—52.

тели на партизаните в Македония във връзка с подготвяното настъпление. В София пристигат Темпо, М. Апостолски, Л. Колишевски[65] и Б. Андреев. Поради това, че не е могло да бъдат веднага приети от съветското командуване, междувременно решават да се срещнат с ръководителите на БРП и да разгледат някои въпроси от българо-югославските отношения[66]. В по-късните публикации на М. Апостолски този въпрос се изопачава, за да се отправят упреци и клевети срещу Българската комунистическа партия. Според него Б. Копчев ги е излъгал, че са викани от съветска страна. В изпълнение на своите „задкулисни планове" ЦК на БРП уж е искал да им бъдат наложени преговори, заради което ги измамил да отидат в София[67].

На 25 септември 1944 г. югославските представители се срещат с членовете на Политбюро на ЦК на БРП Трайчо Костов, Добри Терпешев, Цола Драгойчева, Антон Югов, Георги Чанков и др.[68] Срещата е открита от Тр. Костов, който във встъпителното си слово посочва недобрите отношения между БРП и ЮКП. Той призовава югославските представители бъдещите двустранни отношения да се изграждат върху принципите на интернационализма. В своя отговор Темпо обвинява БРП, че по въпроса за Македония стои на позициите на великобългарския хегемонизъм и квалифицира политиката ѝ като шовинистична[69]. Потъпквайки такта и уважението, необходими в отношенията между две комунистически партии, югославските представители подлагат българската страна на силен натиск[70]. По думите на самия Темпо в писмото му до ЦК на МКП от края на септември 1944 г. БРП и отечестве-

---

65 Към края на септември 1944 г. Л. Колишевски все още се именува Л. Кулишев. (*Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 3. с. 387.)

66 *Tempo, S.* Revolucija... kn. 1, S. 415—416.

67 *Апостолски, М.* Погледи врз..., 317—319; *Апостолски, М.* Завршните операции..., с. 266. От телеграмата, която Главният щаб на НОВ и ПО на Македония изпраща на 24 септември 1944 г. до Върховния щаб на ЮНОВ, ясно се вижда, че югославското ръководство в Македония само предлага да се отиде в София на разговори както с българското ръководство, така и със съветското командуване. (*Tito, J.* Sabrana djela. T. 23, S. 279.) Югославските представители пребивават в София до края на септември 1944 г. (*Трайков, П.* Национализмът на скопските ръководители, С. 1949, 14—17; Отеч. фронт, № 21, 30 септ. 1944.)

68 ЦВА, ф. 24, оп. 3, а. е. 256, л. 20, 23; ф. 23, оп. 2, а. е. 581, л. 21; *Чашуле, В.* Македонското прашање 1944—1968. Скопје, 1968, с. 10; *Vukmanović—Tempo, S.* Borba za..., S. 267.

69 *Tempo, S.* Revolucja... kn. 1, S. 417—424.

70 ЦВА, ф. 24, оп. 3, а. е. 256, л. 20, 23.

нофронтовското правителство са били „притиснати“: „... поставихме им нашите искания за Българска Македония и те на всичко се съгласиха“[71].

М. Апостолски не признава официалния характер на тази среща, като твърди, че на нея българското партийно ръководство се опитва да им „наложи преговори“, които те отклоняват[72]. Във връзка с това той още добавя: „... не бяха утвърдени никакви заключения за общи действия освен *неофициалните* (к. м. — Г. Д.) разговори, които водеха Темпо и членовете на ЦК на МПК. Българските ръководители бяха насочени към това, щото разговорите по всички въпроси за отношенията между отечественофронтовска България и Югославия трябва да се водят с върховния командир Йосип Броз Тито“[73].

След като М. Апостолски признава, че тази част от разговорите, отнасяща се до общите бойни действия, има неофициален характер и че всички въпроси от двустранните отношения трябва да се решават лично от Тито, може да се счита, че такъв неофициален характер има и обсъждането по другите проблеми. Това дава основание да се приеме, че на срещата в София не е постигната някаква ангажирана двустранна договореност.

Когато се оценяват резултатите от срещата, трябва да се имат предвид две важни обстоятелства. Първото от тях е необходимостта да се защитят българските национални интереси, което може да се постигне единствено чрез активно включване във войната на страната на антихитлеристката коалиция. Второто обстоятелство се отнася до военната необходимост БНА да започне активни настъпателни действия срещу немскофашистките войски. Тя е обвързана с интернационалния дълг да се подпомогнат съветските народи за извоюване победата над хитлерофашизма и да се съдействува за освобож-

---

[71] *Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 3, с. 383. Ако в писмото на Темпо до ЦК на МКП става дума за българско „съгласие“ с югославските искания, в писмото на ЦК на МКП до ЦК на БРП (к) от 1 октомври 1944 г. се говори за „спогаждане“ на двете страни по следните въпроси: населението в Пиринския край има право на самоопределение до отцепване или доброволно присъединяване към други народи; да формира свои национални военни единици в рамките на българската войска; да създава свои националноосвободителни комитети; да води пропагаида за присъединяване на Горноджумайска област към Вардарска Македония. (*Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 3, 391—392.)

[72] *Апостолски, М.* Погледи врз..., 317—319.

[73] *Апостолски, М.* Завршните операции..., с. 265.

дението на поробените страни. Потребността да се създадат нужните условия в българо-югославските отношения за изпълнение на този демократичен и революционно-класов дълг е важна външнополитическа цел на партията и отечественофронтовското правителство.

Необходимостта да бъдат изпълнени горепосочените задачи заставя българските представители да се огънат под югославския натиск и да проявят колебливост по македонския въпрос[74]. Даденото от тях „съгласие" или „спогаждането" обаче не може да се счита за някакво официално регламентирано споразумение. Не е подписан и никакъв документ. Това потвърждава и самият Темпо, който заявява: „Заключенията на тази среща нямат дата и вид на документ..."[75] Липсата на какъвто и да е официален съвместен документ се потвърждава и от тогавашния представител на ЦК на МКП в София, Кирил Мильовски, според който при първата му среща с Тр. Костов идва до заключението, че „решенията", които са „записани в един бележник, са забравени"[76].

На връщане от София Темпо и придружаващите го лица се отбиват в Горна Джумая. На срещата си с Областния комитет на партията те предявяват няколко искания: да започне незабавна подготовка за присъединяване на Пиринския край към Вардарска Македония (аргументират се, че за местното население ще бъде чест да се присъедини към победителката Югославия, а, от друга страна, по този начин то ще избегне репарационните тежести на България); да се изпратят местни партизани в Егейска Македония, за да подготвят с намиращите се там югославски партизани присъединяването ѝ към Югославия; да се формира от местните партизански отряди и от доброволци една войскова единица, която в политическо отношение да се ръководи от Главния щаб на НОВ и ПО на Македония[77]. Темпо присъствува

---

[74] След софийската среща започва да се говори за съществуването на „македонски народ" и за правото му на национално самоопределение. (Вж. уводната статия на „Раб. дело", № 23, 13 окт. 1944; *Българската* комунистическа партия в резолюции и решения на конгресите, конференциите, пленумите и Политбюро на ЦК. Т. 4, 1944—1945, С., 1955, с. 10.)

[75] *Vukmanović — Tempo, S.* Borba za... S. 267.

[76] *Нешовйк, С.* Цит. съч., с. 246.

[77] *Процесът* срещу Трайчо Костов и неговата група. С., 1949, 422—423; *Пети* конгрес на Българската комунистическа партия. 18—25. XII. 1948. Стенографски протоколи. Част първа. С., 1949, с. 397. За да си изясни как стоят нещата, секретарят на Областния комитет на партията в Горна Джумая Кръстю Стойчев замннава за София. В Централния комитет

и на съвещание на областния партиен актив в Горна Джумая. Той поставя въпроса за незабавно присъединяване на Пиринския край към Югославия. Единственият му аргумент е отклоняването по този начин на репарационните задължения към страните победителки. Предложението му категорично е отхвърлено[78].

М. Апостолски и Б. Андреев остават в Пиринския край, а Темпо и Л. Колишевски се прибират на югославска територия[79]. С писмо от края на септември Темпо информира ЦК на МКП за посещението си в София и със самодоволство говори за формите, с които ще се наложи югославското присъствие в Пиринския край. Относно неговата окончателна съдба той заключава: „Формалното присъединяване (на Пиринска Македония — б. м. — Г. Д.) ще се извърши по-късно, когато реши Тито."[80]

Югославската страна преминава към целенасочени настъпателни действия, за да се подготви присъединяването на Горноджумайска област към Вардарска Македония. В София е изпратен К. Мильовски като представител на ЦК на МПК. Той насочва своето внимание за работа сред българите бежанци от Вардарска и Егейска Македония, за да бъдат спечелени за югославската кауза. Провежда се конкретна организационна дейност за формиране от местни партизански отряди в Горноджумайска област на бойна единица като съставна част от НОВ и ПО на Македония. За конкретна практическа работа в Горноджумайско е натоварен членът на ЦК на МКП Любчо Арсов[81]. Той е изпратен за секретар на Областния комитет на МКП в Щип със задача да работи за интеграцията на Горноджумайска област с Вардарска Македония[82].

Дейността на югославските дейци в Пиринския край е обект на обсъждане в Политбюро на ЦК на БРП (к), който на 2 октомври 1944 г. констатира, че в Горноджумайска об-

---

той разговаря с Г. Чанков, който му заявява: „Темпо е злоупотребил с доверието, което ние му дадохме, и ви е излъгал. По такива неща (присъединяването на Пиринския край към Югославия — б. м. — Г. Д.) ние не сме се договаряли в Централния комитет." За Горноджумайския областен комитет става ясно, че няма подобно споразумение. (*Процесът срещу...*, с. 428.)

[78] *Димитров, Г.* В. Цит. съч., 44—45.

[79] *Vukmanović — Tempo, S.* Borba za... S. 272.

[80] *Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 3, с. 383.

[81] Пак там, 383—386; *Чашуле, В.* Цит. съч., с. 10.

[82] *Tempo, S.* Revolucija... kn. 2, 424—425.

ласт се разгръщат действия, „имащи тенденция да се създава държава в държавата и да се превърне Горноджумайска област фактически в територия на НР Македония, макар и още формално неприсъединена.“[83]

Югославските ръководни дейци открито декларират, че Егейска Македония трябва да се присъедини към нова Югославия. Техните действия предизвикват отрицателна реакция и в Турция. По повод направените изявления на М. Апостолски и К. Мильовски за бъдещите уголемени граници на Югославска Македония в турския печат са публикувани критични статии и коментарии[84].

Дейността на югославските емисари в България за откъсване на Горноджумайска област не носи очакваните резултати. Поради това на 1 октомври ръководството на Комунистическата партия на Македония изпраща писмо до ЦК на БРП (к), с което настоятелно му се напомня за „точките“, по които на 25 септември в София се е постигнало „спогаждане“. Този акт е нов сериозен опит за намеса във вътрешните работи на суверенна демократична България. Отправя се настоятелно искане за формиране на националноосвободителни комитети във всички селища на Горноджумайска област, за пропагандиране на идеята за нейното присъединяване към Вардарска Македония и за правото на Областния националосвободителен комитет „да пренесе в масите борбата за присъединяване към своята родина“. Като че ли за да се завоалира грубата намеса, същевременно в писмото се споменава: „Разбира се, лозунгът за обединението не трябва да се поставя като акционен лозунг, тоест ние сега не поставяме въпроса за неотложно присъединяване.“[85]

Стремежът на югославското ръководство да наложи своя план за следвоенното бъдеще на Македония и отстояването на националните интереси от българска страна задържа решаването на най-актуалния за конкретния исторически момент проблем — БНА активно да се включи в бойните действия на Балканския театър на войната.

Можеше ли югославското ръководство да продължи да спекулира с македонския въпрос с нова България? Срещу су-

---

[83] *История* на Отечествената война... Т. 1, с. 220.

[84] *Министерство* на външните работи и изповеданията. Отделение за печата. Служебен преглед на чуждия печат, № 190, 9 окт. 1944. (Хабер, 30 септ. 1944; Журнал д'Ориан, 5 окт. 1944.)

[85] *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, 391—392; *Документи* за борбата... Т. 2, 256—257; *Палешутски, К.* Цит. съч., с. 321.

бективните пречки неотразимо застават обективните условия, с които то не може да не се съобрази. Военнополитическите планове на СССР налагат участието на БНА в бойните действия на югославска територия. Въпреки своите националистически съображения югославската страна не може да се противопостави на тази необходимост. Съдбата на нова Югославия е тясно свързана със Съветския съюз. На него се пада решаващата заслуга за международното признание на народоосвободителното движение и за по-нататъшното укрепване на ЮНОВ като решаващ военен и политически фактор. СССР е непреодолима пречка за западните сили да наложат след войната в Югославия стария буржоазно-монархически строй. Националноосвободителното движение разчита на Съветската армия не само за разгрома на хитлеристките окупатори в Североизточна Сърбия, но и за разгрома на куислинговските и дражамихайловистките сили. Надеждите за краха на хитлеристка Германия и за пълното освобождение на Югославия са тясно свързани със СССР като главен и решаващ фактор в антихитлеристката коалиция. Поради този комплекс от причини югославското ръководство не може да се противопостави на съветското намерение да се използва БНА срещу немскофашистките войски на Балканите. Това скоро ще се потвърди и от последвалите събития.

V (2.) ПО ПЪТЯ КЪМ СПОРАЗУМЕНИЕТО

В духа на своята прокламация от Девети септември отечественофронтовското правителство веднага пристъпва към установяване на приятелски отношения с нова Югославия. Още на 9 септември 1944 г. правителствените делегати Сава Гановски и Христо Стойков пристигат в района на Пирот. Тук се срещат с представители на югославските партизани и им предават искането на българското правителство да се установи връзка с маршал Тито. Уговорено е да се проведе специална среща в района на границата между неговите пратеници и българските представители[86]. На 10 септември в Пирот пристигат министрите Д. Терпешев и Петко Стоянов. Те влизат във връзка с командуването на 13-и корпус на ЮНОВ,

[86] *Гановски, С.* Две специални задачи в навечерието на Девети септември и непосредствено след победата. — В: *Победният* щурм. С., 1984, 79—82; *Недев, Н.* Десет дни. С., 1974, с. 181; Свобода, № 2, 11 септ. 1944.

без обаче да се вземат някакви решения[87]. На 11 септември министърът на войната Дамян Велчев изпраща телеграма до Тито, с която го информира, че за командир на 5-а армия е назначен генерал-майор Владимир Кецкаров, „който има задачата в братско сътрудничество с командуването на Македонската освободителна войска да действува срещу германските нашественици". Същия ден той изпраща поздравителна телеграма и до М. Апостолски[88].

На 12 септември 1944 г. министър-председателят Кимон Георгиев изпраща следната телеграма до Тито: „Правителството на Отечествения фронт на нова България счита за свой приятелски дълг да приветствува борeца на нова Югославия маршал Тито с пожелание за едно трайно братско сътрудничество между двете славянски страни както за изгонването на общия враг, така и за изграждането впоследствие на новия ред в тази част на Балканите. Управлението на нова България, очистено от всички елементи, които от десетилетия насърчаваха раздорите и разединенията между славянските братя, е убедено, че героичният югославски народ под Ваше водачество ще приеме протегнатата братска десница. Да живее братското сътрудничество!"[89] За необходимостта от съвместни действия на БНА и ЮНОВ и Г. Димитров телеграфира от съветската столица до Тито[90].

В направените коментарии по радиостанция „Христо Ботев" от Москва се дава най-висока оценка на изпратените поздравления от министър-председателя и военния министър на нова България. Изтъква се, че в тях са изразени най-съкровените мисли и чувства на целия български народ, към когото се отправя призив да се сплотява около спасителния курс на безпощадна освободителна война съвместно със Съветската армия и ЮНОВ, за дружба и сътрудничество с балканските страни[91].

Телеграмите на министър-председателя и военния министър до югославските ръководители предизвикват интерес на Запад. На 13 септември 1944 г. Радио Лондон предава тяхното съдържание[92]. В направените от печата на САЩ комен-

[87] ЦПА, Спомени № 1879, Т. 3, с. 705; *Tito, J.* Sabrana djela. T. 23, S. IX; *Brka, Ž.* Koje oslobodio istočnu Srbiju. — Narodna armja, N 1600, 27. 3. 1970.

[88] Свобода, № 3, 12 септ. 1944; Заря, № 6869, 12 септ. 1944.

[89] Пак там, № 4, 13 септ. 1944.

[90] *Щеменко, С.* Цит. съч. Втора книга, с. 157.

[91] ЦПА, ф. 146, оп. 5, а. е. 188. л. 6—7.

[92] ЦДИА, ф. 148, оп. 5, а. е. 355, л. 92.

тарии се подчертава, че новото българско правителство е поело инициатива за установяване на трайно демократично балканско споразумение. В обедната си емисия от 15 септември на него се спира и радиостанция „Гласът на Америка“[93].

Възприетият от България курс на добросъседство и дружба с нова Югославия заляга и в обявената на 17 септември 1944 г. Програма на отечественофронтовското правителство. В нея се предвиждат „най-тесни приятелски връзки с нова Югославия и другите балкански народи за окончателното и братско споразумение на балканските държави по всички спорни въпроси“[94].

На 17 септември 1944 г. Тито изпраща телеграма-отговор до българския министър-председател със следното съдържание: „Сърдечно Ви благодаря за Вашето дружеско приветствие. Всички ние много се радваме, че на българския народ се удаде да отхвърли от себе си ярема на немските окупатори и на всички предатели на българския народ, които продаваха своята земя на най-жестокия враг на славянството. Ние с радост приемаме сътрудничеството на българския народ в съвместната борба за изгонване на немските окупатори от Балканите. Аз вярвам, че е дошъл този велик час, когато се провалят всичките планове на тези, които внасяха раздор сред народите на Югославия и българския народ. В съвместната борба против общия враг ще бъде изкована вечната дружба и братство между народите на Югославия и българския народ. От името на народоосвободителната армия и народа на Югославия приветствувам българския народ.“[95]

Още на 17 септември приветствието на Тито се предава по ефира от радиостанция „Свободна Югославия“ и от Радио Москва[96]. Разменените поздравления между К. Георгиев и Тито са обект на международния преглед на в. „Правда“ от 17 септември 1944 г. Българската телеграма се оценява не само като израз на уважение към нова Югославия, но и като факт, създаващ условия за вечна дружба между двата балкански народа. Направеният външнополитически коментар от съветския партиен орган същия ден се предава по нощната емисия на Радио Москва[97].

---

93 Пак там, л. 106—107.

94 Раб. дело, № 11, 18 септ. 1944.

95 ЦПА, ф. 147, оп. 3, а. е. 1258, л. 1; ЦДИА, ф. 148, оп. 5, а. е. 355, л. 129; Свобода, № 12, 21 септ. 1944.

96 ЦДИА, ф. 148, оп. 5, а. е. 355, л. 129.

97 Пак там, л. 135.

В разменените писма и радиограми между Г. Димитров и Тито и между българския партиен ръководител и ЦК на Българската работническа партия през първите десетина дни след Деветосептемврийската победа се третират проблеми, отнасящи се до: регулиране на българо-югославските отношения; военното сътрудничество между БНА и ЮНОВ; оказване на българска материална помощ на борещите се югославски народи. За целта се предвижда приемане на българска делегация от югославска страна и изпращането на нейни представители в София. Г. Димитров предлага на правителството в София да осигури необходимото въоръжение за една дивизия на ЮНОВ[98].

Тези въпроси се обсъждат в ЦК на Българската работническа партия. Взети са конкретни решения, за които Г. Димитров своевременно е уведомен. За тях узнаваме от изпратеното на 18 септември 1944 г. писмо от Г. Димитров до Тито. В него той му съобщава за определената българска правителствена делегация и поименно сочи нейния петчленен състав, за даденото съгласие от Главното командуване на БНА да даде на ЮНОВ въоръжение за една дивизия и за желанието на българския Централен комитет Тито да изпрати при българското правителство свои представители. Същевременно в писмото си Г. Димитров отбелязва, че е целесъобразно да се ускори изпращането на югославски представители в София и да се приеме от югославска страна българската делегация[99].

След обсъждане на българо-югославските отношения в ЦК на партията на 19 септември 1944 г. проблемът за бойното сътрудничество на БНА с ЮНОВ се разглежда в Министерския съвет. След устния доклад на К. Георгиев се приема постановление № 1, с което се постановява да се упълномощи специална делегация за водене на преговори с Тито. В пълномощното се посочва: „Министър-председателят на България г. Кимон Георгиев дава настоящето на делегацията в състав: г. Петър Тодоров, бивш министър на финансите, г. Лазар Поповски, директор на в. „Камбана", полковник Михаил Матеев, от Министерството на войната, г. Страшимир Атанасов, юрист от гр. Куманово, и г. Христо Калайджиев в уверение на това, че по решение на Министерския съвет тя е натоварена да влезе във връзка с маршал Тито, главнокомандуващ на югославската освободителна народна армия, за да

[98] ЦПА, ф. 146, оп. 6, а. е. 1024, л. 1.
[99] Пак там.

преговаря по въпроса за военното сътрудничество между нашите две страни за изгонването на германците от Балканите, както и да преговаря специално по въпроса за взаимоотношенията между нашите две страни."[100]

За организиране на бойното сътрудничество непосредствено след Девети септември Д. Велчев възлага на командира на 5-а армия В. Кецкаров да влезе във връзка с ЮНОВ[101]. На 13 септември 1944 г. той пристига в Пехчево, придружен от члена на ЦК на партията генерал-майор Борис Копчев, който е упълномощен да осигури политически бойното сътрудничество с югославяните, и от Кр. Стойчев, секретар на областното партийно ръководство в Горна Джумая[102]. Замислената среща остава без резултат поради липса на указания за югославската страна.

На 13 септември 1944 г. Главният щаб на НОВ и ПО на Македония получава радиограма от Тито, в която се казва: „Чрез Радио Москва сме известени, че Велчев, министър на новото българско правителство, смени досегашният командир на Пета армия в Македония и за нов командир постави генерал Кецкаров. На новия командир му беше наредено българската войска да сътрудничи с вас в борбите срещу германските единици. Във връзка с това установете връзка с новия български командир и проведете съвещание с него... и на това съвещание се договорете за обща координация на операциите."[103] На 16 септември политкомисарят на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония Б. Андреев изпраща телеграма до В. Кецкаров с предложение да се организира в Пехчево българо-югославска среща. На следващия ден В. Кецкаров отговаря, че приема поканата, и отправя искане да се уточнят денят и часът на срещата[104].

Неудовлетворено от позицията на българското правителство по македонския въпрос, югославското ръководство преднамерено усложнява двустранните отношения при решаването на проблема за бойното сътрудничество. На 16 септември в телеграма до Главния щаб на НОВ и ПО на Македония Тито недвусмислено подчертава: „Все още смятам, че сътрудничеството на бившата българска армия с нашата ще бъде

---

[100] ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 68, л. 21; ф. 28, оп. 1, а. е. 9, л. 1.

[101] ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 103.

[102] *Лалков, М.* Цит. дис., с. 59; *Процесът* срещу..., с. 427.

[103] *Tito, J.* Sabrana djela. T. 23, S. 123; *Апостолски, М.* Погледи врз..., с. 189.

[104] ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 102—103.

повече във вреда, отколкото от полза."[105] На 17 септември се установява активен диалог между Върховния щаб на ЮНОВ, намиращ се на о. Вис, и Главния щаб на НОВ и ПО на Македония. В телеграма до него Тито пита за мнението му, както и това на ЦК на МКП за сътрудничеството с българската армия. Отговорът е: „сътрудничеството на бившата окупаторска войска с нашата войска би ни донесло повече вреда, отколкото полза". Същия ден от Вис е изпратена нова телеграма до Главния щаб. Напомня се за даденото указание за среща и координиране на бойните действия с българите. Иска се конкретен отговор на въпросите: как местното население във Вардарска Македония посреща сътрудничеството на ЮНОВ с БНА в Сърбия; дали още се счита, че сътрудничеството с българската войска ще предизвика повече вреда, отколкото полза; колко български дивизии могат да се подготвят за съвместни действия с ЮНОВ, и в крайна сметка какво е мнението за военното сътрудничество на ЮНОВ с БНА във Вардарска Македония. Същевременно се дава изрична директива до сключването на споразумение българските войски да се изтеглят от югославска територия, а след евентуалното постигане на съгласие за военно сътрудничество действуващите на югославска земя български единици да бъдат под командуването на ЮНОВ[106].

В духа на дадените указания на 19 септември командуването на 50-а народоосвободителна дивизия предава до щаба на 4-а армия: „По директиви, получени от Главния щаб на Македония, вие сте длъжни незабавно да изведете вашите военни части от Македония. Никакво преминаване не може да има по места без наше знание и разрешение."[107] Ръководните дейци във Вардарска Македония смятат, че обстановката позволява да наложат на София така желаното от тях проюгославско решение на македонския въпрос.

В отбранителните боеве за прикриване на западната граница на 18 септември БНА овладява Царево село (дн. Делчево)[108]. На другия ден представител на югославските партизани се свързва с българското командуване. По този повод командирът на 4-а армия генерал-майор Боян Урумов донася на 20 септември с телефонограма до Министерството на войната: „В Царево село нашите части намерили представи-

---

105 *Tito, J.* Naše oslobođenje je naše djelo. S. 23.
106 *Tito, J.* Sabrana djela. T. 23, S. IX, 163.
107 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 101; а. е. 282, л. 2.
108 История на Отечествената война... Т. 2, с. 75.

тел на маршал Тито, който моли нашето командуване да влезе във връзка с техния щаб в Пехчево за уговаряне на съвместни действия, което от нашата страна е направено."[109]

Само след три дни проличават истинските цели, преследвани от югославска страна. На 23 септември 1944 г. в Пехчево е проведена българо-югославска среща. Делегацията на Главното командуване на БНА е в състав: генерал-майор В. Кецкаров, полковник Борис Чилингиров, началник на щаба на 5-а армия, полковник Стоян Стоянов, командир на 5-а пехотна дивизия, и майор Димитър Попценов. Югославската делегация е представена от генерал-майор Темпо, генерал-майор М. Апостолски, генерал-майор Павле Илич и Б. Андреев. На срещата е подписан протокол, в който са фиксирани следните решения:

„1. Да се запита маршал Тито за изпращане на взаимни делегации — военни представителства — към върховните командувания на България и маршал Тито.

2. Да се запита българското правителство как да се приеме съдействието по оттеглянето на 15-а дивизия: материалната част на артилерията да се предаде на Македонските освободителни войски или целият артилерийски полк да остане за общи действия с последните.

3. По отношение на взаимното военно съдействие за общите операции да се търси одобрение от маршал Тито. По въпросите за подготвителните действия и разузнаване съдействието да се дава незабавно.

4. Да се помоли българското правителство да изясни отношението си относно признаването решенията на АСНОМ, състояло се в манастира „Св. Прохор Пчински".

5. В македонската освободителна бригада трябва да влязат всички войници от Македония от наборите 22 и 23 година и желаещите доброволци.

Да се назначат офицери за свръзка между македонската освободителна войска и бригадата."[110]

Съдържанието на протокола показва, че на срещата проблемът за военното сътрудничество не е поставен на преден план. Става ясно, че отправеното на 19 септември в Царево село югославско искане за среща за „уговаряне на съвместни действия", е ход в разиграната от тях игра. Преследваната цел не е бойното сътрудничество, а по-скоро разрешава-

---

[109] ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 286, л. 69.

[110] Пак там, а. е. 277, л. 100; ф. 23, оп. 1, а. е. 797, л. 69; *Tito. J.* Sabrana djela. T. 23, S. 279.

нето му е средство за натиск и отстъпки по македонския въпрос. Докато югославската делегация демонстрира, че не е упълномощена да вземе отношение към „взаимното военно съдействие“ и насочва българската страна директно към Тито, то тя смята, че има право да иска от българското правителство да изясни отношението си към решенията на АСНОМ за следвоенното бъдеще на Македония.

Сложната и напрегната атмосфера на разговорите, извеждането на македонския въпрос от югославяните като централен и упражненият от тях безскрупулен натиск са разкрити добре в личното поверително писмо на В. Кецкаров до министъра на войната от 25 септември 1944 г. Югославските делегати обвиняват българското правителство, че умишлено премълчава и не признава решенията на АСНОМ. Отправят ултимативно искане то да направи „ясна декларация“ по този въпрос. Изказват обвинения и срещу Радио София, че не съобщило за „оказаното съдействие“ на 5-а армия от партизаните в боевете ѝ срещу хитлеристите. Те се обявяват срещу влизането на българските войски във Вардарска Македония. Лично Темпо отправя и най-остри нападки срещу БНА, считайки че това е старата фашистка армия[111].

На 24 септември Главният щаб на НОВ и ПО на Македония уведомява с телеграма Върховния щаб на ЮНОВ за резултатите от разговорите и предлага да се организира в София среща с командването на Трети Украински фронт. На другия ден получената информация е предадена от Върховния щаб на Тито в Москва[112].

И след срещата в Пехчево югославското ръководство във Вардарска Македония продължава курса на активен натиск спрямо нова България. Въпреки установения диалог на 24 септември лично М. Апостолски с писмо до командира на 4-а армия забранява преминаването на границата от нейните части[113].

Независимо от отрицателното отношение на местните власти към БНА, отечественофронтовското правителство провежда политика на дружба и сътрудничество с народноосвободителното движение във Вардарска Македония. На 25 септем-

---

[111] ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 94.

[112] *Tito, J.* Sabrana djela. T. 23, S. 279. От 21 до 28 септември 1944 г. Тито е в Москва, за да съгласува със съветското правителство влизането на Съветската армия в Източна Сърбия. (*Даскалов, Г.* Споразумението в Крайова..., с. 70; *Tito, J. Sabrana djela. T. 23, S. 293.*)

[113] ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 72.

ври В. Кецкаров уведомява с писмо М. Апостолски за решението на военния министър да се предаде материалната част от българския 15-и артилерийски полк на ЮНОВ, а желаещите офицери и войници да останат да се бият в нейните редове. Накрая на писмото се отправя запитване за изпълнението на 1-ва точка от Пехчевския протокол за размяна на делегации между двете върховни командувания[114]. Същия ден М. Апостолски изпраща писмен отговор. Във връзка с бойното сътрудничество той заявява: „По въпроса за съдействието ние още не сме получили отговор от маршал Тито."[115]

Отговорът на Тито не закъснява. От него проличава, че в съветската столица той се убеждава, че повече не може да се противопоставя срещу активното включване на БНА във войната. В изпратената от него на 29 септември телеграма от Крайова (Румъния) до Главния щаб на НОВ и ПО на Македония се съобщава: „Изглежда, че някои български единици са получили оперативни задачи за действие в състава на Червената армия. Това действие на българските единици може да засегне и част от Македония. За това ще бъдете навреме оповестени."[116] В телеграмата се разкрива и истинският мотив за досегашното югославско противопоставяне. Преследвала се е целта да се предотврати истинското самоопределение на местното население във Вардарска Македония, да се наложи диктатът на ЮКП за следвоенното му бъдеще, както и да се избегне въздействието на БНА при пребиваването ѝ в областта. Затова в края на телеграмата си Тито бърза да добави: „В този случай народната власт е в наши ръце. Българите не трябва да се месят в нашите работи."[117]

За Главния щаб на НОВ и ПО на Македония вече става ясно, че е предстоящо официалното решаване на въпроса за активните бойни действия на БНА. Това засилва припряността и амбицията на местните югославски дейци българското правителство да бъде заставено на отстъпки по македонския въпрос. Затова по югославско искане на 29 септември в Горна Джумая се провежда среща на Темпо и М. Апостолски с командира на 4-а армия Б. Урумов. На нея югославяните поставят македонския въпрос като централен проблем. Те на-

114 Пак там, л. 98.

115 *Документы* о враждебной и агресивной политике югославского правительства по отношению к Народной республике Болгарии. С., 1952, с. 21.

116 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 91; *Kljaković, V.* Op. cit., S. 56. След едноседмично пребиваване в Москва на 28 септември 1944 г. Тито се установява в Крайова (Румъния). (*Kljaković, V.* Op. cit., S. 56.)

117 ЦВА, ф. 50, оп. 2. а. е. 277, л. 91.

стояват да се признае новата македонска държавност в рамките на федеративна Югославия и нейното право да присъедини Егейския и Пиринския дял на Македония. Като имат предвид, че официалното уреждане на взаимодействието между БНА и ЮНОВ е предстоящо, Темпо и М. Апостолски разискват българското искане да се промени отношението на югославските власти към 4-а армия, като се ангажират да притъпят отрицателния му тон. В отговор на изразеното желание да не се обезоръжават оттеглящите се части от 5-а армия Темпо и М. Апостолски се задължават да го изпълнят само спрямо воювалите срещу немците подразделения. Така те запазват възможността за по-нататъшно разграбване на въоръжението и имуществото на армията. В резултат на водените разговори е сключено споразумение по следните въпроси[118]:

„1. От страна на командуването на МНОВ ще се предупредят всички членове на Македонската освободителна войска и населението в Македония да бъдат внимателни и коректни в отношенията си с чиновете на 4-а армия, както подобава на двете войски, които се борят срещу един общ враг — германския фашизъм. Подобно предупреждение се прави и до чиновете на поверената ви дивизия.

2. Когато се предприемат разузнавателни действия в западна посока, да се влиза в предварително споразумение с местните комендanти на Царево село или Пехчево, от които да се иска съдействие и даване местни хора или партизани за водачи и съвместни действия.

3. При всички случаи на искане храна, съдействие, услуги и др. от местното население тия искания да се отправят чрез местните комендanти или кметове на селищата, а не направо до населението.

4. Всички чинове от МНОВ, които идват от Македония в България, и чиновете от 4-а армия, които отиват по разни поводи и служби (патрули, свръзка и др.) в Македония, трябва да бъдат снабдени с открити листове. Техниката по издаването и заверката на тия открити листове се урежда с нарочно писмо.

5. Ако въпреки всички нареждания и пожелания станат някои непредвидени инциденти между чиновете от нашата ар-

---

[118] За споразумението съдим от заповедта на командуващия 4-а армия до командира на 5-а пех. дивизия от 29 септември 1944 г. (ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 282, л. 4—5.) В документа горноджумайската среща не е датирана. Най-вероятно тя е проведена на 29 септември 1944 година.

мия и тия на МНОВ и населението на Македония, веднага да се донесе в щаба на армията за тяхното уреждане направо с командуването на МНОВ.

6. Ще бъде наредено от щаба на МНОВ в бъдеще да не се обезоръжават онія чинове от 5-а армия, които са се сражавали срещу немците в Македония.

7. Що се отнася до бъдещата форма на управление и граници на Македония, това е политически въпрос, по който вероятно правителството ще излезе с нарочна декларация.

Засега трябва да се доведе до знанието на всички, че стоенето и действията на нашата армия в заповядания й участък е с пълното съгласие на командуването на МНОВ и тия връзки в близко бъдеще още повече ще се заздравят предвид общите интереси, които свързват двете войски за унищожаване на германския фашизъм."[119]

Въпреки че и срещата в Горна Джумая не открива пътя към бойното сътрудничество, обективните условия продължават да налагат на ЮНОВ да търси взаимодействието и помощта на българската армия. На 29 септември 1-ви пех. полк заедно с югославските партизани завзема Власотинци[120]. На 1 октомври хитлеристка група напада Берово и следващия ден го овладява. На 2 октомври лично М. Апостолски моли за помощ. Още същия ден генерал-майор Б. Урумов заповядва една ударна рота, усилена с минохвъргачен взвод и тежкокартечна група, да настъпи към Берово за съдействие на 50-а дивизия от ЮНОВ[121]. В неколкодневни боеве българските бойци оказват ценна подкрепа на югославските партизани[122].

На 1 октомври 1944 г. Тито съобщава от Крайова с телеграма на Върховния щаб на ЮНОВ, че ще се срещне с българската делегация. Нарежда да бъде предадено „на македонците... да не влизат в конфликт с българите...". Въпреки това отношението на югославските ръководители във Вардарска Македония към нова България продължава да е отрицателно. След двустранните разговори в Пехчево и Горна Джумая на 2 октомври в Царево село е организирана трета среща. От българска страна на нея присъствуват командуващият 4-а армия Б. Урумов и нейният помощник-командир Б. Копчев, а от югославска — Темпо и членовете на щаба на Брегалнишко-Струмишки корпус Вуядин Попович и

119 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 282, л. 4—5.
120 Пак там, ф. 24, оп. 3, а. е. 273, л. 377.
121 Пак там, ф. 50, оп. 2, а. е. 274, л. 147, 154—155.
122 Пак там, л. 172; ф. 743, оп. 3, а. е. 232, л. 223.

Димче Беловски[123]. Поради нежеланието на югославяните в практическото решаване на въпроса за военното сътрудничество не е постигнат никакъв резултат. Те отправят нови поредни нападки срещу БРП (к) и нова България, държейки се високомерно и грубо[124].

Въпреки антибългарското си отношение при нужда югославските ръководители отново търсят българската военна помощ. На 3 октомври М. Апостолски изпраща писмо до Б. Урумов. След като го информира, че противникът е овладял Берово и Пехчево, иска българската армия да поддържа постоянна връзка с местните сили на ЮНОВ и моли да бъде изпратена по-бързо сформираната от българското правителство бригада „Гоце Делчев"[125].

На 6 септември 1944 г. Съветската армия достига румъно-югославската граница при Турну-Северин[126]. Пред югославското ръководство възниква необходимостта да съгласува с нея действията на ЮНОВ. Във връзка с това на 19 септември 1944 г. Тито отлита от о. Вис за Крайова. След двудневен престой оттук на 21 септември се отправя със самолет за Москва. Той има поръчението на НКОЮ да се договори със съветското правителство за влизане на съветските войски в Източна Сърбия и за съвместните им действия с ЮНОВ за освобождаването на този район, включително и на Белград[127]. С. Нешович изопачава причините за отпътуването на Тито в Москва. „Той прозря, дето в Кремъл, Москва, Крайова и София все пак нещо се подготвя, без някой да се смята задължен в каквато и да е форма да го запознае с това." (Става дума за подготовката на БНА да участвува във войната — б. м. — Г. Д.) По-нататък С. Нешович продължава, че заради „това, което се правеше зад гърба на Националния комитет за освобождение на Югославия и Върховния щаб на НОВ и ПОЮ, Тито ненадейно се реши да тръгне с генерал Корнеев... до тила на Червената армия, до Крайова в Румъния"[128]. Това тенденциозно твърдение се опровергава от изказването на

---

123 *История* на Отечествената война... Т. 2, с. 208; *Трайков, П.* Цит. съч,. 29—30; *Радулов, Д.* Към въпроса за..., с. 104.

124 *Трайков, П.* Цит. съч., 29—30.

125 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 286, л. 177.

126 *История* Второй мировой войны 1939—1944 гг. .. Т. 9, с. 173.

127 *Щеменко, С.* Цит. съч. Втора книга, 181—182; *Белградская* операция..., с. 84; *Hronologya* oslobodilačke borbe naroda Jugoslaviye 1941—1945. Beograd, S. 880; *Kljaković, V.* Op. cit., 53—54.

128 *Нешовик, С.* Югословенско-бугарските односи..., 19—21.

самия Тито пред Третата сесия на АВНОЮ през август 1945 г.: „През септември 1944 г. аз заминах за Москва с цел да моля за помощ за бързото изгонване на окупаторите от нашата страна. Доколкото Червената армия почти излизаше на границите на нашата страна, на нас ни беше необходимо да се договорим за координиране на операциите, а освен това аз помолих съветското правителство части на Червената армия да преминат през границата на Източна Сърбия и помогнат на нашите сили да освободят Сърбия и Белград."[129]

Освен от военните мотиви молбата на Тито е продиктувана и от сериозни вътрешнополитически причини. Той сам ги разкрива в изказването си от 21 декември 1976 г., когато заявява: „На този етап на заключителните операции изключително голямо военно и политическо значение имаше освобождението на Сърбия. Това е особено важно в светлината на стремежите на западните съюзници Сърбия да не бъде партизанска."[130]

В Москва Тито се среща със Сталин и други съветски ръководители. Той отправя към тях молба за военна помощ

---

129 *Тито, И. Б.* Избрани статии и речи. М., 1973, с. 148; *Севьян, Д.* Цит. съч., с. 174. Въпросът за югославската молба към съветското ръководство за военна помощ е обект на фалшификации в югославската историография. В духа на развиваната от нея концепция за самостоятелното освобождение на страната и за изключително суверенния характер на народноосвободителната борба в Югославия югославските историци се мъчат да „обосноват" три свои твърдения: 1. Съветското ръководство се обръща с молба към НКОЮ и Върховния щаб на ЮНОВ да се разреши на съветските части да преминат на югославска територия. 2. Тито е против влизането на съветските войски в Югославия без съответното разрешение. 3. На Съветската армия е позволено от югославска страна да влезе временно в страната, да има ограничени военни задачи и ограничено време за пребиваване. (За несъстоятелността на тези твърдения вж. по-подробно: *Даскалов, Г.* Истината за българо-югославските отношения... 101—108.) Това категорично се потвърждава и от писмото на Тито от 15 октомври 1944 г. до маршал Ф. И. Толбухин с молба за прехвърляне на съветски части в района на Сремска Митровица с цел да се унищожи противниковата групировка между р. Дунав и р. Сава. В писмения си отговор от същия ден командуващият Трети Украински фронт съобщава, че Ставката не е възложила на фронта други задачи на югославска земя *(Освободительная* миссия Советских вооруженных сил в Европе во Второй мировой войне. М., 1985, с. 172.) Невъзможността дори и към пролетта на 1945 г. да се справят с намиращия се в Югославия противник тревожат твърде много югославското ръководство. В доклад до ЦК на БРП (к) за срещата си с Тито на 20 март 1945 г. генерал-майор Ив. Маринов пише: „Тито беше много угрижен за това, че русите не бързат с изгонването на немците от Босна и Хърватско." (ЦПА, ф. 1, оп. 22, а. е. 97, л. 25—28.)

130 *Севьян, Д.* Цит. съч., 177—178.

Молбата се приема и е постигнато споразумение крупни части от Съветската армия да преминат на територията на Югославия и да освободят Източна Сърбия и Белград[131]. Удовлетворени са исканията на Тито и по друг твърде важен въпрос — да се предоставят на ЮНОВ въоръжение и боеприпаси. СССР се задължава да въоръжи 12 пехотни и 2 въздушни дивизии[132]. Голяма част от оръжието и боеприпасите са предадени още през септември—октомври 1944 г.[133] Съветското ръководство дава съгласие да се доставят от СССР за гладуващите райони на Югославия 50 000 т жито[134].

Във връзка със съветско-югославската договореност на 29 септември 1944 г. ТАСС излиза със специално съобщение[135]. Дадените в него формулировки, че съветското командуване се е обърнало с „молба" към Върховния щаб на ЮНОВ, която била „удовлетворена", имат определена външнополитическа насоченост. Трябва да се покаже на западните съюзници, че както СССР, така и те са длъжни да се съобразяват с разгърнатото от ЮКП масово антифашистко движение в Югославия, че трябва да се зачита правото на нейните народи сами да решават своята съдба. Направеното заявление от съветската страна, че в югославските райони, където ще се разполагат частите на Съветската армия, ще функционира администрацията на НКОЮ и че след изпълнението на своите оперативни задачи те ще бъдат изведени от страната[136], има голямо политическо значение. Съветското заявление оказва и задържащо влияние на западните съюзници, готвещи се за десант на нейното адриатическо крайбрежие. Показателно в това отношение е записаното в дневника на Родолюб Чолакович[137] за резултатите от преговорите на Тито в Москва: „Това събитие много ни зарадва. Неговото значение за нашата страна е огромно. Сега ни една съюзническа армия, ако тя иска да остане съюзническа, не може да десантира на наша земя без предварително разрешение на Националния комитет. Това е важно за нас, защото в последно време много се

131 *История* Югославии. Т. 2, с. 239.
132 *Hronologya* oslobodilačke borbe..., S. 880.
133 *Советские* вооруженные силы в борьбе..., 50—51.
134 *Tito, J.* Sabrana diela. T. 24, Beograd, 1982, S. 262.
135 *Страны* Центральной и Юго-Восточной Европы во Второй мировой войне. М., 1972, с. 291.
136 *Внешняя* политика Советского Союза в период Отечественной войны. Документы и материалы. Т. 2, М., 1946, с. 236.
137 Р. Чолакович е член на Президиума на АВНОЮ. (*Народно*-освободительная война..., с. 609.)

самия Тито пред Третата сесия на АВНОЮ през август 1945 г.: „През септември 1944 г. аз заминах за Москва с цел да моля за помощ за бързото изгонване на окупаторите от нашата страна. Доколкото Червената армия почти излизаше на границите на нашата страна, на нас ни беше необходимо да се договорим за координиране на операциите, а освен това аз помолих съветското правителство части на Червената армия да преминат през границата на Източна Сърбия и помогнат на нашите сили да освободят Сърбия и Белград."[129]

Освен от военните мотиви молбата на Тито е продиктувана и от сериозни вътрешнополитически причини. Той сам ги разкрива в изказването си от 21 декември 1976 г., когато заявява: „На този етап на заключителните операции изключително голямо военно и политическо значение имаше освобождението на Сърбия. Това е особено важно в светлината на стремежите на западните съюзници Сърбия да не бъде партизанска."[130]

В Москва Тито се среща със Сталин и други съветски ръководители. Той отправя към тях молба за военна помощ

---

[129] *Тито, Й. Б.* Избрани статии и речи. М., 1973, с. 148; *Севьян, Д.* Цит. съч., с. 174. Въпросът за югославската молба към съветското ръководство за военна помощ е обект на фалшификации в югославската историография. В духа на развиваната от нея концепция за самостоятелното освобождение на страната и за изключително суверенния характер на народноосвободителната борба в Югославия югославските историци се мъчат да „обосноват" три свои твърдения: 1. Съветското ръководство е обръща с молба към НКОЮ и Върховния щаб на ЮНОВ да се разреши на съветските части да преминат на югославска територия. 2. Тито е против влизането на съветските войски в Югославия без съответното разрешение. 3. На Съветската армия е позволено от югославска страна да влезе временно в страната, да има ограничени военни задачи и ограничено време за пребиваване. (За несъстоятелността на тези твърдения вж. по-подробно: *Даскалов, Г.* Истината за българо-югославските отношения... 101—108.) Това категорично се потвърждава и от писмото на Тито от 15 октомври 1944 г. до маршал Ф. И. Толбухин с молба за прехвърляне на съветски части в района на Сремска Митровица с цел да се унищожи противниковата групировка между р. Дунав и р. Сава. В писмения си отговор от същия ден командуващият Трети Украински фронт съобщава, че Ставката не е възложила на фронта други задачи на югославска земя *(Освободительная* миссия Советских вооруженных сил в Европе во Второй мировой войне. М., 1985, с. 172.) Невъзможността дори и към пролетта на 1945 г. да се справят с намиращия се в Югославия противник тревожат твърде много югославското ръководство. В доклад до ЦК на БРП (к) за срещата си с Тито на 20 март 1945 г. генерал-майор Ив. Маринов пише: „Тито беше много угрижен за това, че русите не бързат с изгонването на немците от Босна и Хърватско." (ЦПА, ф. 1, оп. 22, а. е. 97, л. 25—28.)

[130] *Севьян, Д.* Цит. съч., 177—178.

Молбата се приема и е постигнато споразумение крупни части от Съветската армия да преминат на територията на Югославия и да освободят Източна Сърбия и Белград[131]. Удовлетворени са исканията на Тито и по друг твърде важен въпрос — да се предоставят на ЮНОВ въоръжение и боеприпаси. СССР се задължава да въоръжи 12 пехотни и 2 въздушни дивизии[132]. Голяма част от оръжието и боеприпасите са предадени още през септември—октомври 1944 г.[133] Съветското ръководство дава съгласие да се доставят от СССР за гладуващите райони на Югославия 50 000 т жито[134].

Във връзка със съветско-югославската договореност на 29 септември 1944 г. ТАСС излиза със специално съобщение[135]. Дадените в него формулировки, че съветското командуване се е обърнало с „молба" към Върховния щаб на ЮНОВ, която била „удовлетворена", имат определена външнополитическа насоченост. Трябва да се покаже на западните съюзници, че както СССР, така и те са длъжни да се съобразяват с разгърнатото от ЮКП масово антифашистко движение в Югославия, че трябва да се зачита правото на нейните народи сами да решават своята съдба. Направеното заявление от съветската страна, че в югославските райони, където ще се разполагат частите на Съветската армия, ще функционира администрацията на НКОЮ и че след изпълнението на своите оперативни задачи те ще бъдат изведени от страната[136], има голямо политическо значение. Съветското заявление оказва и задържащо влияние на западните съюзници, готвещи се за десант на нейното адриатическо крайбрежие. Показателно в това отношение е записаното в дневника на Родолюб Чолакович[137] за резултатите от преговорите на Тито в Москва: „Това събитие много ни зарадва. Неговото значение за нашата страна е огромно. Сега ни една съюзническа армия, ако тя иска да остане съюзническа, не може да десантира на наша земя без предварително разрешение на Националния комитет. Това е важно за нас, защото в последно време много се

---

131 *История* Югославии. Т. 2, с. 239.

132 *Hronologya* oslobodilačke borbe..., S. 880.

133 *Советские* вооруженные силы в борьбе..., 50—51.

134 *Tito, J.* Sabrana diela. T. 24, Beograd, 1982, S. 262.

135 *Страны* Центральной и Юго-Восточной Европы во Второй мировой войне. М., 1972, с. 291.

136 *Внешняя* политика Советского Союза в период Отечественной войны. Документы и материалы. Т. 2, М., 1946, с. 236.

137 Р. Чолакович е член на Президиума на АВНОЮ. (*Народно*-освободительная война..., с. 609.)

говори за предстоящия десант на съюзническите части на нашето далматинско крайбрежие... Сега това стана невъзможно или във всеки случай се затруднява до такава степен, че всеки такъв опит би бил грубо нарушение на нашите права."[138]

Сключеното в Москва съветско-югославско споразумение има голямо значение за международното укрепване на нова Югославия. Съветското правителство още веднъж подчертава, че смята НКОЮ за неин единствен законен представител и че е готово да му окаже пълна политическа подкрепа и всестранна военна и политическа помощ[139].

По време на септемврийските разговори на съветските ръководители с Тито в Москва те повдигат въпроса за участието на БНА във войната срещу фашистка Германия на югославска територия. Тито е трябвало да узнае „съветските намерения относно българите и да чуе съветското мнение за развитието на югославско-българските отношения". Лично Сталин поставя въпроса за участието на БНА във войната. Същевременно той отбелязва: „Вече са предприети мерки за реорганизирането на българската армия, която е поставена под командуването на Трети Украински фронт. Тя ще вземе участие в борбата против немците в източните райони на Югославия, в Сърбия и Македония. Националният комитет би трябвало да установи най-близки връзки с българското правителство."[140]

Мнението на Сталин по въпроса за включването на нова България във войната е съвсем различно от това на Тито. Вместо участие на отделни български единици под командата на ЮНОВ съветският ръководител поставя максималното искане БНА да се включи във войната и като „въоръжена държавна сила" да „излезе на сцената". Той още подчертава, „че от Националния комитет засега се очаква само това" и „дал съвет на връщане от Москва в Крайова Тито да приеме българската делегация". Същевременно отбелязва, „че съществуващата военна и политическа ситуация изисква така да

138 *Чолакович, Р.* Записки об освободительной войне в Югославии. М. 1965, с. 762.

139 *Белградская* операция..., с. 85.

140 *Kljaković, V.* Op. cit., S. 53, 55. Според В. Клякович Тито собственоръчно е направил тезиси на водените разговори в края на пребиваването си в Москва или след завръщането си в Крайова. С разрешение на Тито тези материали са ползвани от В. Клякович. Въз основа на тях той предава хода на водените разговори в Москва по въпроса за българското участие във войната. (*Kljaković, V.* Op. cit., S. 46, 54.)

се постъпи". Сталин „подчертано не поискал ръководството на нова Югославия под негово влияние да реши този въпрос, въпреки че той го желае", но „в същото време Тито почувствува това като натиск и оттук желанието на Сталин да се използва българската армия, което беше казано по такъв начин, че на практика не оставяше място за друго решение"[141].

С твърдата позиция на СССР за участието на България във войната е принуден да се съобрази и Уинстън Чърчил. В писмото си от 21 септември 1944 г. до Антъни Идън той изтъква: „Аз мисля, че ние не бихме могли да се противопоставим на руското желание да се оставят българските дивизии да се бият срещу германците на съответните театри. Ние сигурно не бихме могли да отхвърлим известна форма за ефективна помощ... За русите отношението към българите е било винаги различно от нашето."[142]

Във връзка с участието на нова България във войната в речта си пред политическия актив на Македония от 3 април 1975 г. Тито изтъква: „На мен тогава в Москва ми казаха, че било добре българската армия, тъй като вече Съветската армия бе навлязла в България, да помогне в борбите за освобождението на нашата страна. Аз замълчах по този въпрос, не отговорих нищо, беше ми трудно да приема това."[143] Точно тук обаче маршалът спестява част от истината. На тази среща по негово предложение се взема решение Съветското върховно командуване да разработи общите контури на съвместните операции в Югославия, в които трябва да участвуват Съветската армия, БНА и ЮНОВ, а югославяните онази част, отнасяща се непосредствено до тях[144]. Междувремен-

---

141 *Kljaković, V.* Op. cit., S. 55—56.

142 *Даскалов, Г.* Истината за българо-югославските отношения..., с. 113.

143 Нова Македония, № 10127, 3 апр. 1975.

144 *Щеменко, С.,* Цит. съч. Втора книга, 179—181. В. Клякович отхвърля твърдението, че в общата идея на Съветското върховно командуване за съвместни операции в Югославия се предвижда и участието на БНА. Застъпената от него теза се опровергава от самите факти. Още на 22 септември 1944 г. трима висши офицери от щаба на Трети Украински фронт посещават щаба на 13-и корпус от ЮНОВ и го уведомяват за участието на БНА във войната на югославска територия. *(Зборник* документата и података... Т. 1, кн. 14, Београд, 1950, с. 571.) На 30 септември 1944 г. в Генералния щаб на Съветската армия се разглеждат съображенията на Военния съвет на Трети Украински фронт за операциите в Югославия. Взема се решение за настъпателни действия на БНА, което е утвърдено и Върховното главно командуване. *(Щеменко, С.* Цит. съч. Втора книга, с. 185.) Още преди българо-югославската среща в Крайова на 1 октомври 1944 г. Съветското върховно командуване се разпорежда БНА да се използва в бойните действия. *(Страны* Центральной и Юго-Восточной Европы..., с. 51.)

но подготовката на операциите с българските войски е в усилен ход, заради което още в средата на септември командуващият Трети Украински фронт пристига в София.

Необходимостта от пряката помощ на Съветската армия за освобождението на Югославия, нуждата от въоръжение, боеприпаси, екипировка и храни, както и голямата политическа подкрепа, която СССР оказва на НКОЮ срещу плановете на западните сили и вътрешната реакция, кара Тито въпреки антибългарската си позиция да бъде реалистично настроен към съветските намерения за включване на нова България във войната. Това, което той отрича, заявявайки, че на съветското предложение „замълчал" и „не отговорил нищо", се опровергава от самите документи, въз основа на които югославската и съветската част от авторския колектив на труда „Белградска операция" заключават: „Както е известно, въпросът за участието на Българската народна армия във войната против фашистка Германия се е решил още в средата на септември."[145] Или пряк резултат от съветско-югославския диалог в Москва е взетото политическо решение нова България да участвува на югославската територия във войната срещу фашистка Германия.

Определена роля за бъдещото взаимодействие между БНА и ЮНОВ изиграват срещите на Г. Димитров и Тито в Москва[146]. На 25 и 27 септември 1944 г. в разговорите между тях се засягат различни аспекти на политическото и военното сътрудничество между двете страни. Двамата ръководители се договарят за следното: българските войскови части във Вардарска Македония да се сражават съвместно с ЮНОВ против хитлеристите, запазвайки подчиненността си към Главното командуване на БНА; българското правителство да изпрати своя военна мисия във Върховния щаб на ЮНОВ и свой представител при Главния щаб на НОВ и ПО на Македония; да се прекрати разоръжаването на оттеглящите се български части от югославска територия; дореволюционната

---

145 *Белградская* операция, с. 106. В. Клякович твърде болезнено приема този вече направен научен извод и се опитва да го опровергае, квалифицирайки го като „незначителна грешка". (Вж. *Kljaković, V.* Op. cit., S. 58.) Не е възможно по един такъв принципно важен и възлов проблем цялата югославска част от работния колектив на труда да допусне грешка. Вярно е другото; че пред безспорния доказателствен материал тя е трябвало да възприеме заедно със съветските историци тази обективна формулировка.

146 Щеменко, С. Цит. съч. Втора книга, с. 178; *История* Второй мировой войны... Т. 9, с. 175.

администрация в Царибродско и Босилеградско да се замени с избрани от местното българско население народоосвободителни комитети, подчинени на НКОЮ до определянето на бъдещите граници, като в тези краища не бъде установена нито сръбска, нито македонска власт. По време на разговорите в духа на изказаната от Сталин препоръка за българо-югославска среща в Крайова Тито предлага на Г. Димитров българска правителствена делегация да замине за този град[147].

На 27 септември Г. Димитров изпраща радиограма до секретаря на ЦК Тр. Костов, в която съобщава, че правителствена делегация на България трябва да отиде в Крайова за лична среща с Тито[148]. За окончателно уговаряне на действията на БНА на югославска територия с писмо от 29 септември К. Георгиев съобщава на Тито: „Министерският съвет реши да изпрати нашия колега г. Добри Терпешев, министър без портфейл, да отведе и Ви представи нарочната делегация на българското правителство начело с г. Петър Тодоров, бивш министър, а заедно с това да ви предаде нашите най-сърдечни поздравления както лично Вам, така и на храбрите войски, които победоносно водите към освобождението на братските югославски народи от игото на фашизма и германците.“[149]

След вземането на политическо решение за провеждане на Белградската операция от трите съюзни армии — съветската, българската и югославската, командуването на Трети Украински фронт разработва и конкретен военен план, който на 1 октомври е одобрен от Съветското върховно главно командуване[150]. Същия ден то изпраща и директива за използването на българската войска на съветско-германския фронт[151]. На 2 октомври командуването на Съветската армия отправя апел към българския народ, към офицерите и войниците от БНА да отдадат всичките си сили за разгрома на фашистка Германия[152]. Същевременно още на 30 септември командуването на Трети Украински фронт изпраща в щабовете на българските 4-а, 6-а и 12-а пех. дивизия по един свой представител, които да проверят състоянието на частите и боеспособността на личния състав. На 1 октомври те се завръщат с

147 *История* на Отечествената война... Т. 1, 221—222.
148 Пак там, с. 222.
149 ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 90, л. 13.
150 *История* Второй мировой войны... Т. 9, с. 174.
151 *Страны* Центральной и Юго-Восточной Европы..., с. 51.
152 ЦВА, ф. 146, оп. 4, а. е. 1459, л. 17.

впечатлението, че дивизиите са готови да изпълнят поставените бойни задачи[153]. В някои от частите са изпратени и офицери за свръзка[154].

Въз основа на директивата на Върховното главно командуване на Съветската армия от 2 октомври до командуващия Трети Украински фронт след завръщането си в Крайова[155] Тито се запознава с плана на Белградската операция и взема решение за действията на ЮНОВ[156]. По този начин взетото през септември в Москва принципно решение за взаимодействие на Съветската армия и ЮНОВ се разработва в план за съвместни действия[157]. Основните въпроси окончателно са решени на 5 октомври в Крайова при срещата на Тито с началника на щаба на Трети Украински фронт генерал-полковник С. С. Бирюзов[158].

Трябва конкретно да се реши и въпросът за сътрудничеството и взаимодействието на ЮНОВ с българската армия. Имайки предвид по-особеното мнение на Тито, Съветското върховно главно командуване специално се консултира с маршал Ф. И. Толбухин за окончателното му решаване[159]. Възложено е на С. С. Бирюзов, председател на Съюзната контролна комисия в България, да организира българо-югославска среща[160]. В нейната подготовка активно участие взема и Г. Димитров. На 1 октомври 1944 г. той изпраща телеграма до Тито с искане за окончателно уточняване на мястото и деня на срещата[161]. Последвалите събития потвърждават, че югославският ръководител прави това, и получената в Москва информация е предадена в българската столица.

На 3 октомври 1944 г. от София е установена връзка с Тито. Министър Д. Терпешев, помощник-министърът на войната генерал-майор Благой Иванов и Петър Тодоров потеглят за Крайова, придружени от С. С. Бирюзов. От София до Видин групата се придвижва с автомобил, откъдето с пла-

---

153 Пак там, ф. 24, оп. 3, а. е. 254, л. 84—85.

154 Пак там, ф. 317, оп. 7, а. е. 552, л. 1.

155 Тито се завръща от Москва в Крайова на 28 септември 1944 г. (*Titto, J.* Sabrana djela. T. 23, S. 206, 293.)

156 *Шеменко, С.* Цит. съч. Втора книга, с. 186.

157 *Освобождение* Юго-Восточной и Центральной Европы. М., 1970, 249—250.

158 *История* Второй мировой войны... Т. 9, с. 175.

159 *Шеменко, С.* Цит. съч. Втора книга, с. 186.

160 *Бирюзов, С.* Советский солдат... с. 206.

161 ЦПА, ф. 146, оп. 6, а. е. 1024, л. 2.

вателен съд се прехвърля в Калафат. На 5 октомври сутринта със съветски военни коли тя пристига в Крайова[162].

По думите на С. С. Бирюзов „Йосип Броз Тито беше много приветлив. По всичко личеше, че той много очаква от тази среща.“[163] С. С. Бирюзов посещава Тито два пъти. В техните разговори взема участие началникът на съветската военна мисия в Югославия Н. В. Корнеев. Първия път С. С. Бирюзов излага съветските съображения по плана за Белградската операция, който се приема от югославската страна с голямо удовлетворение. При второто си посещение той информира маршала за участието в операцията на българските войски и за реда на тяхното взаимодействие с 2-ра югославска армейска група[164]. В своите спомени по-нататък С. С. Бирюзов пише: „Единодушно беше мнението на участниците в срещата и по отношение използването в тази операция на българските войски.“[165]

Българската правителствена делегация се среща с югославския ръководител. Разговорът протича в сърдечна и другарска атмосфера. Тито подчертава, че е необходимо да се направи всичко възможно за подобряване на българо-югославските отношения. Обсъжда се въпросът за военното сътрудничество. За главно оперативно направление на БНА на югославска територия се определя Санджака. Уточнено е, че българската армия ще запази своето командуване под оперативното ръководство на Съветската армия. Разменени са мисли за материалното подпомагане на ЮНОВ. Тито отправя молба да й се предостави обмундирование и продоволствие; да бъдат облечени една-две дивизии[166]. Отправя искане и за финансов заем[167]. Обсъжда се и въпросът за организацията на по-нататъшните двустранни връзки. Взема се решение за аташиране на българска мисия към югославското ръководство, което от своя страна да изпрати свои стопански представители в София. Постигнато е и съгласие за установяване на преки контакти и радиовръзка между централните комитети на двете партии[168]. От името на българското правителство Д. Терпешев дава уверение, че югославските народи ще бъ-

---

162 ЦПА, Спомени № 1879. Т. 3, 762—778.

163 *Бирюзов, С.* Советский солдат... с. 207.

164 *Шеменко, С.* Цит. съч. Втора книга, 186—187; *Советские* вооруженные силы в борьбе... с. 108.

165 *Бирюзов, С.* Советский солдат... с. 209.

166 ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 24, л. 1—2.

167 *История* на Отечествената война... Т. 1, с. 223.

168 ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 24, л. 1—2.

дат подпомогнати материално. Той прави и предложение до края на войната да не се повдига македонският въпрос, както и този за Западните покрайнини, което Тито приема[169].

На срещата представителите на нова България и нова Югославия уточняват всички въпроси и постигат пълно взаимно съгласие[170]. Маршал Ф. И. Толбухин и генералите С. С. Бирюзов, Алексей Желтов и др. подготвят договор, който без всякакви възражения се приема от българска и югославска страна. След внасяне на малки корекции той е подписан от Д. Терпешев и Тито[171].

Съгласувано е съвместно комюнике, което гласи:

„На 5 октомври 1944 г. се състоя среща между председателя на Националния комитет за освобождението на Югославия маршала на Югославия Йосип Броз Тито и делегацията на българското правителство на Отечествения фронт начело с м-р Добри Терпешев и г. Петър Тодоров. Разговорите протекоха в сърдечен и приятелски тон и в дух на взаимно разбирателство.

Постигнато бе съгласие:

1. По военното сътрудничество в борбата против общия неприятел — немския окупатор.

2. Че всички въпроси, които произтичат от междусъседските отношения и приятелското сътрудничество между България и Югославия, ще се решават в духа на братските и общи интереси на народите на Югославия и България.

Делегатите на правителството на Отечествения фронт изразиха готовност да направят всичко, за да поправят неправдите, които са били причинени на народите на Югославия от реакционните и фашистки елементи на българската войска, и че ще вземат всички мерки, за да се нормализират отношенията между българския народ и народите на Югославия в духа на пълна братска солидарност.“[172]

На 8 октомври 1944 г. Тр. Костов информира с радиограма Г. Димитров за завръщането на българската делегация, а в най-общ вид и за постигнатите резултати от срещата. На следващия ден е изпратена нова радиограма, в която кон-

---

169 ЦПА, Спомен, № 1879. Т. 3, с. 762; *История* на Отечествената война... Т. 1, с. 223.

170 *Советские* вооруженные силы в борьбе..., с. 108.

171 ЦПА, Спомен № 1879, Т. 3, с. 762; *Даскалов, Г.* Истината за..., с. 114.

172 Отеч. фронт, № 29, 9 окт. 1944.

кретно се посочват обсъжданите проблеми и взетите решения[173].

На 9 октомври 1944 г. комюникето е излъчено от Радио София и Радио Нова Югославия[174]. То е публикувано в органа на Националния комитет на ОФ в. „Отечествен фронт“[175]. Споразумението предизвиква интерес в световния печат, който му отделя специални коментарии[176]. В. „Таймс“ отбелязва: „Фактът, че югославската и българската войска са се обединили, за да се бият срещу германците на самите граници на Македония, е събитие от голямо символично значение.“[177]

Споразумението в Крайова е важен външнополитически акт на нова България, който има определено значение за преодоляване на нейната международна изолация. То високо е оценено от българското правителство. На дадената в София на 10 октомври 1944 г. пресконференция Д. Терпешев заявява: „Правителството смята този свой първи дипломатически акт от огромно значение за България, за нашите отношения с народите на нова Югославия, за уреждане на особено преплетените трудни въпроси, произтичащи от фашистката политика на нашите правителства, и особено за бъдещите отношения между тези народи... От срещата с Тито останахме с твърдото впечатление, че югославските народи и особено техният прославен маршал Тито са разположени и имат същото желание, с по-голяма сила в убеждението, че съюзът между нашите народи е необходим и той трябва да бъде осъществен.“ По оценка на министъра на външните работи Петко Стайнов Крайовското споразумение „ще послужи за изходно начало на ред споразумения и сътрудничество между нас и народите на Югославия в един нов дух, съвършено различен от онзи, който е съществувал досега между нас“[178]. Споразумението в Крайова предизвиква силен отзвук сред българската общественост. Управителният съвет на българо-югославското дружество в София прави следната декларация: „Българо-югославското дружество посреща с възторжена радост постигнатата спогодба между правителството на ОФ и маршала на нова Югославия Йосип Броз Тито. То вижда в

---

[173] ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 24, л. 1—2.

[174] *Tito, J.* Sabrana djela. T. 24, S. 18; Славянски юг, № 1, 15 окт. 1944.

[175] Отеч. фронт, № 29, 9 окт. 1944.

[176] Славянски юг, № 1, 15 окт. 1944.

[177] АМВнР, ф. Парижка мирна конференция, папка № 5, а. е. 77, л. 2.

[178] Изгрев, № 2, 3, от 10, 11 окт. 1944.

тая спогодба началото на действително нова ера в живота на южнославянските народи..."[179]

Подписаното споразумение в Крайова има важно значение за Югославия. То високо се оценява от ЦК на ЮКП. В неговия орган в. „Борба" от 23 ноември 1944 г. е публикувана статията „Приятелството между Югославия и България расте и се засилва", в която се подчертава: „Пети октомври 1944 г. представлява обрат в отношенията... с това се постави началото на нова глава в историята на отношенията между Югославия и България."[180] Споразумението не е само дипломатически акт, който признава НКОЮ и съдействува за укрепване на неговия международен авторитет, но и има важни военнополитически последици за нова Югославия. След една година, когато има възможност цялостно да се оценят резултатите му, в публикуваната във в. „Борба" статия „Братска помощ от България" се посочва: „Това споразумение няма нищо общо с „Пакт за вечно приятелство", който в миналото бяха сключили представителите на ненародните режими, слуги на империалистическите сили и на Оста. Най-добро доказателство за това е кръвта, която синовете на нова България, войници от народнодемократичната армия, проляха и проливат заедно с нашите борци пред Ниш, по върховете на Капаоник, пред Куманово, за свободата на Балканите."[181]

СССР е решаващият фактор българският народ да вземе най-активно участие във войната и да изпълни своя демократичен и интернационален дълг. По този повод на заседанието на Националния комитет на ОФ от 20 юни 1945 г. Д. Терпешев заявява: „Тайна ли е за вас, че благодарение на Съветския съюз не само ние сме независими, но ние участвуваме във войната? Когато Англия казваше „никаква война", казваше, че България трябва да бъде смачкана, Съветският съюз ни закара на война и ни въоръжи... Благодарение пак на Съветите, които посъветваха сърбите да ни приемат, ние се бихме благодарение на грижата на Съветите и посредничеството им да участвуваме в първия и втория етап на войната."[182]

---

[179] Славянски юг, № 1, 15 окт. 1944.
[180] АМВнР, папка № 40, оп. 1а, а. е. 592, л. 31.
[181] ЦВА, ф. 742, оп. 5, а. е. 226, л. 44.
[182] ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 26, л. 38.

3. ЗА ТРУДНОСТИТЕ В СЪВМЕСТНАТА БОРБА

След подписването на Крайовското споразумение в тясно сътрудничество и взаимодействие със Съветската армия БНА започва активни настъпателни действия. В боевете срещу вермахта трите настъпващи български армии действуват съвместно и с намиращите се в техните полоси единици на ЮНОВ. През първия период на Отечествената война обаче въпреки упоритня стремеж на българското командуване да се установи най-тясно взаимодействие с ЮНОВ са постигнати твърде скромни резултати. Главната причина за това е македонският въпрос.

Стремежът на югославското ръководство да осъществи с всички възможни средства присъединяването на Горноджумайска област към Вардарска Македония влияе както на българо-югославските отношения като цяло, така и върху бойното взаимодействие на БНА и ЮНОВ. Ето защо Крайовското споразумение не води до значително подобряване на българо-югославските отношения. Възникващите търкания и противоречия с югославските партизани пречат за успешното участие на БНА във войната и затормозяват сътрудничеството й с ЮНОВ[183]. Те са особено силно изразени във Вардарска Македония, където се провежда преднамерена и целенасочена антибългарска дейност. Най-напред тя се проявява срещу пристигащите на фронта подразделения на създадената от нова България бригада „Гоце Делчев“[184]. Още с идването им местните ръководни дейци проявяват антибългарските си настроения. Те нареждат на бойците да свалят българските военни знаци от униформите си. Проявено е недоверие към командния кадър на бригадата, поради което в пейните части Темпо изпраща верни на него черногорски партизани, макар и без необходимата военна подготовка[185]. Към командуването на бригадата са делегирани като представители на ЦК на МКП В. Ацева, Л. Арсов и Митко Зафировски,

[183] За неудовлетворителните резултати от взаимодействието между БНА и ЮНОВ през първия период на Отечествената война. (Вж. по-подробно: *История* на Отечествената война... Т. 2, 375—385.)

[184] За създаването на бригадата вж. по-подробно: 2-ри параграф от 2-ра глава на настоящата книга.

[185] Черногорският партизанин Вуядин Попович е издигнат за началник на щаба на сформирания на основата на бригадата Брегалнишко-Струмишки корпус. (ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 570, л. 32.)

настроени недружелюбно[186]. За заместник-политически представител е определен Благой Попов[187].

За да ликвидират всичко „пробългарско“ в бригадата[188],

---

186 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 570, л. 32; Л. Арсов е член на ЦК на МКП и секретар на Третия областен комитет на МКП, който ръководи партийната работа в Щипско, Струмишко, Кочанско, Царевоселско и Малешевията. Той е израсъл и възпитан в сърбоманско семейство. Дядо му Арсо Лазич е народен представител в бившата кралска скупщина. В. Ацева е член на Третия областен комитет на МКП. В ръководните среди на МКП се налага като открита българофобка. М. Зафировски (преди да си промени фамилията, е Зафиров) е член на БКП от 1932 г. От 1941 г. е член на Покраинския комитет на ЮКП във Вардарска Македония, а впоследствие става член на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония и на ЦК на МКП. Ръководи и органите на сигурността в Трета корпусна област. (ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 570, л. 32; *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, с. 467.)

187 ЦДА на НРБ, ф. 88, оп. 1, а. е. 88, л. 4.

188 В своите съчинения М. Апостолски отрича създаването на бригада „Гоце Делчев“ като проява на братска помощ от страна на нова България. В подкрепа на своята теза той привежда следните „аргументи“: 1. Заповедта за призоваване в бригадата на родените в Македония лица се отнася до войсковите части, но не и до дивизионните области. 2. Формирането на бригадата твърде много се забавя, което предизвиква съмнение в намеренията на ЦК на Българската работническа партия и командуването на БНА. 3. Старшият кадър на бригадата е съставен от офицери от бившата българска и югославска войска, а като цяло командният кадър не е проверен и някои от офицерите будят съмнение, че искрено ще се борят за освобождението на Македония. В заключение М. Апостолски заявява: „Между другото, целите, които се искаше да бъдат постигнати с формирането на бригада „Гоце Делчев“, в никакъв случай не бяха насочени към това — да подпомогнат народноосвободителната борба и революцията на македонския народ и народностите в Македония; напротив, те водеха към това — да извъртят революцията на позициите на великобългарската идеология... да я използуват за контрареволюционни цели.“ (*Апостолски, М.* Погледи врз..., 341—343, 351.)

М. Апостолски грубо пренебрегва историческата истина. Относно първия „аргумент“ може да се изтъкне, че в бригадата са призовавани всички срочнослужещи и запасни чинове, свикани в БНА, родени не само във Вардарска и Егейска Македония, но дори и в нейния Пиринski дял. Набирането на бойци за бригадата не е извършено по дивизионни области, защото всички годни лица от свиканите наборни са вече в казармата. По силата на разгърнатото в страната доброволческо движение в бригадата могат да се включат и всички желаещи, които не са свикани под знамената. Неоснователен е и вторият „аргумент“. Още на 11 септември 1944 г. Щабът на войската публично обявява формирането на бригада „Гоце Делчев“, извършва сериозна организационна дейност и само след 18 дни първата дружина замина за фронта. Твърдението за преднамерено забавено формиране на бригадата е напълно тенденциозно. Оспорим е и третият „аргумент“. Естествено е назначеният офицерски кадър да е получил подготовката си в старите армии, тъй като бригадата се формира в първите дни след Девети септември. Той специално е подбран от представителя на ЮНОВ Петър Мангов и от проюгославския деец от Македония

Темпо и останалите членове на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония още в края на септември 1944 г. вземат решение да се сформира корпус от местни партизански сили в района на Щип, Струмица, Радовиш, Гевгели, Кочани, Царево село и Берово и от пристигащите от България въоръжени и екипирани бойни единици[189]. Със заповед № 7 от 3 октомври 1944 г. на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония бригадата „Гоце Делчев" е разформирована. От нейните части, попълнени с партизански отряди и новомобилизирани бойци от освободените територии, е създаден Брегалнишко-Струмишкият корпус. В неговия състав влизат 50-а и 51-ва дивизия, въоръжени и екипирани изцяло с предоставеното им от българска страна оръжие, облекло и снаряжение[190].

След разформирането на бригадата югославските власти във Вардарска Македония следят най-внимателно поведението на дошлите с нея офицери от България. В писмото си от 8 ноември 1944 г. до ЦК на МКП Л. Арсов и В. Ацева отделят специално внимание на тези „неблагонадеждни" офицери, като заявяват: „Напомняме, много офицери от България не са най-чисти... Затова трябва да се има предвид на какви места се поставят." Не само че не им се гласува доверие, но срещу тях се предприемат недопустими действия. Наред с отстраняването на някои командири от длъжност органите на Отделението за защита на народа (ОЗНА) предприемат арести на офицери от корпуса без знанието на неговото командуване[191].

Арестите са свързани с разиграли се събития в Щип. Проявяваната неприязненост от властите във Вардарска Македония към нова България не само че не намира подкрепа сред личния състав на разформираната бригада „Гоце Делчев", но някои изразяват несъгласие. Израз на това отношение е избухналото вълнение сред личния състав на дислоцирания в Щип батальон от 20-а бригада на 50-и корпус. Офи-

---

Ангел Динев (ЦПА, Спомен № 2701, Т. 8, л. 6—7.) Твърдението за слабата подготовка на офицерските кадри се опровергава и от факта, че назначеният в България командир на бригада „Гоце Делчев" полковник П. Трайков е назначен от югославските власти и за командир на Брегалнишко-Струмишкия корпус. Следователно не посочените от М. Апостолски „причини" водят до разформироване на бригада „Гоце Делчев", а нежеланието тя да се свързва с името на нова България, да се разчисти пътят за антибългарска пропаганда и в крайна сметка да се задушат проявленията на българщината във Вардарска Македония.

189 *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, с. 389.

190 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 22; *Трайков, П.* Цит. съч., с. 25.

191 *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, 450—451.

церите от командуването на бригадата, между които и нейният командир подполковник Георги Кушев, са арестувани[192].

Югославските ръководители във Вардарска Македония правят всичко възможно да не се популяризира бригада „Гоце Делчев" като проява на българо-югославската дружба. Поради тези съображения забраняват да се прожектира в областта документалният филм, посветен на заминаването на нейната първа дружина от София за фронта. Изпратен в Скопие лично от полковник П. Трайков, филмът дълго време е подложен на „проучване" в Главния щаб на НОВ и ПО на Македония, докато лично Темпо го квалифицира като „българофилски" и въпросът за прожектирането му отпада[193].

Неприязнеността на местните югославски власти спрямо нова България особено силно се проявява чрез отношението към българските войски и най-вече към 4-а армия. Още преди да започне нейното настъпление, те открито демонстрират недружелюбно и враждебно отношение към нея. Това налага на 28 септември 1944 г. командирът на 5-а пех. дивизия да направи специално донесение до командуващия армията[194]. Някои партизански командири упражняват целенасочено отрицателно психологическо въздействие върху личния състав на българските части. При контактите си с бойците от 5-а пех. дивизия им внушават, че трябва да си отидат. В редица случаи те

---

192 АМВнР, папка 3, оп. 2, а. е. 170, л. 89; *Решење* Виши војни суд Југословенске армије, I суд. бр. 62/45, 27 маја 1945 год. Задържаните са откарани в Щипския затвор. След един месец офицерите, произхождащи от Македония, са освободени. Подполковник Г. Кушев, поручик Божидар Бинев, интендант на 20-а бригада, и началникът на нейната санитарна служба доктор Иван Братов, всичките от вътрешността на България, остават под арест. Впоследствие са преместени в Скопския затвор, а оттам са отведени в Белград. Замислен е процес срещу тях „поради непријателска дејност в Македонија", без да им са отправени някакви конкретни обвинения. За освобождаването на тримата българи се правят постъпки от политическото представителство и военната мисия на България в Белград. На 27 май 1945 г. Висшият военен съд на Югославската армия взема решение задържаните да се освободят и изпратят в България. В първите дни на юни 1945 г. югославското Министерство на външните работи отговаря, че затворниците ще бъдат предадени на българските власти със съответния обвинителен материал. Непосредствено след това те се завръщат в България, без да са предприети срещу тях каквито и да е съдебни санкции (АМВнР, п. 3, оп. 2, а. е. 170, л. 89, 90—93, 95—97; *Решење* Виши војни суд Југословенске армије, I Суд. Бр. 62/45, 27 маја 1945 год.) Решението на Висшия военен съд на Югославската армия се съхранява от сина на д-р Ив. Братов.

193 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 570, л. 6; *Трайков, П.* Цит. съч., 21—22.

194 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 286, л. 96, 142.

показват своя антибългаризъм[195]. На някои места българските войници по най-обиден начин са принуждавани да снемат от униформите си металните лъвчета, отличителните знаци на българската армия[196].

В своя доклад от 25 октомври 1944 г. „За някои причини, забавящи настъплението на 4-а армия", нейният помощник-командир Б. Копчев подчертава, че до започване на настъплението във Вардарска Македония не е проведена никаква агитационно-пропагандна дейност в полза на съюзната БНА. Не е издаден нито един позив, не е проведено нито едно събрание, на което официално да се разясни нейната интернационална роля. Напротив, във водената агитация от югославска страна срещу т. нар. великобългарски шовинизъм не се разграничава старият български режим от новата отечествено-фронтовска власт[197].

Главният щаб на НОВ и ПО на Македония не оказва никакво съдействие на 4-а армия в нейните подготвителни и разузнавателни действия. Той ултимативно забранява нейни разезди и патрули да разузнават противника[198], с което пречи да се изпълни задачата, поставена на армията от Щаба на войската[199]. Не се оказва помощ и за събиране на нужните сведения за противника[200].

Недружелюбността се проявява и чрез нежеланието да се организира бойното взаимодействие на ЮНОВ с българските войски. 4-а армия трябва да започне на 8 октомври изпълнението на Брегалнишко-Струмишката настъпателна операция. Едва този ден обаче Главният щаб на НОВ и ПО на Македония от името на върховния командуващ на ЮНОВ изпраща отговор по въпроса за нейните действия във Вардарска Македония, без той да е нито ясен, нито положителен. Това налага Главното командуване на БНА да отложи операцията за неопределено време, което се използва от противника за усилване на неговата отбрана в полосата на армията[201].

За организиране на взаимодействието между 4-а армия и ЮНОВ са проведени няколко срещи на Б. Урумов с М. Апо-

---

195 Пак там, а. е. 350, л. 12.

196 Пак там, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 518. Българските бойци са заставяни да снемат знаците с думите: „Какви са тия кучки по шапките, снемете ги!"

197 ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 518.

198 Пак там, ф. 50, оп. 1, а. е. 277, л. 72.

199 Пак там, оп. 2, а. е. 286, л. 134.

200 Пак там, оп. 1, а. е. 277, л. 73.

201 *История* на Отечествената война... Т. 2, 382—383.

столски и на командира на 5-а пех. дивизия с командирите на Брегалнишко-Струмишкия корпус и неговата 50-а дивизия. Размонени са и няколко писма[202]. След всичко това обаче на 4 октомври 1944 г. М. Апостолски изпраща до командуването на 4-а армия писмо, с което го информира, че неговите части нямат тежки оръжия и муниции, не могат да издържат на германския натиск и че се изтеглят в Плачковица планина, след което установените връзки са прекратени. Контактите са подновени с посещението на М. Апостолски, Б. Андреев и П. Трайков на 13 октомври 1944 г. в София. Те се срещат с главнокомандуващия БНА генерал-майор И. Маринов и с началника на Щаба на войската генерал-майор Иван Кинов. С активното участие на С. С. Бирюзов някои въпроси на взаимодействието са решени положително[203].

Независимо че планираното за 8 октомври 1944 г. настъпление на 4-а армия е отложено, от 8 до 14 октомври нейните части водят боеве за овладяване районите на с. Звегор, Царевоселско, и вр. Буковик. През тези дни от страна на ЮНОВ не е оказано никакво съдействие. В разгорелите се на 8 октомври ожесточени боеве за вр. Буковик и Пехчево командуването на намиращата се в района на боевете югославска част отхвърля молбата на командира на 5-а пех. дивизия полковник Боню Пиронков за съвместни действия. Впоследствие, когато един югославски батальон открива минохвъргачен и картечен огън, не само че не подпомага българските бойци, но поради неточността му им нанася загуби[204].

Възприетата от Главния щаб на НОВ и ПО на Македония линия срещу взаимодействието с 4-а армия продължава и след 15 октомври 1944 г., когато започва Брегалнишко-Струмишката операция. Въпреки че в писмото си до командуващия 4-а армия от 10 октомври 1944 г. М. Апостолски заявява, че „се радва, че ще започнат общи действия срещу германците", и определя за взаимодействие от страна на ЮНОВ Брегалнишко-Струмишкия корпус[205], по същество такова не е осъществено.

202 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 280, л. 25.

203 *Трайков, П.* Цит. съч., 23—24; *История* на Отечествената война... Т. 2, с. 377; *История* на македонскиот народ. Кн. трета, Скопје с. 439; *Miljanić, G.* Rukovođenje u završno etapi narodnooslobodilačkog rata. — Narodnooslobodilački rat i socijalistička pevolucija u Jugoslaviji u završnoj etapi drugog svetskog rata, Beograd, 1978, S. 74; С. С. Бирюзов дава изрично указание силите на ЮНОВ поради партизанския си характер да действуват в пълно сътрудничество с 4-а армия и под нейно ръководство. (*Трайков, П.* Цит. съч., 23—24.)

204 ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 543, л. 518.

205 Пак там, ф. 50, оп. 2, а. е. 272, л. 289.

Преди да започне атаката срещу противника при Царево село, помощник-командирът на армията Б. Копчев иска в боя да вземе участие и една югославска рота. Въпреки даденото му обещание тя пристига в града чак след неговото освобождаване[206]. В седемдневните боеве от 15 до 22 октомври 4-а армия пробива четирите отбранителни позиции на противника и достига района западно от Кочани. При овладяване четвъртата позиция 14-а бригада от ЮНОВ извършва неуспешно нападение над намиращите се противникови сили в Кочани, като и този път не съгласува действията си с 5-а дивизия[207].

За организиране на взаимодействието на 26 октомври 1944 г. в Царево село се провежда среща на командуването на 4-а армия с щаба на Брегалнишко-Струмишкия корпус. Решено е действията на българските войски и на ЮНОВ да започнат едновременно. Щабът на корпуса отново показва нежелание за бойни действия по фронта съвместно с 4-а армия и излага предпочитанието си за партизански действия в тила. Той дава съгласие само един от батальоните му да действува в непосредствена връзка с армейските части. Взема се и решение за размяна на офицери за свръзка[208]. На срещата проличава едно от югославските съображения да не бъде включен Брегалнишко-Струмишкият корпус в бойните действия по фронта съвместно с българските войски. Пред корпуса стои не толкова задачата да се громи противникът, а да организира югославската власт в освободените територии в българския тил. Евентуалната съпротива срещу нея на местното население във Вардарска Македония държи югославските власти нащрек. Ето защо на проведената среща югославяните много остро поставят въпроса за телефонните линии и съобщителните връзки на корпуса, мотивирайки се, че той има „голяма организаторска работа в населените места“[209]. И при по-нататъшното настъпление на българските войски в периода 23 октомври—13 ноември 1944 г. не може да се осъществи добро взаимодей-

206 Пак там, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 518.

207 *История* на Отечествената война... Т. 2, 218—219.

208 ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 429.

209 Пак там, л. 429. Необходимостта от сериозна „организаторска работа“ е наложителна поради нестабилните позиции на ЮКП във Вардарска Македония. Това категорично е посочено в писмото от 7 септември 1944 г. на Мара Нацева, член на ЦК на МКП, до тогавашния секретар на Третия областен комитет на МКП В. Ацева. В него се подчертава, че партията е слаба в района на Трети областен комитет (Щипско, Кочанско, Струмишко, Царевоселско и Малешевнята) и че „в тая област стоиме най-слабо и затова трябва много по-усилено да се работи, за да се утвърждава партията“. (*Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 3, 375—376.)

ствие между 4-а армия и ЮНОВ. Когато на 24 октомври 5-а пех. дивизия атакува петата противникова позиция на линията височината Карагудица, с. Тракане, с. Долни подлог, Кочанско, 14-а бригада от ЮНОВ се оттегля, а 13-а бригада изобщо не се явява, което проваля предприетото настъпление[210]. ЮНОВ не осъществява взаимодействие и с по-късно преподчинената на 4-а армия 7-а пех. дивизия, която на 29 октомври започва настъпление в района на шосето за Ново село. Докато дивизията води боеве по фронта, частите на 51-ва югославска дивизия извършват нападения в противниковия тил, несвързани и несъгласувани с действията на българските войски. След неуспешните действия на партизаните срещу противника при Струмица те се отказват от активни действия и щабът на 51-ва дивизия насочва силите си по протежение на комуникациите[211].

За организиране на взаимодействието с Брегалнишко-Струмишкия корпус големи усилия полага помощник-командирът на 4-а армия. С цел да се активизира бойната дейност на корпуса в полосата на армията Б. Копчев търси съдействието на представителите на съветското командуване в България. Това му навлича неприязнеността и омразата на Темпо и други местни югославски дейци. Темпо квалифицира неговите усилия за по-голяма бойна активност на ЮНОВ като „неприятелско държание". Същевременно в писмото на Темпо до К. Мильовски от октомври 1944 г. по повод констатацията на Б. Копчев, че ЮНОВ не е достатъчно активна в долината на Брегалница, Темпо се опитва да го опровергае, като сочи за положителен пример нейните действия в някои западни райони на Вардарска Македония, а от източните райони на областта сочи само този на Струмица[212]. По този начин той косвено признава неудовлетворителната дейност на югославяните в полосата на 4-а армия.

На 4 ноември 1944 г. новият командуващ 4-а армия генерал-майор Асен Сираков[213] прави донесение в Главното командуване на БНА. Той изтъква, че въпреки устроените срещи с югославяните, включително и с М. Апостолски, и уговореното взаимодействие, силите на ЮНОВ продължават да действуват напълно самостоятелно, без да зарегистрират няка-

210 *История* на Отечествената война... Т. 2, с. 220.

211 Пак там, 226—227.

212 *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, 435—436.

213 На 3 ноември 1944 г. А. Сираков е назначен за командир на 4-а армия, а дотогавашният негов командуващ Б. Урумов е назначен за командир на 7-а армия. (*История* на Отечествената война... Т. 2, с. 223.)

към успех, с който да облекчат положението на българските войски[214].

Независимо от многократните уговорки и специално взетото двустранно решение от щабовете на 4-а армия и Брегалнишко-Струмишкия корпус за размяна на офицери за свръзка до края на бойните действия такива не са изпратени от югославска страна[215]. Не са взети под внимание и неколкократните напомняния за изпълнение на това решение от съветника на 5-а пех. дивизия, съветския полковник Владимир Херасков[216]. Не е прието и направеното на 16 ноември 1944 г. предложение лично от главнокомандуващия БНА до М. Апостолски за размяна на представители между ЩВ и Главния щаб на НОВ и ПО на Македония[217].

След завършване на Брегалнишко-Струмишката операция на 17 ноември командуващият 4-а армия прави специален писмен доклад за бойните действия на армията и за нейното взаимодействие с ЮНОВ. В него изрично се посочва, че Брегалнишко-Струмишкият корпус е действувал напълно самостоятелно. Неговата основна цел е била частите му първи да влязат в напуснатите от окупатора селища под неудържимия настъпателен натиск по фронта на българските войски, за да регистрират по този начин своя „решаващ дял" за тяхното освобождение. Извършените от тях нападения в немскофашисткия тил при Пехчево, Берово, Виница, Кочани, Радовиш, Струмица, Кучичино, Костурино са били с локално значение и са имали изолиран характер, без да са обвързани с действията на 4-а армия. В доклада се подчертава, че българските войски са освободили редица градове, между които Берово, Пехчево, Царево село, Кочани, Струмица, Радовиш, Валандово, Удово, Велес, Щип, Св. Никола, Скопие и много села. Във всички големи селища в района на бойните действия на 4-а армия първи са влезли нейните части. Единствено в Щип, намиращ се южно от главната посока за настъпление на 5-а пех. дивизия, най-напред влизат частите на Брегалнишко-Струмишкия корпус. А. Сираков изтъква още, че имайки предвид честолюбивите амбиции на югославяните, за тяхно морално удовлетворение при донесенията като освободители на съответните селища са посочвани и югославските партизани. Накрая на своя доклад той отбелязва, че ЮНОВ не оправдала възлага-

[214] ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 36.
[215] Пак там, ф. 48, оп. 5, а. е. 429, 436, 549.
[216] *Трайков, П.* Цит. съч., 29—30.
[217] ЦВА, ф. 24, оп. 3, а. е. 254, л. 275.

ните ѝ надежди. Главният щаб на НОВ и ПО на Македония не изпълнил нито веднъж уговорените планове за взаимодействие и използвал победите на 4-а армия, за да ги припише за свои[218].

---

218 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 72—75; а. е. 280, л. 1—24. Съвременната югославска историография фалшифицира историческата истина за ролята на БНА в освобождението на Вардарска Македония. Първенството в това отношение се пада на М. Апостолски. В някои от публикациите си той твърди, че битката за Македония се е водела само от единиците на ЮНОВ (*Документи* и материјали за ослободувањето на Скопје..., с. 10), а в други, където не може да игнорира българското участие, го омаловажава, като заявява: „...единиците на IV българска отечественофронтовска армия отбягваха борбите, а там, където се бяха включили, не бяха достатъчно активни..." (*Апостолски, М.* Погледи врз..., 251—252.)

Каква е истината за ролята на БНА и ЮНОВ, се вижда от самите югославски документи. В писмото си до Л. Арсов от 26 октомври 1944 г. Темпо отправя критика към него и В. Ацева за слабата бойна дейност на Брегалнишко-Струмишкия корпус. Темпо изтъква: „За нашата войска най-голям срам е рускн генерал да казва, че нашата войска — Титовата войска, слабо се бори. Никакво прехвърляне вината... но и вие слабо я водите войната. Ние партийно ще ви държим отговорни, първо вас, а после всички други членове на партията за слабото водене на войната." Темпо остро критикува и слабата партийнополитическа работа, като подчертава: „Нашите партийни организации във войската въобще не се чувствуват." (*Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, 428—430.) Определеният за взаимодействие с 4-а армия Брегалнишко-Струмишки корпус освен това е с далеч по-малки от нея боеви възможности. По официални данни, представяни от ЮНОВ на българските интендантски органи във връзка с отпущаното им доволствие, към 18 октомври 1944 г. бригадата има 6276 бойци (ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 546, л. 36.) С цел да се получат повече хранителни продукти, посочената цифра е преувеличена. В доклад от втората половина на ноември 1944 г. командуващият 4-а армия изтъква невярността на югославските данни, че седемте бригади на корпуса имат по 800 бойци, а неговата артилерийска бригада, която е без материална част — 200 бойци. Той уточнява, че в действителност бригадите са с около 150—200 души. (ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 280, л. 15.) Същевременно към 15 октомври 1944 г. 4-а армия разполага с 11 пехотни дружини, една тежкокартечна дружина, 9 артилернйски отделения, 2 инженерни дружини и има общо 111 оръдия и гаубици, 90 минохвъргачки, 54 бронеизтребителни оръдия, 18 зенитни оръдия и наброява общо 20 930 души. Към 23 октомври личният състав на армията достига над 42 000 души. (*История* на Отечествената война... Т. 2, с. 204.)

М. Апостолски ревностно фалшифицира истината и за освобождението на Скопие. Той изтъква: „От особено значение за македонския народ е това, щото освобождението на главния град на СР Македония го извършиха македонските освободителни единици без каквото и да е участие на българските ОФ части... Държанието на българските части наложи за освобождаването на Скопие да бъдат ангажирани само македонски единици, а частите на 4-а българска армия да се върнат назад в България от района на Пуста кула във време, когато се водеха най-жестоките битки за Скопие." (*Документи* и материали за ослободувањето на Скопје..., 19-

Командуването на 4-а армия прави твърде много, за да съгласува действията на своите войски с тези на Брегалнишко-Струмишкия корпус, но до реални практически резултати не

20.) В друга своя публикация той е принуден да направи известно отстъпление, като посочва, че предните части на 1-ва армия влезли в Скопие на 14 ноември 1944 г., след като вече е освободен от ЮНОВ. (*Апостолски, М.* Погледи врз..., с. 253.) И тук той премълчава, че първата освободителна част, влязла на 13 ноември в 18,30 ч в опразненото от противника Скопие под натиска по фронта на българските войски, е конноразузнавателният взвод на 5-и пех. полк от 4-а армия. (ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 72—75.) За непосредственото освобождаване на Скопие се включва и отряд от 2-ра пех. дивизия на 1-ва армия. Той принуждава прикриващите хитлеристки сили да отстъпят и на 13 ноември към 23 ч овладява южните и югоизточните окрайнини на града, а до полунощ освобождава и неговия център. В боевете за Скопие участвуват 12-а и 3-а бригада на ЮНОВ, които овладяват югозападната част на града. Партизаните завземат и мостовете на р. Вардар, като ги запазват от разрушаване. (ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 485, л. 284; *История* на Отечествената война... Т. 2, с. 196.) Вместо да изрази благодарността си към БНА за нейната роля в освобождението на Скопие, още на 13 ноември Главният щаб на НОВ и ПО на Македония със заповед забранява влизането на българските части в града без негово разрешение. (*Tito, J.* Sabrana djela. Т. 25, р. 253.) Всъщност това е заповед за извеждане от Скопие на българските войски, взели непосредствено участие в освобождението му.

Настъплението на БНА буди загриженост в местните югославски ръководители. Ето защо щабът на 1-ва корпусна зона, обхващаща и района на Скопие, с писмо от 30 октомври 1944 г. до Кумановската дивизия й нарежда да бъде в непрекъснат контакт с българските войски, като изрично се подчертава: „внимавайте за тяхното движение и напредване". (*Документи и* материјали за ослободувањето на Скопје..., с. 37.) Това предупреждение е тясно свързано с нежеланието БНА да бъде освободителка на Скопие. Това би обезличило приноса на ЮНОВ за освобождението на Вардарска Македония и оттук би се затруднило намерението на югославското ръководство да присъедини към нея Егейска и Пиринска Македония. (Вж. Писмо на Темпо до Л. Арсов от 26 октомври 1944 г. — В. *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, с. 430.) След овладяването на Скопие това е и мотивът да се забрани на българските войски да преминат западно от р. Вардар по контролираните от ЮНОВ мостове. (ЦВА, ф. 48, оп. 488, л. 224.)

Чия е главната заслуга за освобождението на Вардарска Македония и Скопие, може да се съди и от мнението на някои западноевропейски среди, както и от това на противника. В броя си от 12 януари 1945 г. английският вестник „Манчестър Гардиън" подчертава: „Победата на генерал Стойчев при Страцин, близо до Куманово... реши възвръщането на Скопие, а също и пълното опразване на Македония от германците." (*Министерство* на външните работи и изповеданията. Отделение за външна информация. Преглед на чуждия печат, № 50, 13 март 1945, 4—5.) Въпреки наложеното му от английските правителствени кръгове отношение да се принизяват успехите на БНА, на 15 февруари Радио Лондон съобщава, че след двудневни тежки сражения българските войски, подпомогнати от югославските партизански отряди, освобождават Скопие. За неговия истински освободител може най-точно да се съди от донесението на командуващия немскофа-

се стига. Взаимодействието с корпуса се изразява само в отделни опити за съвместни действия. Корпусните части извършват нападения срещу гарнизоните на врага в тила и срещу ешелоните му, но те не са свързани с действията на 4-а армия и не допринасят в необходимата степен за разгрома на противника. В хода на Брегалнишко-Струмишката операция частите на 4-а армия и на Брегалнишко-Струмишкия корпус действуват самостоятелно и изолирано едни от други. Поради това нито един обект не е овладян със съвместните действия на двете страни[219]. По този начин не са постигнати почти никакви практически резултати във взаимодействието[220].

Провеждайки Страцинско-Кумановската настъпателна операция във Вардарска Македония, и 1-ва армия не можа да осъществи желаното взаимодействие с ЮНОВ. В оперативния театър на армията се намират следните югославски сили: в планинския район около Скопие — 42-ра дивизия; в района източно от р. Пчиня до Крива Паланка — 17-а бригада; северно от Кратово — 18-а бригада[221]. Обективна пречка за организиране на взаимодействието между 1-ва армия и ЮНОВ е късното формиране на Кумановската дивизия[222]. Създават се сериозни усложнения и от югославското нежелание за съгласуване на бойните действия. В началото на октомври от българска страна са направени опити за взаимодействие с 46-а югославска дивизия и с части от Кумановската дивизия. На предложението до Главния щаб на НОВ и ПО на Македония е отговорено: „Всички български войскови единици, които са преминали старата югославска граница, трябва да се приберат незабавно зад старата граница."[223] На 7 октомври 1944 г. е получено писмо от Темпо. „Отново ви обръщаме внимание – се заявява в него, — че вие трябва да имате предварително разрешение от маршал Тито за влизането на вашите войски

шистката група армии „Е" до главнокомандуващия Югоизтока, в което се казва: „Части от 4-а българска армия (5-а пехотна дивизия) и части от 1-ва българска армия (2-ра пехотна дивизия) са овладели Скопие." (NAUS, T. 311, roll. 196, ls. 392. Цит. по: *История* на Отечествената война... Т. 2, с. 232.)

219 *История* на Отечествената война... Т. 2, с. 233, 382.

220 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 280, л. 25.

221 Пак там, ф. 48, оп. 5, а. е. 488, л. 224.

222 *История* на Отечествената война... Т. 2, с. 377. Кумановската дивизия се формира през втората половина на септември и първата половина на октомври 1944 г. в състав 16-а, 17-а и 18-а бригада. Тя няма достатъчно командни кадри и е без достатъчно боен опит и въоръжение. (*История* на Отечествената война... Т. 2, с. 375.)

223 *История* на Отечествената война... Т. 2, 169—170.

в Югославия. Всяко ваше преминаване на югославска територия без предварително разрешение от маршал Тито ще смятаме за неприятелски акт спрямо Народоосвободителната войска на Югославия и от това ще изхождаме..."[224]

Непосредствено след започване на Страцинско-Куманската настъпателна операция за съгласуване действията на 1-ва армия с Кумановската дивизия е уговорена среща на главнокомандуващия БНА генерал-майор Ив. Маринов и командуващия 1-ва армия генерал-майор Владимир Стойчев с Темпо и М. Апостолски. Поради неявяване на югославските представители тя не се провежда[225]. Това налага взаимодействието на 1-ва армия с Кумановската дивизия да се организира в хода на операцията.

При провеждането на Страцинско-Кумановската настъпателна операция ЮНОВ оказва съдействие на 1-ва армия главно в разузнаването на противника. Тя обаче не получава необходимото съдействие в хода на бойните действия. За форсирането на р. Пчиня от частите на 2-ра пех. дивизия е уговорено с командуването на 18-а бригада да изпрати разузнавателен патрул от 30 души. След пристигането му той обаче отказва да премине реката. На следващия ден не идват и уговорените два батальона, предвидени да участвуват в атаката на вр. Кръсте на западния бряг на р. Пчиня. Силите на 17-а и 18-а бригада действуват напълно самостоятелно и в района на 1-ва пех. дивизия. Направените предложения за уговаряне на съвместни действия са отхвърлени. Техните подразделения, намиращи се в района на с. Бугарине и с. Сушево, Кумановско, отказват да водят съвместен бой за разгрома на противника западно от р. Пчиня. На 4 ноември 1944 г. при внезапно нападение от албанска фашистка част срещу намиращия се в същия район български прикриващ отряд тези подразделения се разбягват[226].

При съгласуване на взаимодействието за непосредственото овладяване на Куманово е решено 17-а бригада да охранява десния фланг на армията, като действува по южните склонове на Руен планина, 18-а бригада да охранява левия армейски фланг[227]. Те обаче не изпълняват поставените задачи. В донесение от 6 ноември до ЩВ командуването на 1-ва армия съобщава: „Изброените досега македонски части (става

[224] ЦВА, ф. 24, оп. 3, а. е. 263, л. 253.
[225] *История* на Отечествената война... Т. 2, с. 177.
[226] ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 485, л. 282, 284.
[227] *История* на Отечествената война... Т. 2, с. 193.

дума за 17-а и 18-а бригада — б. м. — Г. Д.) не са дали никакво и никъде съдействие на нашите части. Същите са негодни за бойни действия. Те досега не са използвани..."[228]. В непосредствените боеве за овладяване на Куманово (10—11 ноември) на 18-а бригада е определен участък за действие, който обаче тя заема твърде късно и влиза в града три часа след освобождаването му[229]. По донесение на армейското командуване 17-а бригада остава „ням зрител на боя" и слиза от Руен планина също три часа след завземането на Куманово от българската войска. Непълно е взаимодействието на 1-ва армия и с 42-ра дивизия на ЮНОВ[230]. С настъплението на 1-ва армия на запад 2-ра и 3-а скопски бригади остават по местата си през цялото време на бойните действия около Бояновче[231].

Действуващите в полосата на 1-ва армия сили, подчинени на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония, с партизанските си форми за борба се оказват неспособни за сериозни действия. Това в значителна степен обуславя неизпълнението на двустранно съгласуваните задачи[232].

След освобождението на Скопие изтощените до краен предел от водените продължителни ожесточени боеве части на 2-ра пех. дивизия се съсредоточават в града. Когато те се нуждаят от неколкодневен отдих, Главният щаб на НОВ и ПО на Македония отправя искане за незабавното им изтегляне от града. Командуващият 1-ва армия прави донесение до ЩВ и търси съдействието му за осигуряване поне на двудневна почивка. Заставен е да моли и за застъпничеството на съветското командуване[233]. Помощник-командирът на 1-ва армия полковник Щерю Атанасов и съветникът полковник Афанасий Ив. Замотаев временно уреждат възникналия конфликт[234].

В дадената цялостна оценка от командуването на 1-ва армия за водените от нея бойни действия и за взаимодействието на ЮНОВ се подчертава: „Изобщо съдействието, което беше оказано на частите от армията от югославските и македонските народноосвободителни войски, е съвършено бледо. Тези войски действуваха като че ли сами за себе си, движеха се от едно място към друго без желание за непосредствено участие

228 ЦВА, ф. 24, оп. 3, а. е. 264, л. 205.
229 Пак там, ф. 48, оп. 5, а. е. 485, л. 282.
230 Пак там, а. е. 488, л. 230.
231 Пак там, л. 224.
232 Пак там.
233 Пак там, ф. 24, оп. 3, а. е. 265, л. 63—64.
234 *История* на Отечествената война... Т. 2, с. 197.

в боя и старателно отбягваха изпълнението на по-сериозни задачи."[235]

Антибългарското отношение на югославските власти във Вардарска Македония се проявява и чрез демонстрираната открита враждебност към освободителните български войски. Тя се проявява под различни форми. Нападани са и ограбвани войскови обози и тилови подразделения на БНА. Особено характерни в това отношение са инцидентите с 33-и пех. полк. На 16 октомври 1944 г., когато той води бой за Царево село, бойци от ЮНОВ нападат обоза на една от нейните дружини, охраняван само от болни бойци, и заграбват много войнишко имущество. Този ден полкът пленява германски обоз, който е насочен към Царево село. Подразделение от ЮНОВ, водено от коменданта на града Павле Димитровски, го напада и заграбва голяма част от имуществото. За да не се разширява инцидентът, охраната не оказва съпротива на нападателите. На 17 октомври при форсирането на р. Брегалница от 33-и пех. полк, за да се попречи да бъдат изнесени ранените и да се събере материалната част, бойци от ЮНОВ откриват картечен огън срещу изпратените с тази задача български бойци. В с. Звегор, Царевоселско, югославски партизани вземат насила от полковата минохвъргачна рота оптически наблюдателни прибори и постелочни принадлежности[236].

Подразделение от ЮНОВ напада български военен обоз, придвижващ се от Пехчево за Царево село, и го ограбва. Има случаи да се нападат и пленяват часовите, оставени в тила да охраняват багажа на своите другари, биещи се в момента на предната линия, и да се разграбва имуществото им[237]. Югославски партизани спират в тила български военни мотоциклетисти и насила вземат превозните им средства[238].

Извършените груби изстъпления заставят щаба на Брегалнишко-Струмишкия корпус с писмо от 20 октомври 1944 г. до подчинените си части да нареди за тяхното прекратяване. Писма с подобен дух са изпратени и във военните окръжия в Щип, Струмица и Пехчево[239]. Въпреки това инцидентите от подобен характер продължават. Те са твърде чести дори и към първата десетдневка на ноември[240]. Така например Брегал-

[235] ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 485, л. 230.
[236] Пак там, ф. 743, оп. 1, а. е. 271, л. 386.
[237] Пак там, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 518.
[238] Пак там, ф. 50, оп. 2, а. е. 282, л. 9.
[239] Пак там, а. е. 277, л. 82.
[240] Пак там, л. 89.

нишко-Струмишкият корпус не връща дадените му от 4-а армия за временно ползване камиони. Правят се опити за изземване и на друга войскова собственост. Твърде некоректно представители на ЮНОВ искат от интенданта на 4-а армия да им се предаде една трета от зърнения и тревния фураж в армейския склад. Собствеността на армията е опазена с личната намеса на нейния помощник-командир Б. Копчев[241]. В своя доклад на 12 ноември 1944 г. той изтъква, че независимо от инцидентите на него не му е известен случай да не бъде удовлетворена молба на ЮНОВ. Изтъква личния си принос за това, като подчертава, че го е вършил и продължава да върши с пълното съзнание, че изпълнява висш партиен, национален и съюзнически дълг. По негово нареждане на Брегалнишко-Струмишкия корпус се отпущат 13 700 л бензин и 1700 л нафта и масла, без да има официална договореност. Ежедневно се задоволяват и транспортните нужди на корпуса с коли и камиони. Въпреки проявената щедрост от българска страна югославските военни власти във Вардарска Македония не вземат действени мерки, за да се опазва и зачита собствеността на БНА. Във връзка с това в доклада си Б. Копчев заключава: „Нашето благородство другарите македонци схващат като слабост на онеправдан, който трябва да е доволен и щастлив, ако му подарят нещо от това, което той сам владее."[242]

Друга форма, под която се проявява враждебността на югославските власти във Вардарска Македония към БНА, е изземването на полагащите й се трофеи. Във вече споменатия доклад от 17 ноември 1944 г. на командуващия 4-а армия до ЩВ се съобщава, че частите на ЮНОВ, макар и без да изпълнят нито веднъж уговорените планове за бойно взаимодействие, се възползват от победите на армията, за да ги припишат на себе си и да сложат ръка на всичките трофеи[243]. Подобна е и констатацията на Б. Копчев, който в свой доклад изтъква: „Когато армията настъпва, македонците никъде не се виждат. Влезем ли в селището, и не след дълго време виждаме неприятни картини. Партизани шетат чевръсто и прибират где каквото попадне."[244]

Враждебността на югославските власти във Вардарска Македония към БНА се проявява и чрез саботиране действията

241 Пак там, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 443.
242 Пак там, л. 444—445.
243 Пак там, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 72—75.
244 Пак там, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 518.

на 4-а армия. Създават се сериозни пречки за управлението на войските чрез разстройване на нейните свръзки. На 4 ноември 1944 г. свързочните подразделения на Брегалнишко-Струмишкия корпус завземат военната телефонна централа в Пехчево. В писмото си до командуването на 4-а армия командирът на корпуса подчертава, че този акт е продиктуван от желанието всички институции в македонската държава да се поставят под контрола на ЮНОВ[245]. На 6 ноември щабът на корпуса изпраща следния ултиматум до командуващия 4-а армия: „Съобщаваме Ви, че сме дали разпореждане на съответните наши органи да установят наши собствени телефонни и телеграфни станции и линии. Имайте предвид, че в нашата свободна македонска държава, в демократична титовска Югославия, съгласно законите на нашата страна не се разрешава на други държави да установяват свои станции и линии." На армията се забранява и да ползва съществуващите станции и линии без необходимото разрешение на югославските власти[246]. Непосредствено след ултиматума ЮНОВ заема телефонната станция в Царево село и разстройва телефонната връзка на командуването с частите на 4-а армия[247]. С писмо от 8 ноември 1944 г. Л. Арсов и В. Ацева известяват ЦК на МКП за възникналите недоразумения по въпроса за телефонните връзки. Подчертават, че след енергични действия югославската страна е сложила ръка на телефонните централи. Те обаче не могат да отминат създадените по този начин пречки в свръзките на 4-а армия[248]. Предприети са и открити саботажни действия. В първите дни на ноември 1944 г. на новостроящата се кабелна линия от Петрич за Струмица са срязани 18 макари кабел[249].

На 14 ноември щабът на Брегалнишко-Струмишкия корпус с писмо до командуващия 4-а армия открито отправя заплаха, че армейските телефонни линии ще бъдат прекъснати[250]. По думите на П. Трайков югославските власти целят телефонните връзки на БНА да се осигуряват чрез контролираните от тях станции и линии, за да бъдат подслушвани водените разговори. Стига се и дотам, че началникът на кадровото отделение при щаба на Брегалнишко-Струмишкия корпус Димче Белов-

---

245 Пак там, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 88.
246 *Документы* о враждебной и агрессивной..., 22—23.
247 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 63.
248 *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, с. 447.
249 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 61.
250 *Документы* о враждебной и агрессивной..., с. 45.

ски лично прекъсва от станция Пехчево телефонния разговор на Б. Копчев от щаба на 4-а армия с водещия в момента бойни действия 5-и пех. полк[251].

Югославските власти създават пречки и за тиловото осигуряване на 4-а армия. В първите дни на ноември подразделение на ЮНОВ обстрелва българска автоколона, осигуряваща боеприпаси за фронта[252]. Преднамерено се създават трудности от постовете на ЮНОВ в приграничните райони, което забавя снабдяването на армията. В писмата си до К. Мильовски и ЦК на МКП от първите дни на ноември дори Л. Арсов и В. Ацева са принудени да съобщят за допуснатите крайности в това отношение. Спирани и задържани са цели автоколони за проверка на документите. Такива са изисквани и лично на помощник-командира на 4-а армия за удостоверяване на самоличността му. Тенденциозното отношение на югославските постове в някои случаи води до инциденти с опасност за въоръжени стълкновения. В това отношение особено се „отличава" постът в с. Звегор, Царевоселско. Несъюзническото отношение на ЮНОВ към БНА е предмет на специален разговор между Л. Арсов и Б. Копчев. Принципната позиция на югославяните да демонстрират по този начин „македонския суверенитет", макар и с цената на изкуствено създадени трудности в снабдяването на българските войски, обаче не се променя[253].

Враждебността към БНА във Вардарска Македония се проявява и под формата да се отрича нейната освободителна роля в областта[254], да се отправят нападки и клевети, да се демонстрира грубо, пренебрежително и несъюзническо отношение както към нейни съединения, части и щабове, така и към нейни висши командири.

Главният щаб на НОВ и ПО на Македония в своите бойни известия премълчава действителната роля на БНА за освобождението на Вардарска Македония. Това отношение дори предизвиква намесата на Тито, който по повод бойното известие от 30 октомври 1944 г. съобщава на Главния щаб: „По-

---

251 *Трайков, П.* Цит. съч., 29—30.

252 *Документы* о враждебной и агрессивной..., с. 50.

253 *Извори* за ослободителната војна... Т. I, кн. 3, 441—447.

254 За многократно по-големите възможности на БНА в жива сила и техника спрямо силите, подчинени на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония, както и за морално-политическо състояние и бойни качества на македонските „дивизии" вж. по-подробно: *Димитров, Д.* Народоосвободителните войски на Македония, взаимодействуващи с Българската народна армия (септември—ноември 1944 г.)". — Истор. преглед, 1988, № 2, 41—53.

литически то е много неизгодно. Съобщавайте също така за общите действия на нашите и българските части."[255]

На тържественото събрание на 7 ноември 1944 г. в Кочани по случай годишнината от Великия октомври приветствие поднася и български офицер. Словото му е посрещнато с бурни ръкопляскания от множеството. Не така обаче реагират местните официални лица. В речта си Трайко Митрев, адвокат от Щип, заявява, че българската войска е дошла не да освобождава областта, а „да измие своя грях" и че ако получи дори заповед „да отиде да се бие в Сибир", тя трябва да я изпълни. В словото си съветският полковник Владимир П. Херасков, съветник при 5-а пех. дивизия, квалифицира горното изказване като опит да се всява раздор сред южните славяни[256].

На 9 ноември 1944 г. Временното македонско представителство в България изпраща протестно писмо до военния министър за уж неверните български съобщения за освобождаването от БНА на Струмица, Валандово, Гевгели, Удово и Щип[257]. Само след три дни в своята реч пред скупщината на Сърбия Темпо заявява, че ЮНОВ „заедно с българските части превзеха Крива Паланка, Кочани, Берово, Пехчево, превзеха Куманово и напират към Скопие. Останалите градове македонските части превзеха сами без ничия помощ."[258] Ролята на БНА за освобождението на Вардарска Македония се отрича и от М. Апостолски. На 14 ноември 1944 г. при случайната си среща на една от улиците във Велес с капитан Александър Жаров, адютант на помощник-командира на 4-а армия, в присъствието на Б. Андреев и други високопоставени лица той заявява: „Лъжете, брате! Мръсно лъжете! Докога ще продължават тези мръсни лъжи от Радио София! Съобщиха днес, че българските войски са превзели Скопие, а имало ли е там български войски?" В този дух той продължава своя патетичен монолог пред събралото се гражданство, като изтъква, че българската армия оказала помощ само при Страцин. От своя страна Б. Андреев издига лозунга: „Вън българските войски от Македония!" За този потресаващ случай на най-грубо публично изразено антибългарско отношение още на следващия ден

---

255 *Tito, J.* Sabrana djela. T. 24, p. 146.
256 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 288, л. 28; ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 440—441.
257 ЦПА, ф. 1, оп. 22, а. е. 21, л. 1.
258 АМВнР, папка № 40, оп. 1 а, а. е. 592, л. 23.

Б. Копчев донася до помощник-главнокомандуващия БНА генерал-майор Фердинанд Козовски[259].

В резултат на тази масирана кампания срещу успехите на БНА, в името на съюзническите отношения командирът на 7-а пех. дивизия заповядва: „... в бъдеще всички успехи на нашата армия или на Македонските Н. О. (Народоосвободителни – б. м. — Г. Д.) войски... ще се обявяват като общи успехи“[260].

Във връзка с възприетата линия от югославската страна да се омаловажава и отрича освободителната роля на БНА във Вардарска Македония в радиограмата си от 20 ноември 1944 г. до Тр. Костов Г. Димитров изисква: „Помолете маршала (Ф. И. Толбухин — б. м. — Г. Д.) да обърне внимание на противоречивите сведения... Нека Съветското командуване въздействува, за да не се отричат или омаловажават военните успехи на българските войски в югославските известия.“[261]

Нападките и клеветите по адрес на БНА от някои местни дейци на ЮНОВ преминават всякаква граница. Комендантът на Кочани заявява пред офицери от 4-а армия, че държанието на хитлеристките войски е било по-добро, отколкото на БНА[262]. Началникът на щаба на Брегалнишко-Струмишкия корпус В. Попович и Д. Беловски квалифицират Б. Урумов и Б. Копчев като „фашистки генерали“[263].

В отношенията си към висшите български командири югославските ръководители проявяват високомерие и подчертано пренебрежение. Опитите на Б. Копчев да установи дружески контакти с Темпо завършват с неуспех. Въпреки отправените към него многократни покани за среща и разговор в щаба на 4-а армия Темпо не се отзовава. Подчертаната му хладина към помощник-командира на 4-а армия не се променя[264]. Непосредствено след освобождаването на Скопие в града пристигат командуващият 1-ва армия Вл. Стойчев и помощник-командирът Щ. Атанасов. Намерението им да се срещнат с М. Апостолски не се осъществява поради това, че той нарочно отпътува за Щип, за да предотврати нежеланата от него среща[265]. Двамата български командири правят посещение на вежливост в Главния щаб на НОВ и ПО на Македония, но вместо да им се из-

259 ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 468; ЦПА, ф. 146, оп. 5, а. е. 765, л. 44.
260 Пак там, ф. 60, оп. 2, а. е. 217, л. 741.
261 ЦПА, м. ф. 434, к. 37.
262 ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 440—441.
263 *Трайков, П.* Цит. съч., 29—30.
264 ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 439.
265 *Трайков, П.* Цит. съч., с. 19.

каже благодарност за освобождението на Скопие, им се съобщава решението за извеждане на българските войски от него[266].

На 9 ноември 1944 г. се провежда среща между командуващия 4-а армия А. Сираков и командира на Брегалнишко-Струмишкия корпус П. Трайков. Основният въпрос, който се разисква, е уреждането на възникналите недоразумения и инциденти. В направените още същия ден донесения от А. Сираков до министъра на войната и до ЩВ се подчертава, че срещата е преминала в дух на приятелство и искрено желание от страна на П. Трайков за братско сътрудничество между БНА и ЮНОВ в борбата срещу общия враг[267].

Докато в някои от командните кадри на ЮНОВ се утвърждава убеждението за необходимостта от искрено и честно взаимодействие с БНА, политически дейци във Вардарска Македония подготвят антибългарски акт. Чрез него се цели максимално да се засили напрежението в двустранните отношения. Този акт е пряко свързан с току-що проведената в първите дни на ноември 1944 г. Първа областна конференция на БРП (к) в Горна Джумая. Изказаното становище от члена на Политбюро на ЦК на БРП (к) Владимир Поптомов по македонския въпрос е в противовес на югославската концепция за час по-скорошното откъсване на Пиринския край от България[268]. Това е сигнал за тотален натиск върху ръководството на нова България.

Към организиране на поредната антибългарска акция се пристъпва веднага след завръщането на Л. Арсов от Горна Джумая, където той присъствува като представител на МКП на областната конференция[269]. Тя е замислена от Темпо, Л. Арсов и В. Ацева, като последните двама са нейните преки изпълнители. Те продиктуват на П. Трайков ултиматум до БНА и му нареждат да бъде подписан от него и политкомисаря на корпуса полковник Гойчо Стефковски[270]. В отправеното от щаба на Брегалнишко-Струмишкия корпус до командуващия 4-а

---

266 *Апостолски, М.* Погледи врз..., с. 338.

267 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 50, 56.

268 Вж. по-подробно 1-ви параграф от 2-ра глава.

269 Л. Арсов се завръща от Горна Джумая на 7 или 8 ноември 1944 г. В съвместното му писмо с В. Ацева до ЦК на МКП от 8 ноември след подробно излагане на развитото от В. Поптомов становище на ЦК на БРП (к) по македонския въпрос се предлага българските войски да се изтеглят от Вардарска Македония. (*Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, с. 442, 449.)

270 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 570, л. 5, 33.

армия на 11 ноември 1944 г. ултимативно писмо[271] по заповед на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония се нарежда незабавното извеждане на българските войски от районите на Гевгели, Дойран, Удово, Струмица, Радовиш, Пехчево и Берово. За тяхното изтегляне се определят само две шосета, водещи от Скопие към Горна Джумая и към Кюстендил. Забранява се: настаняването на хора и добитък в къщи и обори; преминаването на български военнослужещи през селищата без писмено разрешение; поставянето на български военнополицейски постове в селищата. Въвежда се и полицейски час до 20 ч. Категорично се подчертава, че заловените от югославските патрули лица, движещи се без необходимото разрешение, ще бъдат арестувани[272].

Ултиматумът до БНА е съчетан с протестно писмо до министъра на войната[273], в което българските войски във Вардарска Македония се обвиняват в държание, свойствено за една фашистка армия[274]. Препис от него се изпраща и до Съветското военно командуване в България[275].

Ултимативното писмо е получено от командуващия 4-а армия А. Сираков на 12 ноември. Още същия ден той отговаря с писмо № 380, в което с достоен и твърд тон заявява, че не може да изпълни поставените искания, тъй като поверената му армия се подчинява единствено на Главното командуване на БНА[276].

Силното влошаване на българо-югославските отношения във Вардарска Македония, чийто връх е ултиматумът за извеждането на българските войски от областта, се посреща с особена загриженост от българска страна. На 13 ноември 1944 г. от името на ЦК на БРП (к) Тр. Костов изпраща радиограма до Тито и ЦК на ЮКП. В нея подробно се съобщава за разпореждането на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония до командира на 4-а армия. От Тито е поискано да нареди да се избягват каквито и да било инциденти. Направено е предложение българските войски да се изтеглят под контрола на ко-

---

271 Писмото е във формата на заповед под № 22 от 11 ноем. 1944. (ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 436.)

272 ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 195, л. 1—4; ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 60; ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 436; *Документы* о враждебной и агрессивной..., с. 23.

273 *Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 3, с. 440.

274 *Митровски, Б., В. Глишич, Т. Ристовски.* Бугарската војска во..., с. 285.

275 *Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 3, с. 440.

276 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 58—59.

мисия от съветски, български и югославски представители, за да бъдат избягнати недоразуменията и взаимните обвинения. Накрая на радиограмата се подчертава: „Сега, когато освобождението на Македония и оттеглянето на българската войска се явява въпрос на няколко дни, би било крайно печално, ако нежелателните инциденти смутят общата борба против хитлеристкия враг и разбирателството между Югославия и България."[277] Същия ден Тр. Костов изпраща радиограма и до Г. Димитров в Москва. В нея е направена вярна и точна оценка на водената от югославските ръководители във Вардарска Македония антибългарска политика. Подчертава се, че те поставят македонския въпрос над всичко. Още се изтъква: „Техният единствен аргумент е, че такава директива получили от Тито и само той и никой друг за тях не е авторитетен. Обсипват ни с жалби, че българските войски приписват на себе си заслугите за победите при Страцин, Щип, Куманово... срещу което нашите другари от армията решително протестирали и считат за неверни. Отделни случаи на неправилни действия срещу македонското население обобщавали в обвинения, че българската войска, в това число и командирите, се считат като окупатори."[278]

На 13 ноември главнокомандуващият БНА Ив. Маринов от своя страна изпраща специално писмо до С. С. Бирюзов. В него той изтъква: „През последно време се учестиха разните видове препятствия, които поставят македонските власти пред нашите воински чинове и части. От наша страна беше направено всичко възможно за отстраняване на недоразуменията и беше проявена изключително голяма устойчивост и снизходителност. Обаче от изпратеното от командира на Брегалнишко-Струмишкия корпус до командуващия IV армия на 11 ноември с. г. писмо № 22 е видно, че тези пречки не само не се прекратяват, но придобиват недопустим характер във всички отношения и опасен за бъдещите отношения между България и Югославия. Моля Вашата спешна намеса пред командуването на югославските народоосвободителни войски за отстраняване на вече показаното неправилно и опасно разбиране и прекратяване на всякакви пречки пред българските войски до това време, докато те се намират на югославска територия и водят жестока и упорита борба с общия враг."[279]

Като се има предвид, че 4-а армия е изпълнила задачите

---

[277] ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 195, л. 1—4.
[278] Пак там, а. е. 114, л. 1.
[279] *Документи* о враждебной и агрессивной..., с. 54.

си с цел да се избегне по-нататъшно изостряне на българо-югославските отношения във Вардарска Македония, е взето решение за нейното изтегляне от областта. На 13 ноември през нощта Главното командуване на БНА заповядва между 14 и 22 ноември армията да се съсредоточи в района на Царево село, Горна Джумая[280].

По повод отправения ултиматум политическият представител на СССР в България Александър Лаврищев отправя остра бележка към полковник П. Трайков, оценявайки го като ненавременен и неполитичен акт. Поради неговия безпрецедентен характер в този дух е принуден да вземе отношение и лично Тито[281].

По повод разгърнатата антибългарска кампания на 16 ноември Г. Димитров провежда специален разговор с маршал Ф. И. Толбухин за взаимоотношенията между БНА и ЮНОВ във Вардарска Македония. Съветският военачалник дава уверение, че ще бъдат взети всички необходими мерки, за да се избягнат стълкновенията и урегулират взаимоотношенията[282].

На 16 ноември Борко Темелковски-Лиляк, член на ЦК на МКП и П. Трайков се свързват по телефона с помощник-командира на 4-а армия Б. Копчев. С категоричен тон му съобщават, че заповед № 22 за извеждане на българските войски от Вардарска Македония е на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония и тя незабавно трябва да се изпълни. На 17 ноември Б. Копчев заминава за Щип и посещава щаба на Брегалнишко-Струмишкия корпус. Приет е от В. Ацева, П. Трайков и Д. Беловски. Основният проблем, който се обсъжда, е заповед № 22. Югославяните и най-вече В. Ацева разговарят грубо, отправят упреци и клевети към БНА и специално към помощник-командирите. Заявяват, че ако българската войска не била дошла във Вардарска Македония, по-лесно щели да се справят с немците, че повечето от помощник-командирите „провеждат българска империалистическа политика". На българската войска се приписват всевъзможни грабежи и насилия. Случаят им дава възможност веднага да проявят своето крайно отрицателно отношение към нея. Б. Копчев отправя молба пристигналите надвечер в Щип части от изтеглящия се 33-и пех. полк да не напущат града поради много лошото зимно време и да останат в него. Тя е отхвърлена от В. Ацева с думите: „Така както нашият народ мря три години, да мрат

280 *История* на Отечествената война... Т. 2, с. 231.
281 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 570, л. 5.
282 Пак там, ф. 1, оп. 7, а. е. 122, л. 2.

сега и вашите."[283] Въпреки че казармите в града не са заети, частите на полка са принудени при лошите зимни условия да пренощуват на открито[284].

Отрицателното отношение на югославските ръководители във Вардарска Македония към БНА предопределя държанието на местните власти към преминаващите през техните селища изтеглящи се към родината български войски. Намиращите се в района на Щип поделения на 33-и пех. полк са изолирани, без да им се разреши от коменданта на града дори да си доставят вода за готварниците[285].

Още по-лошо е отношението на местните власти в Кочани. Те не само че преднамерено не проявяват никакво внимание към преминаващите през града освободителни български войски, но дори и се държат предизвикателно. Техни официални лица заявяват, че българската армия не е освободила Македония, а я ограбила[286]. При многобройните инциденти, предизвикани от страна на ЮНОВ, онова, което с големи усилия е предотвратявано от българска страна, се случва тук. При предизвиканата поредна провокация в Кочани на 17 ноември един югославски боец загива[287]. Този случай е повод за по-нататъшно засилване на антибългаризма. Същият ден, на 17 ноември в 16,30 ч с писмо до командуващия 4-а армия Л. Арсов отказва предвидената за 17 ч с него среща[288]. Само един час след това комендантът на Кочани изпраща писмо до А. Сираков с искане българските войски незабавно да опразнят града и нито един войник да не се движи в него без писмено разрешение[289]. На следващия ден 5-а пех. дивизия извежда своите части от Кочани, а приждащите от запад нейни сили са принудени да го обхождат, без да преминават през него[290]. Независимо от това отношение на 19 ноември командирът на дивизията издава заповед, в която се подчертава: „Ние трябва да отнесем в нашите души и сърца чувство на вечно приятелство към братския нам македонски народ, което чувство да прелее в душите на идните поколения."[291]

По повод заповед № 22 на Главния щаб на НОВ и ПО на

---

283 ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 436; *Трайков, П.* Цит. съч., с. 31.
284 *Трайков, П.* Цит. съч., с. 31.
285 ЦВА, ф. 743, оп. 1, а. е. 271, л. 386.
286 Пак там.
287 Пак там, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 490.
288 Пак там, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 80.
289 Пак там, л. 70.
290 Пак там, л. 68, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 490.
291 Пак там, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 485.

Македония на 18 ноември 1944 г. Б. Копчев изпраща специално писмо до помощник-главнокомандуващия БНА Ф. Козовски. В него той изразява своето дълбоко убеждение, че „македонските съюзници“ са решили дори и да няма повод за влошаване на отношенията с БНА и нова България такъв да се намери на всяка цена. На основата на своите широки наблюдения върху отношението на ръководните лица във Вардарска Македония към БНА и нова България Б. Копчев обобщава застъпваните от тях антибългарски тези: 1. БНА се държи по-лошо, отколкото старата армия отпреди 9 септември 1944 г. 2. 4-а армия не е воювала срещу хитлеристките войски, а командуването ѝ нечестно изтъква, че тя изнася тежестта на борбата. 3. България на всяка цена трябва да бъде наказана заради съюза си с немците. След Деветосептемврийската победа тя не променя отношението си към съюзниците от антихитлеристката коалиция, а отношенията с македонците влошава. 4. Истинският възход на Македония е немислим без облагането на България с най-тежки репарации. В заключение на писмото Б. Копчев подчертава, че местните ръководители подлагат 4-а армия на големи изпитания и „искат проливане на кръв на всяка цена“ с цел да я опетнят, да я изкарат грабителка и да я злепоставят пред съюзниците[292]. Цялата тази антибългарска дейност, по думите на П. Трайков, се дирижира и разпалва лично от Л. Арсов в качеството му на член на ЦК на МКП и на секретар на нейния Трети областен комитет[293].

На 18 ноември Б. Копчев е извикан от Главния щаб на НОВ и ПО на Македония. Въпреки уговорената за този ден среща той е приет от М. Апостолски и Б. Андреев едва на следващия ден. По време на разговора са отправени много упреци и обвинения срещу българската армия, включително и заплахи. Югославските представители не изпущат да отбележат, че тя не е трябвало да идва във Вардарска Македония, тъй като е била старата, с нищо непроменена армия. Те квалифицират българските комюникета като лъжливи. Отправят категорично искане официално да се разобличи „лъжата“, че 4-а армия освобождава Струмица, Щип, Велес, Св. Никола, Скопие. На поставения им въпрос за неизпълнението на многократно вземаното съвместно решение за размяна на офицери за свръзка те отбягват да отговорят[294].

---

292 Пак там, л. 434.

293 *Трайков, П.* Цит. съч., 29—30.

294 ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 436.

Междувременно възприетият курс от югославска страна изостря отношенията с БНА, налага намесата на съветското правителство. На 20 ноември Тито изпраща следното нареждане до Главния щаб на НОВ и ПО на Македония: „Нареждането, което сте издали с оглед българската войска за забрана на нейното движение през нощта, веднага отменете... Престанете да изостряте отношенията с българските войски, а всички стълкновения и търкания настоявайте да се решават на самото място с помощта на руските офицери (става дума за членовете на съветската военна мисия при Главния щаб на НОВ и ПО на Македония — б. м. — Г. Д.). Много е неизгодно чак чрез съветското правителство да е необходима такава интервенция, за да се избягват стълкновенията между вас и българите."[295]

Във връзка с усложнените българо-югославски отношения във Вардарска Македония ръководството на БРП (к) възлага определени надежди на Д. Терпешев[296], който на 22 ноември 1944 г. пристига в Белград начело на българска делегация[297]. По време на неколкодневния си престой българските представители имат срещи с Тито, Темпо, Д. Влахов и други дейци от Вардарска Македония[298], но в българо-югославските отношения в областта не настъпва промяна.

В изпълнение заповедта на Главното командуване 4-а армия организирано се оттегля от Вардарска Македония. Населението изпраща с благодарност българските бойци[299]. Местните власти обаче най-официално показват своята враждебност. Когато българските войски напущат Куманово, в него се провежда митинг по случай посещението на официални югославски лица. Дошлият в града Ф. Козовски пожелава да поздрави присъствуващите от името на нова България, но Б. Темелковски отказва да му даде думата[300]. На отделни места се предприемат враждебни действия към изтеглящите се български войски. По този повод началникът на РО при ЩВ на 12 и 14 декември 1944 г. изпраща специални доклади до Министерството на външните работи и вероизповеданията. В един от тях се изтъква: „Камионите, които пренасяли бойни

295 *Tito, J.* Sabrana djela. T. 25, p. 29, 253.
296 ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 122, л. 1.
297 Отеч. фронт, № 63, 16 ноем. 1944.
298 АМВпР. Документация 1/100/80/1/9, 1944, л. 2; Раб. дело, № 54, 18 ноем. 1944; Изгрев, № 34, 15 ноем. 1944; Славянски юг, № 6, 20 ноем. 1944.
299 *История* на Отечествената война... Т. 2, с. 231.
300 *Трайков, П.* Цит. съч., с. 31.

припаси на връщане от фронта, са били спирани от въоръжени лица от македонски произход. Последните искали подялба... В Крива паланка български военни чинове са били задържани и съблъчани от местни въоръжени лица." По-нататък в доклада се сочат югославските твърдения, че българските военнослужещи са „единствени виновници за техните бедствия и нещастия" и че БНА няма никаква заслуга за освобождението на Вардарска Македония[301].

Нишката и Косовската настъпателна операция на БНА в Сърбия и Косово разкриват възможности за взаимодействие на 2-ра армия с ЮНОВ. И тук обаче възникват сериозни противоречия.

При провеждане на Нишката настъпателна операция в полосата на 2-ра армия се намират части на 13-и югославски корпус. В навечерието на настъплението армията провежда активна подготовка. Потърсено е и съдействието на ЮНОВ. Постигната е договореност в 4-а, 6-а и 12-а дивизия до 27 септември 1944 г. да бъдат изпратени по 20 партизани, които да се ползват като водачи при предстоящите бойни действия, но тя не е изпълнена[302]. Когато армията води боеве за подобряване условията за настъпление, югославските власти затормозяват нейните свръзки. На 3 октомври командуващият 2-ра армия генерал-майор Кирил Станчев е посетен от югославска делегация, която настоятелно иска пощенската станция в Пирот да се постави под югославски контрол. След два дни тя

301 АМВнР, папка 40, оп. 1а, а. е. 592, л. 5—6. Враждебността на властите във Вардарска Македония към БНА и нова България възмущава някои авторитетни дейци. Един от тях с П. Трайков, който бързо се уверява, че тя не е временно увлечение на младите македонски ръководители, а предпамерено провеждана линия. Той споделя тревогите си със свои другари и лично с Д. Влахов и е взето решение да бъде информиран Тито. Все още вярвайки, че антибългарската кампания се води без негово знание, на 20 юни 1945 г. П. Трайков изпраща до него изложение, което в последния момент Д. Влахов отказва да подпише. Във връзка със случая с бригада „Гоце Делчев" в изложението се казва: „Нова България направи горното даром. ОФ правителството... доказа, че има братски сърдечни отношения към нова Титова Югославия... Би трябвало за този голям жест, който направи ОФ правителство на братска България, горещо да му се благодари. За голямо съжаление това във федерална Македония не стана. Напротив, там почна да се насажда хладина и недружелюбно отношение към всички, които идваха от България." Според П. Трайков виновниците за всичко това са В. Ацева и Л. Арсов. (ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 570, л. 1—8; *Трайков, П.* Цит. съч., 52—57.)

302 ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 538, л. 70—71.

е преотстъпена, въпреки че осигурява връзката на армията с ЩВ[303].

При освобождението на Ниш (14. X. 1944 г.) влезлите първи в града български войски[304] овладяват четири големи склада с продоволствие, снаряжение, боеприпаси и санитарно имущество[305]. С разгрома на хитлеристките войски в района на Ниш 2-ра армия взема като трофей много гаубици, оръдия, минохвъргачки, стрелково оръжие, транспортни машини и др.[306] Този законен акт и право на българската армия да придобие собствеността върху въоръжението и имуществото на победения от него противник е повод за остра реакция от страна на Главния щаб на НОВ и ПО на Сърбия, който прави специално донесение до Тито. С радиограма от 16 октомври Тито информира сръбския Главен щаб за отправеното от него искане към съветското командуване българските войски да опразнят територията на Сърбия и да се придвижат към Косово. Той изрично подчертава, че всяка българска съпротива на решението му ще се счита като неприятелски акт[307]. На 17 октомври командирът на 6-а пех. дивизия полковник Марчо Марчев е извикан от командуващия НОВ и ПО на Сърбия генерал-лейтенант Коча Попович, който му предава следната телеграма от Тито: „Българските части незабавно да напуснат гр. Ниш. Всички военни трофеи и складове да се поставят в наше разположение. Съобщете на българското командуване това като моя заповед." К. Попович устно допълня, че в срок от 24 часа българските войски трябва да опразнят не само

---

303 Пак там, а. е. 522, л. 2—3.

304 Със заповед на Главното командуване на БНА от 6 октомври 1944 г. линията, която 2-ра армия трябва да достигне, се намира източно от Ниш. По този начин на Нишката настъпателна операция е предаден незавършен характер поради искането на Върховното командуване на ЮНОВ неговите сили да влязат първи в Ниш. С това неотменно за югославяните политическо съображение в големите населени пунктове първи да влизат партизаните българското командуване се съгласява и ссга. Тъй като в хода на операцията това югославско изискване влиза в противоречие с военната необходимост, с одобрението на Тито то отпада. (*История* на Отечествената война... Т. 2, с. 126; *Dedijer, V.* Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, T. 2. Rijeka, 1981, p. 1108.) По повод необективната информация за настъплението на БНА в Нишкото направление на 14 октомври лично Тито напомня на Върховния щаб на ЮНОВ да се съобщава чрез радиостанция „Свободна Югославия" за действията на българските войски. Замълчаването им до този момент се оцени като политическо неизгодно. (*Tito, J.* Sabrana djela. T. 24, p. 68.)

305 От Волга до Балкана. С., 1977, с. 704.

306 ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 620, л. 237.

307 *Tito, J.* Sabrana djela. T. 24, p. 85.

Ниш, но и с. Нишка баня, където е разположен щабът на 6-а пех. дивизия, след което влизането в тях може да става само с тяхно съгласие[308].

За разрешаване на възникналия остър конфликт в Ниш пристига С. С. Бирюзов. С тази цел идват помощник-министърът на войната и командуващ НОВА генерал-майор Бл. Иванов и Ф. Козовски. На проведените срещи българските представители ясно посочват, че заповедта на Тито е предизвикана от невярната информация за някои уж отрицателни прояви на българските войници към югославското население. Ф. Козовски още отбелязва „грамадната радост, с която сръбското население посреща българските войски като освободители. Търканията със сърбите произхождат не от враждебността на масите, а преди всичко, за съжаление, от някои сръбски другари комунисти, които упорито не желаят да разберат произлезлите изменения у нас, които не чувствуват необходимост да съдействуват на нашата трудна работа за братското сближение на нашите народи."[309] Б. Иванов и К. Попович постигат споразумение за разпределение на трофеите между българските и югославските войски. То обаче не е одобрено от Съветското командуване на Балканите, което счита, че взетите трофеи от БНА трябва да останат у нея. На Тито е разяснено, че по военновременните закони трофеите принадлежат на армията, която ги е завоювала. Той се съгласява с това съображение и е принуден да заяви, че счита въпроса за изчерпан[310]. Въпреки това българската страна не се отказва от постигнатото с югославяните споразумение. На ЮНОВ са предадени част от трофейната артилерийска материална част[311]

---

308 ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 516, л. 4.

309 ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 64, л. 1—2; *История* на Отечествената война... Т. 1, с. 223; Тенденциозните твърдения на тогавашни ръководни лица в Сърбия се защитават като истина от югославски историци. Б. Митровски, В. Глишич и Т. Ристовски, без да оперират с конкретни факти, заявяват: „В течение на Нишката операция и особено при освобождението на Ниш някои български части лошо се отнесоха към сръбския народ и неговия имот. Поради това имаше дори и въоръжени сблъсквания... И в освободения Ниш българските части се отнасяха, като че ли се намират на неприятелска, а не на съюзническа територия." По-нататък те твърдят, че сам К. Попович настоял да бъдат спрени грабежите и когато те продължили, поискал от Върховния щаб на ЮНОВ да нареди на БНА да напусне Сърбия и се оттегли в България. (*Митровски, Б., В. Глишич, Т. Ристовски.* Бугарската војска во..., 257—258.)

310 ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 64, л. 1—2; *История* на Отечествената война... Т. 1, с. 223.

311 ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 587, л. 441—443.

д складовете в Ниш[312]. В духа на постигнатото споразумение на 20 октомври 1944 г. командуващият 2-ра армия К. Станчев издава заповед, с която частите на армията се задължават в бъдеще да поделят по равно с югославяните придобитото противниково оръжие и боеприпаси, а останалото трофейно имущество да им се предава изцяло[313]. Същия ден във връзка със заповедта на Тито К. Станчев заповядва освободителите на Ниш да не квартируват в града, за да се избягнат недоразумения с югославяните[314].

На 20 октомври Тр. Костов изпраща радиограма до Г. Димитров в Москва, с която го информира за възникналото конфликтно положение при Ниш. Накрая той заключава: „Няма да бъде лошо, ако обърнете внимание на сръбските другари, че местният национализъм е също вреден и че само дружните усилия, нашите и техните, могат да укрепят братската дружба и сътрудничество."[315]

Големият успех на 2-ра армия с разгрома на хитлеристките войски и непосредственото освобождаване на Ниш е в пълно противоречие с политическите цели на ЮНОВ. Преследваният от неговото командуване ефект на „първо влезлия освободител" поради стеклите се обстоятелства в хода на операцията този път не се осъществява[316]. Въпросът за трофеите и предизвиканите във връзка с тях от югославяните сериозни противоречия е благоприятен повод за осъществяване на поредния антибългарски акт.

В края на Нишката операция във Върховния щаб на ЮНОВ и конкретно в Главния щаб на НОВ и ПО на Сърбия се заражда замисълът за отстраняване на БНА от по-нататъшно участие във войната срещу фашистка Германия. Като формален повод се използват отправяните от югославяните неоснователни обвинения срещу българските войски за грабежи и насилия[317]. Целта е да се омаловажат резултатите на БНА с успешното завършване на Нишката операция, да се дискреди-

---

312 *От Волга* до Балкана..., с. 704.

313 ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 598, л. 71.

314 Пак там, оп. 1, а. е. 33, л. 236.

315 ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 64, л. 1—2.

316 6-а пех. дивизия започва бой за непосредственото овладяване на Ниш в 8 ч на 14 октомври и след ожесточени улични боеве към 16 ч последните остатъци от противниковата съпротива в града са сломени. (*История* на Отечествената война... Т. 2, 156—157.) Същия ден в 18,30 ч югославските партизани влизат в освободения Ниш. (ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 511, л. 307.)

317 *История* на Отечествената война... Т. 2, с. 384.

тира пред местното население, посрещнало я като освободителка, да се злепостави нова България пред съюзниците.

Възникналите разногласия в края на Нишката операция са преодолени с посредничеството на командуването на Трети Украински фронт. Постигнатите допълнителни споразумения между Главното командуване на БНА и югославското военно ръководство уреждат преминаването на частите от 2-ра армия през района на Ниш на запад, за да проведат Косовската настъпателна операция[318].

Независимо че при Косовската настъпателна операция взаимодействието между 2-ра армия и 13-и югославски корпус е организирано по-пълно, и сега не се решават редица важни въпроси, като съвместното планиране, временното оперативно подчинение, формирането на общи органи за управление и поддържането на непрекъснатата връзка[319]. По време на операцията в полосата на 2-ра армия още действуват 24-а дивизия на ЮНОВ (11-а, 13-а и 17-а бригада) и 4-а косовско-метохийска бригада[320].

В писмото си от 2 ноември 1944 г. до ЩВ командуващият 2-ра армия К. Станчев съобщава, че в дотогавашните боеве югославските бригади действуват на партизански начала, а оказваната от тях помощ е главно в разузнавателно и охранително отношение, тъй като бойните им възможности са съвършено малки[321]. Редица недостатъци във взаимодействието с ЮНОВ той сочи и в доклада си до ЩВ от 17 ноември 1944 г. При овладяването на подуевското поле охраната на десния фланг на 6-а пех. дивизия и разузнаването на противника са възложени на 11-а и 13-а бригада. С малки изключения поставените им от командуването на дивизията задачи се изпълняват незадоволително. В боевете в района на с. Преполац югославските части отхвърлят поставените им бойни задачи, под предлог че не са потегнати и са лошо въоръжени. В боевете за Подуево в участъка на 4-а пех. дивизия между 7-и и 18-и пехотен полк е оставена да действува една югославска бри-

318 *История* на Отечествената война... Т. 2, 235, 384.

319 Пак там, с. 384.

320 ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 526, л. 142. По официални данни на югославските офицери за свръзка съставът на бригадите е около 900—1000 души, или общо в полосата на армията действуват около 3500—4000 партизани. Щабът на 2-ра армия обаче счита, че посочените цифри се отнасят до щатното разписание на бригадите, докато действителният личен състав на всяка една от тях е 350—400 души. (ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 526, л. 142.)

321 ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 526, л. 142.

гада. Не проявявайки почти никаква активност, тя напуска района си, без да предупреди командуването на дивизията. В заключение на своя доклад К. Станчев подчертава, че в досегашните боеве действуващите в участъка на 2-ра армия сили на ЮНОВ се проявяват като „неустойчиви, годни само за разузнавателна и донякъде за охранителна дейност“[322].

При Косовската настъпателна операция освен недостатъчното използване на възможностите за взаимодействие между 2-ра армия и ЮНОВ пред българските войски възникват редица трудности и пречки, създавани от югославската страна. Особено големи затруднения се проявяват при организацията на армейския тил. Създадени са непреодолими пречки пред експлоатационната рота на 2-ра армия, която трябва да осигурява българските военни железопътни транспорти по линията Драгоман—Цариброд—Пирот—Ниш. Сръбските железопътни органи не ѝ създават никакви условия за работа и се стига до прогонване на нейните подразделения от гарите. По същия начин е постъпено и с българските жп военни комендантства[323]. Разстройва се и работата на армейския автомобилен транспорт. Твърде често българските камиони се поставят под контрола на партизаните и се отклоняват от техния маршрут. Това налага щабът на 2-ра армия да потърси официалното съдействие на югославските военни власти[324]. Югославската страна не взема необходимите мерки за сигурността на армейските тилови комуникации. Чести са случаите на организирано разграбване на български вагони с храни и боеприпаси, което затруднява и нарушава ритмичността на армейското снабдяване[325]. Създават се и пречки за нормалната работа на българските санитарни транспорти. В доклад до началника на санитарната служба на 2-ра армия д-р Минчо Неделев донася за сериозния инцидент на 22 ноември 1944 г. със санитарен влак № 4, превозващ 195 ранени български бойци. След дълго и изнурително седемчасово пътуване от Нишка баня поради неоказаното съдействие от страна на югославските жп власти влакът пристига късно през нощта в Пирот. Вместо да бъде пропуснат, той неоснователно е задържан и блокиран от сръбски партизани. Едва след намесата на съветски офицер, след 140-минутен принудителен престой влакът потегля[326]. Има случаи

322 ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 511, л. 307.
323 Пак там, а. е. 564, л. 147—148.
324 Пак там, а. е. 522, л. 10.
325 Пак там, а. е. 564, л. 147—148.
326 Пак там, а. е. 609, л. 230—232.

и на извършени арести във влаковете на пътуващи по служба български офицери[327]. При устройване тила на 2-ра армия местните власти посрещат неохотно настаняването на поделенията в етапната зона. Те не само че не им оказват необходимото съдействие, но често се разпореждат да бъдат освободени за техни нужди вече заети от българската войска сгради[328].

След завършване на Косовската настъпателна операция на 27 ноември 1944 г. командуващият Трети Украински фронт разрешава на 2-ра армия да се завърне в родината[329]. Изтеглящите се от Косовското и Подуевското поле български войски са изпратени сърдечно от населението във всички селища, през които преминават[330]. Югославските власти обаче отново проявяват своето некоректно отношение към БНА. На нейните части е забранено да останат за по-дълга почивка в населено място без тяхно разрешение[331]. Българските транспорти са подлагани на унизителни обиски от сръбските партизани[332]. Въпреки това на 5 декември командирът на 2-ра армия заповядва при изтеглянето да се избягват всякакви нежелателни инциденти[333].

През втория период на Отечествената война оперативното подчиняване на Първа българска армия на командуващия Трети Украински фронт създава по-добри условия за взаимодействие с войските на Югославската армия[334]. Още на 17 ноември 1944 г. е постигнато съгласие действията на югославските и българските войски да се провеждат с разграничителни линии между тях. За разлика от първия период, когато воюват в единни полоси, сега трябва да действуват самостоятелно. Взаимната информация между щабовете се извършва чрез

---

327 Пак там, а. е. 564, л. 147—148.

328 Пак там, а. е. 620, л. 281.

329 С успешното провеждане на Косовската настъпателна операция завършва Първият период на Отечествената война на България. За проявените бойни възможности и качества до този момент от страна на БНА и ЮНОВ е показателна дадената от Сталин оценка пред югославската делегация, посетила Москва в края на ноември 1944 г. Отправяйки критика срещу ЮНОВ, същевременно той похвалва БНА. (*Dedjer, V.* Op. cit. T. 3, Beograd, 1984, S. 211.)

330 *История* на Отечествената война... Т. 2, с. 275.

331 ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 532, л. 51.

332 Пак там, а. е. 621, л. 94.

333 Пак там, а. е. 532, л. 51.

334 В началото на 1945 г. в ЮНОВ се въвежда армейска организация и от 1 март НОВ и ПО са преименувани в Югославска армия. (Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945. Druga knjiga, Beograd, 1958, 507–509.)

офицери за свръзка[335]. По този начин е създадена благоприятна основа за предотвратяване на противоречията между бойните части на двете армии. Това обаче не променя нещата в техния тил. При подготовката и провеждането на Сремската настъпателна операция през декември 1944 г. сръбски партизани извършват недопустими действия. Има случаи на малтретиране, ограбване, обезоръжаване и убийства на наши бойци при изпълнение на служебния им дълг[336].

На отделни места, където бойните части на БНА и Югославската армия влизат в непосредствен контакт или имат да решават съвместни задачи, от югославска страна се създават условия за изостряне на взаимоотношенията. Във връзка с активизирането на противника през зимата на 1945 г. южно от р. Драва при югославския вировицки плацдарм командуващият Трети Украински фронт заповядва Първа българска армия да засили отбраната в района на Барч, където се намира щабът на 3-а югославска армия. Нейният командир генерал-майор Коста Надж се противопоставя да влезе в града изпратената за подсилване българска дружина. Това налага маршал Ф. И. Толбухин отново да потвърди решението си и тя да заеме заповядания ѝ район[337]. Без да съгласува със съветското командуване, К. Надж иска от щаба на Първа българска армия югославските войски да заемат за отбрана полосата на 11-а пех. дивизия. Това би довело до разстройване на нейния боен ред. Отново се налага намесата на командуващия Трети Украински фронт, който се разпорежда да се предаде на К. Надж, „че НОАЮ северно от Драва трябва да изпълнява точно всичките ми нареждания, да не възпрепятствува на мерките, вземани от 1-ва българска армия, и да не се разпорежда в нейната зона“[338].

В резултат на успешното априлско настъпление на Първа българска армия южно от р. Драва са овладени редица югославски селища. На 16 април 1945 г. Главното командуване на БНА разпространява съобщение за освобождението на с. Дони Михоляц. Тази „несподелена“ с югославяните българска победа предизвиква остро недоволство в югославското представителство в София. В резултат на неговата интервенция

---

335 *История* на Отечествената война... Т. 3, с. 294.

336 *Документы* о враждебной и агрессивной..., 51—53. При съсредоточаването на Първа българска армия в Сремска област местното население ѝ оказва радушен прием. Осигурява удобни квартири и храна за добитъка. (ЦПА, ф. 1, оп. 22, а. е. 24, л. 2—3.)

337 *История* на Отечествената война... Т. 3, с. 72.

338 Пак там.

началникът на ЩВ с писмо от 4 май прави бележка на командуващия Първа българска армия, че предадените сведения не били „добре обмислени както от политическа, така и от военна гледна точка". На отправената му незаслужена критика Вл. Стойчев достойно отговаря: „Бях прелетял р. Драва със самолет и лично ръководех операциите по овладяването на селото... В овладяването на селото не участвуваха каквито и да е югославски части. Те се намираха значително по́ на юг. Аз съм последният човек в България — това е доказано от поведението ми в далечното и близкото минало, който би желал да намали в каквото и да е отношение заслугите на югославската войска."[339]

През първата половина на май в своето устремно настъпление българите освобождават голяма част от Словения, посрещани с радост и признателност от населението. Особено възторжен е приемът в Марибор, който военните кореспонденти сравняват с посрещането на съветските войски в България[340]. Противно на масово изразеното спонтанно чувство на благодарност от местното словенско население югославското ръководство замисля нов пореден антибългарски акт. Лично Тито изпраща в щаба на Трети Украински фронт генералите Арсо Йованович и Темпо с искане съединенията на Първа българска армия веднага да напуснат югославската територия[341]. Преследваната цел е да се игнорира българското участие в освобождението на Югославия и на този етап на войната и еднолично да се обсеби постигнатият успех с прекъсване пътищата за оттегляне на немскофашистките войски към Австрия.

В отговор на югославското желание на 11 май маршал Ф. И. Толбухин отдава разпореждане до щаба на Първа българска армия Марибор да бъде предаден до края на денонощието на югославските власти, а българските части да се из-

---

339 ЦПА, ф. 146, оп. 5, а. е. 765, л. 21.

340 Фронтовак, №92, 10 май 1945. Югославската псторнография използва краткия престой на Първа българска армия на словенска земя, за да пусне в обръщение обвиненията си за извършени български грабежи и насилия и в тази част на Югославия. Според С. Нешович българските бойци се отнасяли неприятелски към населението, плячкосвали гражданите, заграбвали машини и съоръжения, нахвърляли се върху девойките и жените. Въз основа на изложените „факти", неподкрепени с необходимия документален материал, той стига до следното заключение: „вълкът никога не променя нрава си", колкото и да се „превъзпитава политически". (*Нешовик, С.* Југословенско-бугарските односи..., 93—99.)

341 *Нешовик, С.* Југословенско-бугарските односи..., с. 105.

теглят от югославска земя[342]. Същия ден командуването на 3-и български корпус заповядва на подчинените си части да не преспиват в града. С нова заповед от следващия ден е наредено войските и снабдителните колони да не минават през Марибор, а да използват друг маршрут, за да се избягнат недоразуменията и конфликтите с югославяните[343].

Въпреки поредната антибългарска кампания българското командуване отново проявява своята братска и революционнокласова солидарност с Югославската армия. На 13 май нейната 51-ва дивизия пристига в контролирания от българските войски Дравоград и командуването им налага да предадат контрола върху града и мостовете на р. Драва. Българските подразделения се прехвърлят на северния бряг на реката. Същия ден 51-ва дивизия не само че предприема неуспешно настъпление срещу придвижващата се на север мощна усташка групировка, но контраатакувана от нея, е принудена да изостави града и да се прехвърли на север от р. Драва[344]. В изпълнение заповедта на командуването на Първа българска армия на 14 май части от 12-а пех. дивизия преминават южно от Дравоград и успешно атакуват усташките сили, които предлагат преговори. Полученият отговор от помощник-командира на армията генерал-майор Щерю Атанасов е за безусловна капитулация. Междувременно неудовлетворени от своя неуспех и от изпуснатата победа над усташите, на специално проведената среща с Щ. Атанасов командирът на 51-ва югославска дивизия подполковник Сретен Савич и нейният политкомисар Милан Баста обявяват постигнатото споразумение за капитулация на усташката групировка пред българите за недействително. Мотивът им е, че този въпрос трябва да се разреши лично от Тито. При тази поредна проява на непризнателност Щ. Атанасов убеждава събеседниците си в правилността на взетото решение[345]. Пред българските войски капитулират 8900 уста-

---

342 *Отечествената* война на България 1944—1945. Документи и материали. Т. 3, С., 1980, 549—550.

343 ЦВА, ф. 55, оп. 2, а. е. 19, л. 175.

344 *История* на Отечествената война... Т. 3, с. 206.

345 *Атанасов, Щ.* Походът на запад. С., 1966, 192—193; В своите мемоари М. Баста си „спомня" за некоректното държание на Щ. Атанасов и за разиграваната от него „голяма игра" във връзка с капитулацията на усташите. Базирайки се на тях, Сл. Нешович „обосновава" проявената от Щ. Атанасов „неблагодарност" за оказания му прием във Върховния щаб на ЮНОВ през 1943 г. (Вж. *Нешовик, С.* Югословенско-бугарските односи..., с. 104.)

ши и са взети богати трофеи[346]. На 15 май пленниците и трофеите са предадени на югославските власти[347].

В дните, когато в Европа заглъхват последните оръдейни залпове, оказаната подкрепа от БНА на Югославската армия в неуспешните ѝ действия срещу усташите при Дравоград е финалният достоен отговор на проявената неприязненост и на създаваното напрежение от югославска страна към армията на нова България.

346 *История* на Отечествената война... Т. 3, с. 208; *Атанасов, Щ.* Цит. съч., с. 194; *Лазаров, П.* С 46-и пехотен Добрички полк в Отечествената война. — Военноистор. сборник, 1979, № 3, с. 146.

347 *Отечествената* война на България 1944—1945... Т. 3, с. 569.

Към нови взаимоотношения

1. В ИМЕТО НА ДОБРОСЪСЕДСТВОТО

Провежданата политика от антинародните режими на монархофашистка България и кралска Югославия води до силно влошаване на двустранните отношения в навечерието на хитлеристката агресия на Балканите[1]. Нашествието на вермахта в нашата западна съседка ускорява прекъсването на дипломатическите отношения[2]. Заемането на Вардарска Македония от българските власти вследствие едностранното решение на райха и изпратения по-късно по негово искане български кор-

[1] Политиката на Белград и Атина да запазят Версайското статукво на Балканите подхранва агресивния им курс спрямо България. В навечерието и началото на Втората световна война техните генерални щабове обсъждат планове за военно нашествие в България, за да наложат в нея правителство, изгодно за тях. (*Димитров, И.* Професор Богдан Филов и неговият дневник. — В: *Филов, Б.* Дневник. С., 1986, с. 116.) Югославската легация подкрепя организираната в началото на 1941 г. от Г. М. Димитров въоръжена конспирация за сваляне на правителството, като се разчита и на помощта на югославски войски. На 2 април 1941 г. югославски въоръжени сили нападат и завземат с бой един граничен пост. (*Филов, Б.* Цит. съч., с. 282, 292; *Сирков, Д.* България и войната на Балканите през април 1941 година. — В: *Юбилеен* сборник в чест на академик Димитър Косев. С., 1985, 439—440.)

От друга страна, безкомпромисната настъпателна политика на хитлеристка Германия на Балканите и стремежът на София за ревизия на версайския диктат превръщат България в плацдарм за нападение на вермахта срещу Югославия и Гърция и в крайна сметка тя става съучастник на хитлеристката агресия.

[2] Дипломатическите отношения с Югославия са прекъснати от българското правителство на 15 април 1941 г. (*Добриянов, Т.* Цит. съч., с. 109.) Като мотив се сочат граничните инциденти, намесата във вътрешните работи и извършените бомбардировки от югославските военновъздушни сили на 6 април над Кюстендил и София, при които са дадени жертви сред гражданското население. (*Филов, Б.* Цит. съч., с. 282, 285, 292; *Петрова, Д.* БЗНС в края на буржоазното господство в България. С., 1970, 39—40, 43—46; *Сирков, Д.* България и войната на Балканите..., 439—440.)

пус в Сърбия още повече задълбочават противопоставянето. По този начин към пролетта на 1941 г. по линията на държавните взаимоотношения управляващите режими довеждат двете съседни страни до пълна конфронтация.

Същевременно в периода на въоръжената антифашистка борба на Балканите в системата на общия антихитлеристки фронт се кове политическото и бойното сътрудничество между българските и югославските антифашисти. Те обогатяват интернационалните традиции във връзките между българския и югославските народи и техните революционни авангарди — комунистическите партии. Този положителен актив е основата, на която започва изграждането на качествено нови държавни взаимоотношения между нова България и нова Югославия след Деветосептемврийската победа.

Възприетият от правителството на Отечествения фронт външнополитически курс е насочен към братска дружба и сътрудничество със съседните народи и най-вече с тези на нова Югославия. На 9 септември 1944 г. в своята първа прокламация то обявява, че ще направи всичко възможно, за да се установят неразривни връзки с тях[3]. Изпратените още в първите дни на свободата правителствени делегати за връзка с ЮНОВ и телеграмите на висши държавни дейци до Тито не само показват желанието на нова България за дружба и сътрудничество, но са и първите конкретни външнополитически стъпки в това направление.

Народната победа у нас създава благоприятен вътрешнополитически климат в полза на нова Югославия. Реализират се редица обществени инициативи в подкрепа на нейните народи. Предоставят се условия за активна обществена дейност на българите-бежанци от Вардарска и Егейска Македония. Непосредствено след Девети септември 28 техни видни дейци, между които Павел Шатев, Христо Калайджиев, Петър Шанданов, Туше Влахов и др. излизат с апел към бежанците, в който се заявява: „Да поддържаме революционното правителство на Отечествения фронт в България, пристъпвайки едновременно с това към поддръжка на революционната борба вътре в самата Македония.“[4]

На 14 септември 1944 г. измежду бежанците се изгражда

---

[3] *Установяване* и укрепване на народнодемократичната власт. Септември 1944—май 1945. С., 1969, 45—46.

[4] *Историска* вистина. Прогресивната општествена јавност во Бугарија и Пиринска Македонија за македонското национално прашање. Документи, студии, резолуции, апели и публицистички прилози 1896—1956 Скопје, 1981, 213—217.

Инициативен комитет на македонските братства в страната (наричан още Временен емигрантски комитет и Временен югославски акционен комитет) начело с видния деец на Българската комунистическа партия Хр. Калайджиев. Комитетът си поставя следните задачи: да бъде в пълна услуга на НКОЮ; да се издирват югославските граждани и да им се съдейства за връщане в Югославия; вербуване на доброволци за ЮНОВ; организиране на радиопропаганда в полза на нова Югославия чрез Радио София[5]. Изграждането на комитета от местни дейци в България предизвиква недоволство сред югославското ръководство. То отправя срещу тях обвинение за сътрудничество с окупационните власти и куислинговските режими в Югославия и декларира, че истинските югославски представители в България ще дойдат от самата Югославия[6]. Не вярвайки на ръководните дейци от комитета, твърде скоро Темпо, М. Апостолски и Б. Андреев въвеждат в него свои поставени лица, за да провеждат югославската линия сред бежанците[7].

След победата отечественофронтовската власт съдейства за възобновяване дейността на всички бивши сдружения и организации, ратуващи за българо-югославско сближение. Възстановява се саморазпуснатото през 1941 г. Българо-югославско дружество. На 19 септември 1944 г. в София се свиква учредително събрание, на което е избран управителен съвет в състав: Димо Казасов — председател, Георги М. Димитров — първи подпредседател, Сава Гановски — втори подпредседател и др.[8] Възстановява своята дейност и бившата Студентска академична секция при дружеството. На проведеното на 5 октомври 1944 г. заседание е избрано временно ръководство в състав: Б. Спасов, Ив. Башев, Е. Кирилов и др.[9] През октомври 1944 г. започва да функционира и стопанската секция на дружеството[10].

На 14 октомври 1944 г. възобновява своята дейност българо-югославската стопанска камара[11]. Избран е управителен съвет с председател д-р Илия Палазов. На едно от заседанията си през първата половина на декември 1944 г. той взема

---

[5] ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 570, л. 4; ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 424; Отеч. фронт, № 9, 17 септ. 1944; *Трайков, П.* Цит. съч., с. 17.

[6] Раб. дело, № 4, 21 септ. 1944.

[7] *Трайков, П.* Цит. съч., с. 17.

[8] Заря, № 35, 20 септември 1944: Раб. дело, № 3, 20 септ. 1944.

[9] Изгрев, № 1, 9 окт. 1944.

[10] Славянски юг, № 2, 23 окт. 1944.

[11] Пак там, № 1, 15 окт. 1944.

решение за установяване на действен контакт със стопанските дейци в Белград[12].

Още на 12 септември 1944 г. в София се провежда учредително заседание на Славянския комитет в България. Неговата основна задача е да укрепва дружбата и сътрудничеството със славянските народи, както и с тези на нова Югославия. Предвидено е под негово ръководство да работят възстановилите своята дейност културно-просветни организации за сътрудничество със славянските народи, между които и Българо-югославското дружество[13]. Славянският комитет установява връзка с Всеславянския комитет в Белград. Организира публикуването на статии в печата, с които се популяризира идеята за братска дружба с нашата западна съседка[14].

В условията на проявената солидарност от нова България с борещите се югославски народи и на установения диалог между ръководствата на двете компартии по македонския въпрос в страната ни започват да функционират представителни органи на Вардарска Македония. След септемврийското посещение в София на Темпо, М. Апостолски, Л. Колишевски и Б. Андреев в българската столица се установява Киро Мильовски като представител на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония[15]. Той оглавява неговото представителство в София[16]. Тук се открива и Временно представителство в България на македонската федерална държава. В неговия апарат са включени лица не само от Вардарска Македония, но и от Пиринския край и от македонските бежанци[17]. Задачата му е да поддържа връзка с българските държавни органи, с политическите и обществените организации[18]. Председател на представителството е Георги Деспотов, а негов секретар Георги Абаджиев[19]. Фактическото му ръководство обаче е в ръцете на К. Мильовски. Дейността на представителството е насочена към популяризиране борбата на „македонската нация“ и на македонската федеративна държава, както и за осигуряване

---

12 Изгрев, № 61, 16 дек. 1944.

13 *Чичовска, В.* Движението за..., с. 292. Президиумът на Славянския комитет е в състав: Н. Николов — председател, В. Червенков, Тр. Костов, Г. Костов — подпредседатели; П. Стефанов — отговорен секретар и др. (*Чичовска, В.* Движението за..., 292—293.)

14 Раб. дело, № 101, 14 ян. 1945.

15 *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, 388, 435.

16 ЦДИА, ф. 847, оп. 2, а. е. 2, л. 41.

17 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 570, л. 2; ф. 1, оп. 22, а. с. 21, л. 1; *Чинго, Н.* Политиката на БРП (к) спрема..., 97—98.

18 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 570, л. 48—49.

19 Пак там, л. 2.

на материална и военна помощ[20]. Във взаимоотношенията си с българските държавни органи членовете на представителството третират нова България като победена страна[21]. Те активно се месят в дейността на македонските културно-просветни братства. Позволяват си да посегнат дори и на техните най-свети символи. Без знанието на настоятелството на Солунското братство отнасят неговото знаме в Скопие[22]. Седем членове на Инициативния комитет на македонските братства в страната, които са и членове на БРП (к), в специално изложение до Централния комитет изказват тревогата си от това положение[23].

Една от основните задачи на Временното македонско представителство е да наложи своето пълно влияние сред българите бежанци от Македония. В директивното писмо на Темпо до К. Мильовски от 26 октомври 1944 г. като втора по важност задача (първата е присъединяването на Пиринския край към Вардарска Македония) се определя работата сред бежанците. Конкретно от К. Мильовски се иска да формира от тях дивизии, въоръжени със съветско или българско оръжие, немобилизираните да се организират в македонския Народноосвободителен фронт и да се извършва активна печатна пропаганда, като се издава вестник под неговия личен контрол. На края на писмото си Темпо категорично показва отрицателното си отношение към разните македонски „комитети и дружества" в България и нарежда да се организира пълното им подчиняване на Временното македонско представителство[24].

Представителството замисля разгръщането на широка пропагандна дейност сред бежанците. Целта му е „да се подготви съзнанието на македонците емигранти за връщането им в родината", „да води борба с великобългарската шовинистична идея, която още не е избита от главите на някои македонски среди". Във връзка с това представителството планира да се издава вестник „Илинден" и да се организират специални предавания по Радио София. Поставените на антибългарска основа денационализаторски задачи заставят отечественофронтовското правителство да не подкрепи тези намерения[25]. По този повод Временното македонско представителство се опитва да окаже своеобразен натиск над ЦК на БРП (к). На 19

---

20 *Чинго, П.* Политиката на БРП (к) спрема... 97—98.
21 *Трайков, П.* Цит. съч., с. 17.
22 ЦДИА, ф. 847, оп. 10, а. е. 1, л. 133.
23 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 570, л. 48—49.
24 *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, 418—419.
25 АМВнР, папка № 40, оп. 1 а, а. е. 592, л. 9—10.

декември 1944 г. то отправя писмено искане до Централния комитет да се публикува във в. „Работническо дело“ критична статия срещу българското правителство[26]. На другия ден представителството изпраща официално писмо и до регентите на България с копия до министър-председателя, министрите на вътрешните и външните работи и НК на ОФ. В него се изказва „изненадата“ и „огорчението“ от правителственото решение и се търси личното им съдействие[27].

Преследвайки целта за пълен контрол над българите бежанци от Македония, югославските ръководители се стремят да им наложат едно изцяло проюгославско ръководство. При посещението на Хр. Калайджиев в Скопие в края на декември 1944 г. му е оказан натиск да се свика конгрес и още там да се предреши бъдещото ръководство. Ако Хр. Калайджиев дава съгласието си да се насрочи конгрес, то той твърдо се противопоставя срещу обсъждането на втория въпрос. След завръщането си в София той се среща с Тр. Костов и го информира за югославските намерения. Секретарят на ЦК на БРП (к) изказва мнение българското бежанско население да запази контрола над ръководството на своята организация и да се направи известен компромис, като в него се включат и някои проюгославски лица[28].

На 4 февруари 1945 г. е открит първият свободен конгрес на българите бежанци от Македония[29]. На него са представени 55 културно-просветни братства от София и провинцията със 163 редовно избрани делегати. Присъствува делегация от Вардарска Македония. Конгресът е приветствуван от нейния ръководител П. Шатев, от секретаря на НК на ОФ Цола Драгойчева и от югославския представител генерал-майор Владимир Попович[30]. Избран е Комитет на македонските емигрантски организации в България[31].

В изпълнение на дадените от Темпо нареждания югослав-

---

26 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 570, л. 2.

27 АМВнР, папка № 40, оп. 1 а, а. е. 592, л. 9—10.

28 *Процесът* срещу... 439—440.

29 Раб. дело, № 118, 5 февр. 1945.

30 Пак там; Изгрев, № 101, 6 февр. 1945.

31 За членове на комитета са избрани: Хр. Калайджиев, Ефтим Георгиев, Борис Михов, Георги Динишев, Петър Шанданов, Георги Деспотов, Йордан Анастасов, Георги Абаджиев, Димитър Томчев, Петър Хаджиделев, Димитър Кузов, Ангел Динев с подгласници: Иван Узунов, Иван Палейков, Ангел Велев, Иван Костов, Никола Манолев. Избрана е контролна комисия в състав: Божин Продянов, Христо Райчинов и Н. Главинчев с подгласници Христо Москов и Божидар Божиков. (ЦДИА, ф. 847, оп. 10, а. е. 1, л. 136.)

ските представители пристъпват и към пълно обхващане на бежанците и на останалите лица с югославски произход в масовите обществено-политически организации на нова Югославия. Изграден е Македонски народноосвободителен фронт[32]. На 25 февруари 1945 г. на учредителна конференция се създава Единен народноосвободителен фронт на югославяните в България. Избран е временен управителен съвет с председател Враня Червенка[33]. Тези две масови обществено-политически организации разгръщат дейност в полза на борещото се население във Вардарска Македония и на всички останали народи и народности в Югославия[34].

В желанието си за установяване на по-тесни връзки и взаимоотношения нова България и нова Югославия търсят и други форми за тяхното реализиране. Пристъпва се към изграждане на държавни представителства. Чрез тази общоприета форма на официални контакти в международния живот е направена сериозна крачка към възстановяване на официалните отношения. Веднага след Девети септември една от първите грижи на българското правителство е да изпрати свое политическо представителство в Белград. На него се гледа като на сериозна крачка за възстановяване на редовните дипломатически отношения[35]. След освобождението на югославската столица в края на октомври 1944 г. тук пристигат Петър Тодоров[36], в качеството си на политически представител на българското правителство при НКОЮ, и полковник Михаил Матеев[37], началник на военната мисия на БНА, за да връчат своите пълномощия. Посрещнати са най-радушно от югославските ръководители. На 1 ноември следобед те се завръщат в София. Веднага са приети за доклад от министър-председателя и министъра на войната, след което К. Георгиев прави следното изявление за печата: „Нашата делегация се завръща с великолепни впечатления и добри надежди за настоящите и бъдещите отношения с нова Югославия."[38]

На 3 ноември 1944 г. П. Тодоров е приет от регентите[39].

---

[32] ЦДИА, ф. 847, оп. 2, а. е. 2, л. 41: Изгрев, № 179, 9 май 1945.

[33] Раб. дело, № 163, 26 февр. 1945.

[34] Изгрев, № 179, 9 май 1945.

[35] Славянски юг, № 6, 20 ноем. 1944.

[36] Петър Тодоров Атанасов е бивш министър на финансите (9 юни 1923—4 януари 1926; 19 май 1934—22 януари 1935). Деец на НС „Звено".

[37] Към 23 март 1945 г. Михаил Петров Матеев е повишен в чин генерал-майор. (Отеч. фронт, № 168, 23 март 1945.)

[38] Изгрев, № 23, 2 ноем. 1944; Отеч. фронт, № 53, 4 ноем. 1944; АМВнР. Документация, III 2/2, 1945 (Бюлетин на БТА, № 305).

[39] Отеч. фронт, № 53, 4 ноем. 1944.

След едноседмично пребиваване в София на 11 ноември пристига в Белград като член на делегацията, дошла по повод откриване работата на Първата велика скупщина на народното освобождение на Югославия[40]. Заедно с делегацията той се завръща в родината на 14 ноември[41]. На 28 ноември 1944 г. с Указ № 51 П. Тодоров е назначен за извънреден пратеник и пълномощен министър I степен в Белград[42] и на 1 декември с. г. рано сутринта отново заминава за югославската столица, за да заеме сега официално поста си[43].

На 12 януари 1945 г. в София пристига югославска военнополитическа делегация в състав: генерал-майор Вл. Попович — ръководител, полковник Радован Петрович — заместник-ръководител, и членове — подполковник Митич, капитан Гойко Жаркович и Цв. Чаловска, секретар на делегацията. С пристигането ѝ в нея е включен и К. Мильовски[44]. Като ръководител на делегацията Вл. Попович идва в България в качеството си на политически представител на Югославия в нашата страна. На 16 януари делегацията официално е приета от министър-председателя, от министрите Д. Терпешев, Д. Велчев и от началник ЩВ[45].

В заключителния период на Втората световна война Югославия е една от четирите страни, с които България възстановява своите официални междудържавни отношения[46]. Политическото представителство като институция на Министерството на външните работи и вероизповеданията е официален български представителен орган в Белград. Чрез него правителството, държавните ведомства и обществени организации влизат във взаимоотношения със съответните звена от държавнополитическата система на нашата западна съседка. Представителството изпълнява функции, присъщи на дипломатиче-

---

40 Отеч. фронт, № 63, 16 ноем. 1944.

41 Изгрев, № 34, 15 ноем. 1944; № 35, 16 ноем. 1944.

42 ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 76, л. 37.

43 Дъга, № 64, 1 дек. 1944. П. Тодоров започва да изпълнява функциите си от момента на първото посещение в Белград. Още тогава започва да се изгражда апаратът на българското представителство и към 1 декември 1944 г. персоналът е попълнен. Негов секретар е Иван Милчев. (Изгрев, № 23, 2 ноем. 1944; Дъга, № 64, 1 дек. 1944.)

44 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 14; ЦПА, ф. 1, оп. 22, а. е. 143, л. 2; Отеч. фронт, № 113, 17 ян. 1945; Народна войска, № 108, 18 ян. 1945; Славянски юг, № 9, 20 ян. 1945; Изгрев, № 85, 17 ян. 1945.

45 Изгрев, № 85, 17 ян. 1945; № 98, 2 февр. 1945.

46 Към 19 февруари 1945 г. са разменени политически представителства със СССР, нова Югославия и с френското правителство на Дьо Гол и са възобновени дипломатическите отношения с Италия в лицето на правителството на Бономи. (АМВнР, папка № 4, оп. 2, а. е. 214, л. 3.)

ските органи в междудържавните отношения. Неговите компетенции включват широк кръг въпроси — политически, стопански, финансови, включително и от частноправен характер[47]. Българското политическо представителство установява най-тесен контакт с югославското държавнополитическо и военно ръководство. П. Тодоров твърде често се среща с Тито[48]. Има срещи и разговори с членове на правителството[49].

Докато към нашето политическо представителство се проявява внимание, към военната ни мисия се показва преднамерена студенина. В продължение на три месеца нейният началник не е приет от Тито. Едва след интервенцията на П. Тодоров е осъществена среща на М. Матеев с него, която остава и единствена. Югославските военни власти не предприемат никаква инициатива, за да влязат във връзка с българската военна мисия. Нейните компетенции се изчерпват главно с решаване на въпроси, отнасящи се до българските войскови части в Белград[50].

Подобни на българското политическо представителство са и функциите на югославската делегация. Тя изпълнява едновременно политически и военни задачи, но акцентът в дейността ѝ пада главно върху проблемите от политическо естество. Наблюдава и положението на настанените в България югославски деца[51].

Наред с установените официални връзки с НКОЮ в Белград българското правителство полага усилия за развиване на взаимоотношенията и с Вардарска Македония. Докато тя има свои официални представителства в София, липсата на адекватни български органи в Скопие затруднява разрешаването на сложните въпроси от социален и икономически характер. Затова на 19 ноември 1944 г. в Скопие пристига подполковник М. Чавдаров в качеството си на временен пълномощник на българското правителство и на БНА. На 21 ноември той се среща с М. Апостолски. Същия ден разговаря и с Методи Андонов-Ченто, председател на АСНОМ. Предава му официално писмо, в което са поставени въпросите, по които е натоварен да преговаря. Първата група от тях се отнася до завръщането на българските поданици, намиращи се във Вардар-

---

47 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 1—18; АМВнР, папка № 3, оп. 2, а. е. 175, л. 6; папка № 4, оп. 2, а. е. 185, л. 1—2, 11—13.

48 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 1.

49 АМВнР. Документация, I/100/80/3/1, 1947, л. 12.

50 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. с. 2, л. 17, 27—29.

51 АМВнР, ф. Комисарство по изпълнение съглашението за примирие (по-нататък КИСП), дело № 16, а. е. 108, л. 1.

ска Македония. Отправена е молба да се разреши на останалите тук бивши чиновници, военнослужещи и частни лица да се завърнат в България с най-необходимата част от имуществото си, като останалата част от него се възложи за съхранение на местните власти. Помолено е да бъдат освободени и всички задържани лица, а при невъзможност да бъде сторено това се иска разрешение за отпътуване на техните семейства. Втората група въпроси се отнася до българските стопански интереси. От името на правителството е отправена молба: да се върнат на държавното съкровище всички налични парични средства, ценности, ценни книжа и документи, намиращи се в касите на местните български банкови клонове; наличностите в тях да се констатират с редовен документ в присъствието на личен представител на председателя на АСНОМ, на М. Чавдаров и на отговорни банкови чиновници; македонските власти да поемат защитата и да гарантират интересите на българската държава и на нейните поданици. На края на писмото се поставя и въпросът да бъде изпратен официален представител на българската държава при АСНОМ, докато се установят официални дипломатически отношения между София и Белград[52].

На проведения през същия ден допълнителен разговор от М. Чавдаров с М. Андонов и М. Апостолски първоначално югославяните не поемат никакви ангажименти. След отправените им настоятелни искания те дават своя писмен отговор. Относно българските поданици е отговорено, че могат да напуснат Вардарска Македония едва след необходимите проверки и само с онова имущество, което не е придобито в областта. За задържаните лица е дадено уверение за повторна проверка и за освобождаване на невинните. Ако във връзка с българските граждани е постигнато едно приемливо разрешение, на исканията за защита на стопанските интереси на българската държава е даден отпор. Като се изхожда от презумпцията, че „българската държавна власт не е съществувала в пределите на Македония и затова в същата не се намират български държавни и обществени интереси", се приема, че „македонската власт" е законен собственик на имуществото на банките и другите български сдружения. Имуществото на старата българска армия е обявено за „военна плячка". Същевременно е дадено съгласие да се изпрати в Скопие одобрен от НКОЮ български представител с ранг на консул[53].

[52] АМВнР, папка № 40, оп. 1 а, а. е. 592, л. 2—3.
[53] Пак там.

В следващите няколко дни временният пълномощник на българското правителство и на БНА полага сериозни усилия и постига известни успехи в своята мисия. 350 български семейства са евакуирани за България. Освободена е и по-голямата част от задържаните лица. По въпроса за ценностите в държавните банки е постигнато устно съглашение с местните власти да се потърси неговото разрешение чрез НКОЮ. На 25 ноември 1944 г. по нареждане на ЩВ М. Чавдаров е отзован в София[54].

Въпреки становището на властите в Скопие, че във Вардарска Македония „не се намират български държавни и обществени интереси", на 27 ноември 1944 г. местните органи в Крушево приемат с протокол от директора на тукашния клон на Банка „Български кредит" всичките му активи и пасиви с цялата архива и касовата наличност от 357 883 лв.[55] Друг подобен случай няма, тъй като инициативата преминава в югославска страна. На 25 ноември Тито съобщава на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония: „Българите са се оплакали чрез съветските органи, че сте отстранили техните постове от някои банки, където се намирали български пари и скъпоценности. Аз съм се споразумял с руските органи и българите са приели да се формира комисия от пет лица, в която да влязат 2 българи, 2 наши и 1 русин. Аз предлагам Влахов и Добривое Радосавлевич от наша страна. Тази комисия ще проучи произхода и принадлежността на скъпоценностите и ще прецени на кого ще принадлежат."[56] Въз основа на тази договореност е създадена тристранна комисия, която обявява съхраняваните в бившите български банки пари, злато и други ценности за собственост на отделни македонци и на македонския народ, които са пренесени в Скопие[57].

Властите във Вардарска Македония влизат във връзка с отделни български ведомства и за решаване на някои конкретни въпроси[58].

Новите българо-югославски отношения дават своето отражение и в Западните покрайнини. От югославска страна е възприет курс да се зачитат малцинствените права на местното българско население. На 20 ноември 1944 г. югославският

---

[54] Пак там.

[55] ЦДА на НРБ, ф. 163, оп. 10, а. е. 422, л. 9—20.

[56] *Tito, J.* Sabrana djela. T. 25, p. 50.

[57] Ibidem, p. 257. Засега не са известни имената на българските представители.

[58] ЦДА на НРБ, ф. 88, оп. 1, а. е. 88, л. 2—3, 4—5.

печат съобщава за дадените гаранции на това население да запази връзките си с българския народ, а неговите деца да се обучават в български училища. На 6 декември официално е съобщено за даденото от Тито съгласие в местните училища да останат българските учители, които да се назначават от българската държава[59]. Същевременно от българска страна се прави своеобразно признание на югославското поданство на местното население. На 21 ноември Министерството на войната издава заповед за освобождаване от БНА на всички чинове от Западните покрайнини и за преминаването им под заповедите на ЮНОВ[60].

Тежките стопански условия в Западните покрайнини и най-вече липсата на храни заставят местното българско население да се преселва в България. Към януари 1945 г. в някои села на Белослатинска и Никополска околия има заселени по 30—50 семейства. Местните власти ги снабдяват с храни и обграждат с внимание[61]. Непрекъснато увеличаващият се брой на преселниците налага българското външно министерство да даде указания „да се вземат ефикасни мерки за спиране на това придвижване към вътрешността на страната, тъй като никакви обективни причини при днешната международна обстановка не оправдават подобна миграция". За вече преселилите се лица е решено да останат в България „в качеството си на преселници", при условие че МВР даде съгласие за това[62]. Въпреки ограничителните мерки броят на желаещите да се преселят в България се увеличава[63]. През първите дни на април 1945 г. населението на Босилеградско масово напуща родните си места и се отправя към границата, където е възпирано от българските гранични власти. На отправеното по този повод запитване от ЩВ до външното министерство на 7 април е изпратен писмен отговор, в който се подчертава, че по силата на съществуващите отношения между двете страни населението от Западните покрайнини трябва да остане по родните си места. Същевременно е разпоредено на граничните власти да

59 АМВнР, ф. Парижка мирна конференция, папка № 5, а. е. 77, л. 3—4.
60 ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 598, л. 184.
61 ЦДА на НРБ, ф. 49, оп. 1, а. е. 4742, л. 14—15.
62 АМВнР, папка № 3, оп. 2, а. е. 170, л. 2—4.
63 В писмо на босилеградчани до българския министър на просветата от 23 февруари 1946 г. се изтъква желанието на 30-хилядното население от Босилеградска околия да се присъедини към България по етнически, народностни и стопански съображения. (ЦДА на НРБ, ф. 142, оп. 10, а. е. 4, л. 292.)

проучат положението на населението в този район и да се прецени с какво може да бъде подпомогнато[64].

Сближението между нова България и нова Югославия се проявява и чрез официално изразеното взаимно уважение и признание на съвместната борба на техните армии и на революционно-класовата солидарност между антифашистките сили на двете страни. В това направление българо-югославското сближение се проявява в няколко форми. Първата от тях са организираните митинги на югославска територия в чест на освободителите и на българо-югославската бойна дружба. На 1 октомври 1944 г. в Пирот се провежда многолюден митинг. В името на общата борба речи произнасят командирът на 12-и корпус от ЮНОВ полковник Любо Вучкович и помощник-командирът на 2-ра армия полковник Боян Българанов[65]. На 12 октомври във връзка с посещението на фронта на главнокомандуващия БНА генерал-майор Ив. Маринов в Бяла паланка е организиран внушителен митинг. На неговото слово отговаря майор Живоин Николич-Бърко[66].

Друга форма на българо-югославското сближение е отпразнуването на извоюваните победи и отправяните във връзка с тях взаимни приветствия. По случай освобождението на Ниш и Белград на 21 октомври 1944 г. командуващият НОВ и ПО на Сърбия К. Попович дава другарска вечеря. Наред с висшите югославски офицери и военните мисии на СССР, САЩ и Англия на нея присъствува и командирът на 2-ра армия К. Станчев. В своя тост К. Попович заявява: „Благодаря за участието на братската българска войска, която със своето усилие и успешни операции при Ниш особено допринесе в борбата с немските фашисти.“[67] Във връзка с овладяването на Прищина на 19 ноември 1944 г. командирът на 13-и корпус на ЮНОВ изпраща поздравително писмо до командуващия 2-ра българска армия. „Успехите на 2-ра армия в историческото Косово поле са преди всичко успехи на славянството... — подчертава К. Станчев в изпратения след два дни писмен отговор. — В тези боеве югославските партизани и българските войски циментираха братството между югославския и българския народ на вечни времена.“[68] Освобождението на Източна Сърбия и Македония и прехвърлянето на Първа българска

---

[64] АМВнР, папка № 40, оп. 1 а, а. е. 596, л. 3—4.
[65] Нова камбана, № 1127, 4 окт. 1944.
[66] Раб. дело, № 24, 14 окт. 1944.
[67] Раб. дело, № 31, 23 окт. 1944.
[68] ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 515, л. 53—54.

армия в Сремската област е поводът да се устрои на 6 декември 1944 г. в Ниш тържествена вечер в чест на БНА. На нея присъствуват повече от 250 български и югославски офицери, събрани да „манифестират братските чувства на нашите народи". Приветствени слова произнасят К. Станчев, Л. Вучкович и др. Вечерта преминава в сърдечна обстановка[69].

В началото на декември 1944 г. в българското политическо представителство в Белград е даден прием, на който командуването на Първа българска армия се среща с югославското ръководство начело с Тито. Засвидетелствувани са искрените чувства между народите на двете съседни страни[70]. На 20 март 1945 г. Тито приема пребиваващите в Белград генерали Ив. Маринов и Бл. Иванов[71]. На дадения обяд от началника на българската военна мисия поздравителни слова произнасят югославският ръководител и П. Тодоров[72].

Взаимното уважение се проявява и под формата на отправяните поздравления между ръководствата на компартиите в двете страни, между техните върховни държавни институции, военни власти и обществени организации. Част от тях се отнасят до общата въоръжена борба срещу хитлерофашизма. Делегатите на Втората областна конференция на БРП (к) в София (29—30 октомври 1944 г.) изпращат следната телеграма до Тито: „Общата кръв, която югославските и българските войски проливат, ще циментира бъдещото братско разбирателство и единство на южните славяни."[73] По повод освобождението на Белград сърдечно приветствие до югославския ръководител изпраща и Славянският комитет в България[74]. Активното участие на БНА за освобождението на Вардарска Македония заслужава високото признание на Върховния изпълнителен съвет на Народноосвободителния фронт на Македония. Неговият председател Д. Влахов и секретарят му Л. Колишевски на 3 декември 1944 г. изпращат поздравление до главното командуване на БНА[75].

По случай прехвърлянето на българските войски от унгарска на югославска земя за преследване на противника на 6 ап-

---

69 Борба, № 12, дек. 1944. Цит. по: *Отечествената* война на България 1944—1945. Документи и материали. Т. 4. С., 1982, 469—470; Раб. дело, № 105, 20 ян. 1945.

70 *История* на Отечествената война... Т. 3, с. 304.

71 Отеч. фронт, № 167, 22 март 1945.

72 Отеч. фронт, № 168, 23 март 1945.

73 АМВнР, Документация, 1/100/80/1/9, л. 2.

74 Раб. дело, № 35, 27 окт. 1944.

75 *Отечествената* война на България 1944—1945. Документи и материали. Т. 2. С., 1981, 512—513.

рил 1945 г. командуващият Първа българска армия Вл. Стойчев изпраща до Тито телеграма, в която се казва: „... В този момент, стъпил на Ваша земя, аз съм щастлив, че мога от името на целия български народ в лицето на моите юнаци от Първа българска армия да изпрати Вам, на Вашите войски и целия свободолюбив югославски народ сърдечен боен поздрав.“[76] На Първи май 1945 г. тържественото събрание на войни от БНА, Съветската армия и ЮНОА в Междомурието най-сърдечно поздравява Г. Димитров като „първия смел борец срещу германския фашизъм“. От името на ЦК на Хърватската компартия поздравителна телеграма е подписана от Руди Рак[77]. Във връзка с окончателната победа над фашистка Германия са разменени нови поздравления[78].

Новата 1945 г. е повод за взаимни приветствия. От името на ЦК на БРП (к) Тр. Костов изпраща телеграма до Тито. „Нека Новата година да донесе на всичките свободолюбиви народи пълната и окончателна победа над подлия фашистки враг — се казва в нея, — а специално на южнославянските народи — здрав неразривен органически съюз за страх на враговете и благото на нашите свързани от историята и по кръв народи.“ Новогодишно приветствие ЦК на БРП (к) изпраща до ЦК на МКП с пожелание за укрепване на дружбата и братското единство между всичките южнославянски народи[79]. Своите лични поздравления до Тито поднася и К. Георгиев, в отговор на което получава от югославския ръководител телеграма с пожелание: „1945 г. да стане също така година за осъществяване неразрушимите братски връзки между българския и нашия народ.“[80] Българският министър-председател си разменя новогодишни приветствия и с Всеславянския комитет в Белград[81].

Поднасят се поздравления и от най-високите форуми на масовите обществено-политически организации в двете страни. На второто заседание на АСНОМ (28—30 декември 1944 г.) делегатите използват случая, за да поздравят К. Георгиев, а чрез него и целия български народ. „В тая борба ние имахме ефективната подкрепа на армиите на нова демократична отечественофронтовска България... — се сочи в тяхното привет-

[76] ЦВА, ф. 49, оп. 2, а. е. 115, л. 5.
[77] ЦПА, ф. 146, оп. 2, а. е. 1145, л. 2.
[78] Славяни, № 4, 1945, с. 105.
[79] Раб. дело, № 91, 92, 2, 3 ян. 1945.
[80] Изгрев, № 81, 12 ян. 1945.
[81] Изгрев, № 89, 23 ян. 1945; Народна войска, № 111, 23 ян. 1945.

ствие. — Така се откри пътят на най-тясно сътрудничество между славянските народи на Балканите.“ В своя отговор К. Георгиев изразява надеждата си, че Македония „ще способствува за все по-тясно и пълно единство на всички южни славяни“[82].

Първият конгрес на ОФ (9—12 март 1945 г.) приема резолюция, с която „изразява своите братски чувства към нова федеративна и демократична Югославия“ и изпраща приветствие до Тито, на което той отговаря с телеграма до НК на ОФ[83]. Поздравление до трудещите се в Югославия изпращат и делегатите на учредителния Първи конгрес на Общия работнически професионален съюз (ОРПС) (16—22 март 1945)[84].

Изразяваното взаимно уважение между двата народа се проявява и под формата на съвместните честувания. Годишнината от освобождението на България от османско робство е отпразнувана тържествено в гр. Сомбор. След тържествения митинг български и югославски части дефилират по улиците на града. На 5 март 1945 г. ТАНЮГ разпространява съобщение за събитието[85]. По случай Първи май бойците от 16-а инженерно-щурмова дружина и от 11-а югославска бригада провеждат съвместни събрания и митинги в селата Каравуково и Ср. Милетич. В хърватското село Пущине тържественият митинг е открит с българския национален химн. Помощник-командирът на 3/57-а пех. дружина и кметът на селото произнасят прочувствени слова. Организирана е съвместна забава и се слага обща трапеза, на които с песни и наздравици са изразени братските славянски чувства на двата народа[86]. Подобни примери са описани в много доклади от частите до помощник-командира на 16-а пех. дивизия. Организираните съвместни честувания на Първи май и на Деня на храбростта от поделенията на дивизията и местното хърватско население се превръщат в ентусиазирани празници на българо-югославската дружба[87].

Друга форма, под която се изявява взаимното уважение, е отличаването на проявили се военнослужещи и граждански лица в съвместната борба с ордени и медали. Въз основа на доклада на българския военен министър от 22 февруари 1945 г. са наградени 15 души от командния състав на ЮНОВ. Между

---

[82] Раб. дело, № 98, 11 ян. 1945; Изгрев, № 80, 11 ян. 1945.
[83] Отеч. фронт, № 160, № 167, 14, 22 март 1945.
[84] Раб. дело, № 158, 23 март 1945.
[85] АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, а. е. 107, л. 14.
[86] ЦВА, ф. 327, оп. 2, а. е. 1, л. 183—184.
[87] ЦВА, ф. 327, оп. 2, а. е. 1, л. 123, 138, 142, 143, 149, 192.

тях са М. Апостолски, Темпо, Павле Илич[88], Б. Андреев и П. Трайков, които са наградени с орден „Св. Александър“ с мечове по средата[89]. Непосредствено след победата над фашистка Германия със заповед на командира на Първа българска армия с орден „За храброст“ са наградени 227 чина от югославската армия, между които и командирът на 3-а югославска армия К. Надж[90]. За оказаното съдействие на Първа българска армия при нейното завръщане в родината са наградени с ордени „За военна заслуга“ и „За гражданска заслуга“ 10 офицери от югославските комендантски органи, 32 служители на югославските държавни железници (ЮДЖ), а също и отделни специалисти от югославските телеграфо-пощенски служби[91]. По случай победата с решение на АВНОЮ са наградени с орден „Партизанска звезда“ — първа категория 8 генерали от БНА, с орден „За заслуга“ — първа, втора и трета степен — други 69 български чина, с „Орден за храброст“ — 79 души, и с медал „За храброст“ — 187 души. След проведения на 13 юни 1945 г. в Баница тържествен парад на поделения от Първа българска армия лично Тито връчва отличията на наградените бойци и командири[92].

Разменените посещения на делегации и на отделни представители на нова България и нова Югославия са друго направление на сближението между двете страни. То се осъществява на най-високо политическо и държавно равнище. Във връзка със свикването на Първата велика скупщина за народно освобождение на Югославия по покана на Главния щаб на НОВ и ПО на Сърбия[93] на 11 ноември в Белград пристига българска делегация, водена от Д. Терпешев. В нея са включени Бл. Иванов и П. Тодоров. Делегатите са обградени с най-

---

[88] Към 22 февруари 1945 г. генерал-майор П. Илич е началник на щаба на НОВ и ПО на Македония.

[89] Първите трима получават III степен на ордена, а останалите двама — IV степен. (ЦВА, ф. 1, оп. 5, а. е. 704, л. 89.) По повод допуснато според югославското разбиране несъответствие на степента на ордена със служебното положение на П. Трайков е изказано официално недоволство от страна на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония. (ЦВА, ф. 1, оп. 5, а. е. 704, л. 90.)

[90] ЦВА, ф. 1, оп. 5, а. е. 704, л. 17—19, 29. През лятото на 1945 г. допълнително се награждават отделни югославски чинове. Подобен е случаят с подполковник Андрей Пеювич, офицер за свръзка при Първа българска армия, който през юли 1945 г. е отличен с Военен орден за храброст IV ст. (ЦВА, ф. 1, оп. 5, а. е. 704, л. 114, 119.)

[91] ЦВА, ф. 1, оп. 5, а. е. 704, л. 121—122, 131, 138, 150, 185.

[92] *Отечествената* война на България 1944—1945... Т. 4, 567—569.

[93] ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 522, л. 14.

голямо внимание[94]. В своето приветствие пред Скупщината Д. Терпешев заявява: „Ние желаем да вървим заедно завинаги. Аз съм упълномощен да ви кажа, че у нас не съществуват никакви пречки за осъществяването на нашия приятелски съюз, на съюза между вас и нас.“[95] Вдъхновена реч произнася и Бл. Иванов. На техните поздравления отговаря председателят на Президиума на АВНОЮ И. Рибар[96]. В чест на българската делегация Тито дава официална вечеря, която преминава в сърдечна атмосфера. В делови и конструктивен дух са обсъждани българо-югославските отношения. Тито прави и официално изявление пред представител на в. „Работнически дело“ за дружбата между двете съседни страни[97].

По повод второто заседание на АСНОМ (28—30 декември 1944) от София и други селища на страната за Скопие заминават групи, в които са включени борци за освобождението на Македония и дейци на борчески македонски организации. Сред тях са Хр. Калайджиев, председател на Инициативния комитет на македонските братства в България, Стефан Аврамов, председател на Илинденската организация, и др. В официалната българска делегация влизат Д. Терпешев, членът на НК на ОФ Иван Харизанов и др.[98] Поради характера на разискваните на заседанието въпроси, отнасящи се до „единството на Македония“, като редовни делегати в работата на АСНОМ вземат участие по един представител от Пиринска и Егейска Македония и пет представители на бежанците в България[99]. Д. Терпешев и И. Харизанов поднасят приветствени слова[100].

Взаимната размяна на делегации се осъществява и на равнището на масовите обществено-политически организации. На 22 ноември 1944 г. в Скопие се провежда национална конференция на Народноосвободителния фронт на Македония. Като гости присъствуват Димитър Ганев, член на Политбюро на ЦК на БРП (к), полковник Лев Главинчев и др.[101] На Първия конгрес на ОФ присъствува делегация на нова Югославия[102]. Тя е представена с десетчленна делегация и на Първия

94 Отеч. фронт, № 63, 16 ноем. 1944; Славянски юг, № 6, 20 ноем. 1944.

95 Отеч. фронт, № 63, 16 ноем. 1944.

96 Изгрев, № 34, 15 ноем. 1944.

97 Славянски юг, № 6, 20 ноем. 1944; Раб. дело, № 54, 18 ноем. 1944.

98 *Документи* за борбата... Т. 2, с. 631; Изгрев, № 72, 29 дек. 1944.

99 Раб. дело, № 97, 10 ян. 1945.

100 *Документи* за борбата... Т. 2, с. 631; Изгрев, № 77, 5 ян. 1945.

101 *Трайков, П.* Цит. съч., с. 32.

102 Отеч. фронт, № 156, 10 март 1945.

конгрес на ОРПС. Нейният водач подполковник Христо Стефанович произнася реч пред представители на българското работничество[103].

Установяват се активни взаимоотношения между младежките организации в двете страни. За участие в Първия конгрес на Сръбската антифашистка младеж (16—18 ноември 1944 г.) е отправена покана до Централната младежка комисия при НК на ОФ[104], която е приета с радост[105]. Изпратена е делегация в състав: Данчо Димитров, Стефан Коцев, Жечо Янев и Иван Генадиев. От трибуната на конгреса пратениците на българската младеж изразяват готовност да бъдат настанени в нашата страна 10 000 югославски деца и предложението им най-радушно е прието[106]. Приета е и поканата югославски младежи да посетят България. На 8 декември 1944 г. в страната ни пристига делегация на Обединения съюз на антифашистката младеж на Югославия (ОСАОЮ), водена от нейния подпредседател Славко Комар, който е и председател на Съюза на комунистическата младеж на Югославия (СКОЮ). В нейния състав са включени Вера Димитриевич, Заран Жуевич, Бранко Чопич и Веселин Петрович. Те посещават Пловдив, Стара Загора, Сливен, Бургас, Варна, Русе, Плевен, Перник, с. Перущица, като навсякъде се организират големи публични събрания[107]. В тяхна чест на 13 декември в Бургас е организиран голям митинг, на който се взема решение Бургаска област да поеме издръжката на 2000 югославски деца[108]. Голям митинг на българо-югославската дружба е организиран на 25 декември и в София[109].

За Втория конгрес на Народноосвободителния младежки съюз на Македония е отправена покана за българско участие, като тя се съгласува от Скопие с ЦК на БРП (к)[110]. В началото на декември 1944 г. настоятелствата на културно-просветните братства на свои заседания избират делегатите за конгреса[111]. Въпросът за участието в него се обсъжда на проведената областна конференция на РМС в Горна Джумая (24—25 декември 1944 г.). Двустранните младежки контакти се оце-

---

[103] Изгрев, № 135, № 136, 16, 17 март 1945.
[104] ЦПА, ф. 146, оп. 5, а. е. 1041, л. 1.
[105] Нар. младеж, № 6, 7 дек. 1944.
[106] Раб. дело, № 58, 23 ноем. 1944.
[107] Нар. младеж, № 7, 14 дек. 1944.
[108] Раб. дело, № 78, 16 дек. 1944.
[109] Раб. дело, № 83, 25 дек. 1944.
[110] ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 216, л. 1.
[111] ЦДИА, ф. 847, оп. 3, а. е. 1, л. 76.

няват като важно звено в дружбата между нова България и Вардарска Македония и се взема решение за изпращане на 150 делегати[112]. На конгреса в Скопие, който се провежда в първите дни на януари 1945 г., присъствува българска младежка делегация. В нейното ръководство е включен и секретарят на Областния комитет на БРП (к) в Горна Джумая Кр. Стойчев[113].

На 25 март 1945 г. в София се открива Петата национална конференция на РМС. Между гостите са и представителите на югославската младеж Драга Стаменкович, председател на Централния комитет на ОСАЮ, и Гроздана Белич (Зина) от Централния комитет на СКЮ[114].

Установяват се връзки и между женските движения в двете страни. В началото на януари 1945 г. в Белград пребивава българска делегация, отнесла подаръци за бойците от фронта. Сред тях са видни общественички, представителки на Областния комитет на ОФ в София. При пребиваването си в югославската столица те се срещат с активистки на югославското женско движение и се договарят да укрепват връзките си с общата борба[115]. На 28 януари 1945 г. делегация на българските жени присъствува на грандиозния митинг в Коларчевия университет в Белград, организиран от Антифашисткия фронт на жените в Сърбия. Поднесени са сърдечни приветствия от името на българските жени[116].

Размяна на делегации се извършва и във връзка с някои крупни международни прояви, каквато е Славянският събор в София. Отправена е покана за участие в събора и до Всеславянския комитет в Белград. В нея е отразено българското разбиране за славянското единство „под братското крило на великия Съветски съюз". Мотивите за събора — да се покаже пред света завръщането на България в семейството на славянските народи и волята ѝ да укрепва сътрудничеството между тях, да се манифестира желанието им за победоносен завършек на войната и на тяхната кауза за свобода и независимост[117], не намират положителен отзвук в югославското ръководство. То отказва да изпрати делегация. Допусканите благоприятни последици от тази голяма проява за международ-

112 Пиринско дело, № 1, 29 ян. 1945.
113 *Процесът* срещу... с. 429.
114 Раб. дело, № 160, 26 март 1945.
115 Раб. дело, № 102, 16 ян. 1945.
116 ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 82, л. 6; Раб. дело, № 112, 29 ян. 1945.
117 *Чичовска, В.* Движението за..., 296—297.

ните позиции на България не само че не са по вкуса му, но и са в противовес на амбициозните му хегемонистични планове спрямо нашата страна. Неговата обструкционна позиция към събора налага личната намеса на Г. Димитров. В отговор на завързалия се по този въпрос диалог между ръководствата на двете компартии на 26 февруари 1945 г. Тито известява с телеграма Г. Димитров в Москва за югославското решение да не се изпраща делегация в София[118]. Своето мнение българският ръководител изразява още на следващия ден, като телеграфира на Тито, че в събора ще вземат участие представители на руския, украинския, белоруския, чехословашкия и полския народ. По-нататък той изтъква: „Неучастието на представители на Югославия ще се използва от злостните врагове на славянската солидарност и единство. При това никой от средите на славянските народи не ще може да разбере защо именно най-близките славянски съседи не вземат участие в Събора. Отсъствието на Вашата делегация може да има неблагоприятни политически последствия. Много моля да преразгледате Вашето решение и да изпратите такава делегация в София.“[119] Мнението на Г. Димитров явно повлиява на югославското ръководство и то ревизира становището си за участие в събора. Демонстрираната до този момент от него въздържаност налага да се изпрати специална делегация в Белград в състав: писателя Кръстю Белев, Димитър Братанов, член на НК на ОФ, и Георги Костов, подпредседател на Славянския комитет. На 1 март 1945 г. тя е приета от Тито, пред когото е подновена поканата за участие в събора[120].

От 1 до 7 март 1945 г. Славянският комитет в България организира Славянска седмица. Отпечатва и разпространява специални лозунги, единият от които гласи: „Да живее боевото единство и братският съюз между народите на нова Титова Югославия и отечественофронтовска България!“[121]. Секретарят на НК на ОФ Ц. Драгойчева излиза в печата със статия, в която заявява, че предстоящите празненства ще минат „под знака на укрепване на дружбата с всички славянски народи и преди всичко с братска Югославия“[122].

На 2 март 1945 г. сутринта в София пристига с влак югославската делегация в състав от 100 души, водена от генерал-

118 ЦПА, ф. 146, оп. 6, а. е. 1024, л. 6.
119 Пак там, л. 5.
120 Изгрев, № 123, 3 март 1945.
121 Отеч. фронт, № 148, 2 март 1945.
122 Отеч. фронт, № 150, 3 март 1945.

лейтенант Милован Джилас. В нея са включени Д. Влахов, подпредседател на Президиума на АВНОЮ и подпредседател на Общославянския комитет в Москва, министър Неделкович, който е и председател на Всеславянския комитет в Белград, както и редица други изтъкнати политически и военни дейци, общественици, учени, писатели и публицисти. Гостите са посрещнати с гръмко „живели“ и „ура“. Сред посрещачите са министрите Димо Казасов и Никола Петков[123].

На 3 март следобед в Народния театър тържествено се открива Славянският събор. В деловия президиум са избрани шестима членове от югославската делегация. От нейно име поднасят приветствия Д. Влахов и Неделкович[124]. Югославската делегация посещава редица селища на страната и има непринудени срещи с гостоприемния български народ[125]. В интервю за българския печат от Белград П. Тодоров заявява, че делегатите се завърнали очаровани от онова, което са видели, почувствували и преживели[126].

В края на март и началото на април 1945 г. в България гостува черногорска делегация, водена от генерал Джоко Мирошевич. Пред представители на българския печат той заявява: „Ние сме трогнати от вниманието и грижите, които полага за нас братска България.“[127]

По различни поводи в нашата страна пребивават и отделни представители на нова Югославия. На събранието в столицата от 17 септември 1944 г., на което е обявена Програмата на ОФ, присъствува полковник Пронице Попович. Той се обръща с вълнуващо слово към присъствуващите, завършило с лозунга: „Да живеят обединените български и югославски народи в борбата!“[128] На 24 септември 1944 г. в София пристига членът на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония поетът Венко Марковски[129], а през втората половина на октомври тук пребивава и П. Шатев, член на Президиума на АСНОМ[130]. На 31 ноември 1944 г. на неофициално посещение в страната ни пристига Петър Пирузе, ръководител на съдебното ведомство

---

123 Изгрев, № 123, 3 март 1945; Отеч. фронт, № 150, 3 март 1945; Раб. дело, № 140, 2 март 1945.
124 Изгрев, № 124, 125 от 4, 6 март 1945.
125 Раб. дело, № 146, 9 март 1945.
126 Изгрев, № 145, 28 март 1945.
127 Отеч. фронт, № 177, 3 апр. 1945.
128 Отеч. фронт, № 10, 18 септ. 1944.
129 Отеч. фронт, № 18, 27 септ. 1944.
130 Изгрев, № 14, 24 окт. 1944.

във Вардарска Македония. Приет е от регента Т. Павлов и от някои членове на българското правителство[131].

Стопанските отношения са направлението, в което най-действено се проявяват качествено новите държавни връзки между двете страни. Веднага след народната победа България започва да оказва целенасочена материална подкрепа на ЮНОВ и югославските народи[132]. Активизира се творческата инициатива на деловите кръгове, близки на Българо-югославското дружество. Ръководителят на стопанската секция при него Стоян Чуканов излиза със специална статия в печата, в която прави конкретни предложения за развиване на българо-югославското сътрудничество[133].

Огромните икономически затруднения, пред които е изправена Югославия, заставят НКОЮ да изпрати специална стопанска делегация, която към началото на декември 1944 г. е вече в София[134]. Тя се ръководи от изтъкнатия белградски индустриалец Ика Панич. В нея още влизат д-р С. Карич, д-р М. Витез и Н. Аджанин[135]. Нейната основна задача е да осигури български внос на храни, суровини, посадъчен и разплоден материал, стоки и възстановителни материали. Югославската делегация има среща с наши общественици и членове на правителството. Водените разговори протичат в дух на пълно разбирателство и братска отзивчивост[136]. В отговор на нейните искания още през януари 1945 г. Министерският съвет постановява да се предадат значителни количества суровини, храни и стоки[137].

Друга задача на делегацията е да координира и организира изпълнението на конкретните молби за подкрепа от югославските републики, ведомствата и различните органи. Така например на 7 декември 1944 г. Президиумът на АСНОМ поставя въпроса да се доставят от България във Вардарска Ма-

---

131 АМВнР, папка 40, оп. 1 а, а. е. 592, л. 8; *Трайков, П.* Цит. съч., с. 36.

132 За оказаната българска материална помощ вж. по-подробно 2-ри параграф на 2-ра глава.

133 Славянски юг, № 2, 23 окт. 1944.

134 *Весковик-Вангели, В., В. Брезовски.* Нови документи од антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија — АСНОМ (2. 8—28. 12. 1944 година). — Гласник, № 3, Скопје, 1974, с. 168; ЦДА на НРБ, ф. 89, оп. 7, а. е. 155, л. 25.)

135 Славянски юг, № 9, 20 ян. 1945.

136 Пак там.

137 *Отечествената* война на България 1944—1945. Документи и материали. Т. 3. С., 1980, 202—203.

кедония закупените и капарираните още преди 9 септември 1944 г. от местните търговци стоки[138].

Югославската стопанска делегация е обградена с най-голямо внимание. В нейна чест са дадени тържествени приеми от членове на правителството и обществени организации. На тях присъствуват К. Георгиев, министри, висши военни, зам.-председателят на Съюзната контролна комисия (СКК) С. С. Бирюзов, политическият представител на СССР Александър Лавришчев и други[139].

Югославската стопанска делегация остава в България като постоянен представителен орган, отправящ периодично конкретни искания за материална помощ, които винаги са разглеждани с най-голямо внимание и са удовлетворявани[140]. Към началото на април 1945 г. тя вече е трансформирана в „Търговско представителство на Демократична федеративна Югославия“[141].

В отделни случаи югославската страна търси българската материална помощ, без да използва посредничеството на своята делегация. Местни органи на властта направо се свързват със съответните български инстанции. По този начин действуват властите във Вардарска Македония. За да не прекъсне производството в Скопската цигарена фабрика, през декември 1944 г. АСНОМ поема инициативата да организира доставката на необходимите машини и части от България[142].

След 9 септември 1944 г. между двете съседни страни се установяват търговски взаимоотношения. Югославското участие във външнотърговския баланс на България до декември има следното изражение: 0,25% за общия стопански обмен (0,037% за износа и 0,006% за вноса). Цифрите показват, че обемът на търговските взаимоотношения е незначителен, което може да се обясни главно със сложната военнополитическа обстановка в Югославия. През 1945 г. стокообменът между двете страни нараства, но остава все още в твърде малък обем

138 *Весковик-Вангели, В., В. Брезовски.* Цит. съч., с. 168. На 3 април 1945 г. до Министерството на търговията, промишлеността и труда е изпратен списък на въпросните стоки с искане да се изнесат без каквито и да е митнически формалности. (АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, а. е. 107, л. 172; дело № 15, а. е. 105, л. 27.)

139 Изгрев, № 98, 2 февр. 1945; Отеч. фронт, № 128, 6 февр. 1945.

140 ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 101, л. 20—21; а. е. 130, л. 7.

141 Пак там, а. е. 177, л. 12; АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, а. е. 107, л. 68, 172.

142 *Весковик-Вангели, В., В. Брезовски.* Цит. съч... с. 178.

поради взаимната неизгодност на експортно-импортните им листи[143].

Българо-югославските стопански отношения се проявяват и чрез деловите връзки между някои сродни държавни ведомства. Такива се установяват между управленията на пощите, телеграфите и телефоните в двете страни. На 5 и 7 февруари 1945 г. в Белград се провежда двустранна конференция. На нея се уговарят условията за възстановяване на пощенските, телефонните и телеграфните съобщения, като се подписват и съответни протоколи[144]. Българските представители изказват готовност да окажат помощ на югославските си колеги със скъпоструващи съоръжения и материали[145]. Във връзка с договореностите в Белград българският министър на железниците, пощите и телеграфите Ангел Държански прави доклад до Министерския съвет. Той предлага да се приеме постановление за доставка в Югославия на телефонни уредби, съоръжения и материали на стойност 17 725 096 лв., която сума да се мине по югославската сметка пред българската държава[146].

От 6 до 13 март 1945 г. в София пребивава югославският министър на пощите Петър Вукович. В сърдечна и другарска атмосфера в българската столица продължават започнатите в Белград разговори. Обсъждат се въпросите за телефонните и телеграфните съобщения и по-конкретно възстановяването им между София и Ниш, както и очакваната от югославяните българска помощ от апарати и материали[147]. Същия месец е сключено споразумение за размяна на пощенската кореспонденция[148].

Особено активни отношения се установяват между Българските държавни железници (БДЖ) и Югославските държавни железници (ЮДЖ) във връзка с транспортното осигуряване на БНА през втория период на Отечествената война... Тези въпроси се третират в сключеното на 23 ноември 1944 г. спо-

---

[143] *Лалков, М.* Българо-югославските икономически отношения... с. 55. През 1945 г. с 0,1% от износа и 0,8% от вноса Югославия се нарежда на пето място в българския импорт и на пето място в българския експорт. През тази година българският износ за Югославия възлиза на 960 т, а вносът от западната ни съседка — 940 т. (*Лалков, М.* Българо-югославските икономически отношения..., с. 55.)

[144] АМВнР, ф. КИСП, дело № 116, а. е. 107, л. 64; Отеч. фронт, № 142, 22 февр. 1945; Раб. дело, № 153, 17 март 1945.

[145] ЦДА на НРБ, ф. 88, оп. 2, а. с. 287, л. 3.

[146] ЦДА на НРБ, ф. 88, оп. 2, а. с. 287, л. 3.

[147] Раб. дело, № 153, 17 март 1945.

[148] ЦДА на НРБ, ф. 307, оп. 25, а. е. 36, л. 4.

разумение между БДЖ и ЮДЖ, което на 28 декември се допълня с нови клаузи[149].

Транспортните нужди на БНА и Съветската армия налагат да се проведе на 24 януари 1945 г. в Белград тристранна среща. От съветска страна на нея присъствува полковник М. Мелник — началник на транспортния отдел на СКК в България, от българска — главният директор на БДЖ, генерал-майор Марков, а от югославска — помощник-началникът на ЮДЖ подполковник З. Савичевич. Същия ден е подписано споразумение, в което се предвижда: от 1 февруари 1945 г. между Цариброд и Белград за нуждите на БНА и Съветската армия да се движат десет влака; извозването им от Цариброд до Ниш да се поеме от ЮДЖ; ежедневно БДЖ да предава на ЮДЖ по 200 т каменни въглища и необходимото количество масла, както и да предостави 31 локомотива за извозване на композициите. Взема се и решение да се създаде смесена комисия от представители на БДЖ и Съветската армия, която да издири югославския подвижен жп парк в България, както и българския, намиращ се в Югославия[150].

Засиленият товарен и пътнически трафик между двете страни налага на 5 януари 1945 г. да се свика конференция в София. От българска страна в нея участвуват финансово-стопанският директор на БДЖ Й. Петков и други служебни лица, а от югославска — А. Чепер и Б. Радованович. Взети са конкретни решения по превоза и таксуването на вагонните пратки, отразени в двустранно подписан протокол. Като приложение към него е подписано „Споразумение между Българските и Югославските държавни железници относно извършването и отчитането на българските и югославските военни превози от България за Югославия и обратно". С първия му раздел се урежда пътуването на военните лица, а с втория — превозът на войски, военни материали и боеприпаси. В тяхната основа е заложено кредитното начало. Предвидено е въпросите на превозните такси и начините за изплащане да се обсъдят на специална двустранна среща. Споразумението влиза в сила от 15

---

149 От директива № 00874 на командуващия Трети Украински фронт до главнокомандуващия БНА става ясно, че съсредоточаването на Първа българска армия в района западно от Белград трябва да се извърши по българската и югославската железопътна мрежа със средно 8 ешелона дневно. Превозването на армията започва от 25 декември 1944 г. (*Отечествената война на България 1944—1945... Т. 3... с. 26, 35.*)

150 ЦДА на НРБ, ф. 307, оп. 18, а. е. 2, л. 7—8.

януари 1945 г. и важи до завършване на бойните действия срещу фашистка Германия[151].

За по-нататъшното решаване на въпросите на железопътния трафик и за уреждане на граничната служба на 22 март 1945 г. началникът[152] на ЮДЖ З. Савичевич изпраща писмо[153] до Главната дирекция на БДЖ с предложение да се свика двустранна конференция[154]. Българската страна приема предложението и е постигната договореност тя да се проведе през май[155].

Един от проблемите във взаимоотношенията между железопътните администрации на двете страни е издирването на прешаблонираните югославски вагони, намиращи се в движение по българската железопътна мрежа[156]. В резултат на извършените проучвания към 7 март 1945 г. са приведени в наличност 1255 югославски вагона[157]. Още в първите дни на месеца започват да функционират българо-югославски комисии за тяхното предаване и приемане[158].

Новите държавни отношения между България и Югославия се проявяват и по направление на културния живот. Благоприятна основа за тяхното развитие са българо-сръбските и българо-югославските културни връзки в ново и най-ново време, прекъснати от войната.

Инициативата за културно сближение между двете съседни страни идва от България само десет дни след Деветосептемврийската победа. Веднага след като възобновява дейността си, Българо-югославското дружество започва да работи за ор-

---

151 ЦДА на НРБ, ф. 307, оп. 25, а. е. 53, л. 223—225.

152 Към 22 март З. Савичевич е издигнат за началник на ЮДЖ. (ЦДА на НРБ, ф. 307, оп. 25, а. е. 36, л. 4; а. е. 58, л. 142.)

153 Кореспонденцията се извършва с посредничеството на Българското политическо представителство в Белград и Министерството на външните работи и изповеданията. (ЦДА на НРБ, ф. 307, оп. 25, а. е. 58, л. 139—141.)

154 ЦДА на НРБ, ф. 307, оп. 25, а. е. 36, л. 4.

155 Пак там, ф. 307, оп. 25, а. е. 58, л. 139—140, 144. Конференцията се провежда в София от 16 до 22 май 1945 г. На 22 май е подписано споразумение за уреждане на пътническото и стоково съобщение между БДЖ и ЮДЖ и на пограничните служби в Цариброд. (ЦДА на НРБ, ф. 307, оп. 25, а. е. 58, л. 1—6.)

156 След военния разгром на Югославия на проведената в Загреб през 1941 г. конференция югославският вагонен жп парк е разпределен между Германия, Италия и Хърватско. Част от него е отстъпен на Унгария и България. Към 24 юли 1950 г. на ФНРЮ са върнати от НРБ 264 пътнически и 2379 товарни вагона. (ЦДА на НРБ, ф. 307, оп. 25, а. е. 54, л. 3.)

157 ЦДА на НРБ, ф. 307, оп. 18, а. е. 2, л. 10.

158 Пак там, а. е. 12, л. 5.

ганизиране на културното сътрудничество с Югославия. Към него се изграждат секции на писателите, журналистите, артистите, художниците и др. С пропагандиране на необходимостта от българо-югославските културни връзки се заемат и възстановените за кратко време 23 българо-югославски дружества в провинцията. Те съдействуват за поддържане и развитие на новите тенденции в отношенията между двете страни. БРП (к) и правителството системно подпомагат и насочват тяхната дейност. НК на ОФ взема под свое ръководство Българо-югославското дружество, а неговите подразделения в страната подчинява на околийските отечественофронтовски комитети. Така те не само че се обезпечават материално, но дейността им става част от организираната планомерна правителствена политика за подобряване на българо-югославските отношения. Оттук идва преплитането на политическите и културните задачи в дейността на Българо-югославското дружество и акцентът върху общественополитическия ефект на осъществяваните културни инициативи[159].

След възстановяване на Българо-югославското дружество се правят първите стъпки за културно сближение между двете страни. Голяма роля в това отношение се възлага на периодичния печат. Югославската тема постоянно присъствува на страниците на централните вестници. Чрез тях българската общественост своевременно се информира за бойните действия на ЮНОВ, за живота в Югославия. Особено активни в това отношение са редакционните колективи на „Работническо дело", „Отечествен фронт" и „Изгрев".

В периодичния печат се поместват и материали за културната история на югославските народи, за техния текущ културен живот. В началото на октомври 1944 г. в. „Литературен фронт" публикува обзорна статия за югославската литература, като се подчертават нейните общославянски мотиви и родеенето ѝ с българската литература. Сръбският в. „Глас" веднага отговаря с превод на стихове от български поети[160].

В името на братската дружба между народите на България и Югославия на 15 октомври 1944 г. излиза първият брой на седмичния вестник „Славянски юг". Културното сътрудничество е основната тема на вестника. В много негови броеве са оформени специални страници за съвременната югославска литература[161]. Открита е рубриката „Речник-разговорник" с цел да

159 *Лалков, М.* Българо-югославски културни връзки... 322—323.

160 *Лалков, М.* Българо-югославски културни връзки... с. 323.

161 Славянски юг, № 1, 15 окт. 1944; № 2, 23 окт. 1944; № 3, 30 септ. 1944; № 4, 6 ноем. 1944; № 5, 13 ноем. 1944.

облекчи изучаването на сърбохърватски език от интересуващите се читатели[162].

На 3 декември 1944 г. излиза и първият брой на списание „Южнославянски преглед" като месечно издание за културно, стопанско и политическо сближение на южните славяни. Неговият програмен лозунг е „Мир, братство и единство между всички южни славяни". В редакционната статия на броя се изтъква, че спасението на всички южнославянски народи „е в единството — единство в културата, в стопанството и политиката"[163].

През март 1945 г. излиза и първата книжка на списание „Славяни". Със статията „Писатели партизани в Югославия" са представени произведения на 24 автори. В следващия брой на списанието са публикувани стихотворения от Владимир Назор. Поместена е и статия за сръбските влияния върху българската литература. В същия брой Людмил Стоянов пише за някои от най-изтъкнатите творци на сръбския и хърватския народ[164].

Към края на февруари и началото на март 1945 г. започва да излиза списание „Южни славяни", орган на Българо-югославското дружество[165]. Основната му задача е да ратува за българо-югославското сближение. Още в първата книжка на него са посветени статиите на министрите Д. Терпешев, П. Стайнов и на председателя на Славянския комитет Найден Николов. Отделено е място и за произведенията на изтъкнатите югославски поети Тоне Селишкар, Бранко Чопич и Вл. Назор[166].

В края на 1944 г. българското Министерство на пропагандата става инициатор за въвеждане на нови форми за подобряване на информационния обмен между двете съседни страни. Започва издаването на „Бюлетин за Югославия", в който се съдържа интересна информация за всестранния живот в нашата страна, включително и за културните прояви. По личната идея на Д. Казасов от март 1945 г. министерството започва да издава специални бюлетини за всеки акт на българо-югославското културно сближение[167].

Съществен принос за развиване на културните връзки меж-

---

[162] Славянски юг, № 5, 13 ноем. 1944.

[163] Южнославянски преглед, 1944, № 1, 3 дек., с. 1; Славяни, 1945, № 1, 37—38.

[164] Славяни, 1945, № 2—3, 69—72, 77.

[165] Книжка № 1 не е датирана. От поместената в нея информация приемаме, че е отпечатана в края на февруари или началото на март 1945 г.

[166] Южни славяни, 1945, № 1, с. 10, 22, 27.

[167] *Лалков, М.* Българо-югославски културни връзки... с. 324.

ду двете съседни страни имат техните писатели. Инициативата е поета от Съюза на писателите в България. По случай освобождението на Белград те изпращат поздравления до югославските си колеги и апел за тясно културно сътрудничество[168]. Съюзът на писателите съдействува да се заделя за тях част от изпращаните за югославските народи български храни и отоплителни материали[169].

В началото на декември 1944 г. по покана на Съюза на писателите в България пристига черногорският поет партизанин Радован Зогович. Той присъствува на проведеното тържествено събрание на Съюза на писателите от 10 декември и произнася прочувствено слово. Между другото заявява: „Ние ще работим за онова братство, за което няма граница — братството на южните славяни. Нека и в нашите книги да няма помен от тия граници." Събранието избира за почетни членове на Съюза югославските поети партизани Р. Зогович, Вл. Назор, Миле Клопич, Йован Попович и Венко Марковски[170].

След като се формира ръководството на югославските писатели, на 31 декември 1944 г. то изпраща поздравителна телеграма до Съюза на писателите в България, в която се изтъква, че „ще употребят всичките си сили и като граждани, и като работници на перото за победата над омразния враг, за изграждане на добро бъдеще на южните славяни". Българските писатели отговарят, че техният съюз „посреща с радост протегнатата братска ръка на югославските писатели за обща работа и обща борба"[171].

В навечерието на новата 1945 г. Министерството на пропагандата изпраща своя делегация в Белград, съставена от представители на културно-просветните среди. Тя има задачата да влезе във връзка с югославските интелектуалци, да им раздаде помощи за празниците и да положи основите за едно редовно сътрудничество в областта на културата и просветата. В делегацията са включени: проф. Дончо Костов, представител на Софийския университет и на БЧК, Димитър Данев от Министерството на народната просвета, Дора Габе, началник на службата за „Връзки с чужбина" при Министерството на пропагандата, Никола Фурнаджиев от Съюза на писателите и Стойне Кръстев от Съюза на българските журналисти. Веднага след пристигането си в югославската столица делегацията уста-

168 Славянски юг, № 5, 13 ноем. 1944.
169 ЦДА на НРБ, ф. 163, оп. 10, а. е. 94, л. 32.
170 Раб. дело, № 76, 14 дек. 1944; Отеч. фронт, № 85, 12 дек. 1944.
171 Лит. фронт, № 17, 7 февр. 1945.

новява контакт с дейците на културата. След ползотворно посещение на 9 януари 1945 г. тя се завръща в София[172].

Активизират се връзките и между журналистите от двете страни. На път за фронта в първите дни на март 1945 г. в Нови сад пребивава група български журналисти. Те сърдечно са посрещнати от местната общественост. На 5 март ТАНЮГ официално съобщава предложението им за тесни творчески контакти и за престоя им в града[173].

Тласък за развитие на културното общуване се дава и по линията на славянските комитети. Още в първото писмо на югославският Всеславянски комитет до Славянския комитет в София е отправена молба да се изпратят в Белград книги за българската история и култура и произведения на изтъкнати български автори[174].

За развитието на културните връзки между двете страни допринася участието на югославската делегация в организирания Славянски събор в София. В нея са включени поетесата Десанка Максимович, писателят Радован Зогович, професор Васо Чубрилович и др.[175] С писмо Всеславянският комитет в Белград благодари за оказания сърдечен прием в България. В него са предложени конкретни мерки за изпълнение на взетото по време на събора решение за засилване на книгообмена. От Белград е получена партида книги и няколко периодични издания, материали от които се ползват в българския периодичен печат и в предаванията на Радио София[176].

На 16 март 1945 г. в българската столица пристига дванадесетчленна югославска делегация, водена от подпредседателя на Съюза на югославските писатели Иван Попович. В нея са включени членовете на съюзното ръководство академиците Велко Петрович и Иво Андрич, писателите Оскар Давичо и Марко Вранешевич[177]. На следващия ден в чест на гостите се свиква тържествено събрание, на което присъствува и регентът То-

---

[172] ЦДА на НРБ, ф. 2, оп. 1, а. е. 27, л. 93; Отеч. фронт, № 108, 11 ян. 1945.

[173] АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, а. е. 107, л. 14.

[174] *Чичовска, В.* Движението за... с. 297.

[175] Изгрев, № 123, 3 март 1945; Отеч. фронт, № 150, 3 март 1945; Раб. дело, № 140, 2 март 1945; *Чичовска, В.* Движението за... с. 300.

[176] *Чичовска, В.* Движението за... 302—303.

[177] Отеч. фронт, № 163, 17 март 1945; Раб. дело, № 155, 20 март 1945; Лит. фронт, № 22, 23 март 1945. Посещението на делегацията е резултат от постигнатата уговорка между двата славянски комитета. (*Чичовска, В.* Движението за... с. 303.)

дор Павлов[178]. На проведеното съвместно заседание на ръководствата на двата писателски съюза са обсъдени конкретни въпроси и е подписано споразумение за сътрудничество. След тридневно пребиваване в София на 20 март югославските гости заминават за Пловдив. Посещават и други селища на страната, където им се организират литературни четения[179]. На 22 март те отпътуват за родината си[180]. След завръщането на югославската делегация в Белград е издадена книга, посветена на нейното пребиваване в България. Наред със статиите за българо-югославската дружба на Д. Терпешев, Радослав Перович и Васо Чубрилович са поместени и личните преживявания на девет югославски белетристи и поети[181].

Развитието на културните връзки между двете страни се постига и чрез разменното гостуване на театрални състави. Със своите постановки фронтовите театри на Първа българска армия са чест гост на югославското население. През февруари 1945 г. няколко представления изнася в Пирот и Софийският областен театър[182]. На 6 април 1945 г. в България пристига пионерският театрален ансамбъл при Централния комитет на ОСАОЮ. Изнесените две представления са приети радушно от българската общественост[183].

Културните връзки се осъществяват и по линията на просветата и науката. В първите дни на януари 1945 г. пребиваващата в Белград българска културна делегация посещава столичния университет. Постигната е договореност за размяна на лектори, за материална помощ от страна на Софийския университет и за изучаване на българския опит в областта на висшето образование[184]. Поради още неорганизираното висше медицинско образование във Вардарска Македония е договорено местните студенти медици да полагат изпитите си в София[185]. Съдействие оказва и Македонският научен институт, който предава на АСНОМ 1740 книжки от девет годишнини на списание „Македонски преглед“ и 1190 специализирани книги по македонския въпрос, 38 заглавия и 245 карти на Македония са предадени на НОВ и ПО на Македония[186].

---

178 Отеч. фронт, № 164, 18 март 1945.

179 Раб. дело, № 155, 20 март 1945; Лит. фронт, № 23, 1 април 1945.

180 Раб. дело, № 158, 23 март 1945.

181 *Терпешев, Д., Перович, В. Чубриловић.* За братство Југославије и Бугарске. Београд, 1945.

182 *Лалков, М.* Българо-югославски културни връзки... с. 324.

183 Раб. дело, № 171, 7 юни 1945; Лит. фронт, № 25, 14 апр. 1945.

184 Отеч. фронт, № 108, 11 ян. 1945.

185 *Зборник* на документи од антифашистичкото... с. 674.

186 ЦДИА, ф. 1073, оп. 1, а. е. 32, л. 3—4, 6. В името на добросъсед-

Общата борба срещу фашистка Германия, както и разгледаните по-горе направления и форми на установените връзки показват, че между нова България и нова Югославия се формират отношения, непознати дотогава в историята на балканските народи. Те са изпълнени с качествено ново съдържание, обусловено от общите цели във водената война, от дълбоките революционни изменения в двете страни, от ръководната роля на комунистическите партии в техния обществено-политически живот.

Благоприятно влияние за тези нови взаимоотношения оказва справедливото наказание в България на виновниците за извършените злодеяния срещу югославските народи. Пред Народния съд са изправени 311 провинени бивши военнослужещи, полицаи и чиновници[187]. Дейността му се оценява от югославския печат като искрено доказателство за желанието на българския народ за сътрудничество[188]. Редица лица са изпратени в Югославия, за да отговарят за деянията си пред местните съдилища[189].

Дълбоките промени, настъпили в междудържавните отношения на двете съседни страни, и тяхното влияние върху политическия климат на Балканите правят силно впечатление на международната общественост. Към края на март дипломатическите и журналистическите среди в Лондон считат, че най-важното събитие през последните месеци на Балканския полуостров е „постигането на пълно споразумение и цялостно сътрудничество между Югославия и България", което „напълно е променило политическия облик" в този регион[190].

Непосредствен резултат от дружбата и сътрудничеството между двете страни е издигането на техните официални междудържавни отношения на най-високо равнище. На 29 април 1945 г.

ството се пристъпва към предаване на югославските власти във Вардарска Македония на архивата, библиотеката и инвентара на Македонския научен институт. Специална покана за това е отправена към Старата управа на института от министъра на вътрешните работи. Само няколко дни след избиране на новото ръководство, на 7 март 1945 г. то се обръща с писмо към НОФ на Македония, като декларира, че ще работи с „научни методи" за „единството на Македония и македонската нация" (ЦДИА, ф. 1073, оп. 1, а. е. 32, л. 3—4, 11—13.)

[187] АМВР, НС, мф 105; *Пейков, И.* Разгром на сваленатa от власт монархофашистка буржоазия в България. (9. IX. 1944—IX. 1945). С., 1982, с. 120.

[188] Р а б. дело, № 121, 8 февр. 1945.

[189] АМВнР, папка № 4, оп. 2, а. е. 185, л. 1—2; 11—13; папка № 3, оп. 2, а. е. 170, л. 74, 110, 147, 165, 169.

[190] О т е ч. фронт, № 169, 24 март 1945.

югославското правителство взема решение за установяване на редовни дипломатически отношения с България[191]. От своя страна подобно решение взема и българското правителство. На 4 май 1945 г. министърът на външните работи П. Стайнов приема полковник Р. Петрович и взаимно се информират за взетите идентични правителствени решения[192]. На следващия ден в. „Работническо дело" помества съобщение, в което се подчертава: „Това решение показва, че приятелството между двете страни е напълно установено и затвърдено."[193]

Установените дипломатически отношения са безспорен връх в добросъседството и сътрудничеството между България и Югославия. Това обаче съвсем не означава, че техните междудържавни отношения са лишени от проблеми и противоречия. В основата им лежи главно стремежът на югославското ръководство на всяка цена да присъедини Горноджумайска област към Вардарска Македония. Това оказва затормозяващо влияние на взаимоотношенията между двете компартии, на бойното сътрудничество между БНА и ЮНОВ и в края на краищата на цялостните отношения между двете страни. Между тях има и нерешени въпроси, отнасящи се до съдбата на намиращите се в Югославия няколко десетки български семейства и до оставената там българска собственост. Специално внимание на тях обръща министър П. Стайнов в писмото си от 31 март 1945 г. до П. Тодоров. Дадени му са указания да настоява пред югославските власти за завръщане в България на задържаните във Вардарска Македония шестдесет български семейства. Във връзка с изоставените там български тютюни П. Стайнов подчертава: „Дай да се почувствува с нота или устно, че не сме доволни, дето Белград не разреши да отидат нашите собственици на тютюни да ги прегледат и съставят протокол. Другото е чашканлък. Може пак да се вземат тютюните, но да е по сметка и с протокол." Не е решен и проблемът за оставената в областта собственост на около 500 бивши български чиновници, непровинени с нищо към местното население. В

---

191 Изгрев, № 174, 1 май 1945.

192 Изгрев, № 177, 5 май 1945. След възстановяването на дипломатическите отношения политическите представителства се заменят с посолства. На 23 май 1945 г. в София пристига първият югославски пълномощен министър Никола Ковачевич, общественик и публицист, дотогавашен представител на Югославия в Международното бюро на труда в Лондон. (Отеч. фронт, № 199, 9 май 1945; № 219, 24 май 1945.) За първи български пълномощен министър в Белград е назначен П. Тодоров. На 28 май 1945 г. той връчва акредитивните си писма. (Отеч. фронт, № 224, 29 май 1945.)

193 Раб. дело, № 195, 5 май 1945.

писмото си министърът настоява да се уредят едни по-преки отношения със Скопие с цел да се решат двустранните въпроси[194].

Чрез СКК в България Югославия отправя неоснователно искане за изплащане на обезщетение от нашата страна за тютюневите реколти от 1940—1943 г. Когато на 4 декември 1944 г. ТАНЮГ разпространява решението на югославския министър на финансите за подпомагане на югославските тютюнопроизводители, изпълнението му се обвързва финансово с горното искане. Този подход води до съзнателно подхранване на антибългарски настроения в Югославия[195].

Някои български международни инициативи будят определено скептицизъм и недоволство сред югославските ръководни среди. Подобно отношение имат към свикания през март 1945 г. Славянски събор в София. Те се обявяват срещу първоначалната идея за конгрес, а впоследствие не откликват веднага на поканата да изпратят делегация[196]. Мотивите за това отношение са разкрити от Вл. Попович в разговора му с втория секретар на българското политическо представителство в Белград Т. Мечков непосредствено след събора. Той му заявява, че ако Славянският събор е голям празник за българите, това не означава, че е проява с някакво голямо международно значение. Същевременно Вл. Попович подчертава: „Тук трябва да отбележа тенденцията от страна на вашата партия, щото България да бъде революционен център на Балканите, защо тези тенденции са неправилни и прекалени и вие го знаете."[197] Непосредствено след събора М. Джилас изказва учудването си, че България като сателитна страна има смелостта да играе роля във всеславянското движение. На приведените му аргументи за тази инициатива той заявява: „Не са оправдани тия мотиви на ръководните хора в България. Само Белград ще играе ръководна роля."[198] В изказванията на двамата висши югославски функционери ясно проличава причината за резервираността им към Славянския събор. Тази българска инициатива е в разрез с югославските хегемонистични амбиции на Балканите и сред славянството.

Югославските ръководители недоволствуват и срещу българския печат за обективното отразяване на успешните настъ-

---

194 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 34.
195 АМВнР, папка 40, оп. 1 а, а. е. 592, л. 48.
196 *Трайков, П.* Цит. съч., 32—33.
197 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 4, л. 40—43.
198 *Трайков, П.* Цит. съч., 32—33.

пателни бойни действия на БНА на югославска територия. Вл. Попович открито изказва неодобрението си пред официални български лица от поднасяната правдива информация, мотивирайки се, че по този начин се принизява ролята на ЮНОВ[199].

Властите във Вардарска Македония правят всичко възможно да изолират областта от България. Въпреки проявяваното желание от българска страна те не съдействуват за установяването на телефонни и телеграфни връзки между Скопие и София[200]. Затворена е и границата, за да се прекъснат контактите на местното население с България. Не се допуща разпространението на български вестници и списания[201]. За ограничаване на връзките между Вардарска Македония и България допринася заповедта на Тито от 17 декември 1944 г. до Главния щаб на НОВ и ПО на Македония. „Без одобрението на Националния комитет — се казва в нея — никой няма право да отиде в България. Забранявам на щабовете да издават позволителни на отделни лица за България за покупки и пренасяне на пари." На следващия ден с поредната си заповед Тито „демократизира" горното си нареждане, като правото за одобрение го прехвърля на АСНОМ[202].

На проведената сесия на АСНОМ през април 1945 г. е даден сигнал за подемане на антибългарска кампания лично от секретаря на ЦК на МКП Л. Колишевски. По повод предоставените от България хранителни продукти за населението на Охрид той заявява, че Македония няма нищо общо с нея и че пътят за Скопие и Охрид минава през Белград. Непосредствено след това са предприети санкции срещу лицата, имащи някаква връзка с България, или затова, че хранят симпатия към българския народ и особено към БРП (к)[203].

Проявените антибългарски настроения от официалните югославски среди в междудържавните отношения на двете съседни страни нямат нищо общо с любовта и уважението, което редовите югославски комунисти изпитват към БРП (к) и нейните ръководители, към българския народ. Израз на тези чувства дава старият деец на ЮКП Александър Младенович от Белград в своите две писма от края на 1944 г. до Г. Димитров. В тях той изразява вярата си в бъдещото по-нататъшно развитие на дружеските българо-югославски отношения[204].

199 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 2, а. е. 4, л. 40—43.
200 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 34.
201 *Трайков, П.* Цит. съч., 34—35.
202 *Tito, J.* Sabrana djela. T. 25. p. 117, 122.
203 *Трайков, П.* Цит. съч., 33—34.
204 ЦПА, ф. 146, оп. 4, а. е. 591, л. 1—3.

2. ВЗАИМНА ПОДКРЕПА

Хитлеристката агресия в Югославия, последвалата окупация и разгърнатата в страната антифашистка борба довеждат нейната икономика до разруха. Напълно излизат от строя повече от половината промишлени предприятия и около една трета от електростанциите. Почти половината от железопътните линии са унищожени, а от железопътния подвижен състав е опазена едва една пета. Загубите в речния и морския транспорт съставляват 60%. Нанесени са големи щети и на селското стопанство[205]. Разорени са около 350 000 селски стопанства. Загубите в скотовъдството са 50%. Унищожени са повече от 15 милиона овощни дръвчета и над 84 000 хектара обработваема земя[206].

Хитлеристките окупатори изнасят от Югославия огромни количества храни, добитък, каменни въглища и др. Хиляди югославяни са изпратени на работа в райха. Медицинското обслужване след разгрома на югославската държава е напълно разстроено. Болниците са разрушени и ограбени. Поради липса на храни и медицинска помощ сред населението се шири смъртността. В разгърнатата борба против хитлерофашистите и предателските куислинговски режими загива близо 10,8% от цялото население[207]. Над 70 000 частни жилищни и обществени сгради са разрушени[208].

При тези тежки военновременни условия НКОЮ трябва да реши не само въпросите за жизнения уровен на населението, но и да осигури нужния икономически и материално-технически потенциал за пълно прогонване на хитлеристките окупатори от страната, за смазване на вътрешната контрареволюция, да пристъпи към възстановяване на разрушеното от войната народно стопанство.

След Девети септември България става сигурен съюзник на борещите се югославски народи. Те могат да разчитат не само на активното участие на БНА за освобождението на Югославия, но и на българската материална подкрепа.

Победата заварва страната ни в тежко стопанско положение. Някои клонове на индустрията дават едва около половината от довоенната продукция. Производството на зърнени

---

205 *Кариня, Л., Ю. Князев, Л. Тягуненко.* Экономика Югославии. М., 1966, с. 12.

206 АМВнР, папка № 4, оп. 2, а. е. 213, л. 1—3.

207 *Марианович, Й., П. Морача.* Наш освободилачки рат и народна револуция. Београд, 1958, с. 314.

208 АМВнР, папка № 4, оп. № 2, а. е. 213, л. 1—3.

храни спада с около 25%, а на животинска продукция — с около 20%. Неравностойните външнотърговски връзки с фашистка Германия водят до нейното ограбване. През 1941—1944 г. за райха са извозени 540 хил. т въглища, 2900 т кожи, 375 хил. т зърнени храни, 265 хил. т плодове, 128 хил. т тютюн, 4,4 млн. овце, 3,1 млн. свине и др. За нуждите на вермахта са изкупени продоволствени и други стоки в размер на 3 187 322 000 лева. Загубите на България от германската икономическа зависимост възлизат на огромната сума 58 527 000 000 лв. по текущи цени[209]. Дългът на райха към нашата страна възлиза на повече от 70 милиарда лв.[210]. Освен това тя има 12 050 076 102 лв. външни и 11 890 195 850 лв. вътрешни дългове[211]. Нашият държавен бюджет за 1944 г. и бюджетът на железниците и пристанищата завършва с дефицит от 9 075 384 401 лв.[212]. Независимо че България не участвува пряко във войната, тя е в непрекъснато военно положение, което ѝ налага да създаде военновременна икономика. Това внася нови, твърде сериозни затруднения в стопанския живот на страната[213].

При силно влошено стопанско състояние и в условията на максимално икономическо напрежение поради Отечествената война България се ангажира с всестранното подпомагане на бореща се Югославия. Макар и с цената на допълнителни материални ограничения за населението страната ни трябва да съдействува за решаване на редица жизнено важни за югославските народи и за ЮНОВ икономически и социални проблеми, както и на някои мобилизационни и военноорганизационни въпроси.

Българската помощ за нова Югославия се проявява в няколко основни направления. Първото от тях е всестранното подпомагане на ЮНОВ. На нея е оказано ценно съдействие за развитие на въоръжените ѝ сили във Вардарска Македония и за засилване и поддържане на тяхната боеспособност. Непосредствено след деветосептемврийската победа новоназначеният командир на 5-а армия В. Кецкаров прави предложение до Министерството на войната да се създаде една македонска брига-

---

209 *Косашки, Й.* Икономически проблеми на..., 224—225; *Косашки, Й.* Военната икономика..., с. 83.

210 *История* на Отечествената война... Т. 1, 231—236.

211 *Изложение* на министъра на финансите върху стопанското и финансово положение на страната. С., 1944, с. 4.

212 ЦДА на НРБ, ф. 163, оп. 10, а. е. 236. Строго поверителен доклад на министъра на финансите проф. Петко Стоянов до министър-председателя от 20 март 1945 г.

213 *Косашки, Й.* Военната икономика..., 18—96.

да, което е одобрено. Министърът на войната Дамян Велчев и главнокомандуващият БНА му възлагат да наблюдава изграждането ѝ[214]. На 11 септември ЩВ прави съобщение в печата за организиране на бригадата и за предстоящото ѝ предаване в подчинение на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония[215]. В нея се свикват всички служещи в армията кадрови офицери, фелдфебел-школници, подофицери и срочнослужещи войници, родени във Вардарска и Егейска Македония. Дадена е възможност по желание в тази новосформираща се част да преминат и военнослужещите, родени в Пиринския край. В нея се призовават и всички мобилизирани запасни чинове, родени в Македония, независимо от това, дали тяхното местожителство е във Вардарска Македония или в България[216].

След вземане на решение за създаване на македонска бригада в София, в дома на министър Борис Бумбаров се провежда съвещание на дейци от Македония. Възприема се мнението за предложение пред българските военни власти да бъде издигнат за командир на бригадата запасният капитан Пецо Трайков[217].

На 20 септември ЩВ прави ново съобщение. Наредено е на напусналите армията военнослужещи и на офицерите от действуващите и трудовите войски, родени в Македония, да се явят в София и поставят на разположение на щаба на новосформиращата се бригада. За останалите военни чинове се предвижда да се явят при заповед от самия щаб на бригадата[218]. На 25 септември ЩВ заповядва незабавно да се освободят от частите на армията лицата, отговарящи на горните условия[219]. Същия ден В. Кецкаров отправя писмо до М. Апостолски, в което му съобщава проекта за щаб на бригадата, настоящите офицерски звания на предвидените за него лица и предложението за тяхното производство в по-горен чин. Предложено е за командир на бригадата да бъде назначен П. Трайков с чин полковник, за началник на щаба Трайчо Аврамов с чин подполковник, за началник на оперативната секция Ефрем Каранфилов с чин майор и за началник на снабдителна секция Йосиф Мицов с чин майор, и др.[220]. В незабавно изпра-

214 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 93.
215 Отеч. фронт, № 3, 11 септ. 1944.
216 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 350, л. 62.
217 ЦПА, Спомен № 295, 6—7.
218 Отеч. фронт, № 12, 20 септ. 1944.
219 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 350, л. 62.
220 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 93.

тения писмен отговор М. Апостолски изказва мнението си бригадата да бъде организирана така, както е решено от българските власти[221].

На 22 септември 1944 г. военният министър прави доклад до Министерския съвет с предложение за формиране на една македонска освободителна бригада[222]. Той се разглежда в заседанието му от 27 септември 1944 г. Прието е 1-то постановление, с което се разрешава на Министерството на войната да формира бригадата по специални за нея военновременни щатове. Предвижда се до предаването ѝ на НОВ и ПО на Македония всички разходи по изхранване на хората и добитъка, снабдяването и въоръжението и за личните парични възнаграждения да се изплащат от кредитите за военните нужди на България[223]. Още на 27 септември Военното министерство е информирано за постановлението и му е възложено да организира неговото изпълнение[224].

За командир на бригадата е назначен П. Трайков, който е повишен в звание полковник, а за политкомисар — бившият политзатворник Мире Анастасов, член на ЦК на МКП. Командуването на бригадата, заедно с представителя на НОВ и ПО на Македония Петър Мангов, с Ангел Динев и др. пристъпва към нейното създаване. Благодарение на пълната подкрепа от българска страна формирането ѝ се извършва бързо. Идеята да се създаде тази добре въоръжена и екипирана бойна единица е оценена най-високо от Л. Колишевски, който по това време е в София. Както той, така и още 60 бивши политзатворници от Вардарска Македония са стъкмени и въоръжени от българските военни власти[225].

Пристигащите в щаба на бригадата военнослужещи от поделенията на дивизионните области са напълно въоръжени и снаряжени[226]. От интендантския отдел на ЩВ е заповядано преди прехвърлянето им в новосформираната част да бъдат стъкмени с най-здраво облекло, ботуши и снаряжение[227].

При пребиваването си през последните дни на септември в София Темпо, М. Апостолски и Б. Андреев одобряват инициативата за създаването на бригадата. За да избегне публич-

---

221 Пак там, л. 92.
222 ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 16, л. 3; ф. 136, оп. 1, а. е. 4, л. 3.
223 Пак там, ф. 28, оп. 1, а. е. 16, л. 1.
224 ЦВА, ф. 10, оп. 2, а. е. 174, л. 153.
225 *Трайков, П.* Цит. съч., 14—17; ЦПА, Спомени № 2701, Т. 8, 6—7.
226 ЦВА, ф. 10, оп. 2, а. е. 173, л. 81; ф. 5, оп. 3, а. е. 173, л. 764—765, 778.
227 Пак там, ф. 327, оп. 1, а. е. 19, л. 173.

ната оценка на този голям български жест, Темпо не пожелава да се яви пред нейния личен състав. При срещите и разговорите, които тримата югославяни имат, проявяват подчертана хладина към нова България, третирайки я като победена страна[228].

Към края на септември 1944 г. завършва формирането на бригадата, която получава за патрон името на българския революционер от Македония Гоце Делчев[229]. Напълно стъкмена и въоръжена, тя има следната организация: щаб, четири пехотни дружини, едно артилерийско отделение, свързочна рота, пионерно-мостова рота, конен ескадрон, бронеизтребителен взвод, военно-полицейска рота, интендантска рота, обозна рота, санитарна лечебница, ветеринарна лечебница и военнополеви съд[230]. Съставена е главно от живеещи в страната ни българи от Македония[231]. Към 25 септември 1944 г. тя има личен състав 4382 души[232]. На бригадата са предадени 1600 коня[233].

Вестта за сформираната от българското правителство бригада е посрещната с радост от населението във Вардарска Македония. От негово име в разговор с българските министри М. Апостолски изказва благодарността си[234]. От българска страна е предложено при бойните действия във Вардарска Македония бригадата да действува в тясна връзка с 4-а армия. Темпо и М. Апостолски се противопоставят. За да се избегне нежеланият политически ефект с прехвърляне на бригадата във Вардарския край като голяма бойна единица, създадена в България, те организират изнасянето ѝ на фронта по дружини, за да бъде по-незабележимо претопена в НОВ и ПО на Македония[235].

На 29 септември 1944 г. на хиподрума в София тържествено се отпразнува създаването на бригада „Гоце Делчев“[236]. Осветени са бойните знамена и се провежда парад, приет лично

228 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 570, л. 20—21; *Трайков, П.* Цит. съч. 14—17.

229 Отеч. фронт, № 21, 30 септ. 1944. За нуждите на бригадата е изработен кръгъл печат със звезда в средата. Във вътрешния кръг е изписано името на патрона „Гоце Делчев“, а във външния — „Щаб македонска осв. бригада“. (ЦДА на НРБ, ф. 88, оп. 1, а. е. 88, л. 4.)

230 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 104.

231 Отеч. фронт, № 21, 30 септ. 1944.

232 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 339, л. 106. Към 18 окт. 1944 бригадата има 6276 души и 1287 коня. (ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 546, л. 36.)

233 Пак там, ф. 5, оп. 3, а. е. 188, л. 495. След края на войната конете остават във Вардарска Македония.

234 Народна войска, № 13, 28 септ. 1944.

235 *Трайков, П.* Цит. съч., 14—17.

236 Пак там, 21—22.

от М. Апостолски[237]. Същия ден дружината на майор Богоми. Панов потегля за фронта[238]. По този повод П. Трайков и М Анастасов изпращат следната телеграма до Тито: „По случа заминаването на първия батальон от Македонската народоос вободителна бригада „Гоце Делчев" с предназначение да с постави напълно под Вашето върховно командуване и това н Македонския главен щаб, моля Ви да приемете нашите приве ти и горещи пожелания за пълен успех в борбата за унищо жението на общия враг — Хитлеровия фашизъм, и неговит агенти, за изпълнение на историческата задача: създаването на нова Югославия на освободените югославянски народи."[239] Из пратени са поздравителни телеграми до Главния щаб на НОВ и ПО на Македония и до българското правителство[240].

На 6 октомври в София се извършва тържествен преглед на дружината на подполковник Атанас Куюмджиев, след кое то тя потегля за фронта[241]. С нея заминава и П. Трайков[242].

Докато българските средства за масова информация широко отразяват сформирането на бригада „Гоце Делчев" и от пътуването ѝ за фронта, югославските информационни сред ства не съобщават нищо. Този факт не се отбелязва нито в бюлетина, нито в заповедите на Върховния щаб на ЮНОВ[243].

Българското правителство не само че полага значителни усилия, за да изгради, стъкми и въоръжи бригадата, но поема и нейната цялостна материална издръжка. Въпреки че според 1-то му постановление от 27 септември то се задължава да я осигурява материално до преминаването ѝ под командата на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония, нейната всестран на издръжка продължава дълго време след това. На бригадата е предадено следното войнишко и офицерско облекло: 7907 шинела; 8086 зимни куртки; 7683 зимни панталони; 1737 летни куртки; 1025 дълги летни панталони; 7159 чифта боту ши; 285 чифта чепици и др. Общата стойност на предаденото облекло възлиза на 121 356 610 лв.[244] Във връзка с увеличаващия се личен състав на бригадата на 30 октомври 1944 г. Министерският съвет взема решение да се даде допълнително количество войнишко облекло. До края на годината тя

---

237 Отеч. фронт, № 21, 30 септ. 1944.
238 *Трайков, П.* Цит. съч., 21—22.
239 Нова камбана, № 1128, 5 окт. 1944.
240 *Трайков, П.* Цит. съч., 21—22.
241 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 93; Отеч. фронт, № 29, 8 окт. 1944.
242 *Трайков, П.* Цит. съч., с. 22.
243 Пак там, 21—22.
244 ЦВА, ф. 38, оп. 2, а. е. 106, л.273.

получава още 8000 шинела, 10 000 куртки, 7000 панталона, 3000 кожухчета[245]. Предадени са значителни количества войнишко и конско снаряжение, станно и постелно имущество, три возими готварници и четири возими фурни с необходимата посуда[246].

Големи грижи са положени и за изхранване на личния състав на бригадата[247]. От 25 септември до 20 ноември 1944 г. само интендантските органи на 4-а армия отпускат: 111 952 кг пшенично брашно и тестени изделия; 2455 кг млечни продукти; 4499 кг мармалад; 15 710 кг фасул; 3597 кг ориз; 2662 кг мазнини и много др.[248] Хранителни продукти предават и интендантските органи на 1-ва армия[249].

Много храни и фураж бригадата получава от вътрешността на България, от отделни селища, ведомства и частни лица. Само през октомври и ноември 1944 г. на нейно име са изпратени 16 вагона с храни. До 31 декември 1944 г. бригадата получава храни и от БЧК за 4 187 054 лв. В резултат на тези допълнителни количества хранителни продукти и фураж до края на 1944 г. тя е добре запасена[250].

Снабдяването на бригада „Гоце Делчев" от нова България продължава и след изтеглянето на БНА през втората половина на ноември 1944 г. от Вардарска Македония. От формирането ѝ до 17 март 1945 г. тя получава 45 520 кг хляб; 546 155 кг брашно; 19 147 кг захар; 15 137 кг сирене; 12 126 кг кашкавал; 30 147 кг мармалад; 2650 кг месни консерви; 57 846 кг фасул; 13 323 кг ориз; 4593 кг свинска мас; 9137 кг растително масло; 272 кг месо; 10 080 бр. яйца; 189 992 кг зърнен и концентриран фураж и много други продукти на обща стойност 33 793 607 лв.[251] Бригадата продължава да получава от вътрешността на нашата страна храни, стоки, дрехи и материали, които с 5-ото постановление на Министерския съвет от 17 април 1945 г. се изнасят без мита, данъци и такси[252].

Близо четири месеца след капитулацията на хитлеристка

---

245 *Рачев, С.* Цит. съч., с. 92.

246 *Радулов, Д.* Цит. съч., с. 115.

247 От 25 септември до 4 ноември 1944 г. са изхранвани 4382 души и 446 коня. От 4 ноември 1944 г. до 20 ноември 1944 г. са изхранвани 6167 души и 2134 коня. (ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 339, л. 106).

248 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 339, л. 5.

249 *Исусов, М.* Стопанските разходи на..., с. 58.

250 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 345, л. 86, 88; ЦДА на НРБ, ф. 296, оп. 1, а. е. 89, л. 18.

251 ЦВА, ф. 38, оп. 2, а. е. 106, л. 272.

252 ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 136, л. 21; АМВнР, ф. КИСП, дело № 15, а. е. 105, л. 56.

Германия бригадата продължава да се изхранва и снабдява от България. От 15 ноември 1944 до 31 август 1945 г. бригадата получава от българската държава храни и фуражи на стойност 43 484 705 лв.[253] Без предварителна уговорка, при конкретни искания ѝ се предоставят 15 400 кг горивосмазочни материали[254]. За издръжката на бригада „Гоце Делчев" само Министерството на войната изразходва 1 308 306 лв.[255]

Всеотдайното българско отношение към нуждите на бригада „Гоце Делчев" особено добре проличава от доклада на генерал-майор Б. Копчев от 12 ноември 1944 г. В него той съобщава, че на нейните бойци са дадени най-нови дрехи, обувки и оръжие, каквито дори не са имали и гвардейците в нашите части. Още отбелязва, че ежедневно са удовлетворявани различни молби[256]. Висока оценка за снабдяването на бригадата с оръжие, екипировка и храни дава и нейният командир П. Трайков[257].

Българската помощ за ЮНОВ[258] се проявява и чрез доставката на оръжие и боеприпаси. Още на 15 септември 1944 г. началникът на ЩВ нарежда 1-ва и 6-а пех. допълваща дружина да предадат оръжие на 4-а бригада от НОВ и ПО на Македония. Лично нейният командир Кирил Михайловски-Груица получава 1500 пушки „Манлихер" с ножове и в същия брой ремъци, единични паласки и носачи за нож[259]. ...

При посещението на Темпо, М. Апостолски и Б. Андреев в края на септември 1944 г. в София във връзка с планираната мобилизация от Главния щаб на НОВ и ПО на Македония искат оръжие от Министерството на войната. По нареждане на помощник-министъра Бл. Иванов са отпуснати 5000 пушки, шмайзери и пистолети, които са получени от 50-а дивизия[260].

На 24 януари 1945 г. Главният щаб на НОВ и ПО на Македония упълномощава Александър Мартулков да получава

---

253 ЦВА, ф. 10, оп. 2, а. е. 174, л. 316. На 3 октомври 1944 г. бригадата е разформирована и на нейна основа е създаден Брегалнишко-Струмишкия корпус. (ЦВА, ф. 59, оп. 2, а. е. 277, л. 22.) Изпращаните на името на бригадата храни, облекло, снаряжение, оръжие и др. всъщност се използват от корпуса.

254 ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 439.

255 ЦДА на НРБ, ф. 163, оп. 10, а. е. 222, л. 89; АМВнР, ф. Парижка мирна конференция, дело № 6, а. е. 108, л. 114.

256 ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 439.

257 *Трайков, П.* Цит. съч., с. 25.

258 По-нататък авторът разглежда оказаната материална помощ на ЮНОВ, без да има предвид бригада „Гоце Делчев".

259 ЦВА, ф. 10, оп. 2, а. е. 173, л. 92—93.

260 *Трайков, П.* Цит. съч., 14—17.

от българските власти оръжие и боеприпаси. В отговор на поредните искания на 29 януари 1945 г. ЩВ нарежда да се отпускат 540 пушки и 460 карабини, комплектовани с ножове, 100 000 патрони, 10 гранатохвъргачки с 1000 гранати, 1000 ръчни бомби и 150 снаряда. На 29 и 30 януари 5-о огнестрелно отделение предава на Ал. Мартулков и Сл. Николов заповяданите количества оръжие и муниции[261]. Задоволяват се и молбите на отделни части от ЮНОВ за боеприпаси. На 30 октомври 1944 г. 4-а пех. дивизия изпраща на 17-а сръбска дивизия камион с муниции[262]. Значителни количества боеприпаси са предадени от 2-ра пех. дивизия на Кривопаланската бригада[263]. Българските военни власти удовлетворяват и редица отделни желания за оръжие и боеприпаси[264]. За нуждите на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония по нареждане на ЩВ е предадена радиостанция с шестчленен екипаж за обслужването ѝ[265].

БНА съдействува на ЮНОВ да подобри своето въоръжение, като ѝ отстъпва взетите от противника трофеи. По време на Нишката операция Брониранатa бригада предава по-голямата част от трофейните боеприпаси на югославяните. След разгрома на немската СС дивизия „Принц Ойген“ ЮНОВ получава от 2-ра армия 2 гаубици, 17 противовъздушни и 2 бронеизтребителни оръдия[266]. На 20 октомври 1944 г. командирът на 2-ра армия заповядва въз основа на постигнатото българо-югославско споразумение бъдещите армейски трофеи — артилерийска и стрелкова материална част, боеприпаси и моторни коли, да се разделят по равно между българските части и ЮНОВ, а складовете с облекло, снаряжение, хранителни продукти и медикаменти изцяло да ѝ се предават[267]. Към 15 май 1945 г. части от Първа българска армия обезоръжават при Дравоград усташка групировка. Взети са богати трофеи, между които 300 оръдия и минохвъргачки, около 100 моторни коли, към 5000 коне, големи количества леко и тежко стрелково

261 ЦПА, ф. 1, оп. 22, а. е. 100, л. 1—2.
262 ЦВА, ф. 742, оп. 5, а. е. 199, л. 163.
263 Пак там, ф. 48, оп. 5, а. е. 546, л. 79.
264 Пак там, ф. 317, оп. 7, а. е. 515, л. 35; СГОДА, ф. 40, оп. 1. а. е. 315, л. 5.
265 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 66.
266 Пак там, ф. 317, оп. 7, а. е. 587, л. 441—443.
267 Пак там, а. е. 598, л. 71. На югославските военни власти са предадени общо 24 овладени противникови склада. (ЦВА, ф. 24, оп. 3, а. е. 256, л. 178.)

оръжие, наблюдателни и измервателни уреди и др., които из-пяло са предадени на югославяните[268].

По предложение на министъра на войната на 3 май 1945 г. българското правителство приема постановление, според кое-то на югославската армия трябва да се предадат два учебни самолета „Хайнкел-Кадет“ и два тренировъчни самолета „Шмо-лик“ —328[269].

Особено голяма е помощта, която нова България оказва за изхранване на личния състав на ЮНОВ и за нейното снаб-дяване с някои видове стоки, дрехи и фуражи. В условията на хитлеристката окупация на Югославия, на непрекъснатото й ограбване и на стопанската разруха изхранването на партиза-ните е един от най-сложните проблеми за разрешение. Щед-рата българска помощ е от жизнено значение за техните ус-пешни бойни действия. Нейната действена роля се проявява веднага след победата.На 11 и 13 септември 1944 г. от 5-и Армейски хранителен склад в Симитли са дадени на 4-а бри-гада от НОВ и ПО на Македония 4000 кг брашно; 1500 кг захар; 1000 кг ориз; 1117 кг олио; 1000 кг мармалад; 1099 кг сирене; 330 кг кашкавал; 1729 кг фасул; 500 кг сол; 200 кг червен пипер[270].

От 22 септември 2-ра пех. дивизия снабдява единици на НОВ и ПО на Сърбия с хранителни и фуражни припаси, а към 4 октомври към 1-ва армия са зачислени на храна 800 техни бойци[271].Към 25 октомври броят на сръбските партизани, зачислени на храна, възлиза на 1500 души[272].

На 4 октомври 1944 г. до щаба на 1-ва армия е изпратено писмо от командуването на 17-а бригада от НОВ и ПО на Македония с молба да се подпомогне изхранването на нейния личен състав[273]. Командуващият армията заповядва ежедневно да се отпуща на бригадата брашно за 2000 хляба[274]. На до-волствие към 1-ва армия е и Кривопаланската бригада, чийто личен състав към 12 октомври достига 2500 души. Във връз-

---

268 *Атанасов, Щ.* От създаването на Първа народоосвободителна со-фийска дивизия до края на Отечествената война 1944—1945 г. Военноистор. библиотека при ИВИ-ГЩ (ръкопис), 89—90.

269 ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 146, л. 13, 37.

270 ЦВА, ф. 10, оп. 2, а. е. 174, л. 12, 13; ф. 10, оп. 2, а. е. 174, л. 15.

271 Пак там, ф. 48, оп. 5, а. е. 546, л. 11, 16; ф. 10, оп. 2, а. е. 174, л. 19.

272 Пак там, ф. 48, оп. 5, а. е. 546, л. 38.

273 Пак там, ф. 320, оп. 2, а. е. 259, л. 19.

274 Пак там, ф. 10, оп. 2, а. е. 274, л. 30.

ка с нарастващата численост на единиците от НОВ и ПО на Сърбия главнокомандуващият БНА се разпорежда да продължи по-нататъшното им снабдяване с хранителни продукти съобразно техните нужди[275].

Към края на първия период на Отечествената война във връзка с ограничаване бойните действия на БНА на югославска територия и предстоящото изтегляне на войските на 5 ноември 1944 г. ЩВ издава нареждане независимо от това да продължи по-нататъшното снабдяване на ЮНОВ. Разпоредено е да се отпуща хляб или брашно само на югославските части[276], които воюват съвместно с БНА, разчетени на база 3000 души личен състав. Интендантът на 1-ва армия полага усилия да осигури необходимия хляб и за по-големите формирования[277]. Получено е съгласие за всеки конкретен случай да се взема съответно разрешение[278]. По това време интендантските органи на ЮНОВ са изправени пред сериозни продоволствени проблеми. На 9 ноември военното окръжие в Крива паланка отправя следното писмо до командуващия 1-ва армия: „Молим бързото ходатайство на Министерството да се разреши даване на продукти от първа необходимост: ориз, фасул, олио, захар и мармалад за нуждите на 17-а и 18-а бригада, чийто брой е около 5000 войника. Същите бригади се сражават с противника на същия сектор с вашата 1-ва армия. Молим бързо разрешение, понеже войниците буквално гладуват на позициите..."[279]. Армейското командуване нарежда 1-ва пех. дивизия да снабдява двете бригади от Кумановската дивизия с необходимите хранителни и фуражни припаси[280].

Поради тежкото продоволствено състояние на ЮНОВ по места българските командири проявяват инициатива и им оказват съдействие. Така например, без да има нареждане, към 14 ноември 1944 г. етапният комендант в Босилеград продоволствува 230 бойци от Босилеградския отряд и 80 милиционери[281].

От 9 септември 1944 до 25 ноември 1944 г. частите на ЮНОВ получават само от 1-ва и 4-а армия 440 799 350 кг хра-

---

275 ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 546, л. 24—25.

276 Бригада „Гоце Делчев" и след това разпореждане остава на пълно доволствие към БНА. (ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 546, л. 68.)

277 ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 546, л. 65.

278 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 345, л. 43.

279 Пак там, ф. 48, оп. 5, а. е. 546, л. 52.

280 Пак там, л. 19; ф. 50, оп. 2, а. е. 345, л. 43.

281 Пак там, ф. 48, оп. 5, а. е. 546, л. 106.

нителни продукти, 36 975 броя хляб, 26 500 броя месни консерви, 4690 кг концентриран и 25.020 кг тревен фураж, 4736 калъпа сапун, 2736 кутии кибрит и други[282].

Според възможностите си БНА съдействува на ЮНОВ за обуване на нейните обосели бойци. Командуването на 2-ра армия отделя от своите скромни запаси 200 чифта чепици за 22-ра дивизия на ЮНОВ. Този жест високо е оценен от нейния началник на щаба майор Валентин Хърватиевич, който в писмото си от 30 ноември 1944 г. до командуването на армията изразява най-гореща благодарност[283].

Освен от интендантските органи на действуващите български армии ЮНОВ получава хранителни продукти и от дивизионните области на страната. Към ноември 1944 г. само 7-а дивизионна област предава 120 т брашно, 60 т фасул, 30 т сол, 10 000 бр. яйца[284].

БНА продължава да снабдява ЮНОВ и след изтеглянето на българските войски от югославска територия и след като приключва първият период на Отечествената война. От 25 ноември до 15 декември 1944 г. 1-ва армия предава на Босилеградския отряд 13 т брашно, 14 т зърнен и концентриран фураж и близо 2,5 т сено[285]. Продължават да се изпращат храни за ЮНОВ и от вътрешността на страната. За тези доставки е създадена специална организация — Централа за нарочни доставки на ЮНОВ[286]. В средата на ноември 1944 г. за 16-а, 17-а и 18-а бригада от Кумановската дивизия са изпратени 40 вагона с храни[287].

Действената помощ от нова България за изхранване на ЮНОВ специално се отбелязва от органа на ЮКП в. „Борба". В своя брой от 22 ноември 1944 г. в статията „Приятелството между Югославия и България расте и се засилва" се сочи, че нашата страна е предоставила на югославските партизани 12 000 т храни[288].

Проблемът за изхранването на ЮНОВ и снабдяването й с някои видове стоки и дрехи специално ангажира вниманието на българското правителство. С 5-о постановление на Мини-

---

282 Пак там, л. 126; ф. 10, оп. 2, а. е. 174, л. 270; ф. 38, оп. 2, а. е. 106, л. 270; ф. 38, оп. 2, а. е. 106, л. 270. По цени от декември 1945 г. общата стойност на предадените храни, стоки и фуражи възлиза на 14 101 146 лв.

283 *Документы* о враждебной и агрессивной политике..., с. 31.

284 *Отечествената* война на България 1944—1945... Т. 2, с. 503.

285 ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 546, л. 102.

286 ЦВА на НРБ, ф. 305, оп. 2а, а. е. 10, л. 135.

287 ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 546, л. 64.

288 АМВнР, папка № 40, оп. 1а, а.е. 592, л. 32.

стерския съвет от 30 октомври 1944 г. Главното интендантство на БНА се задължава да достави на ЮНОВ: 1000 т типово брашно; 5000 т царевица; 50 т растителни масла; 3000 т зрял фасул; 100 т гроздов мармалад; 100 т гроздов мед; 500—600 000 бр. яйца; 500 т сол; 40 т захар; 20 000 кутийки кибрит и 3000 кожухчета[289]. На 19 декември Министерският съвет постановява да се доставят за ЮНОВ 6 т вестникарска хартия[290]. Само след два дни постановява да се отпуснат и 1000 комплекта войнишко облекло[291]. На 3 януари 1945 г. Министерският съвет преразглежда 5-то постановление от 30 октомври и взема решение да се удвоят отпуснатите количества типово брашно и сол[292].

През първия период на Отечествената война на БНА се налага да потърси в Сърбия съдействието на югославските власти във връзка с някои нейни интендантски проблеми. Със сключеното на 24 октомври 1944 г. споразумение от интенданта на 2-ра армия полковник Спиридон Стоев и представителя на ЮНОВ майор Драги Джурич се урежда снабдяването на армията с тревен фураж и отоплителен материал. Нейните органи могат да закупуват дърва по цени, определени от местните сръбски власти и да си доставят слама взаимообразно[293]. Намерено е известно решение и за снабдяването с месо. В началото на ноември окръжните власти във Враня съдействуват на някои части от 1-ва армия да се снабдяват с месо срещу замяна с брашно или жито, от което местното население изпитва голяма нужда[294]. В Босилеградско обаче местните власти забраняват на приемчика от 1-ва армия да закупи определения наряд едър и дребен рогат добитък[295].

Докато в Сърбия се намира известно разрешение на някои от снабдителните проблеми на БНА, във Вардарска Македо-

---

289 ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 35, л. 7; ЦВА, ф. 10, оп. 2, а. е. 174, л. 18; АМВнР, ф. КИСП, дело № 15, а. е. 105, л. 1. Общата стойност на предадените храни, стоки, суровини, горива и др. по силата на 5-о постановление от 30 октомври 1944 г. и на 5-о постановление от 24 януари 1945 г. възлиза на 252 783 006 лв. (АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, а. е. 107, л. 187.)

290 ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 58, л. 9; АМВнР, ф. КИСП, дело № 15, л. 4.

291 ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 60, л. 87; АМВнР, ф. КИСП, дело № 15, а. е. 105, л. 8.

292 АМВнР, ф. КИСП, дело № 15, преписка № 105, л. 13.

293 ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 597, л. 60.

294 Пак там, ф. 48, оп. 5, а. е. 544, л. 42, 43, 51; ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 46, л. 48—49.

295 ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 520, л. 34.

ния югославските власти не проявяват желание за това. На 20 октомври 1944 г. интендантът на 4-а армия известява, М. Апостолски, че въпреки наличието на големи количества фураж в Царево село, бивша собственост на българската дирекция „Храноизнос", местната администрация не отпуща нищо на частите[296]. Подобно е положението и в Кочани, където югославяните слагат ръка на дирекционните складове. Въпреки нуждите на 4-а армия от фураж, за да бъдат нахранени падащите от глад коне, не са й отпуснати никакви количества. Въпросът се изостря с опасност от въоръжено стълкновение. Не се стига до никакво решение дори и при личната намеса на командуващия армията[297].

На 21 октомври командуването на Брегалнишко-Струмишкия корпус съобщава на командуващия 4-а армия, че е наредено на местните власти във Вардарска Македония да съдействат на армейското интендантство за осигуряване на добитък, тревен фураж и дърва. За изкупуване са определени 16 280 т слама и 2207 т сено[298]. Въпреки това снабдителните въпроси на 4-а армия не се решават. Нейният интендант в писмото си от 24 октомври 1944 г. до Министерството на войната съобщава, че в областта е налице балиран тревен фураж, бивша собственост на българската армия, който сега не само че не им се дава, но им се продава по много високи цени[299]. До 7 ноември 1944 г. на частите от 4-а армия не е даден никакъв зърнен фураж, въпреки че има в големи количества, като само в Кочани са складирани 1000 т[300].

Местните власти във Вардарска Македония не само че не оказват необходимата подкрепа на интендантските органи на 4-а армия, но и не вземат мерки срещу спекулата и срещу вредителските групи, извършващи нападения над български камиони с хранителни припаси[301].

Подкрепата на ЮНОВ с хранителни продукти продължава и през втория период на Отечествената война. Към началото на 1945 г. нейните големи продоволствени нужди заставят югославското ръководство да търси чрез СКК по-нататъшно активизиране на българската помощ. В отговор на изпратеното от СКК писмо на 29 януари 1945 г. началникът на ЩВ от-

296 Пак там, ф. 50, оп. 2, а. е. 345, л. 12.
297 Пак там, ф. 743, оп. 3, а. е. 245, л. 12; ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 518.
298 Пак там, ф. 50, оп. 2, а. е. 345, л. 9, 21, 31.
299 Пак там,... л. 20.
300 Пак там, л. 38.
301 Пак там.

говаря, че въпреки големите затруднения ще продължи помощта за ЮНОВ, която вече е получила 1000 комплекта войнишко облекло, 2000 т брашно, 4000 т царевица, 3000 т фасул, 1000 т сол и други хранителни продукти[302]. На 12 януари 1945 г. на нея са предадени още 45 350 кг брашно, на 19 януари — 39 100 кг брашно, а на 1 и 2 февруари нови 50 500 кг брашно[303].

През втория период на Отечествената война отдалечеността на Първа българска армия от родината и разстроеният югославски железопътен транспорт създават сериозни затруднения. Те са избягнати с югославска помощ[304]. С писмо от 22 ноември 1944 г. Тито известява главнокомандуващия БНА, че е съгласен да й се окаже съдействие в снабдяването със слама, дърва и отчасти със сено, както и за разквартируването на българските войски в Североизточна Югославия[305]. В Белград е проведена конференция, в която участвуват интендантът на Първа българска армия полковник Петър Ангелов, членове на НКОЮ и интендантът на ЮНОВ. Взето е решение българската армия да се снабдява с храни, фуражи и отоплителен материал от местните югославски ресурси[306]. Предвидено е доставките да се извършват на разменни начала[307].

Към втората половина на март 1945 г. ЮНОВ[308] се намира в много тежко материално положение. По това време главнокомандуващият БНА посещава нейния генерален щаб, след което донася до ЦК на БРП (к): „В снабдително отношение са в отчаяно положение. Армията им още е в цивилно облекло, няма обози, снабдителната служба тепърва ще се създава.“[309] Двустранната размяна на храни, фуражи и стоки е от полза и за двете армии. Към 12 април 1945 г. югославските войски получават от Първа българска армия храни и фуражи на стойност 6 425 452 лв.[310] От своя страна югославските власти предават на Първа българска армия храни, фуражи, отоплителни материали и др. на стойност 20 412 734 лв.[311] На 12 април

302 *Отечествената* война на България 1944—1945. Т. 3, с. 209.
303 Пак там, т. 4, с. 79, 89, 90, 95, 97.
304 ЦПА, ф. 1, оп. 22, а. е. 111, л. 1.
305 Архив МО СССР, ф. 243, оп. 2912, д. 124, л. 135—136.
306 *Ангелов, П.* Организация и дейност на интендантското снабдяване на 1-ва Българска армия. Военноистор. библиотека при ИВИ-ГЩ, III 1824, с. 3.
307 ЦВА, ф. 10, оп. 2, а. е. 174, л. 350, 122.
308 От 1 март 1945 г. ЮНОВ е преименувана в ЮНОА (Югославска народоосвободителна армия).
309 ЦПА. ф. 1, оп. 22, а. е. 97, л. 27.
310 ЦВА, ф. 10, оп. 2, а. е. 174, л. 350.
311 Пак там, 353—373.

1945 г. в Белград се събира смесена българо-югославска комисия. От българска страна тя се ръководи от полковник Иван Божинов, а от югославска от майор Иеролим Каталинич. Комисията утвърждава описите на взаимно предадените храни, фуражи и други материали и съставя съответните протоколи[312].

През втората половина на април и през май 1945 г. Първа българска армия предава на ЮНОВ големи количества храни, фуражи и материали. При уреждане на сметките между компетентните български и югославски органи след капитулацията на фашистка Германия се констатира, че през втория период на Отечествената война Първа българска армия е предала на ЮНОВ припаси за 34 520 448 лв., а е получила от нея припаси за 28 440 834 лв., или главното интендантство на югославската армия е дължало на БНА 6 079 614 лв.[313]

Действена подкрепа за изхранване на ЮНОВ оказва и БЧК. Той отпуща 4370 кг брашно, 18 434 бр. хляб, 15 790 кг стар фасул, 4622 кг ориз, 412 кг кашкавал, 1698 кг сирене, 1185 кг олио, 2044 кг свинска мас, 7151 кг захар, 6151 кг мармалад, 940 кг зеленчукови консерви; 2165 кг сушени плодове, 3600 кг бисквити и др. на обща стойност 4 605 058 лева[314].

Общите интендантски разходи, направени от българска страна за ЮНОВ до края на войната срещу фашистка Германия, възлизат на 412 419 449 лв.[315]

Нова България оказва и голяма медицинска помощ на ЮНОВ. Тя е особено необходима в Източна Сърбия в условията на Белградската настъпателна операция и на борбата срещу куислинговските и дражамихайловистките сили. Обстоятелствата налагат санитарният отдел на 13-и корпус на ЮНОВ твърде често да търси помощта на БНА. Непосредствено след 9 септември 1944 г. той отправя молба към българските военни власти за санитарни материали, която е удовлетворена. На 20 септември санитарният отдел благодари за полученото и отново отправя молба за материали и лекари-хирурзи[316].

На 23 септември командуващият 2-ра армия К. Станчев

---

312 Пак там, л. 350.

313 Пак там, л. 122. Дадените югославски храни на Първа българска армия са възстановени при връщането на тиловите органи на 4-и български корпус в България (ЦВА, ф. 10, оп. 2, а. е. 174, л. 726).

314 ЦДА на НРБ, ф. 296, оп. 1, а. е. 89, л. 1. Горепосочените продукти и стоки са предадени за времето от 9 септември 1944 до 12 август 1946 г. Стойността на предаденото само през първите осем месеца на 1945 г. възлиза на 966 057 лв. (ЦДА на НРБ, ф. 296, оп. 1, а. е. 89, л. 17).

315 АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 107, л. 141. В посочената цифра не са включени разходите за бригада „Гоце Делчев".

316 ЦДА на НРБ, ф. 296, оп. 1, а. е. 16, л. 70.

нарежда всички болни и ранени бойци от ЮНОВ да се приемат и лекуват в дивизионните лечебници и превързочни места и да се евакуират в дивизионните болници[317]. В изпълнение на тази заповед санитарната служба на 2-ра армия е в постоянна услуга на ЮНОВ, отпуща автобуси за евакуация на ранените й бойци и ги приема наравно с българските военнослужещи във войсковите болници[318].

След като започва Нишката настъпателна операция, намиращите се в полосата за настъпление на 2-ра армия части от 13-и корпус встъпват в бой с противника. Срещу опитния и добре въоръжен враг те дават много ранени. Затова на 22 октомври щабът на корпуса с писмо до армейската санитарна служба отправя молба за седем санитарни коли и два камиона, с които да се евакуират ранените от 24-а пролетарска дивизия[319]. След два дни лично началникът на санитарния отдел на 13-и корпус подполковник Раде Милутинович отправя подобна молба, която също е удовлетворена[320].

За да се организира по-добре оказваната от 2-ра армия медицинска помощ за 13-и корпус, на 29 октомври Р. Милутинович заминава за София и се среща с началника на Военносанитарната служба при ЩВ. Още същия ден е дадено следното указание на началника на армейската санитарна служба: „Полагайте всички усилия в духа на взаимно разбирателство и сътрудничество за едно реално и пълно съдействие.“[321]

Молбите на 13-и корпус към санитарната служба на 2-ра армия за евакуиране на ранените са почти ежедневни. Само на 9 ноември 1944 г. е потърсена помощ за евакуацията на 261 ранени[322]. 2-ра армия изпитва големи трудности в извозването и евакуирането на собствените си ранени бойци поради недостига на санитарни моторни коли. Независимо от това в писмото си до командира на 13-и корпус от 16 ноември командуващият 2-ра армия подчертава: „Дал съм нареждане в интерес на общата работа услуги да се правят.“[323] И през декември 13-и корпус многократно извозва ранените си с български транспорт[324].

---

317 *Отечествената* война на България 1944—1945. Документи и материали. Т. 1, С., 1978, с. 391.
318 ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 522, л. 4.
319 Пак там, а. е. 609, л. 23.
320 Пак там, л. 133.
321 Пак там, а. е. 611, л. 8.
322 Пак там, а. е. 609, л. 133—137, 144.
323 Пак там, а. е. 611, л. 87.
324 Пак там, л. 132, 148, 149, 152, 171.

В отчета на санитарната служба на 2-ра армия за дейността ѝ до 30 декември 1944 г. се сочи: „Едновременно с евакуацията на нашите ранени се извършваше и тая на ранените от югославските части, които се отвозваха първоначално към Пирот и София, а впоследствие към различни болници в Ниш, Соко баня, Вранска баня и пр.“ В болниците са евакуирани общо 5024 ранени бойци от БНА и ЮНОВ[325].

Наред с помощта за извозване и евакуиране на ранените югославски бойци санитарните органи на 2-ра армия организират и лечението им. На 30 ноември 1944 г. в 4-а дивизионна санитарна лечебница постъпват на лечение 28 ранени и 12 болни, а в 12-а дивизионна санитарна лечебница — 30 ранени и 9 болни югославяни[326]. Към 23 декември 1944 г. в армейските и дивизионните болници на 2-ра армия се лекуват 81 ранени и болни бойци от ЮНОВ[327]. Ранени югославски бойци са приети на лечение в 11-а армейска болница и в 5-а армейска инфекциозна болница. Част от ранените югославяни са настанени и в болницата на БЧК в София, в която специално се поддържат 100 легла за нуждите на ЮНОВ. По време на бойните действия през есента и зимата на 1944 г. през българските военни и граждански болници преминават стотици югославски бойци. В България те са оградени с много грижи и внимание не само от медицинския персонал, но и от цялата наша общественост[328].

В югославските военни болници в Пирот и Ниш има недостиг на лекарства и медикаменти. От 13-и корпус непрекъснато се отправят молби за лекарства, медикаменти, уреди и пособия. Тревожни молби за лекарства отправят Югославският червен кръст (ЮЧК), местни органи на властта, поделения на ЮНОВ, а също и частни лица. Тези въпроси са разглеждани на няколко заседания на Министерския съвет и са взети решения да бъдат отпуснати исканите лекарства и препарати. На 30 септември 1944 г. за 13-и корпус са изпратени 45 л противотифусна ваксина, а няколко дни след това е отправена нова пратка ваксина за имунизиране на 15 хиляди бойци. На корпусните болници са предадени 53 вида лекарства в различни количества. На 2 ноември те получават нови 112 кг лекарства, 67 л серуми, много медицински

325 Пак там, а. е. 609, л. 47—48.
326 Пак там, л. 207—208.
327 Пак там, л. 301.
328 ЦДА на НРБ, ф. 296, оп. 1, а. е. 89, л. 18; *Рачев, С.* Цит. съч., с. 91.

инструменти, уреди и апарати[329]. В заседанието си от 21 декември 1944 г. Министерският съвет постановява да се отпуснат на ЮНОВ 400 кг медикаменти[330]. Веднага след откриването на югославска военна болница в Ниш по решение на Министерския съвет са изпратени 10 000 м американ, 1000 одеяла, 5000 м ютено платно[331], а впоследствие и още 2000 м американ за чаршафи и бельо, взет от контингента за населението в България[332]. По линията на гражданските ведомства на ЮНОВ са предадени санитарни материали общо за 10 866 748 лева[333].

На югославските молби за помощ щедро откликва и БЧК. На 20 септември 1944 г. той отпуща на 13-и корпус носилки, платнища, заредени санитарни чанти, медицински инструменти и др.[334] Оказва съдействие и за обзавеждане на двете военни болници в Пирот. Предадени им са 200 легла, инструменти, медикаменти и бельо[335]. Рентгеновото отделение и отделението за физиотерапия при нишката военна болница са обзаведени и поддържани до края на войната от БЧК[336]. На 22 октомври шестчленна делегация начело с председателя на Върховното управление на БЧК професор Димитър Ораховац посещават военните болници в Пирот и поднасят на ранените подаръци[337]. По искане на 13-и корпус до края на 1944 г. БЧК изпраща значителни количества противотифусна и противодифтеритна ваксина, антитетанусен серум, хирургически инструменти, много превързочни материали, бельо, чаршафи и др.[338] По обобщени данни оказаната от БЧК помощ с лекарства и медикаменти само за 13-и корпус на ЮНОВ в обемни показатели възлиза на 501 кг, 8742 ампули, 1005 таблетки, 14 456 бройки и 7020 м. Той получава и следното вещево имущество: 7075 м платове, 500 легла, 100 шинела, 1400 пижами, 900 ризи, 500 бр. долно бельо, 520 бр. посуда, а също и 1034 бр. медицинско санитарно имущество и 3 линейки[339].

---

329 *Рачев, С.* Цит. съч., с. 89.
330 ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 60, л. 87, 121; АМВнР, ф. КИСП, дело № 15, преписка № 105, л. 8.
331 *Рачев, С.* Цит. съч., с. 90.
332 ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 60, л. 121, 87; а. е. 114, л. 18.
333 АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 107, л. 141.
334 ЦДА на НРБ, ф. 296, оп. 1, а. е. 16, л. 36, 71.
335 Отеч. фронт, № 44, 26 окт. 1944.
336 *Рачев, С.* Цит. съч., с. 90.
337 Отеч. фронт, № 44, 26 окт. 1944.
338 ЦДА на НРБ, ф. 296, оп. 1, а. е. 16, л. 32, 35—36, 63.
339 *Отечествената* война на България 1944—1945... Т. 4, 322—325.

В началото на 1945 г. БЧК доставя на ЮНОВ 7 вида серуми, 5300 ампули, 60 л ваксина, а през пролетта на нейните болници са изпратени 2192 кг и 2000 ампули лекарства, както и много предмети[340]. От 1 януари 1945 до 31 август 1945 г. БЧК предава на ЮНОВ санитарни имущества за 620 104 лв.[341]

БЧК откликва и на молбата на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония. С писмо от 23 февруари 1945 г. Д. Ораховац му съобщава за отпуснатите безплатно санитарни материали и медикаменти, възлизащи на 900 кг, 1900 ампули, 1430 бройки, 2000 м и други[342].

Недостигът на медицински персонал създава големи трудности в болниците на 13-и корпус от ЮНОВ. За преодоляването им действена подкрепа оказва БЧК. Към 17 октомври 1944 г. в Първа военна резервна болница в Пирот изпълнява своя високохуманен дълг български екип от 5 лекари, 10 медицински сестри и една самарянка[343]. След като изтича първоначалният им срок, на 17 декември те са преназначени и продължават своята работа в Пирот[344]. Български лекари има и в пишката болница. Сред тях като доброволец е д-р Шарл Нисим Йосифов, началник на нейното хирургическо отделение[345]. От 28 октомври 1944 г. българският медицински персонал в болницата се увеличава с 9 медицински сестри, а от 10 ноември с още 1 лекар[346]. Български медицински персонал има и в болниците на 14-и корпус, действуващ на Белградското направление[347].

От октомври 1944 г. в разни югославски военни болници работят 25 медицински сестри и самарянки[348]. От декември в тях постъпват още 6 лекари, изпратени в Ниш, Крагуевац и Сурдулица, и 8 сестри, разпределени в Пирот, Белград и Крагуевац, където остават на работа до към лятото на 1945 г.[349] Последните лекари и медицински сестри се завръщат в България чак през октомври 1945 г. след повече от едногодишна служба в болниците на ЮНОВ[350]. БЧК оказва съдействие на

340 *Рачев. С.* Цит. съч., с. 90.
341 ЦДА на НРБ, ф. 296, оп. 1, а. е. 89, л. 17
342 Пак там, а. е. 91, л. 1.
343 Пак там, а. е. 16, л. 28.
344 Пак там, а. е. 91, л. 26.
345 Пак там, а. е. 66, л. 26, а. е. 3, л. 3.
346 Пак там, а. е. 16, л. 17.
347 *Рачев, С.* Цит. съч., с. 89.
348 ЦДА на НРБ, ф. 296, оп. 1, а. е. 89, л. 69.
349 Пак там, л. 67.
350 Пак там, л. 72.

ЮНОВ и за подготовка на негови собствени медицински кадри. В София пристигат около 30 югославски девойки и премипават едномесечен курс за самарянки[351]. За лечение на югославски бойци в дружествените болници и за издръжка на български медицински персонал в Югославия от 9 септември 1944 до 28 август 1945 г. БЧК изразходва 6 милиона лева[352]. От 1 януари до 31 август 1945 г. БЧК поддържа в Югославия 12 болници (в Белград, Ниш и Пирот), за която цел изразходва 82 милиона лева[353].

Докато българските власти оказват своевременна, щедра и безкористна помощ на ЮНОВ, нейното съдействие за решаване на санитарните проблеми на БНА не всякога е адекватно. В писмото си от 9 октомври 1944 г. до командира на 2-ра армия нейният началник на санитарната служба съобщава, че независимо от постоянната медицинска помощ, оказвана на югославяните в лицето на тяхната администрация и най-вече на коменданта на Пирот Живоин Николич (Бърко), „нашите санитарни власти не намират съответна отзивчивост". Като конкретен пример се изтъква, че не е дадено помещение за разкриване на 2-ра армейска хирургическа болница, въпреки че в Пирот, Ниш и Прокупле има предостатъчно подходящи сгради, които югославяните задържат за своите административни служби[354].

Поради оттеглянето на 2-ра армия в България и евакуацията на нейните болници на 8 декември 1944 г. българските военни медицински власти отправят официално молба да бъдат настанени в болниците на 13-и корпус в Ниш и Пирот ранени и болни български бойци, които поради тежкото си състояние не могат да бъдат евакуирани[355]. Молбата е удовлетворена частично. Отговорено е, че това може да стане само в Ниш[356].

За разлика от недостатъчната отзивчивост на югославските власти към санитарните нужди на 2-ра армия местното население обгражда ранените български бойци с голямо внимание. На 27 и 29 октомври 1944 г. представителни групи от Лебане и с. Медведжа посещават 8-а лека хирургическа бол-

---

351 *Гинчев, Г.* Цит. съч., с. 197.
352 *Отечествената* война на България 1944—1945... Т. 4, 303—304.
353 ЦДА на НРБ, ф. 296, оп. 1, а. е. 89, л. 17.
354 ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 522, л. 4; а. е. 564, л. 154.
355 Пак там, а. е. 563, л. 110.
356 Пак там, а. е. 611, л. 159—160.

ница и дивизионната лечебница на 12-а пех. дивизия и поднасят на българските войни много подаръци[357].

В условията на преобладаващата животинска тяга в ЮНОВ, здравословното състояние на впрегатния добитък е важна предпоставка за маневреността и боеспособността на нейните единици, както и за разпространението на епидемичните болести. Поради това ветеринарномедицинската помощ, оказвана от българска страна, има пряко отношение към бойните възможности на ЮНОВ. Тя е от значение и за здравето на домашния добитък на местното население, от който се осигуряват необходимият за ЮНОВ резерв от впрегатна сила и нужните му животински хранителни продукти.

Още на 15 октомври 1944 г. българските ветеринарномедицински органи предават на ЮНОВ 54 кг лекарства и медикаменти[358]. Големите нужди заставят началника на ветеринарната лечебница на 13-и корпус в Пирот да отправи на 31 октомври молба към БЧК за значителни количества лекарствени форми и инструменти[359]. Още на следващия ден се изпраща част от исканата помощ[360]. На 2 ноември председателят на БЧК Д. Ораховац отговаря с официално писмо, че молбата ще бъде удовлетворена. Същия ден се изпращат към 45 кг лекарства, 35 кг серуми срещу осем опасни болести по добитъка, други 173 бр. лекарствени форми, както и инструменти[361]. На 6 ноември 1944 г. от 13-и корпус се отправя поредната писмена молба до БЧК за лекарства, серуми и инструменти[362], в отговор на която са изпратени значителни количества от 11 вида лекарства и материали[363].

Констатираните заболявания на домашни животни във Нишко и опасността от епидемии заставят санитарния отдел на Военната област на 13-и корпус да потърси съдействието на БЧК за нужните ваксини. Централният ветеринарно-бактериологичен институт в София през декември предава 20 хиляди дози противоантраксна ваксина, а през януари 1945 г. 50 000 дози сензибилизирана ваксина[364].

С ветеринарномедицинските нужди на нова Югославия се занимава и българското правителство. Въз основа на две не-

357 ЦВА, ф. 745, оп. 3, а. е. 138, л. 1.
358 ЦДА на НРБ, ф. 89, оп. 7, а. е. 155, л. 8—9.
359 Пак там, л. 82.
360 Пак там, л. 8—9.
361 Пак там, ф. 296, оп. 1, а. е. 16, л. 51.
362 Пак там, ф. 89, оп. 7, а е. 155, л. 83.
363 Пак там, ф. 296, оп. 1, а. е. 16, л. 50.
364 Пак там, ф. 89, оп. 7, а. е. 155, л. 6—7, 36, 38.

гови постановления са предадени 45 кг медикаменти, 101 кг ваксини, 198 кг материали, 100 000 броя метилови капсули, 63 инструмента и 250 лабораторни стъкла на обща стойност 1 569 741 лева[365].

Отечественофронтовското правителство при нужда удовлетворява и финансовите потребности на ЮНОВ. По устния доклад на Д. Терпешев на 23 септември 1944 г. Министерският съвет приема постановление да се отпусне заем от 1 милион лева на сръбския корпус с командир полковник Весса Любич[366].

Второто основно направление на българската помощ за нова Югославия е оказаната подкрепа за живота и здравето на нейните народи. Икономическата разруха на страната поставя в освободените райони много остри социални проблеми пред югославските власти. Първата форма, под която се проявява българската помощ за югославските народи, е съдействието за тяхното изхранване и снабдяването им с жизненоважни стоки. Още през октомври 1944 г. са доставени първите количества хранителни продукти. Централният комитет на Помощната организация (ПО) изпраща десетки тонове храни на населението във Вранско и Сурдулийско. През декември той закупува и транспортира за селата в Пиротско 60 т брашно. От Попово са изпратени 25 т брашно, а от Брезник и Кюстендил 10 т жито[367]. Населението в Белград получава материална помощ от гражданите на Сливен[368].

Въпросите за изхранване на югославските народи се разглеждат и от българското правителство. По повод писмените и устните молби на градските народоосвободителни съвети от Босилеградско и Царибродско за бързо подпомагане с най-необходимите хранителни продукти и някои възстановителни материали на 30 октомври 1944 г. министърът на търговията, промишлеността и труда Димитър Нейков внася доклад в Министерския съвет. Той предлага да бъдат удовлетворени техните нужди. Министерският съвет приема 7-о постановление, което задължава Дирекция „Храноизнос“, Дирекцията за разпределението и Централата за нарочни доставки да осигурят необходимите хранителни припаси и възстановителни ма-

---

[365] Пак там, л. 40—41.

[366] Пак там, ф. 28, оп. 1, а. е. 11, л. 2; ф. 136, оп. 1, а. е. 11, л. 17.

[367] Народна помощ, № 2, 1 февр. 1945.

[368] ЦДА на НРБ, ф. 15, оп. 1, а. е. 76, л. 124; *Танев, С.* Всенародната акция..., с. 329.

териали[369]. На основата на постановлението на 8 ноември Околийският народоосвободителен съвет в Цариброд отправя молба да му се отпуска месечно по 50 т брашно. Само след два дни тя е разгледана от ръководството на Дирекция „Храноизнос“ и е взето решение да бъде удовлетворена[370]. Дирекцията одобрява молбите и от други райони. Решено е да се доставят ежемесечно за Струмишко по 15 т брашно и за Пиротско по 45 т. Отпускат се 15 т брашно за населението на гр. Виница, 30 т брашно за Босилеград и други 30 т за Клисурската, Звонската и Власинската община, които до 9 септември 1944 г. се водят административно към Трънска околия[371].

Окръжният народоосвободителен съвет във Враня отправя молба до българските военни власти да получи 100 т жито за населението от окръга срещу добитък. На 20 ноември 1944 г. Министерският съвет приема постановление за размяна на жито, царевица и брашно срещу жив добитък или месо[372].

По нареждане на българското правителство голям брой югославски села са зачислени към комисарствата в Годеч, Брезник, Трън, Драгоман и Кюстендил, откъдето се снабдяват с хранителни продукти, дрехи и стоки[373]. Една немалка част от заделените за Югославия храни са насочени за Вардарска Македония. Към 23 ноември 1944 г. за нейните нужди в Горна Джумая има доставени от вътрешността на България 200 т храни[374].

Принос за изхранване на югославските народи има и БЧК. Към началото на декември 1944 г. неговото Върховно управление взема решение да подпомогне бедстващото население в Черна гора, като изпрати 10 т брашно, 5 т фасул, 1 т ориз и 1 т захар[375]. На 21 декември Министерският съвет не само че одобрява това решение, но и постановява техният обем значително да се увеличи и да бъдат изнесени за Черна гора 20 т брашно, 10 т фасул, 5 т ориз, 5 т захар[376]. С храни и стоки БЧК подпомага научните работници, писателите и

---

369 ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 35, л. 10, 26.
370 Пак там, ф. 305, оп. 2а, а. е. 10, л. 42.
371 Пак там, л. 49, 70, 130, 136.
372 *Отечествената* война на България 1944—1945... Т. 2, с. 448, 449; ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 46, л. 9, 53.
373 *Танев, С.* Всенародната акция..., с. 329; *Гинчев, Г.* Цит. съч., с. 196—197.
374 ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 413.
375 ЦДА на НРБ, ф. 296, оп. 1, а. е. 12, л. 1.
376 Пак там, ф. 136, оп. 1, а. е. 60, л. 33.

журналистите[377]. От 9 септември до 31 декември 1944 г. БЧК изпраща за югославското население храни за 926 150 лева[378].

В подпомагането на югославските интелектуалци се включва и Министерството на пропагандата. По негово предложение на 26 декември Министерският съвет постановява да се предадат на югославските учени и културни дейци 500 000 лева[379].

През декември 1944 г. във Върховното управление на БЧК се получава писмо от ЮЧК, в което се изтъква бедственото положение на населението в Босна, Черна гора, Словения, Сърбия и Македония[380]. На 5 януари 1945 г. подпредседателят на Централния комитет на ЮЧК генерал-лейтенант Д. Миленкович изпраща второ писмо. В него още по-тревожно се изтъква, че в Босна, Херцеговина, Санджака, Черна гора и Далмация има деца, които умират от глад, а населението в тези райони, както и в Лика и Словения, остро се нуждае от храни, дрехи, дърва, обувки, лекарства и медикаменти[381].

Отправеният тревожен призив към нова България за помощ срочно се обсъжда в НК на ОФ. Взето е решение да се окаже всенародна действена подкрепа. Към Националния комитет е сформиран Централен акционен комитет[382], който излиза с манифест към всички масови организации и целия български народ за подпомагане на югославските народи[383].

НК на ОФ веднага взема мерки да се подпомогне снабдяването на Белград. Още на 5 януари 1945 г. Ц. Драгойчева, секретар на НК на ОФ, отправя искане към министъра на търговията да се отпуснат за изкупуване от НК на 190 т храни за белградското население[384]. На 12 януари въпросът се разглежда от Министерския съвет и се разрешава да бъдат закупени и изнесени два вагона типово брашно, два вагона стар фасул и един вагон грах[385].

В началото на януари 1945 г. Централната младежка комисия при НК на ОФ отправя апел до всички отечественофронтовски комитети за помощ на югославските народи. Във в. „Работническо дело“ се съобщава за организираната от 15

---

377 Пак там, ф. 296, оп. 1, а. е. 1, л. 3; *Танев, С.* Всенародната акция..., с. 331.

378 ЦДА на НРБ, ф. 296, оп. 1, а. е. 89, л. 18.

379 Пак там, ф. 136, оп. 1, а. е. 63, л. 5.

380 Пак там, а. е. 62, л. 5.

381 Пак там, ф. 296, оп. 1, а. е. 84, л. 1.

382 Пак там, ф. 28, оп. 1, а. е. 526, л. 10.

383 *Рачев, С.* Цит. съч., с. 93.

384 ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 567, л. 11.

385 Пак там, ф. 136, оп. 1, а. е. 76, л. 12; Народ, № 88, 16 ян. 1945.

до 22 януари 1945 г. помощна акция и се дават указания за нейното провеждане. На края на съобщението се отправя действеният призив: „Българи и българки, отделете от своя залък и от своето облекло, за да подпомогнем нашите югославски братя.“[386]

На 13 януари НК на ОФ, БЧК, ПО и други обществени организации с „Апел към българския народ“ откриват помощната акция[387]. „Въпреки и нашето недостатъчно продоволствие в храни и облекло — се изтъква в него — да отделим от залъка си, от дрешките на децата си и пратим на тия, които умират от глад и по снега и студа са голи и боси... Нека при посещението на нарочните комисии... не остане българско семейство, което да не потърси и намери с нещо да зарадва и нахрани, облече или с парична помощ да подпомогне пострадалия братски югославски народ.“[388]

Ръководството и организацията на акцията се поемат от специално изградени органи — „Централен акционен комитет за подпомагане на Югославия“ и „Пропагандна комисия“[389]. Започва широка разяснителна дейност. В печата се публикуват редица материали[390]. На 14 януари Ц. Драгойчева произнася реч по Радио София, като заявява: „...българският народ, комитетите на Отечествения фронт, всички масови стопански, културно-просветни и професионални организации, всички работници и работнички, селяни и селянки, интелектуалци и народно офицерство, жени и младежи са длъжни да се включат с ентусиазъм и високо съзнание в акцията за подпомагане на братското югославско население“[391].

Още на 15 януари по искане на НК на ОФ правителството разрешава да се изнесат като дар за населението в Охрид 30 т брашно, 3 т мармалад и 1 т захар[392]. Отново по негово предложение на 17 януари Министерският съвет удовлет-

386 Раб. дело, № 96, 9 ян. 1945.

387 Акцията продължава и след 22 януари 1945 г. Централният акционен комитет за подпомагане на Югославия на 15 март 1945 г. съобщава чрез печата, че акцията е приключена. (АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 107, л. 3.) Фактите обаче показват, че всенародното движение за подпомагане на югославските народи продължава до края на войната срещу фашистка Германия.

388 Отеч. фронт, № 110, 13 ян. 1945.

389 АМВнР, Ф. КИСП, дело № 16, преписка № 107, л. 3; Отеч. фронт, № 120, 27 ян. 1945.

390 Отеч. фронт, № 111, 112 от 14, 16 ян. 1945.

391 Отеч. фронт, № 112, 16 ян. 1945.

392 ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 77, л. 10.

ворява молбата на властите в Ниш за 0,5 т оръз за болните в града[393].

Отправеният призив към българския народ за помощ на югославските народи предизвиква масов ентусиазъм. В началото на 1945 г. цяла България се покрива с местни акционни комитети, изграждани в градове и села, фабрики и учреждения, казарми и училища. В тях се включват представители на политическите, просветните, стопанските и спортните организации и съюзи[394]. Акционните комитети за кратко време осигуряват големи количества храни, дрехи и др. материали. По време на проведената ударна акция в с. Брусарци, Ломско, са събрани 11 т жито, 10 т царевица, 2 т боб, 47 кг мазнини, 14 кг сапун[395]. В с. (дн. гр.) Якоруда, Разложко, населението предава 5,6 т зърнени храни, 130 кг сланина, 3000 фланели, 19 пуловера, 15 костюма и 200 000 лв.[396] Ремсистите в Дряново организират литературно-музикална вечер и предават събрания от нея приход от 26 000 лв. В пуснатата подписка в поделенията на БНБ в София са събрани 590 000 лв.[397] На 24 февруари 1945 г. през прохода „Връшка чука" преминава керван от 93 волски коли с 47 т жито, 13,2 т боб, и много други храни, събрани от населението в Кулска околия. В Зайчар колоната е посрещната най-тържествено[398].

За предаване на първата общонародна пратка на югославското население НК на ОФ определя специална делегация, водена от д-р Иван Пашов[399]. Изпратени са 40 вагона с храни, дрехи, каменни въглища и още 33 вида артикули, които са разделени на бедствуващото белградско население[400].

Едноседмичната акция се превръща в продължителна всенародна кампания. До 30 юни 1945 г. Централният акционен комитет изнася за Югославия много храни и други материали, между които 628 638 кг жито, 369 081 кг брашно, 255 498 кг царевица, 306 188 кг фасул, 75 440 кг грах, 142 т каменни въглища, 272 270 кг други храни, дрехи и обувки — всичко на обща стойност 162 804 405 лв.[401]

В това общонародно движение дейно участие взема По-

---

393 Пак там, ф. 28, оп. 1, а. е. 544, л. 45.
394 *Гинчев, Г.* Цит. съч., с. 194.
395 Р а б. дело, № 108, 24 ян. 1945.
396 ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 521, л. 104.
397 Р а б. дело, № 127, 15 февр. 1945.
398 *Танев, С.* Всенародната акция..., 330—331.
399 И з г р е в, № 115, 22 февр. 1945.
400 *Танев, С.* Всенародната акция..., с. 329.
401 АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, а. е. 107, л. 142.

мощната организация. Нейните органи по местата разгръщат най-активна дейност. До края на войната срещу фашистка Германия ПО провежда в страната общо 91 акции[402]. Областният комитет на ПО във Варна до 31 май 1945 г. изпраща в подкрепа на югославските народи 10,9 т жито, 1,5 т брашно, 6,4 т боб и три вагона грах[403]. Околийският комитет на ПО в Шумен изпраща 25 т жито, 7,5 т боб, 9,4 т царевица[404], а Околийският комитет на ПО в Попово предава храни, дрехи и др. за 1 543 878 лв.[405] През 1945 г. за гладуващото население във Вранско и Пиротско ПО предава 120 т брашно[406].

По своя инициатива БЖНС провежда няколко акции сред жените, в резултат на които са събрани големи количества храни, дрехи, обувки и 1 милион лв.[407] В подпомагането на югославските народи активно се включва и БЧК. Особено ценна е неговата помощ за населението от Черна гора. До 13 май 1945 г. за него са изпратени с транспортни самолети общо 23,5 т брашно, 12 т фасул, 52 т ориз, 4 т захар, 1,7 т мазнини[408]. До 28 август 1945 г. БЧК предава хранителни продукти, стоки, цигари и др. за 3 101 243 лв[409].

Съдействие оказват и редица други обществени организации, министерства и ведомства. Писателският съюз издейства от Министерския съвет да се заделят 40 т от изпращаните каменни въглища в Югославия за нуждите на тамошните писатели[410]. Министерството на социалните грижи подарява на ЮЧК два вагона каменни въглища[411]. Своята подкрепа дават и македонските културно-просветни дружества в страната. Охридското дружество изпраща за населението във Вардарска Македония няколко вагона жито и 1050 кг захар[412]. Във всестранното движение се включва и Българската православна църква с 1 милион лв.[413] Своя принос дават и уча-

---

402 ЦДА на НРБ, ф. 15, оп. 1, а. е. 2, л. 66.
403 Пак там, а. е. 46, л. 168—169.
404 Пак там, а. е. 104, л. 5.
405 Пак там, а. е. 118, л. 90.
406 Пак там, ф. 28, оп. 1, а. е. 499, л. 26.
407 *Рачев, С.* Българският народ в..., с. 94.
408 ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 499, л. 33; Изгрев, № 120, 28 февр. 1945.
409 АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 108, л. 19; *Отечествената* война на България 1944—1945... Т. 4, 303—304.
410 ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 79, л. 4; Народ, № 101, 1 февр. 1945.
411 Народ, № 145, 24 март 1945.
412 ЦПА, Спомен № 295, л. 76.
413 ЦДИА, ф. 791, оп. 1, а. е. 163, л. 69.

щите се. Министерството на народната просвета излиза с призив към учениците. „Лишете се от някои удоволствия — се казва в него, — организирайте забави, трудови почини, късайте дори от залъка си, употребете свободното си време в непрекъсната акция за войната, за Югославия, което в края на краищата е акция за демокрацията, за един нов порядък на Балканите."[414]

Щедростта на българския народ високо е оценена от ЦК на ЮКП. В. „Борба", от 2 февруари 1945 г. изтъква: „Макар и ограбени от хитлеристките завоеватели и техните верни слуги, селяни, работници, и чиновници щедро дават за братята югославяни."[415] Същия ден в. „Политика" пише: „Всичко това идва да покаже, че между славянските народи на Балканите наистина е настъпила нова ера. ... Ние от сърце благодарим на българския народ за готовността му да помогне на изгладнелия и оголял наш народ. Ще дойде време, когато ние заслужено ще му се отплатим за това."[416]

В резултат на всенародното движение за подпомагане на братските югославски народи до победата над фашистка Германия и в първите месеци след нея от страната ни са изпратени 4 167 663 кг храни, 2 385 000 кг брашно, 4 625 475 кг царевица, 11 530 355 кг фасул, 450 791 кг захар, 104 078 кг свинска мас, 47 245 кг олио, 1 800 000 бр. яйца и други хранителни продукти[417].

Своята подкрепа дават и военнослужещите от фронта. От 22 до 25 ноември 1944 г. жителите от района на Лебане и селата Бошнак и Синковче получават храна от кухните от 12-а пех. дивизия наравно с бойците[418]. В. „Фронтовак" пропагандира примера на бойците от едно поделение, отказали се от вечерята си в полза на местното югославско население. Отправен е призив към всички военнослужещи да последват техния пример[419].

Българското правителство се отнася с разбиране и загриженост към нуждите на югославските народи. До 30 май 1945 г.

---

[414] Народ, № 96, 26 ян. 1945.

[415] Съвременник, 1945, № 4, 15 февр., с. 188; Южни славяни, 1945, № 2—3, с. 19.

[416] Политика, 2 февр. 1945. (Цит. по: сп. Южни славяни, 1945, № 2—3, с. 19.)

[417] *Гинчев, Г.* Цит. съч., с. 197; *Рачев, С.* Българо-югославското сътрудничество..., с. 67.

[418] *Братанов, Д.* 12-а пехотна дивизия в Косовската операция. Военноистор. библиотека при ИВИ—ГЩ, III 1798, 68—69.

[419] Фронтовак, № 25, 16 февр. 1945.

то приема 24 постановления за подпомагането им[420]. Въз основа на тях до 30 юни 1945 г. народите на Югославия получават 955 000 кг пшеница, 1 126 172 кг пшеничено брашно, 4 095 440 кг царевица, 3 605 533 кг фасул, 465 000 кг грах, 23 769 кг картофи, 78 445 кг лук, 10 000 кг консервирана риба, 100 000 кг свинска мас, 6854 кг олио, 313 077 кг захар, 10 500 кг гроздов мед, 1 150 878 кг мармалад, 683 058 кг сол, 12 500 л вино и други[421].

Българската държава оказва съдействие и на отделни югославски държавни органи и кооперации за закупуване на храни и стоки от нашата страна. По този път са изнесени 1 462 000 кг брашно, 6432 кг ориз, 4272 кг захар, 15 000 кг сол, 45 000 кг царевица, 44 760 кг цимент, 13 440 кг дървен материал, 5500 кг хартия и други[422].

Друга форма за подпомагане на югославските народи е медицинската помощ. През ноември 1944 г. в района на Куршумлия санитарните органи на 2-ра армия проучват здравното състояние на местното население и вземат превантивни мерки против петнистия тиф[423].

Югославските власти разчитат на България за лечение на тежко болни югославски граждани в нейни лечебни заведения[424]. Разчитат на нея и за снабдяване с лекарства и медицински материали. На 15 декември 1944 г. Министерството на социалната политика, народното здраве и изхранването на Македония изпраща писмо до БЧК с молба за медикаменти[425].

Опасността от епидемии, липсата на лекарства и медицински материали заставят ЮЧК в началото на март 1945 г. да търси помощта на нашата страна[426]. БЧК изпраща големи количества лекарства, възлизащи на 148 кг, и 3635 ампули, както и 200 чифта гумени ръкавици, 50 термометъра, 100 м

---

420 ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 35, л. 7, 26; ф. 136, оп. 1, а. е. 62, л. 5; а. е. 63, л. 5; а. е. 76, л. 12; а. е. 77, л. 10; а. е. 79, л. 3—4; а. е. 82, л. 6; а. е. 130, л. 6; а. е. 177, л. 20; а. е. 114, л. 20; а. е. 164, л. 19; а. е. 97, л. 26; а. е. 111, л. 16; ф. 49, оп. 1, а. е. 4479, л. 51; ф. 305, оп. 2а, а. е. 10, л. 130, 136, 167; ЦВА, ф. 10, оп. 2, а. е. 174, л. 18; АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 107, л. 187; дело № 17, преписка 105, л. 1—73. До края на 1945 г. Министерският съвет приема още 13 постановления за доставка на храни, стоки, материали и др.

421 АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 107, л. 139; АМВнР. Документация, 1/102/80, 1945, л. 1—3.

422 АМВнР. Документация, 1/102/80, 1945, л. 5.

423 ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 609, л. 222—223.

424 *Зборник* на документи од антифашистичкото собрание..., с. 517.

425 Пак там, с. 677.

426 ЦДА на НРБ, ф. 296, оп. 1, а. е. 84, л. 2, 11—12.

гумен дренаж и др.[427] Подкрепа оказват и съответните специализирани държавни институции, които предават санитарни материали и медикаменти за 11 450 202 лв.[428]

Избухналите епидемии в някои райони на Югославия заставят ЮЧК да моли българското правителство за съдействие. То решава да окаже необходимата помощ. На призива на БЧК се отзовават много лекари, медицински сестри и хигиенисти. Създават се екипи, снабдени с всичко необходимо за успешна борба с епидемиите[429]. Първите три от тях с ръководител д-р Никола Възвъзов в състав от 7 лекари, 4 хигиенисти, 2 обеззаразители и 3 милосърдни сестри, заминават за Югославия на 10 март 1945 г. Единият е насочен в Банатска област, вторият в Шабачка област и третият — Ужичка област[430]. За около два месеца те обезпаразитяват, преглеждат и лекуват 46 282 души, обеззаразяват и обезвъшляват 722 жилищни сгради и 16 148 легла[431]. Поради изтичането на срока им за работа на 14 май 1945 г. военният делегат при ЮЧК майор д-р Саша Божевич отправя писмо до Министерството на народното здраве в България. „Благодарим ви братски — се казва в него — за вашата досегашна помощ. Молим ви да продължите срока за работа на вашите екипи в Югославия за още едно известно време, за което ви предварително благодариме.“[432] Югославската молба е удовлетворена. На 17 май 1945 първата група медицински екипи се завръща в България, като на тяхно място е изпратена втора група, съставена от 4 лекари, 4 хигиенисти и 3 медицински сестри. За малко повече от два месеца те обезпаразитяват 44 692 души[433]. Пръснати из цяла Югославия, българските лекарски екипи работят на най-трудните участъци[434]. Изпълнили своя високохуманен дълг, на 26 юли 1945 г. те се завръщат в България[435]. За упорит и всеотдаен труд голяма част от персонала им е наградена с югославски ордени[436].

Една от най-ярките и незабравими форми на подкрепа на

---

427 Пак там, л. 6.
428 АМВнР. Документация, 1/102/80, л. 1—5.
429 *Рачев, С.* Българският народ..., с. 91.
430 ЦДА на НРБ, ф. 160, оп. 2, а. е. 90, л. 1, 5; Изгрев, № 136, 17 март 1945.
431 ЦДА на НРБ, ф. 160, оп. 2, а. е. 90, л. 5—6, л. 64.
432 Пак там, л. 10.
433 Пак там, л. 1, 5.
434 *Рачев, С.* Българският народ..., 91—92.
435 ЦДА на НРБ, ф. 160, оп. 2, а. е. 90, л. 39.
436 *Гинчев, Г.* Цит. съч., с. 199.

югославските народи е грижата за опазване здравето и живота на 11 630 техни деца[437]. Към края на 1944 г. със започналото трайно освобождение на страната пред новите югославски власти остро възниква проблемът за безпризорните югославянчета. Възможностите на властите са твърде малки, за да се погрижат за хилядите социално неосигурени деца. Затова ЮЧК се обръща за помощ към нова България. В неговото писмо се изтъква: „Обръщаме се към вас като към братски народ да ни подпомогнете в този случай колкото е възможно с повече облекло, обуща, бельо, чаршафи, одеяла, постели и др.... защото не сме в състояние да дадем каквато и да е помощ в това отношение... Ние не сме в състояние да организираме лекуване на децата... Затова ние се обръщаме към вас с надежда, че братски ще ни помогнете." Обръщението на ЮЧК намира пълна подкрепа от правителството и целия български народ[438].

На първия свободен конгрес на ОСАОЮ в Белград от края на ноември 1944 г. присъствува делегация на Централната младежка комисия при НК на ОФ. Съвместно с ръководството на югославската антифашистка младеж не подписан протокол, според който в нашата страна трябва да бъдат приети 10 хиляди югославски деца[439].

Към Централната младежка комисия при НК на ОФ се изгражда отдел „Югославски деца". Създава се и специален паричен фонд[440]. На 14 декември 1944 г. Централната младежка комисия излиза в печата с апел да бъдат приютени и настанени децата от братска Югославия. Три дни по-късно възвание към всички българи отправя и НК на ОФ. Централната младежка комисия дава указания на местните младежки комисии за приема и настаняването на югославските деца. В страната възниква всенародно движение[441]. Едни от първите, които подкрепят инициативата, са българските жени. На 20 декември БЖНС призовава: „Български майки, жени и дъщери, да се притечем на помощ и спасим живота на братските нам югославски деца, загубили своите скъпи родители. Да им дадем майчината си обич. Да почувствуват нашите сестрински грижи. Да отворим нашите домове за малките гостен-

437 ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 499, л. 27; АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 108, л. 16.

438 *Гинцев, Г.* Цит. съч., 200—201.

439 Народна младеж, № 9, 27 ноем. 1944.

440 АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 108, л. 10.

441 Раб. дело, № 76, 14 дек. 1944; *Танев, С.* Масовото движение... с. 236; *Гинчев, Г.* Цит. съч., с. 201.

чета и те да влязат в тях като свои в близки, в родни домове. Всяка майка може да доведе по още едно братче или сестриче на своите рожби."[442] Женската комисия при НК на ОФ отправя призив към българските жени да събират пари, хранителни продукти и дрехи[443].

БРП (к) координира и насърчава помощното движение за югославските деца. Областните партийни комитети контролират хода на акцията[444]. Тя се подкрепя и от останалите отечественофронтовски партии, които провеждат целенасочени мероприятия за пропагандиране на акцията и за набиране на средства[445].

Българският народ подкрепя инициативата — 20 000 български семейства пожелават да приемат в домовете си по едно или две деца[446].

За провеждане на акцията се изгражда Национален комитет по настаняване на югославските деца[447]. По градове и села се създават комитети с представители на ОФ, ПО, БЧК, БЖНС и др. Те поемат грижите за настаняване на децата, за тяхната прехрана, облекло, медицинско обслужване и за организиране на учебно-възпитателна работа. За кратко време комитетите осигуряват и обзавеждат необходимите помещения, събират продукти и дрехи, ушиват ново облекло. БЧК и Министерството на народното здраве вземат мерки за медицинско обслужване. Правителството нарежда на местните държавни и общински власти да оказват съдействие и помощ на организациите, които подготвят приемането на югославянчетата. За тяхното настаняване се организират общежития включително и в най-красивите курортни кътове на нашата страна като Банкя, Наречен, Вършец, Старозагорските и Казанлъшките бани и др.[448] На 16 януари 1945 г. Националният комитет за настаняване на югославските деца издава Окръжно № 1. На местните комитети се дават последни указания за окончателна подготовка на общежитията и за разкриване на подкрепителни спирки по железопътните гари[449].

На 14 януари 1945 г. за Ниш заминава български санитарен влак, за да доведе в България първата група деца. Вла-

442 Раб. дело, № 87, 20 дек. 1944.
443 Пак там, № 98, 11 ян. 1945.
444 *Танев, С.* Масовото движение..., с. 237.
445 Народ, № 99, 30 ян. 1944; Изгрев, № 88, 21 ян. 1945.
446 ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 499, л. 30.
447 Пак там, ф. 160, оп. 2, а. е. 121, л. 1.
448 *Рачев, С.* Цит. съч., 95—96.
449 ЦДА на НРБ, ф. 160, оп. 2, а. е. 121, л. 1.

кът е придружен от група представителки от Женотдела при НК на ОФ и Централната младежка комисия[450]. На 16 януари късно през нощта на гара София пристига първата група от 361 деца, които след кратък престой са отправени за Габрово. Втората група деца са отправени за Пловдив и Пазарджик[451]. На 20 януари на гара София тържествено е посрещната третата група деца[452]. Към 24 януари около 400 югославянчета са настанени и в Плевенска област[453]. Към 30 януари 1945 г. в България вече са настанени 3500 югославянчета[454]. Акцията в тяхна подкрепа взема все по-големи размери. Във фонда „Югославски деца" постъпват суми от обществени органи и организации, от колективи и сдружения, от частни лица[455]. По градове и села се събират пари, храни и дрехи[456]. Жителите на с. Ръжево Конаре, Пловдивско, само за 10 часа събират 1551 кг брашно, 1256 кг бор, 210 кг сланина, фланели, ризи, панталони. В писмото, което те изпращат със събраните продукти и дрехи, заявяват: „Ние делим от залъка си за братска Югославия в името на славянското единство." Работниците от софийската фабрика „Семерджиев" дават за децата, настанени в общежитието в кв. „Слатина", полагаемите им се купони за американ. Работниците от пловдивската тютюнева фабрика „Томасян" отстъпват десетдневната си хранителна дажба. На общ митинг в Брацигово се взема решение през януари населението на града да се откаже три дни от дажбите си в полза на пристигналите от Югославия деца[457].

Своята подкрепа дават и учащите се. Учениците от училище „В. Априлов" в София събират за своите югославски другарчета значителни количества хранителни продукти, дрехи и 80 000 лв.[458] В акцията се включват и военнослужещите от фронта и тила. Те се отказват от хранителните си дажби и отделят от скромните си парични средства[459]. Своя дял внасят и регентите, които предават 30 000 лв.[460]

---

450 Раб. дело, № 101, 15 ян. 1945.
451 Пак там, № 102, 16 ян. 1945.
452 Пак там, № 106, 22 ян. 1945; Изгрев, № 88, 21 ян. 1945.
453 Пак там, № 108, 24 ян. 1945.
454 Народ, № 99, 30 ян. 1945.
455 Отеч. фронт, № 129, 7 февр. 1945.
456 Раб. дело, № 113, 30 ян. 1945; № 127, 15 февр. 1945; № 143, 6 март 1945.
457 *Гинчев, Г.* Цит. съч., с. 202.
458 Народ, № 113, 15 февр. 1945.
459 Фронтовак, № 26, 17 февр. 1945; Раб. дело, № 127, 15 февр. 1945.
460 Изгрев, № 90, 24 ян. 1945.

Към началото на април 1945 г. във фонд „Югославски деца“ постъпват 11 милиона лева, като паричните вноски продължават и след това[461].

Към 7 април в 190 общежития в страната ни са настанени над 11 хиляди деца, разпределени по области както следва: Софийска — 16 общежития с 860 деца; Пловдивска — 17 общежития с 1382 деца; Старозагорска — 14 общежития с 1086 деца; Бургаска — 15 общежития с 1047 деца; Врачанска — 42 общежития с 1400 деца; Плевенска — 48 общежития с 2790 деца; Русенска — 17 общежития с 941 деца, и Варненска — 21 общежития с 2364 деца[462].

В София се установява „Югославска комисия по надзора на югославските деца“. Нейната задача е да съдействува на домакините в организацията по настаняването, както и да наблюдава живота на децата в България[463].

Още с пристигането си в България югославските деца са обкръжени с топлите грижи на българския народ. След преживените ужаси на войната на тях е предоставено всичко необходимо за нормалния им живот, за тяхното възпитание и обучение. За да се създадат необходимите им условия, голям дял има Помощната организация. От 1 януари 1945 г. до 31 май с. г. Областният комитет на ПО в Стара Загора изразходва за настанените в областта деца 1 177 613 лв. Проведени са и осем акции за събиране на храни, дрехи и др.[464] За същия период ПО в Бургаска област събира продукти, дрехи и пари на обща стойност 8 милиона лв.[465] ПО продължава кампанията за събиране на материални и парични средства и през втората половина на 1945 г.[466] През цялата 1945 г. за издръжката на югославските деца ПО изразходва 270 201 527 лв.[467] За материалното осигуряване на югославските деца съдействува и БЧК. До 28 август 1945 г. об-

461 Р а б. дело, № 171, 7 апр. 1945.

462 Пак. там. В някои от цифрите е допусната грешка, поради което госоченият общ брой на децата е по-голям с 240. В България пребивават 11 630 югославянчета, придружени от 790 ръководители, учители и възпитатели. (*Танев, С.* Всенародната акция..., с. 355; АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 108, л. 16.)

463 АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 108, л. 3. Животът на югославските деца в България се наблюдава и от Югославската военна мисия. (АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 108, л. 1—3.)

464 ЦДА на НРБ, ф. 15, оп. 1, а. е. 47, л. 49, 52.

465 Пак там, а. е. 30, л. 20.

466 Пак там, а. е. 52, л. 87, 123.

467 Пак там, а. е. 146, л 10; а. е. 2, л. 70.

щите му разходи за това възлизат на 7 299 102 лв.[468] Освен това клонът на БЧК в София организира общежитие, през което преминават 326 деца, за чиято издръжка са изразходвани 5 698 019 лв.[469] Грижи за югославските деца се полагат и от Министерството на социалната политика, което отпуща платове, одеяла, костюмчета, сапун и др.[470] Средства за децата се осигуряват от БЖНС, от редица държавни учреждения и от частни лица[471].

В подкрепа на югославските деца застава и организираното в ОРПС българско работничество. Негови организации в София поемат грижите за децата на белградските трудещи се. Работническите колективи от три столични текстилни фабрики организират общежитие за 45 деца[472]. Работниците от фабриките „Фурнир", „Пепеде" и „Исакович — Леви" в сътрудничество с женското дружество от 6-и район на София издържат дом с 46 деца[473]. Работниците от Варна, Бургас, Плевен, Габрово, Пазарджик и други градове осигуряват пари, храна и облекло[474].

В движението за подпомагане на югославските деца активно се включва и селячеството, като осигурява необходимите хранителни продукти. Най-рано, още в края на 1944 г., своята отзивчивост проявяват селяните от Кюстендилския край. В провежданите акции от началото на 1945 г. масово се включват и селяните от редица села на Севлиевска, Ловешка, Новозагорска, Балчишка, Елховска, Старозагорска и други околии[475].

Наред с грижите за битовите условия на югославските деца българската общественост отделя специално внимание за тяхното здраве. На 2 февруари 1945 г. Министерският съвет приема постановление за безплатното им лечение във всички държавни, държавно-автономни и общински лечебни заведения и минерални бани, а Министерството на народното

468 Пак там, ф. 15, оп. 1, а. е. 146, л. 10; а. е. 2, л. 70. В сумата не са включени: транспортните разходи на децата и придружаващите ги от Ниш и Белград до съответните общежития в страната и обратно; разходите за транспортиране със самолети на изпратените храни и стоки в Черна гора; извършените разходи на дружествата на БЧК по места. (*Отечествената* война на България 1944—1945... Т. 4, 303—304.)

469 ЦДА на НРБ, ф. 15, оп. 1, а. е. 89, л. 98.

470 Пак там, ф. 49, оп. 1, а. е. 212, л. 32.

471 *Касева, М.* Цит. съч., с. 128.

472 Борба, № 179, 25 юли 1945.

473 *Отечествената* война на България 1944—1945... Т. 4, с. 591.

474 *Танев, С.* Масовото движение..., с. 246.

475 Пак там, 244—245.

здраве организира стриктното му изпълнение[476]. Във всяко по-голямо общежитие има лекар, а в по-малките — медицинска сестра или фелдшер. Медицинският персонал полага усилия за поддържане на отлична хигиена в общежитията, за лекуване на болните. Децата с по-тежки заболявания са изпращани в специализирани болници, включително и в найреномираните столични. Благодарение на големите грижи на обществеността по места и на висококвалифицираната медицинска помощ всички болни деца са излекувани и впоследствие се връщат в Югославия здрави[477]. Характерен е случаят с децата от общежитието на БЧК в София. Почти всички от настанените тук 203 деца са боледували, а някои от тях са имали по две и повече заболявания. В резултат на висококалоричното хранене и медикаментозното лечение всички деца оздравяват[478]. 80% от децата в общежитията наддават в теглото си средно от 0,700 кг до 5 кг, а има и домове, където средното увеличение на теглото е с 10—12 кг[479]. По време на престоя на югославските деца в България са извършени 60 521 прегледа, 34 969 операции, превръзки и рентгенови прегледи, а 5138 деца са лекувани в болница. Направените общи медицински разходи възлизат на 29 828 321 лв.[480]

Югославските деца често са посещавани в общежитията от представители на българската общественост. Групи жени от Етрополе гостуват на общежитието в Ботевград и раздават на децата много подаръци. Подобни посещения организира и гражданството на София, Плевен и Русе в местните общежития. Жителите на Пещера, Брацигово и Батак организират срещи с децата, настанени в курорта „Св. Константин". В някои празнични дни много български семейства посрещат в домовете си по две-три деца[481].

Положени са големи грижи и за обучението на децата. Създадени са нормални условия за работа на 790-те съпровождащи ги учители и възпитатели. Осигурени са не само помещения за провеждане на учебните занятия, но и необходимите материали и пособия. Във всички домове са организирани училища до четвърти клас, а за децата, завършили ос-

476 ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 91, л. 2.
477 *Рачев, С.* Цит. съч., 96—97.
478 ЦДА на НРБ, ф. 15, оп. 1, а. е. 89, л. 98.
479 Пак там, ф. 7, оп. 1, а. е. 14, л. 56; *Отечествената* война на България 1944—1945... Т. 4..., с. 583.
480 ЦДА на НРБ, ф. 160, оп. 2, а. е. 35, л. 1: *Танев, С.* Масовото движение..., с. 242.
481 *Гинчев, Г.* Цит. съч., с. 208.

новното си образование, са организирани три гимназии в Пловдив, Бургас и Русе, посещавани от 750 ученици. За децата от предучилищна възраст са създадени забавачници, а за преминалите възрастта си неграмотни деца са открити курсове за огромотяване[482]. Много грижи са положени и за културния отдих и спортните занимания на югославянчетата[483].

Пребиваването на югославските деца в България се наблюдава от Комисарството по изпълнение съглашението за примирие. Неговите представители организират периодични посещения в областите на страната. След десетдневното си посещение в общежитията за югославски деца в Бургас, Трявна, Стара Загора и Пловдив в доклада си от 13 април 1945 г. до министър П. Стайнов един от проверяващите донася: „Във всички югославски общежития в горните градове децата са добре настанени, облечени и хранени... Грижите, които се полагат от българската държавна власт и гражданството за доброто настаняване на югославските деца, се високо ценят и адмирират от югославските учители и техните питомци."[484]

НК на ОФ контролира пребиваването на югославските деца. Той извършва редица проверки. Въз основа на тях на 19 май 1945 г. издава окръжно № 22 до комитетите на ОФ: „Югославските деца и техните възпитатели и учители — се изтъква в окръжното — са наши скъпи гости и ние трябва да ги изпратим така, че за цял живот да запазят скъп спомен от гостуването си в България."[485]

За издръжката на югославските деца в България са изразходвани приблизително 925 985 996 лв.[486] Грижите, които са положени за тях, са оценени най-високо от югославска страна. Членът на Централното управление на домовете за югославски деца в България професор Митич заявява пред представители на печата: „Българският народ и българската власт ни предложиха действително всичко необходимо и, вярвай-

---

482 *Отечествената* война на България 1944—1945... Т. 4, 584—585.

483 *Рачев, С.*, Цит. съч., с. 98.

484 АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка 108, л. 5.

485 ЦПА, ф. 146, оп. 5, а. е. 898, л. 23; ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 45, л. 69. Болшинството от децата престояват в нашата страна около 9 месеца. Тези, които са болни и нямат близки, си заминават по-късно, едва след като са излекувани напълно и са подготвени общежития в родината им. (ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 499, л. 41; *Рачев, С.* Цит. съч., 98—99.)

486 ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 499, л. 26—27; ф. 7, оп. 1, а. е. 23, л. 62; ф. 15, оп. 1, а. е. 89, л. 98; АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 108, л. 19—20; ЦВА, ф. 38, оп. 2, а. е. 119, л. 293; *Отечествената* война на България 1944—1945... Т. 4, 303—304.

те, много повече, отколкото очаквахме. Но най-много нас ни радваше онази искреност и истинска братска любов, с която всички наши деца бяха обкръжени."[487] От името на югославското правителство изказва благодарност министърът на социалната политика Антон Кржишник в писмо до секретаря на НК на ОФ. „Въодушевлението и любовта на нашите деца към вашия народ — се изтъква в него — е израз на чувствата на всички ни и аз от тяхно име, както и от своето ви изпращам най-топли благодарности за всичко, което сте направили за нашите деца във вашата братска страна."[488]

Третото основно направление на оказаната помощ от нова България на нова Югославия е съдействието за възстановяване на разрушената от войната югославска икономика.

Към есента на 1944 г. в особено тежко състояние се намира югославският железопътен транспорт. Разрушените мостове и значителни участъци от линиите парализират движението. По време на водените от БНА бойни действия на югославска територия тя възстановява 17 железопътни моста, ремонтира значителен брой водостоци и участъци с прекъснат релсов път, извършва дребни поправки на много мостове. Само инженерните части на 2-ра армия поправят 18 600 м релсов път, построяват и ремонтират 6 жп моста с обща дължина 379 м. За строителноремонтни работи по югославската железопътна мрежа БНА влага материали за 43 885 010 лв. и изразходва 53 075 осемчасови надници. Общите разходи на Министерството на войната за възстановяване на югославската железопътна мрежа възлизат на 65 115 010 лв.[489]

Разграбен от хитлеристките окупатори, югославският железопътен парк не може да отговори на военновременните нужди. Отново е потърсена помощта на България. За извозване на военните ешелони северно от Ниш БДЖ предава на ЮДЖ локомотиви за временно ползване[490]. Въз основа на Белградските споразумения (от 22 октомври, 28 декември 1944 г., 24 януари 1945 г. и Протокола на Белградската конференция от 3 май 1945 г.) за извозване на българските и съветските военни ешелони за времето от 9 септември 1944 до 31 май 1945 г. на ЮДЖ се предават 69 813 т каменни въглища. След като се изразходват по предназначение 42 463 т, в полза на

---

[487] *Отечествената* война на България 1944—1945... Т. 4, 582—585.

[488] ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 472, *л.* 64.

[489] ЦВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 510, *л.* 35; *Отечествената* война на България 1944—1945... Т. 4, 216—217.

[490] ЦВА, ф. 38, оп. 2, а. е. 106, л. 257.

ЮДЖ остават 27 350 т[491]. На ЮДЖ се предоставят и български влакови композиции с необходимия персонал за превоз на товари и пътници. В българските железопътни депа се ремонтират много югославски локомотиви и вагони. ЮДЖ получава значителни количества телефонни и телеграфни апарати, много предмети и материали[492]. На 15 януари 1945 г. Министерският съвет разглежда и удовлетворява молбата на железопътните власти във Вардарска Македония за снабдяване с инструменти[493]. По време на Отечествената война и през лятото на 1945 г. БДЖ извършва строежи и ремонти на ЮДЖ, дава горива, материали, апаратура и инвентарни предмети на обща стойност 131 385 283 лв.[494]

Към есента на 1944 г. в лошо състояние е шосейната и телеграфната мрежа в Югославия. БНА съдейства за тяхното възстановяване и поддържане. Така например в района на 2-ра армия с малки изключения пътищата са напълно занемарени, разкаляни, с разрушени съоръжения[495]. От 1 октомври до 30 ноември 1944 г. армейските инженерни части поправят съществуващи пътища и прокарват нови с обща дължина 455 км, възстановяват 87 шосейни моста и водостоци, разчистват минни полета по шосетата и жп линии[496]. Инженерните части на армията поправят и поддържат през горепосочения период пътища: Пирот—Ниш; Пирот—Власотинци; Власотинци—Враня; Лесковац—Ниш; Лесковац—Прокупле; Прокупле—Подуево—Прищина; Лебане—Вучи Трън—Прищина; Митровица—Нови пазар—Рашка и др.[497] Построени и поправени са 238 км постоянни телефонно-телеграфни линии и 196 км полупостоянни[498].

Съдействие за пътното строителство в освободените райони на Югославия оказва и Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството. На 13 април 1945 г. то предава на инж. Димитър Новаков, член на Президиума на АСНОМ, проектно-сметната документация за изграждане

---

491 АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 109, л. 33—35. До края на юни 1945 г. ЮДЖ получава общо 421 371 т каменни въглища и 24 175 кг машинно и цилиндрово масло. (ЦВА, ф. 38, оп. 2, а. е. 106, л. 257.)

492 *Гинчев, Г.* Цит. съч., 192—193.

493 ЦДА на НРБ, ф. 13в, оп. 1, а. е. 77, л. 14.

494 Пак там, ф. 307, оп. 25, а. е. 54, л. 15—17; АМВнР. Документация, 1/192/80, 1945, л. 1—5.

495 ПВА, ф. 317, оп. 7, а. е. 563, л. 257—258.

496 **Пак там,** а. е. 510, л. 35.

497 Пак там, а. е. 568, л. 28.

498 Пак там, а. е. 510, л. 35.

на част от пътя Скопие—Св. Никола, за която са изразходвани 450 000 лв.[499]

За възстановяване на телефонните и телеграфните връзки в Югославия Главната дирекция на пощите, телефоните и телеграфите в България посредничи за доставката на скъпи телефонни уредби и апаратура[500]. На 12 март 1945 г. министър Ангел Държански издава заповед да се предадат на Министерството на пощите, телефоните и телеграфите на Югославия редица уредби, апарати, инструменти и материали, между които: 30 телефонни номератора, 30 морзови пишещи машини, 2 крайни 15-канални уредби, много резервни части, 36 вида материали. Още на другия ден те са предадени на югославските представители. На телефонно-телеграфната фабрика е възложено да изработи за югославските нужди 600 телефонни номератора и 500 телефонни апарата[501]. Югославската държава получава телефонно-телеграфни съоръжения и материали за 47 472 086 лв.[502]

В условията на войната липсата на машинни части и материали обрича някои югославски индустриални предприятия на бездействие. През декември 1944 г. подобно е положението в тютюневата фабрика в Скопие, което заставя Президиума на АСНОМ да се насочи към доставката им от България[503].

Многократно българското правителство разглежда конкретни въпроси, отнасящи се до народното стопанство на нова Югославия. То решава благоприятно исканията за доставка на възстановителни материали и някои други стоки, отнасящи се до управленската дейност. През януари и февруари 1945 г. Министерският съвет приема три постановления за отпущане на 5 т стъкла за прозорци, 2 т хартия за писане и канцеларски стоки за 250 000 лева[504].

Особено много се засилва икономическата помощ на България, след като през декември 1944 г. в нашата столица пристига югославската стопанска делегация[505]. Българското пра-

---

499 Пак там, ф. 42в, оп. 1, а. е. 382, л. 30.

500 ЦДА на НРБ, ф. 88, оп. 2, а. е. 287, л. 3.

501 ЦДИА, ф. 178, оп. 3, а. е. 1054, л. 35, 37—38.

502 АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 107, л. 184.

503 *Весковик-Вангели, В., В. Брезовски.* Нови документи од антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија — АСНОМ (2. 8—28. 12. 1944 година). — Гласник, Скопје, 1974, № 3, с. 168.

504 ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 79, л. 1; а. е. 101, л. 18; а. е. 79, л. 4.

505 ЦДА на НРБ, т. 89, оп. 7, а. е. 155, л. 25; *Весковик-Вангели. В., В. Брезовски.* Цит. съч., с. 168.

вителство се отнася с най-голямо разбиране към нуждите на разорената югославска икономика и на 24 януари 1945 г. приема 3-то постановление, според което на нашата западна съседка трябва да се доставят по 400 т каменни въглища дневно, други 2000 т антрацитни каменни въглища, 212 т семена за полевъдни и зеленчукови култури, 10 т тютюн, 500 т дървени въглища, грънчарски произведения за 40 000 лв., стъкла за прозорци и други[506].

Потребностите на югославското селско стопанство заставят нейните стопански представители да отправят молба за увеличаване количеството на отпуснатия семенен материал. На 13 февруари 1945 г. Министерският съвет постановява вместо първоначално отпуснатите 40 т семе за захарно цвекло да се дадат 400 тона[507].

На 21 февруари Министерският съвет разглежда поредните югославски молби и взема решение за доставка на: 40 т карбид, 150 кг смазочно масло, 20 плуга, 30 сламорезачки, до 40 жребци, до 80 кобили, до 200 бици и 100 крави от породата българско сиво говедо, до 2000 овце и други[508].

На 21 март 1945 г. българското правителство преразглежда някои пунктове от приетото на 24 януари 3-то постановление. Взето е решение първоначално предвидените за износ в Югославия 400 т каменни въглища дневно да се увеличат на 500 т, а определените 10 т тютюн да се увеличат на 300 т. В заседанието си от този ден Министерският съвет приема постановление за изнасяне в Югославия на 95 000 бр. капсули и 100 000 м бикфордов шнур, 200 куб. м дъски и 10 000 бр. книжни чували[509].

През април 1945 г. югославските стопански искания се разглеждат на три заседания на Министерския съвет. Приетите от него постановления предвиждат доставка на 100 000 бр. облагородени лозови пръчки от винени сортове, 3500 инструмента и 300 пособия за подковаване на добитък, една приемно-предавателна радиотелеграфна станция, 1000 м плат, 500 кг сапун и други стоки[510].

За загрижеността и вниманието, с които правителството се отнася към стопанските проблеми на нова Югославия, можем

---

506 *История* на Отечествената война на България 1944—1945... Т. 3, 202—203.

507 ЦДА на НРБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 97, л. 33.

508 Пак там, а. е. 101, л. 17, 18, 20, 21.

509 Пак там, а. е. 114, л. 21—22.

510 Пак там, а. е. 125, л. 21, 45; а. е. 130, л. 7.

да съдим от приетите в периода 9 септември 1944—30 май 1945 г. 35 постановления[511]. Въз основа на тях по линията на държавните органи до 30 юни 1945 г. югославските народи получават 97 646 т каменни въглища, 298,9 т тютюн, 44,7 т цимент, 126 т дървен строителен материал, 1,6 т химикали и медикаменти за ветеринарни цели, 454,3 т семена, 213 365 бр. лозови пръчки, 200 говежди бика и 100 крави, 40 конски жребци и 80 кобили, 2000 овце, 14,2 т петрол, 2,6 т медикаменти, както и много други стоки и материали[512].

В резултат на тази помощ е оказано ценно съдействие при преодоляване на трудностите, предизвикани от енергийната криза в Югославия. По силата на приетите постановления на Министерския съвет от 21 февруари 1945 г. до 31 май с. г. тя получава от Държавни мини „Перник“ 39 301 т каменни въглища, а от ноември 1944 до 31 май 1945 г. от мина „Връшка чука“ при с. Киряево, Кулско, 6710 т. С дадените в повече от договорените от БДЖ на ЮДЖ 27 350 т каменни въглища до края на май 1945 г. Югославия получава от българските държавни органи общо 73 361 т каменни въглища[513].

С доставените 523 739 т различни видове семена е подпомогнато успешното провеждане на пролетната сеитбена кампания в Югославия[514]. Подпомогнато е и местното животновъдство, което получи 2297 глави домашни животни за раз-

---

511 ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 35, л. 26; ф. 136, оп. 1, а. е. 74, л. 6; а. е. 79, л. 3; а. е. 97, л. 33; а. е. 101, л. 14, 17, 18, 20, 21; а. е. 79, л. 4; а. е. 110, л. 10; а. е. 111, л. 2; а. е. 114, л. 20, 21, 22; а. е. 125, л. 21, 45; а. е. 130, л. 7; а. е. 140, л. 53; а. е. 177, л. 12; а. е. 146, л. 13, 37; ф. 13в, оп. 1, а. е. 77, л. 14; АМВнР, ф. КИСП, дело № 15, преписка 105, л. 20—62; *Отечествената* война на България 1944—1945... Т. 3, 202—203; Т. 4, 349—350. По нареждане на българския министър на финансите на 9 декември 1946 г. в София представителят на Югославия Петър Попович и българските представители Иван Бурилков от БНБ и Велко Гавазов от главното счетоводство на Министерството на войната пресмятат стойността на изнесените български суровини, стоки, материали и др. за Югославия за времето от 9 септември 1944 до 15 юни 1946 г. Тя възлиза на 1 526 837 424 лв. (*Отечествената* война на България 1944—1945... Т. 4, 349—350.) В посочената сума се включва стойността само на тези стоки, които са предадени по линията на българското правителство въз основа на приетите министерски постановления, без да се има предвид 5-о постановление на Министерския съвет от 20 октомври 1944 г. Преобладаващото болшинство от стоките са изнесени до към 9 май 1945 г. След тази дата са изнесени малко на брой артикули с неголяма стойност.

512 АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 107, л. 140; АМВнР. Документация, 1/102/80, 1945, л. 1—2.

513 АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 109, л. 1, 33—35.

514 Пак там, преписка № 107, л. 140; АМВнР. Документация, 1/102/80, 1945, л. 1—2.

плод. Югославските тютюнопреработвателни предприятия получават от България 298 931 кг тютюн на листа[515], с който се осигурява не само работа за работниците, но и производството на търсени артикули.

Доставените по силата на министерските постановления разнообразни дефицитни стоки притъпяват някои особено остри проблеми, стоящи пред югославския пазар.

Предоставена е и възможност на отделни югославски държавни органи и стопански организации да закупуват в страната ни някои твърде нужни за тях артикули. По този начин са изнесени 13,4 т дървен материал, 1 т ламарина, 5,5 т хартия, 2000 м американ и др.[516]

Българското правителство гледа на оказваната по държавна линия материална помощ на Югославия не като на някакво репарационно задължение, а като на братска подкрепа. Това негово становище е изразено категорично от министъра на външните работи и комисар по изпълнение съглашението за примирие П. Стайнов в писмо до заместник-председателя на СКК в България генерал-полковник С. С. Бирюзов[517]. Подобна трактовка на въпроса дава и Комисарство-

---

515 АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 107, л. 140.

516 АМВнР. Документация, 1/102/80, 1945, л. 5.

517 АМВнР. Документация, III/4/3, л. 1—4. Става дума за писмо от 10 декември 1945 г. То е изпратено по повод отправеното на 20 ноември 1945 г. запитване от СКК за предадените стоки и материали на Югославия и Гърция по силата на третиращия репарациите член 9 от Съглашението за примирие. В българския отговор ясно се изтъква, че след като не са установени както щетите, така и извършените от България подобрения, то всяко репариране би се отнасяло не към конкретни, а към абстрактни и презумптивни щети. Изрично се подчертава, че при тези обстоятелства възникването на репарационно задължение не е правно породено. Като се изхожда от това, на края на писмото се изтъква, че българското правителство разглежда оказваната на Югославия материална подкрепа не като изпълнение на някакво репарационно задължение, а като помощ. Съобщава се, че доставките са оформени като кредит за Югославия, който би могло да се има предвид евентуално в условията на окончателно уреждане на имуществените последици, възникнали като следствие от войната.

По повод на югославските претенции от края на 1945 г. за реституции и заплащане на щети с писмо от 14 декември 1945 г. до П. Тодоров в Белград П. Стайнов изрично заявява: „И ако въпреки това положение българското правителство в досегашната си дейност извърши значително подпомагане в натура, като предостави на югославското стопанство редица стоки и материали от първостепенна важност, това обстоятелство не трябва да се разглежда като изпълнение на някакво поето задължение, но представлява един свободен от всякаква принуда акт на съчувствие и политическа солидарност. И тъкмо защото тези доставки в натура не представляват изпълнение на някакво задължение, българското правителство

то за изпълнение съглашението за примирие[518] в контактите си със съответните институции в страната[519].

За изплащане от държавата на доставяните от стопанските организации и ведомства храни и стоки за Югославия със 7-о постановление на Министерския съвет от 13 февруари 1945 г. към БНБ се открива сметка „Югославска федеративна държава“[520]. Правителството възлага тя да се води от Главното счетоводство на Министерството на войната. За извършване на разплащателните операции на 21 май 1945 г. министър П. Стайнов отправя писмено искане до финансовия министър П. Стоянов да се приведат по сметката един милиард лева[521].

Българската държава изплаща на доставчиците предадените на Югославия храни, стоки, материали и др. по държавнорегулирани с оглед на вътрешния пазар нормирани цени. Това обстоятелство, неопределеният курс на динара спрямо лева и неизяснените бъдещи имуществени взаимоотношения заставят българската страна да отчита материалната помощ по количество, без да я остойностява. Възприема се становището, че цените, по които се калкулира и заплаща на износителите, в никакъв случай, ако се наложи да се изплащат репарации, не бива да се вземат като репарационноизносни цени. Те се разглеждат като вътрешни нормирани цени, с кои-

ги смята възмездни и ги оформя като кредит, даден на югославската държава, уреждането на които ще стане впоследствие“. (АМВнР, ф. КИСП, дело № 14, преписка № 78, л. 25—27.)

Българската материална помощ се оказва в две основни форми: „безвъзмездно“ и „по сметка“. При първата подкрепата се оказва даром, а при втората се вписва в сметката на Югославия. Тъй като след Втората световна война имуществените взаимоотношения между двете страни не се поставят за урегулиране, по същество втората форма е еднозначна на първата. В няколко отделни случая материалната подкрепа се оказва под формата на „заем“ и „срещу заплащане“. Поради горната причина заемът също е еднозначен с първата форма. Що се отнася до последната, досега не са разкрити документи, които да потвърдят, че югославската страна е заплатила някои от получените материални ценности.

518 Комисарството се учредява с 1-то постановление на Министерския съвет от 9 ноември 1944 г. За комисар се определя министърът на външните работи. Задачите на комисарството са да тълкува всички текстове на съглашението за примирие и неговите анексии; да проучва евентуалните протести и оплаквания във връзка с нарушения на клаузите на примирието; да събира материали относно тяхното изпълнение или неизпълнение; да дава указания до съответните ведомства и се произнася по отправените до тях искания от съюзните сили или СКК. (ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 39, л. 2—3.)

519 АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 107, л. 183.

520 Пак там, л. 154; дело № 15, преписка № 105, л. 24.

521 Пак там, дело № 16, преписка № 107, л. 77—78.

то българската страна не трябва да се обвързва. Счита се, че с оглед да се опази националното богатство остойностяването трябва да се извърши по-късно, когато двустранните имуществени отношения се поставят за разглеждане в тяхната цялост[522].

Евентуалното отчитане на материалната помощ при изплащане на едни бъдещи български репарации на Югославия подтиква нейните представители в нашата страна към установяване на пълен контрол над изпращаните стоки. Югославската военна мисия отправя неколкократни искания те да се предават само чрез представителните югославски органи в България или чрез Министерството на търговията и снабдяването в Белград. В писмото до П. Стайнов от 17 март 1945 г. В. Попович съобщава, че все още има случаи български учреждения и селища да изпращат помощите си направо до югославските градове. Изрично се предупреждава, че всичко онова, което не се предава чрез официалните югославски органи, ще се счита като дарение и няма да се включва в сметката[523]. Това налага П. Стайнов да отправи писмо до всички министерства и до редица други институции с молба да се спазва възприетият ред за доставките с оглед на тяхното точно отчитане[524]. На 25 април 1945 г. той се разпорежда исканията на югославската военна и стопанска мисия за храни, стоки, материали и др. да се удовлетворяват само ако се отправят чрез комисарството[525].

Многобройните източници и форми на българската материална помощ за нова Югославия в заключителния период на Втората световна война особено много затрудняват изследователя в разкриването ѝ по вид и обем. Поради възприе-

522 АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 107, л. 136. Въпросът за отчитането на предадените стоки се третира в 7-то постановление на Министерския съвет от 13 февруари 1945 г. Постановява се Дирекцията на външната търговия да разрешава износа на стоките чрез заверяване на износна декларация обр. „11а", без да се вписва тяхната стойност. Дава се предписание стоките да се отразяват само по количество и в приемателния протокол на Югославската стопанска делегация, без да се сочи стойността им. (АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 107, л. 154.) На 11 август 1946 г. югославската легация в София отправя молба до Комисарството по изпълнение съглашението за примирие да се нареди на фирмите—доставчици на стоки за Югославия, да дадат сведения за техните цени. С оглед възприетото принципно становище за цялостно уреждане на имуществените взаимоотношения се налага мнението да не се дават подобни сведения. (АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 107, л. 136.)

523 АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 107, л. 22—23.

524 Пак там, л. 17.

525 Пак там, л. 39.

тата линия помощта да не се остойностява в момента на предаването в документите от септември 1944 до май 1945 г. се намират непълни и несистемни в това отношение данни. Отпадналата необходимост да се регулират имуществени взаимоотношения между двете страни вследствие югославския отказ от българските репарации не обуславя нуждата да се завърши процесът на пълно обобщаване и изчисляване на българската материална помощ. Това обяснява липсата на окончателни остойностени данни, което създава сериозни трудности в проучването и на този проблем.

Възможността да разкрием и въведем в обръщение нови документи с остойностени данни за материалната подкрепа по източници и направления позволява да се приближим поетапно до истината. Засега може да се докаже, че в периода от 9 септември 1944 до май 1945 г., а в някои направления докъм края на 1945 г., нова България оказва материална помощ на нова Югославия в размер на 5 642 835 252 лв.[526] (Вж. приложението.)

---

526 Посочената сума е по курса на лева през 1944—1945 г. Тя е далеч под реалната стойност на оказаната материална подкрепа. Това се дължи на обстоятелството, че една немалка част от нея не е остойностена в разкритите документи, поради което тяхната цена не е включена в общата сума. Остойностяването на другата част е по нормираните държавно-регулирани цени на вътрешния български пазар, които са далеч по-ниски от тези на международния военновременен пазар. Според досегашните изследвания в нашата историография общата стойност на българската стопанска помощ за нова Югославия по време на Отечествената война на България и в първите месеци след нея възлиза на около 1 658 029 474 лв. плюс сумата за издръжка на югославските деца, възлизаща на 888 193 165 лв. (*Гинчев, Г.* Цит. съч., с. 212.) Според Й. Косашки материалната помощ, оказана на Югославия, възлиза на 30 130 090 518 лв. (*Косашки, Й.* Икономически проблеми на..., с. 35.) Авторът допуска неточност. Посочената в документа цифра, която се цитира безкритично, е 3 013 090 518 лв. (АМВнР, ф. КИСП, дело 16, преписка № 106, л. 12.)

Българската материална помощ за Югославия продължава и след завършване на Втората световна война. Българското правителство официално уведомява югославското, че с всички предадени стоки по силата на министерските постановления (с изключение на безвъзмездно дадените на СОНОВ стоки за 252 783 006 лв. по силата на 5-о постановление на Министерския съвет от 30 октомври 1944 г.) се задължава сметката на ФНРЮ пред нашата страна. Транспортните и режийните разноски, разните мита, тарифи и такси остават за сметка на българската държава. (АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 106, л. 66.) На 15 декември 1947 г. Главното счетоводство на Военното министерство уведомява Комисарството по изпълнение съглашението за примирие, че извършените към 30 ноември 1947 г. по силата на министерските постановления (без 5-о постановление от 30 октомври 1944 г.) разходи за доставените на Югославия хранителни и нехранителни стоки, възлизат на 3 004 531 249 лв. Към горната да-

Оказаната всестранна българска материална помощ за нова Югославия в заключителния период на Втората световна война е една от най-ярките интернационални прояви на победилия български народ. Намиращ се при най-тежки стопански условия, той съумя да окаже братска подкрепа на борещите се югославски народи. Въпреки че бе недохранен и недооблечен, той прояви много големи морални и физически сили да отдели от собствения си оскъден залък за югославските братя, да им задели част от недостигащото за самия него оръжие, да обгради децата им с най-голямо внимание и любов.

Оказаната огромна всестранна помощ изигра действена ро-

та общите разходи на нова България за подпомагане на нова Югославия възлизат на 6 685 487 585 лв. Освен това към 30 ноември 1947 г. за издръжката на югославската военна мисия в България са изразходвани 8 559 269 лв. (АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 106, л. 92.)

Според сключения в Париж на 10 февруари 1947 г. мирен договор на държавите победителки с България (влизащ в сила от 15 септември 1947 г.) нашата страна трябва да изплати на ФПРЮ 25 милиона долара репарации. Както вече посочихме, твърде снижената цифра за стойността на българската материална помощ само до 9 май 1945 г. (в някои направления и няколко месеца след това) възлиза на 5 642 835 252 лв. Като се има предвид, че курсът на лева спрямо долара към есента на 1944 г. е 127 лв. за 1 долар (ЦПА, ф. 1, оп. 15, а. е. 123, л. 20) и че към пролетта на 1945 г. той не се изменя *(Пинтев, С.* Англия и репарациите за Гърция в мирния договор с България. — В: *Българо*-английски отношения в ново и най-ново време. С., 1987, с. 149), може да се приеме, че горната сума приблизително се равнява на 44 431 773 долара, която е значително по-голяма от българските репарационни задължения. Към 30 ноември 1947 г. българската материална помощ вече възлиза на 6 685 487 585 лв. Ако Югославия бе поискала изплащането на репарациите, логично щеше да бъде България да постави въпроса за цялостно уреждане на имуществените отношения. Уравняването на сметките щеше да доведе до включване в тях и на българската материална помощ, оформена като кредит за нашата западна съседка. Това щеше да наложи остойностяване на целия обем предадени материални ценности, и то не на базата на вътрешнобългарските нормирани цени, а на базата на съответните международни пазарни цени, поради което в крайна сметка сумата на българския кредит би била значително по-голяма. При това положение не България, а Югославия щеше да бъде длъжница на нашата страна. Югославия се отказа от българските репарации. По този начин оказаната от България материална подкрепа запазва своята форма на безвъзмездна безкористна братска помощ за югославските народи.

Освен това към 31 октомври 1947 г. България реституира на Югославия движимо имущество за 156 973 967 лв. (АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 106, л. 70), без да се вземат под внимание извършените капиталовложения и разходи от българската държава във Вардарска Македония и Западните покрайнини в периода 1941—1944 г., както и изоставеното имущество от българската армия и българската администрация.

ля за освобождаването на Югославия за осигуряване на условия за живот на нейното население, за опазване на децата и за възстановяване на югославската икономика[527].

527 Наред с положителните югославски оценки за българската материална помощ още по време на войната се прокрадва и тенденцията за нейното подценяване. Преднамерено тя не е обект на достатъчно внимание от югославските средства за масова информация. Това е повод за проведения през март 1945 г. разговор между Тенчо Мечков, втори секретар при българското политическо представителство в Белград, и югославския политически представител в София Вл. Попович. На поставения му във връзка с това въпрос Вл. Попович отговаря: „Що се отнася до проявите във вашата преса, те са често прекалени... Така например, ако се вземе предвид колко много се писа за приема на нашите деца в България, за помощта, която се оказа на бедстващото в Югославия население, ще се види, че много неща се преувеличават до степен, която дори дразни и по такъв начин не им се дава истинската обективна стойност, която те сами имат. Че приемането на нашите деца от вас е един голям жест, по това няма спор, но по това не трябваше да се тръби толкова, че да се изкара едва ли не като решителен факт от първостепенно значение за отношенията между двете страни, също така за помощта... се писа толкова и така излезе, че като че ли без нея Югославия е загубена." (ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 4, л. 40—43.)

ПО ПЕРИПЕТИИТЕ НА ДЪРЖАВНОПОЛИТИЧЕСКОТО СБЛИЖЕНИЕ

1. ПИРИНСКИЯТ КРАЙ В ДВУСТРАННИТЕ ОТНОШЕНИЯ

В заключителния период на Втората световна война проблемът за бъдещето на Пиринския край заема определено място в отношенията между нова България и нова Югославия. Той обуславя тяхното развитие и влияе върху военното сътрудничество на двете страни в общата борба срещу фашистка Германия. Въпреки неговия сложен характер и необходимостта от пълна мобилизация на силите за извоюване на по-скорошната победа югославското ръководство търси разрешението му още в хода на войната.

Възприетият от него курс по македонския въпрос след Крайовското споразумение от 5 октомври 1944 г. е пряко продължение на линията, провеждана до започването на активни бойни действия от БНА на югославска територия. В неговата основа заляга идеята за форсирано присъединяване на Пиринския край към Югославия.

Неудовлетворени от постигнатите до този момент резултати, Л. Арсов и К. Мильовски известяват ЦК на МКП, че ЦК на БРП (к) и българското правителство не ги подкрепят в техните действия[1]. Във връзка с това през октомври в ръководството на българската компартия се получава писмо от Л. Колишевски[2]. За разлика от изпратеното преди това писмо на ЦК на МКП от 1 октомври 1944 г. то се характеризира със своя-

---

1 *Чинго, Н.* Политиката на БРП (к)... с. 75.

2 Писмото е от октомври 1944 г., но не е точно датирано. (*Извори* за ослободителната война и революцијата во... Т. 1, кн. 3, 437—438; Документи за борбата на... Т. 2, 657—658. Според Н. Чинго автори на въпросното писмо са Темпо и Л. Колишевски (*Чинго, Н.* Политиката на БРП (к)... с. 75.)

та по-голяма категоричност и отразява едно по-друго виждане[3]. Л. Колишевски иска „да се формира областен националноосвободителен комитет в Горна Джумая, който да ръководи и координира работата на селските и градските НО (народноосвободителни — б. м. — Г. Д.) комитети в българския дял на Македония... една от главните задачи на този македонски националноосвободителен комитет ще бъде подготвянето на македонския народ за присъединяването към македонската демократична федерална държава в нова Титова Югославия". Както и в писмото на ЦК на МКП и Л. Колишевски подчертава, че „въпросът за самоопределението и присъединяването ние не го поставяме като акционен лозунг, като лозунг, който веднага трябва да добие практическото си решение, а само като подготовка на масите за утрешното присъединяване". Той отправя и критика към ЦК на БРП (к), че не оказва съдействие в практическата и пропагандна дейност на югославските представители в България, като отбелязва: „Вие ни обещахте, че ще ни помогнете в тая работа с даването на директиви на вашите партийни ръководства в Българска Македония в духа на нашата взаимна спогодба, но за жалост вие не сторихте това, дори и забравихте за нашите разговори..." Веднага след това многозначително допълня, че по тези въпроси е известен самият Тито[4].

Писмото на Л. Колишевски съдържа и една качествено нова постановка — Пиринският край да се присъедини към Вардарска Македония, без да се обвързва безусловно със сключване на тесен съюз между двете страни. „Ние искаме да решаваме всички въпроси заедно с вас — подчертава Л. Колишевски, — но не можем да се помирим с това, присъединяването на българската част от Македония да бъде безусловно свързано с въпроса за сключване на тесен съюз между Югославия и България, защото това би означавало да се отречем от правото на македонския народ на самоопределение или доброволно присъединяване, ако евентуално не се стигне до този желан съюз между Югославия и България."[5] Тази принципна постановка ясно показва намеренията на югославското ръководство да присъедини Пиринския край без каквито и да е предварителни условия.

---

[3] *Палешутски, К.* Цит. съч., с. 322.

[4] *Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 3, 437—438; *Документи* за борбата на... Т. 2, 657—658; *Палешутски, К.* Цит. съч., с. 322.

[5] *Палешутски, К.* Цит. съч., с. 322; *Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 3, 437—438; *Документи* за борбата на... Т. 2, 657—658.

На Л. Колишевски отговаря лично Тр. Костов. От неговото писмо[6] ясно се вижда, че ръководството на БРП (к) поставя на преден план в българо-югославските отношения сътрудничеството в общата борба срещу хитлерофашизма, считайки, че в никакъв случай то не трябва да се смесва с македонските дела. Като се има предвид, че ЦК на БРП (к) вече е приел едностранното югославско решение за обособяване на Вардарска Македония като федерална република в рамките на Югославия и че този акт е приет от него като основа за окончателно разрешение на македонския въпрос[7], в писмото на Тр. Костов се изтъква: „Свободата и независимостта на Македония следователно всъщност е осигурено от наша страна.“ От това заявление ясно проличава, че ЦК на БРП (к) е принуден да поддържа направените отстъпки по македонския въпрос. Това се прави не само заради глобалните интереси на България, за да се преодолеят преднамерените югославски пречки за настъпателните операции на БНА, но и за да може БРП (к) да изпълни и своя интернационален дълг към СССР и останалите борещи се народи. Поради това в края на писмото се подчертава: „Затова сега трябва да насочим нашия общ натиск против главния неприятел — германеца, и да окажем максимална поддържка на Червената армия...“ В името на тази основна задача се отправя апел за отхвърляне на недоверието, което пречи на борбата[8].

Югославската активност за ускорено присъединяване на Пиринския край към Вардарска Македония силно се проявява в самата Горноджумайска област. Югославските емисари разгръщат широка дейност, за да подготвят нейното откъсване от родината. Сложното международно положение на България, големият международен престиж на югославската народноосвободителна борба, натискът на нейното ръководство и възприетата линия на тактически отстъпки от ЦК на БРП (к) оказват определено влияние върху цялостната дейност на Горноджумайския областен комитет на БРП (к). Този комплекс от причини води до неговото „раздвоение“[9] По думите на Ц. Драгойчева „Областния партиен комитет, обуркан от това без-

---

[6] Съставителите на югославския сборник от документи, където е публикувано писмото, го датират от 23 септември 1944 г. Вероятно е допусната грешка. В писмото става дума за събития, които ни дават основание да считаме, че е от средата на октомври 1944 година.

[7] Вж. по-подробно уводната статия на „Раб. дело“, № 23, 13 окт. 1944.

[8] *Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, с. 361.

[9] ОПА — Благоевград, ЧП, № 327, л. 48—52.

прецедентно поведение на скопяни, не знаел чии директиви да изпълнява — нашите или тия на М. Апостолски“[10]. Новосъзданеното положение се възприема от членовете на Областния комитет като своеобразно продължение на провежданата в недалечното минало линия от ВМРО (об.) за „насаждане на македонско национално съзнание“ в българското население от трите дяла на Македония[11].

Неправилната оценка на възникналата сложна обстановка е причина за някои погрешни действия на областното партийно ръководство. Тяхната обосновка е потърсена във възкресяването на догматично-пропагандистките постановки по македонския въпрос, наложени през 30-те години от Коминтерна в националноосвободителното движение на българското население в Македония. За това съдействува и нововъзникналата държавнополитическа реалност във Вардарска Македония и създаваната след народната победа в Горноджумайска област от югославските представители атмосфера на несъмнена предопределеност за бъдещата съдба на Пиринския край в рамките на югославската федерация.

Областният комитет на БРП (к) възприема югославското становище за „непосредствено присъединяване“ на Горноджумайска област към Вардарска Македония[12]. Той се насочва към

---

10 *Драгойчева, Ц.* Такава е истината... с. 111.

11 ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 7, л. 58—59. През октомври 1925 г. във Виена се провежда учредителна конференция за създаването на ВМРО (об.). Целта ѝ е „извоюването на свободна и прогресивна Македония... и обособяването ѝ в самостоятелна политическа единица, влизаща като равноправен член в бъдещата Балканска федерация“. След XIII пленум на ИККИ Балканският лендерсекретариат (БЛС) поставя македонския въпрос за разглеждане на едно от заседанията на ИККИ. Той от своя страна възлага на ръководството на БЛС да подготви по него резолюция, която се изработва от некомпетентни по този проблем лица и при активната намеса на Д. Влахов. Със своята резолюция от февруари 1934 г. БЛС застъпва постановката за съществуване на македонска нация и на македонски език. От Комунистическия интернационал решението за македонска нация се пренася във ВМРО (об.). Като главен лозунг сега тя издига правото на македонския народ на самоопределение до отделяне от държавите поробителки и образуване на обединена и независима република на македонските трудещи се маси. (Вж. по-подробно: *Палешутски, К.* Македонският въпрос в буржоазна Югославия 1918—1941. С., 1983, с. 176, 198—199; *Палешутски, К.* Югославската комунистическа партия и... 222—223.)

12 ОПА—Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 4, л. 66—67. На Втората областна конференция на БРП (к) в Горна Джумая (24—25 февруари 1946 г.) в изнесения доклад от секретаря на Областния комитет Кръстю Стойчев във връзка с македонския въпрос се изтъква: „Когато говорим за него, трябва да припомним една грешка на Областния комитет след 9 септември, когато

промяна на националния характер на местните звена от политическата система на народната демокрация. Предявено е искане за трансформиране на областното отечественофронтовско ръководство в „Македонски областен комитет на ОФ“[13]. Така ръководният партиен орган в областта приобщава своите действия към югославските замисли, целещи да се изпразнят от българско национално съдържание отечественофронтовските комитети като органи на политическата власт и да се превърнат в „националноосвободителни комитети“, „комитети на обединението“ в рамките на ОФ с основна задача присъединяване на Горноджумайско към Вардарска Македония[14].

В духа на направените от ЦК на БРП (к) отстъпки по македонския въпрос през октомври 1944 г. в Горноджумайска област от българска страна се повежда пропаганда за популяризиране на македонската държава в югославската федерация и за насаждане на македонско национално съзнание сред местното население. На работещите в това отношение югославски емисари се предоставят необходимите условия. Към 2 ноември 1944 г. областната партийна организация вече е преименувана в „македонска“ с правата на Обком, като остава под ръководството на ЦК на БРП (к). Нейна основна задача е „да провежда комунистическа по съдържание и национална (македонска) по форма работа“[15].

— Възприетият курс от областното партийно ръководство внася сериозно смущение както сред населението от Горноджумайска област, така и сред партийната членска маса. Това налага партийните органи да пристъпят към целенасочена пропагандна дейност. На 10 октомври 1944 г. на заседание на

ние поставихме въпроса за непосредствено присъединяване на Пиринския край към Вардарска Македония.“ ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 4, л. 66—67.)

13 ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 7, л. 58—59. На заседание на Бюрото на Областния комитет на БРП (к) — Горна Джумая, от 5 януари 1947 г. Кр. Стойчев заявява: „След 9 септември... ние предявихме искане да имаме Македонски областен комитет на ОФ.“ ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 7, л. 58—59.)

14 Вж. по-подробно писмото на Темпо и Л. Колишевски до К. Мильовски от 26 октомври 1944 г. и писмото на Л. Колишевски до ЦК на БРП (к) от октомври 1944 г. (*Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, 413—416, 437—438.)

15 *Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, с. 361, 367—369. *Писмо* на Тр. Костов от името на ЦК на БРП (к) до Тито и ЦК на ЮКП от 2 ноември 1944 г. В него се изтъква, че ЦК на БРП (к) вижда разрешението на македонския въпрос в българо-югославските отношения в тясна връзка с установяването на съюз между двете страни и в разбирателство с останалите балкански народи.

Околийския комитет на БРП (к) в Неврокоп (дн. гр. Гоце Делчев) се обсъжда македонският въпрос. В изнесения доклад от секретаря на комитета Иван Гулев се изтъква: „Македония днес е призната като самостоятелна единица на Титова Югославия. Много от другарите се *смущават* (к. м. — Г. Д.), като слушат и четат за Македония в Титова Югославия. Другари, това никой да не смущава... Титова Югославия е затова, защото когато югославските народи водиха кървава борба за национална свобода, България беше съюзница на Германия и враг на великите съюзници. Титова Югославия като федерация на южните славяни беше призната от СССР и от Англия и Америка. Наш дълг е, другари, това да го разберем правилно и така да го разясним на масите. Специално за Горноджумайска област как стои въпросът. Горноджумайска област е част от Македония и като такава тя трябва да бъде включена в границите на Македония. Всички партийци имат ударна задача да разясняват македонския въпрос при днешните политически обстоятелства и да будят македонското съзнание." За колебанието от налагания проюгославски курс дори и в членовете на Неврокопския околийски партиен комитет ние можем да съдим от края на протокола на заседанието. Той завършва с думите: „Заседанието беше закрито с общо *пожелание и обещание* (к. м. — Г. Д.), че всички ще работим за преуспяването на македонската кауза."[16]

Пренебрегвайки разбирането на ЦК на БРП (к) за разрешаване на македонския въпрос в българо-югославските отношения в тясна връзка със съюза между двете страни, Горноджумайският областен комитет на партията не се съобразява с директивите на Централния комитет[17]. Той съдействува за създаване на въоръжена сила в Горноджумайско, която да служи на югославската политика в областта.

През втората половина на септември 1944 г. се пристъпва към създаване на македонска войскова единица — бригада „Яне Сандански". Пряко отношение към това имат М. Апостолски и Б. Андреев[18]. Темпо и други югославски дейци, посе-

[16] ОПА—Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 36, л. 91.

[17] Пак там, а. е. 7, л. 58—59. В своето изказване пред Бюрото на Областния комитет на БРП (к) от 5 януари 1947 г. Кр. Стойчев изтъква: „След 9 септември въпросът (македонският въпрос — б. м. — Г. Д.) се постави по-основно... Постави се въпросът за обединение с Вардарския дял... В процеса на това поставяне допуснахме известно *увлечение* (к. м., Г. Д.), като не се съобразихме с директивите на ЦК. Образувахме Македонска бригада „Яне Сандански" от Пиринска област." (ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 7, л. 58—59.)

[18] *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, с. 389.

тили Горноджумайска област, поставят задачата да се изземе личният състав и въоръжението на два български пехотни полка[19].

Идеята на Темпо е да се създаде Горноджумайско-Петрička дивизия, която да влезе в състава на Брегалнишко-Струмишкия корпус. Намерението му е да се постави под командуването на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония. Във връзка с това в писмото си до ЦК на МКП от края на септември той подчертава: „... вероятно в близко бъдеще ще се постави под наша команда“[20]. По същото време югославските представители в България вземат решение в този дух. Както изглежда, то не е добре обмислено и е прибързано, тъй като ЦК на МКП, има по-различно мнение по този въпрос. В неговото писмо до ЦК на БРП (к) от 1 октомври се изтъква: „Ние от наша страна обсъждаме решението на нашите представители, македонските единици, които се формират в българския дял на Македония, да се оставят под наша команда.“[21] Това противопоставяне може да се обясни единствено с невъзможността на югославската страна да разреши организационните и сериозните материални проблеми, стоящи пред новоизграждащите се подразделения в Горноджумайска област. Това обаче не означава, че ЦК на МКП се отказва от правата си над тях. Напротив, той заявява на българския Централен комитет, че гледа на тях като на национални македонски единици, които в състава на БНА трябва да се борят съвместно с ЮНОВ[22]. Истинските намерения на югославската страна особено добре проличават в указанията на М. Апостолски при изграждането им. Според него те ще се подчиняват на българското Главно командуване само по отношение на въоръжаването и на интендантското осигуряване, а в политическо и идеологическо отношение ще се ръководят от Главният щаб на НОВ и ПО на Македония[23].

Докато ЦК на БРП (к) не съдействува на югославските планове за създаване на националноосвободителни комитети в Пиринския край[24] в името на военното сътрудничество и на

---

19 *Пети* конгрес на Българската комунистическа партия. 18—25. XII. 1948. Стенографски протоколи. Част първа, с. 397.

20 *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, с. 389.

21 Пак там, с. 392.

22 Пак там, 391—392.

23 *Процесът* срещу... с. 422.

24 Вж. Писмото на секретаря на ЦК на МКП Л. Колишевски от 1 октомври 1944 г. до ЦК на БРП (к). (*Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, 437—438.)

общата борба срещу фашистка Германия, българското политическо и държавно ръководство проявява позитивно отношение към формирането на бригада „Яне Сандански“ и при набирането на доброволци от местното население за НОВ и ПО на Македония[25]. Тази позиция е оценена от югославските емисари като слабост на българската страна и те пристъпват към форсирано изграждане на бригадата. Тя се формира от действуващите до деветосептемврийската победа в Горноджумайска област партизански единици на НОВА: Горноджумайския отряд „Никола Калъпчиев“, Светиврачкия отряд „Яне Сандански“, Неврокопския отряд „Анещи Узунов“, Разложкия отряд „Никола Парапунов“ и Петричкия отряд „Антон Попов[26], както и Алиботушката чета[27] с общ брой на партизаните около 400 души[28]. В бригадата се вливат и много доброволци[29].

В духа на дадените югославски указания за изземване на личния състав от два пехотни полка местни дейци провеждат активна пропагандна дейност в някои от частите на БНА, попълнени главно от населението на Горноджумайска област. В резултат на това на 16 октомври 1944 г. от 39-и пех. полк се отлъчват много военнослужещи[30], като общият брой на преминалите от полка в бригадата възлиза на 685 души[31]. В бригадата има военнослужещи и от 41-ви пех. полк[32]. Към 5 ноември 1944 г. нейният числен състав възлиза на 2400 души[33]. На базата на съответните партизански отряди тя е изградена на организационните начала на ЮНОВ. Възприета е батальонната организация. През ноември 1944 г. в Разлог е дислоциран 1-ви батальон, в Горна Джумая — 3-и батальон, в Неврокоп — 5-и батальон, в Свети Врач (дн. гр. Сандански) — 7-и батальон, и в Петрич — 8-и батальон[34]. По същото време на фронта се

---

25 *Лалков, М.* Цит. дис., с. 79.

26 ОДА—Благоевград, ф. 219, оп. 1, а. е. 2, л. 5, 166—167.

27 *Даскалов, Г.* Сътрудничеството между НОВА и ЕЛАС в борбата против хитлерофашизма (15 декември 1943—25 октомври 1944 г.). — Изв. на ВИНД. Т. 36, 1983, с. 32, 46—47.

28 В писмо на Горноджумайския областен комитет до Военния отдел на Централния комитет се сочи, че общият брой на партизаните в областта е 471, от които за загинали 53. (ОПА—Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 77, л. 45—46.)

29 Свободна трибуна, № 2, 23 септ. 1944.

30 ЦВА, ф. 86. Историческа справка на архивния опис на 39-и пех. полк.

31 ОПА—Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 1а, л. 15.

32 Пак там, ф. 219, оп. 1, а. е. 2, л. 35.

33 Пак там, ф. 1, а. е. 1а л. 15, 26б.

34 Пак там, ф. 219, оп. 1, а. е. 2, л. 221. Към началото на 1945 г. номерацията на батальоните е променена.

намира 4-и Пиринski батальон и формираната партизанско-доброволческа бойна единица с ядро Алиботушката чета[35]. Батальоните са разделени на роти, а те от своя страна на взводове и отделения[36]. Командуването на батальоните е поверено в повечето случаи на командирите на партизанските отряди. Наред с това е въведен и комисарският институт[37].

Сформиран е щаб на бригадата със седалище в Горна Джумая. Той е в състав: Крум Радонов — комендант, Фердинанд Пудев — помощник-комендант, Лазар Калоянов — началник на щаба, Георги Мадолев — комисар[38].

На 21 октомври 1944 г. ЩВ изпраща писмо до началника на 7-а дивизионна област, в което се указва редът за формиране на гвардейските единици и статутът на постъпилите в армията немобилизирани бойци. В него изрично се подчертава: „Гвардейските роти се формират към всеки пехотен полк от бивши партизани, партизанки и бойни групи, постъпили до 19. 9. 1944 г.“ Дивизионната област изпраща препис от това писмо „за строго изпълнение“ до командирите на партизанските формирования в Горна Джумая, Разлог, Неврокоп, Свети Врач и Петрич[39].

Въпреки отдаденото разпореждане от наличните в областта партизански и доброволчески сили не се формират гвардейски

---

35 ОПА—Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 1а, л. 15. 4-и Пиринski батальон (командир Георги Ангелов) с около 60 бойци докъм 25 октомври 1944 г. е в Беломорието. Алиботушката чета и присъединените към нея доброволчески сили (командир Кирил Хаджиев) в състав от 110 бойци след установяване на народнодемократичната власт в Демирхисарско, през втората половина на септември се изтегля от Беломорската област за фронта. (*Даскалов, Г.* Сътрудничеството между НОВА и ЕЛАС... 46—47, 54—55.)

36 ОДА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 1а, л. 32, 35.

37 Командир на 1-ви батальон е Никола Лешков, а комисар Никола Шанин, 3-и батальон — командир Иван Узунов и комисар Мирко Юруков, 5-и батальон — командир Александър Касянов и комисар Георги Данелов, 7-и батальон — командир Владимир Виденов и комисар Иван Калоянов, 8-и батальон — командир Мирчо Разбойников и комисар Никола Паскалев. (ОДА—Благоевград, ф. 219, оп. 1, а. е. 2, л. 1, 114; ф. 26, оп. 1, а. е. 25, л. 58, 66; ОПА—Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 15, л. 1, а. е. 82, л. 18; *Калоянов, Л., Д. Владимиров,* сведения, дадени на 26 февр. 1987 г.) Към началото на ноември 1944 г. 5-и батальон е с числен състав от 533 души, организирани в щаб, три роти, един картечен взвод и една бойна група с мирновременен щат, 2-ра рота в състав от 103 души е на фронта. Останалите подразделения на батальона разполагат с 250 пушки и 12 леки картечници. (ОДА—Благоевград, ф. 219, оп, 1, а. е. 2, л. 1, 80, 118.)

38 ОДА — Благоевград, ф. 219, оп. 1, а. е. 2, л. 316; ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 74, л. 113; *Чашуле, В.* Цит. съч., 10—11; *Калоянов, Л., Д. Владимиров.* Пос. сведения.

39 ОДА—Благоевград, ф. 219, оп. 1, а. е. 2, л. 166—167.

части към БНА. Тези сили остават в състава на изградената македонска бригада. През октомври 1944 г. отношението на югославските ръководители във Вардарска Македония към новосформираната бойна единица в Горноджумайско е като към съставна част от НОВ и ПО на Македония. Тя се третира така и от Горноджумайското областно партийно ръководство. Приема се като такава и от съответните български военни власти. Към 27 октомври 1944 г. тя се води като 22-ра бригада от Брегалнишко-Струмишкия корпус. За патрон на бригадата е определен Яне Сандански[40]. Нейното командуване води своята кореспонденция със специални бланки[41] и я заверява със собствен печат[42]. Със заповед на Кр. Радонов е наредено на бойците да свалят всякакви „украшения" от формата си, а „единственият отличителен знак да бъде петолъчната звезда на шапката"[43], така както е и на бойците от ЮНОВ.

Бригадата се изгражда по подобие на ЮНОВ като македонска военна единица в Пиринския край, която получава указания от Главния щаб на НОВ и ПО на Македония[44]. Същевременно по отношение на бойните действия срещу хитлерофашистите тя е под българско военно командуване[45]. Въпреки това докъм първата десетдневка на ноември 1944 г. организационно бригадата не е в състава на БНА[46], поради което от нейна страна не е осигурено интендантското ѝ снабдяване[47].

С изграждането на бригада „Яне Сандански" възниква и проблемът за нейното въоръжаване. Съгласно югославските указания и неговото разрешение става за сметка на БНА, без да се отчитат тежките военновременни условия. В това отношение особено се „проявява" Околийският комитет на БРП (к) в Петрич и командуването на Петричкия партизански отряд, кой-

---

40 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 345, л. 24—25.

41 Бланките са с надпис: „Щаб на 22 Макед. бригада „Яне Сандански" — гр. Г. Джумая". (ОДА—Благоевград, ф. 219, оп. 1, а. е. 2, л. 221.)

42 Бригадата има кръгъл печат с петолъчка в средата, а в окръжността е с надпис: „22 Македонска народноосвободителна бригада „Яне Сандански". (ОДА—Благоевград, ф. 219, оп. 1, а. е. 2, л. 221.)

43 ОДА—Благоевград, ф. 219, оп. 1, а. е. 2, л. 221. През втората половина на октомври 1944 г. преди заминаването на един батальон от бригадата за фронта на бойците са раздадени червени релефни петолъчки за техните кепета. Дотогава са носели емблемата на ОФ. (*Луканов, Е.* Сведения, дадени на 21 ноември 1984 г.).

44 ОПА—Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 4, л. 66—67. Доклад на Кр. Стойчев пред втората областна конференция на БРП (к) — Горна Джумая (24—25 февруари 1945 г.).

45 Пак там; *История* на Отечествената война... Т. 2, с. 78, 226.

46 ЦВА, ф. 24, оп. 3, а. е. 282, л. 243.

47 Пак там, ф. 50, оп. 2, а. е. 345, л. 24.

то е включен като 8-и батальон в състава на бригадата. От 25 до 28 септември, когато в района на Струмица противникът контраатакува с превъзхождащи сили и нашите войски се оттеглят[48] при създадената сложна психологическа обстановка, 8-и батальон изземва оръжието и артилерията на 39-и пех. полк[49]. По същия начин местните власти в Петрич постъпват и с 48-и пех. полк, който по заповед на командуването на 27 септември се изтегля от фронта през града за съсредоточаване в Дупница (дн. гр. Станке Димитров)[50]. Те не само че изземват неговото въоръжение, но и се намесват в неговия маньовър. Игнорирайки командуването му, поемат управлението на преминаващите през Петрич полкови части и заставят командирите им да изпълнят поставена от тях нереална бойна задача[51].

Впоследствие за извзетото въоръжение на двата полка е намерен и „мотив". В своя доклад пред първата легална околийска конференция на БРП (к) в Петрич (24—25 декември 1944 г.) командирът на 8-и батальон заявява: „Ако по-късно по време на военните действия 39 и 48 полкове и други части, напуснали полесражението и правейки едно паническо отстъпление захвърлиха и изоставиха своето оръжие, партизанският отряд решително и бързо се справи с тази безотговорност. Събра това оръжие, складира го и впоследствие предаде на гвардейската част" (8-и батальон — б. м., Г. Д.)[52].

За да се измести българската военна власт от близкия тил на фронта, в Петричкия район се пристъпва и към формиране на македонски военни комендантства[53].

С цел да екипира и въоръжи бригадата в ущърб на БНА действуват и самият Областен комитет на БРП (к) — Горна Джумая. С негово знание се извършват недопустими действия. „Въпреки пречките от всякакъв вид — заявява в началото на ноември 1944 г. пред първата областна конференция на

---

48 Вж. по подробно: *История* на Отечествената война ... Т. 2, 77—78.

49 Пак там, т. 1, 223—224.

50 ОПА—Благоевград, ф. 1, а. е. 14, л. 10—11. ЦВА, ф. 88 Историческа справка към архивния опис на 48-и пех. полк.

51 В писмо на околийския управител на Петрич К. Стоянов от 21 октомври 1944 г. до началника на щаба на 1-ва армия се съобщава, че вечерта на 28 септември слухът за пробив на фронта при Струмица предизвиква смут сред населението на Петрич. Той се засилва вследствие изтеглянето през града на части от 48-и пех. полк. Местните политически власти и командуването на 8-и батальон заставят войсковите командири да спрат изпълнението на поставените задачи и да заемат позиция на 2 км западно от града (ОДА—Благоевград, ф. 26, оп. 1, а. е. 25, л. 348).

52 ОПА—Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 14, л. 10—11.

53 *История* на Отечествената война ... Т. 1, с. 224.

БРП (к) в Горна Джумая нейният командир — ние положихме усилия..."[54] Във връзка с тези „усилия" впоследствие пред Петия конгрес на БКП тогавашният член на Областния комитет на БРП (к) Георги Мадолев заявява: „Едно висше военно югославско лице ни внушаваше, че революционна армия не се създава с министерски постановления и закони, че ние не трябва това да очакваме от българското правителство. За голямо съжаление ние се хванахме на тяхната въдица... и не само образувахме тази бригада, но една нощ обезоръжихме постовете на един дивизионен склад и взехме имуществата за нашата бригада."[55]

Към края на септември 1944 г. югославските емисари в България поставят въпроса за включване на 14-и пех. полк в бригадата. Мотивът за това се търси в обстоятелството, че личният състав на полка е главно от Горноджумайска област[56]. В това отношение те имат своеобразната подкрепа на Околийския комитет на БРП (к) в Петрич. По това време той полага целенасочени усилия, за да овладее дислоцираната в града 2/14-а пех. дружина. Преминаването на офицерите от дружината на страната на ОФ затруднява околийското ръководство да наложи бързо своето влияние в нея посредством чистката на офицерите[57]. Тогава то се преориентира към форми на работа, които водят до поставяне под контрол на командните кадри. Посредством помощник-командира на 2/14-а пех. дружина околийското партийно ръководство към октомври вече напълно контролира и ръководи живота в частта[58].

Противопоставянето на българската страна срещу идеята да се откъсне 14-и пех. полк от 7-а пех. дивизия и се включи в бригада „Яне Сандански" заставя ЦК на МКП в писмото му от 1 октомври до ЦК на БРП (к) да я оцени като пречка в борбата против хитлеристите. Същевременно обаче е направена принципната уговорка, че това искане е правилно, тъй като полкът „целият е съставен от македонци"[59].

Югославското ръководство във Вардарска Македония за-

---

54 ОПА—Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 1а, л. 15.

55 *Пети* конгрес на Българската комунистическа партия. 18—25. XII. 1948 г. Стенографски протоколи. Част първа, с. 397.

56 *Извори за* ослободителната война... Т. 1, кн. 3, с. 392.

57 Във връзка с това на първата легална конференция на Околийския комитет на БРП (к) в Петрич в своя доклад за военната работа М. Разбойников заявява: „Не можахме да пуснем нашите пипала." (ОПА—Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 14, л. 10—11.)

58 ОПА—Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 14, л. 10—11.

59 *Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 3, с. 392.

лага твърде много на бригада „Яне Сандански“ за присъединяването на Горноджумайска област към Югославия. С тази цел нейният щаб е установен в Горна Джумая и се проектира прерастването на бригадата в дивизия в състава на Брегалнишко-Струмишкия корпус. Самото наименование на корпуса се определя от предвидените му периметри за действие, които обхващат не само района на р. Брегалница, но и на р. Струма[60]. Ръководните лица във Вардарска Македония имат амбицията посредством корпусното командуване да поемат в свои ръце не само военните дела, но и административноуправленските въпроси в Горноджумайско. Ето защо в своето писмо от 18 октомври 1944 г. до командира на 4-а армия П. Трайков подчертава, че всички въпроси, отнасящи се до бойните действия и до администрацията на Брегалнишко-Струмишката област, ще се решават от щаба на корпуса[61]. По идея на Л. Арсов се предвижда при удобен случай да се окупира Пиринският край и да се обяви присъединяването му към Югославия по „волята“ на местното население[62]. За военното осигуряване на тази акция се разчита на една крупна въоръжена сила в Пиринския край, като се планира бригада „Яне Сандански“ да прерасне в дивизия. Особено настоятелни в това отношение са Темпо и Л. Колишевски, които в края на октомври 1944 г. поставят на К. Мильовски задача, действувайки от позиция на силата, да работи за формиране на дивизията[63].

По същото време главният щаб на НОВ и ПО на Македония настоятелно иска от 4-а армия да снабдява 22-ра македонска бригада „Яне Сандански“. На 27 октомври 1944 г. интендантът на армията писмено уведомява интендантите на бригадите „Гоце Делчев“ и „Яне Сандански“, че снабдяването на последната не може да се уреди без нужното министерско постановление. Въпреки това той се разпорежда да ѝ се отпуснат 10 530 кг концентриран зърнен и тревен фураж[64]. Някои местни дейци в Горноджумайско предявяват настоятелни

60 *Трайков, П.* Цит. съч., 60—61.

61 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 277, л. 22. При разговор на П. Трайков с изтъкнат ръководител на ЮКП последният отчита като грешка изпращането на целия Брегалнишко-Струмишки корпус на фронта във Вардарска Македония. Според него, ако бригада „Гоце Делчев“ бе останала в Горноджумайско, щяха да се осигурят военните условия за присъединяване на областта към Югославия. (*Трайков, П.* Цит. съч., 60—61.)

62 *Трайков, П.* Цит. съч., 60—61.

63 *Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 3, с. 417.

64 ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 345, л. 24—25.

претенции пред интенданта на 4-а армия една трета от нейния зърнен и тревен фураж да се отстъпи на бригада „Яне Сандански“. Само активната намеса на генерал-майор Б. Копчев спасява войсковото имущество от разграбване[65]. След взетите енергични мерки от българска страна се прекратява започналото изземване на храни и материали от войсковите складове[66]. Материалната издръжка на бригада „Яне Сандански“ в значителна степен се осигурява от местните околийски отечественофронтовски комитети и чрез средствата на самите партизански отряди[67].

Важно звено в подготовката за откъсване на Горноджумайска област от България е разгърнатата широка и целенасочена политическа и пропагандна дейност сред местното население. Поради тази причина, тя е един от въпросите, които югославските представители поставят на срещата си с членове на Политбюро на ЦК на БРП (к) от 25 септември 1944 г.[68] Той отново е актуализиран в октомврийското писмо на Л. Колишевски до ЦК на БРП (к), в което се заявява: „... македонският народ има пълна свобода на пропаганда за обединението на македонския народ, отнасящо се до присъединяването на българския дял от Македония към своята родина“[69].

Особено внимание югославските дейци в България отделят на печатната пропаганда. К. Мильовски предлага да се издава вестник „Пиринско ехо“, което е одобрено лично от Темпо. Оценявайки голямата агитационна и пропагандна роля, която вестникът може да играе, Темпо изрично подчертава, че той трябва да бъде под прекия контрол на К. Мильовски и Л. Арсов[70]. Лично Л. Арсов и В. Ацева организират изпращането на вестници, списания, позиви, бюлетини и други печатни материали до К. Мильовски в България. На 9 октомври 1944 г. за Пиринския край са отправени значителен брой от възванието на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония, бюлетини, стихотворения, отпечатана реч на Тито и други материали[71]. Организира се изпращането на органа на Народно-

---

65 Пак там, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 443.
66 *Трайков, П.* Цит. съч., с. 61.
67 ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 14, л. 10—11.
68 *Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 3, с. 387.
69 Пак там, 391—392.
70 Пак там, с. 418.
71 *Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 3, с. 398.

освободителния фронт (НОФ) на Македония в. „Илинденски път“[72], както и на значки с лика на Тито[73].

Твърде много се разчита и на устната пропаганда. Темпо нарежда на К. Мильовски чрез събрания и митинги да форсира „борбата за обединение“[74]. Самият той, Л. Колишевски, Б. Андреев и М. Апостолски при обиколките си из Горноджумайска област водят целенасочена пропагандна дейност. Те агитират местното население, че „трябва да се присъединят към Вардарска Македония, ако искат да видят бял свят, защото иначе в България като в победена страна македонците ще трябва да плащат репарации“[75]. Във връзка с това Тр. Костов донася с радиограма на Г. Димитров в Москва: „За присъединяването на Петричко излагат аргументи, че по такъв начин населението не ще плаща репарации заедно с победена България.“[76]

При посещенията си в Горноджумайска област някои ръководители от Вардарска Македония се разпореждат, без да се съобразяват с българските власти. Правят се опити за въвеждане на югославски организационни форми на политическия живот. Драстичен в това отношение е М. Зафировски, който без знанието на Областния комитет на БРП (к) създава в Петрич организация на НОФ[77]. Главната цел обаче на вардаромакедонските пратеници е да овладеят Горноджумайската областна партийна организация чрез спечелване на отделни местни ръководители[78]. Опитват се да завладеят и самото областно партийно ръководство[79].

Многостранната дейност, която се провежда в Горноджумайска област за присъединяването ѝ към Югославия, предизвиква недоволство сред местното население. Проявявайки будно българско национално съзнание, то е за обединение на разпокъсана Македония, но при запазване на връзките с България и българския народ[80]. Създадената атмосфера в областта предизвиква в него тревога. В Свети Врач младежите създават специален инициативен комитет, от чието име се свиква масово посетено събрание, посветено на македонския въпрос.

---

72 Пак там, с. 439.
73 Пак там, с. 398.
74 Пак там, с. 418.
75 *Процесът* срещу... с. 438.
76 ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 114, л. 1.
77 *Процесът* срещу... с. 425, 438.
78 Пак там, с. 438.
79 *История* на Отечествената война... Т. 1, с. 224.
80 *Процесът* срещу... с. 427.

Като гости участвуват Владимир Поптомов, Иван Харизанов, член на НК на ОФ, и Асен Чаракчиев от Областния комитет на БРП (к). Присъствуващите проявяват най-голям интерес към обсъждания проблем и задават много въпроси. На 4 октомври 1944 г. на заседание на Областния комитет на БРП (к) А. Чаракчиев докладва за проведеното събрание: „Масата посрещна добре и възприе това, което се изнесе, с известно облекчение и радост. Разни тревожни слухове се ширели във връзка с гръцките апетити и присъединяването към Титова Югославия, а пътят, който набелязахме за създаване на южнославянска федерация и по-нататък балканска федерация, внесе успокоение." Същевременно като изразител на проюгославските настроения в областното партийно ръководство в доклада на А. Чаракчиев се прокрадва оценката за ненужността и реакционния замисъл на събранието, а неговите организатори категорично са квалифицирани като „михайловисти"[81].

Дейността на югославските емисари по непосредствената подготовка за откъсване на Горноджумайска област заставя Политбюро на ЦК на БРП (к) да вземе бързи мерки за пресичане на техните недопустими действия. Те са предмет на специално обсъждане на заседанието му от 20 октомври 1944 г., в чийто протокол е записано, че „скопските ръководители предприеха действия, водещи до създаване на държава в държавата с пряката цел — включване на Горноджумайска област в територията на НР Македония"[82].

На 25 октомври 1944 г. Политбюро на ЦК на БРП (к) отново се занимава със същия въпрос. Димитър Ганев изнася информация за положението в Пиринския край и най-вече в Петричко, което югославските емисари „били си наумили незабавно да включат в територията на НР Македония". Тяхната дейност внася силно колебание в Областния партиен комитет в Горна Джумая. Силно объркан, той не може да пренени чии указания трябва да изпълнява, тези на ЦК на БРП (к) или на югославските дейци, които настояват за незабавно откъсване на областта. Разглеждайки нейното присъединяване към Югославия като техен „вътрешен въпрос", те настояват „самоопределението", тоест анексирането ѝ, да стане незабавно[83].

По повод цялостната дейност на югославяните в Пирин-

[81] ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 1, л. 87.
[82] *Драгойчева, Ц.* Такава е истината..., 110—111.
[83] Пак там, с. 111.

ския край Тр. Костов отбелязва, че фактически Петричко със своята територия едва ли не само формално още не е присъединено към Вардарска Македония. Всичко това се прави без съгласуване с ЦК на БРП (к) и в разрез с разговорите на двустранната софийска среща от 25 септември 1944 г. Според Тр. Костов ръководни лица от Вардарска Македония искат да приложат към България политиката на свършените факти. Именно поради това той настоява да се поиска от Тито „незабавно изправяне" на грешките, допуснати от някои югославски дейци. На 27 октомври 1944 г. в телеграма до Тито Г. Димитров изтъква: „Аз безусловно моля бързо да се разясни на македонските другари, че сега не може да се повдига практически въпросът за присъединяването на българска Македония." По-нататък той подчертава, че всичко, което пречи на съвместната борба на България и Югославия срещу общия враг, „би следвало щателно да се избягва". В заключение Г. Димитров отбелязва: „Аз смятам, че в интерес на общото дело в българска Македония не трябва да се предприема нищо без съответното съгласуване с ЦК на Българската компартия."[84]

Без да се съобразяват с мнението на ръководството на БРП (к), югославяните инструктират своите емисари в нашата страна за по-нататъшно разгръщане на подготовката за откъсване на Пиринския край от България. В този дух е директивното писмо на Темпо, делегат на ЦК на ЮКП във Вардарска Македония, и на Л. Колишевски, секретар на ЦК на МКП, до К. Мильовски от 26 октомври 1944 г. „Въпросът за присъединяването на българския дял от Македония за нас е основна и главна задача. Към осъществяването на тази задача трябва веднага и неотложно да се пристъпи." Тяхното писмо започва с категоричното поставяне на тази цел. За постигането ѝ те посочват и предстоящите конкретни задачи. Първата от тях е да се създаде дивизия „Яне Сандански", като нареждат: „Да се форсира организирането на македонска дивизия „Яне Сандански" в Горноджумайска област. Притисни българската партия и правителството на Отечествения фронт да допуснат всичките македонци от тази област, които се намират в българските полкове, а които доброволно се явяват, да се упътят в македонската дивизия.. Всяко двоумене е саботиране на общата спогодба, която постигнахме по този въпрос с ЦК на българската партия. Също така да се притисне

84 *История* на Отечествената война... Т. 1, с. 224; *Палешутски, К.* Югославската комунистическа партия и..., с. 322; *Драгойчева, Ц.* Такава е истината..., с. 111.

българската партия и правителството (на Отечествения фронт) напълно да въоръжат дивизия „Яне Сандански“. Като втора основна задача определят: „Да се форсира превръщането на комитетите на Отечествения фронт в Горноджумайска област в комитети на обединението... В тези места, където комитетът на ОФ не иска да се превърне в комитет на обединението — да се създадат нови комитети на обединението...“, а като трета — „Да се форсира по пътя на пропагандата, събранията, митингите и др. борбата за обединение, която да се пренесе в масите.“[85]

Двамата автори на писмото отделят специално внимание и за работата сред българските бежанци от Македония. Поставят задачата да се откъснат от техните организации в България, да се обхванат в югославските обществено-политически организации, а също и да се проведе мобилизация сред тях за формирането на две македонски дивизии. В духа на югославските планове за присъединяване и на Егейска Македония специално се подчертава необходимостта от мобилизация на бежанците от този регион. А във връзка с присъединяването на Горноджумайска област към Вардарска Македония Темпо изрично подчертава: „Ние се съгласяваме с разсъжденията на Владо Поптомов, че за това трябва да се подготви българското обществено съзнание и македонският народ в България. Но ние не сме съгласни, че трябва да се чака да се подготви българското обществено съзнание. Ние поставяме пред българската партия да подготви българското обществено съзнание, а ние ще се погрижим да подготвим македонския народ в българския дял на Македония.“ На края на писмото се съобщава на К. Мильовски, че е избран за кандидат-член на ЦК на МКП и е оторизиран да го представя в България, като му се възлага „да вземе под свой контрол целокупната работа в българския дял на Македония“[86].

Писмото на Темпо и Л. Колишевски от 26 октомври е своеобразна разгърната програма за присъединяване на Горноджумайска област към Югославия. Чрез заложените в нея задачи се цели да се създадат необходимите за това благоприятни военни и политически условия в областта. Специално внимание се отделя за създаване на крупна бойна единица, която военно да осигури югославската политика в Горноджумайско. Директивата за превръщане на отечественофронтовските комитети в македонски „комитети на обединението“ це-

[85] *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, 413—416.
[86] Пак там.

ли постепенно да се ограничи и обезличи българската народна власт в тази част от страната и тя да еволюира в югославска власт. За създаване на подходяща обстановка се предвижда разгръщането на масирана пропагандна дейност, като се използват всички възможни форми за въздействие. За да се откъсне Пиринският край, се залага и на македонската бежанска маса в България. С нейното организирано и активно въвличане в югославската политика се цели да се създаде необходимата й социална база вътре в България, да се провокират условия за оказване на вътрешен натиск върху българското ръководство. В крайна сметка с изпълнение на тази програма Пиринският край трябва да стане държава в държавата и по един „естествен" път да се присъедини към съседна Югославия.

Писмото на Темпо и Л. Колишевски от 26 октомври ясно показва, че пред югославското ръководство възниква необходимостта да актуализира и да формулира още по-категорично основните задачи, стоящи пред неговите представители в България. Това може да се обясни само с неудовлетвореността от постигнатите до този момент резултати в подготовката за присъединяване на Горноджумайска област. „Вината" за това е на ЦК на БРП (к), който се противопоставя срещу промяната на българския характер на органите на политическата власт в Пиринския край. Той игнорира искането, поставено от югославска страна на софийската среща за създаване в Горноджумайско на македонски националноосвободителни комитети и за трансформиране в такива на съществуващите отечественофронтовски комитети.

По повод донесението до Тито на ЦК на МКП за неудовлетворителната дейност на пратениците му в България[87] за откъсване на Горноджумайско и за неоказаното в това отношение българско съдействие на 2 ноември 1944 г. ЦК на БРП (к) изпраща писмо до първия югославски ръководител и до ЦК на ЮКП. Както и в писмото до ЦК на МКП, и тук се изтъква, че на македонската държава във федеративна Югославия се гледа като на първа крачка към осъществяване на „свободна единна Македония". В духа на вече направените отстъпки се съобщава за водената в това отношение пропагандна дейност и за преименуването на Горноджумайската партийна организация в „македонска" с правата на областен комитет, подчинен на ЦК на БРП (к). В подписаното от Тр. Костов писмо относно присъединяването на Пиринския край към Югославия изрично се подчертава: „Цялата тази наша

[87] Пак там, 437—438; *Документи* за борбата на... Т. 2, 657—658.

дейност ние ще провеждаме заедно с голямата агитация за осъществяване на най-тесен съюз между нова федеративна Югославия и нова отечественофронтовска България... Ние сме дълбоко убедени, че близкото бъдеще при взаимодействието на нашите две братски партии безспорно ще донесе този съюз, който ще открие нови светли перспективи за всички южнославянски народи и ще подготви почвата за братско споразумение и с останалите балкански народи."[88]

От тази постановка става пределно ясно, че ЦК на БРП (к) вижда решаването на македонския въпрос във взаимна връзка и обусловеност със създаването на тесен държавнополитически съюз между България и Югославия. Той остава верен на демократичното си разбиране, че неговото цялостно решаване може да стане в братско споразумение с народите на заинтересованите балкански страни.

Тази принципна позиция на ЦК на БРП (к) е оценена от югославската страна като промяна на отношението му към македонския въпрос[89]. Това противоречи на нейните намерения за безусловно присъединяване на Пиринския край към Югославия и я отдалечава от преследваната цел.

В началото на ноември 1944 г. македонският въпрос е в центъра на масовата политическа работа на Горноджумайската областна партийна организация. В навечерието на Първата областна конференция на БРП (к) по места се изнася доклад за задачите на партията в Горноджумайския край като македонска област[90].

Първата областна конференция се провежда на 5 и 6 ноември 1944 г. Като представител на ЦК на БРП (к) и неговото Политбюро присъствува Вл. Поптомов. Първия ден се изнасят докладите на Областния комитет. Основният доклад на тема „Политическото и стопанското положение в Горноджумайска (македонска област) и задачите на Работническата партия" е изнесен от неговия секретар Кр. Стойчев. Във връзка с македонския въпрос в него се подчертава: „Друга важна задача на нашата партийна организация е поставянето и разработката на македонския въпрос във връзка със същест-

---

[88] *Историјски* архив комунистичке партије Југославије. Т. 7, 367—369; *Документи* за борбата на... Т. 2, 658—660.

[89] *Темпо, С.* Цит. съч., кн. 2, с. 426. Съвременната югославска историография оценява писмото на ЦК на БРП (к) от 2 ноември 1944 г. като „незачитане правото на македонската нация за самоопределение" и отказ от спогодбата на софийската среща от 25 септември 1944 г. (*Чинго, Н.* Политиката на БРП (к)..., с. 75.)

[90] ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 1а, л. 3.

вуването във федеративна Югославия на свободната македонска държава. Там се осъществява заветът на македонските апостоли. Горноджумайска област е част от Македония, взела е активно участие в общата освободителна борба. Ние следим отблизо това, което става в Македония на Титова Югославия. Ние искаме осъществяването на обединена свободна Македония при осъществяване на братството на южните славяни."[91]

В изложеното от Кр. Стойчев становище по македонския въпрос има сериозни различия с мнението на ЦК на БРП (к), развито в писмото му до Тито от 2 ноември 1944 г. В него разрешаването на македонския въпрос в двустранните българо-югославски отношения и по-конкретно обединението на Пиринския и Вардарския дял на Македония се обвързва с „осъществяването на най-тесен съюз между нова федеративна Югославия и нова отечественофронтовска България". На него се гледа като на важно условие за подготовката на „почвата за братско споразумение и с останалите балкански народи". Тези два принципно важни момента липсват в доклада на Кр. Стойчев и са заместени с мъглявата и обща постановка за „обединена свободна Македония при осъществяване на братството на южните славяни"[92].

Изнесен е и доклад по организационното състояние на областната партийна организация. В него се взема отношение към изгражданата в Горноджумайско македонска въоръжена сила. Изказва се недоволство, че не е разрешен официално въпросът за прехвърляне в 22-ра бригада „Яне Сандански" на родените в този край военнослужещи от 14-и и 39-и пех. полк. „Практически в Горноджумайска област — се подчертава в доклада — още не е разрешен въпросът за образуване на македонски единици от народната гвардия и от бойците от Горноджумайско, намиращи се сега в различни войскови части и главно в 39-и и 14-и полкове, които са предимно вербувани от този край. Трябва незабавно този въпрос да получи разрешение." Отправя се и искане за екипиране и въоръжаване на македонските единици[93].

Доклад за работата на Областният комитет по военните въп-

---

91 Пак там, л. 26б.

92 В своето изказване пред Петия конгрес на БРП (к) Г. Мадолев заявява: „Ние фактически помагахме на скопските изменници за присъединяването на Пиринския край към Македонската република, като на дело се отказвахме да поставяме на пръв план въпроса за федерацията." (*Пети* конгрес на Българската комунистическа партия, 18—25 декември 1948 г. Стенографски протокол, част първа, с. 402.)

93 ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 1а, л. 4.

роси изнася Кр. Радонов[94]. Разделът за бригада „Яне Сандански“ е повлиян от противопоставянето на ЦК на БРП (к) на югославския стремеж за незабавно откъсване на Горноджумайска област. „Това наше ориентиране към македонска бригада — се сочи в него — се оказва ненавременно — то представлява излитане много напред.“ Оценява се, че мястото на бригадата е в състава на Народната гвардия. Преследваната цел е по този начин да се решат някои важни въпроси от организационен, материално-технически и интендантски характер, което проличава от поставените задачи:

„6. Да направим всичко възможно да се довъоръжат и дотъкмят гвардейските части.

7. Да направим всичко възможно чрез щаба на въстаническите войски за узаконяване на нашата гвардейска част със съответен щат.

8. Да се устроят курсове за командири, за да подготвим *наш* (к. м. — Г. Д.) команден кадър.

9. Да съберем средства за покриване поне елементарните нужди на гвардейските части, като канцеларски, цигари и пр.“[95].

Истинският замисъл на „желанието“ бригадата да влезе в състава на Народната гвардия проличава в доклада от нейното ясно разграничаване в национално отношение от БНА, третирана като чужда военна сила[96].

На Първата областна конференция като представител на МКП и на Главния щаб на НОВ и ПО на Македония присъствува Л. Арсов. На 5 ноември 1944 г. от нейната трибуна той отправя приветствие и поставя като непосредствена задача присъединяването на Пиринския край към Югославия. Л. Арсов има кратка среща с Вл. Поптомов, който изказва мнение, че не бива да се избързва с изразеното желание за откъсване на Горноджумайско от България. На тази препоръка Л. Арсов остро реагира[97]. На 5 ноември той изпраща от Горна Джумая до К. Мильовски поредните директиви на ЦК на МКП, като изтъква, че неговите членове „...твърдо стоят на позицията, която другарят Темпо по-рано ни постави като задача.“ Информирайки го за срещата си с Вл. Поптомов и за изказаното от него мнение да не се форсира въпросът за Горноджу-

---

94 Сведение, дадено на 17 ноем. 1984 г. от Минко Попов, тогавашен член на Областния комитет на БРП (к) — Горна Джумая.

95 ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 1а, л. 15.

96 Пак там.

97 *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, 439—440; Р а б. дело, № 63, 29 ноем. 1944.

майска област, Л. Арсов изрично изисква от К. Мильовски да постави този проблем пред ЦК на БРП (к)[98].

На 6 ноември на областната конференция Вл. Поптомов изнася доклад на тема: „Македонският въпрос в днешния момент.“ Той развива становището на ЦК на БРП (к) по този проблем. В доклада са застъпени следните основни положения: 1. Населението в Пиринска Македония не е подложено на никакво национално угнетяване и не изразява желание за присъединяване на областта към Югославия, което трябва да се има предвид. 2. Македонският въпрос може да се реши само след утвърждаването на прогресивните сили във всички балкански страни, включително и след победата им в Югославия. 3. Този проблем е свързан с международното положение и по-специално с балканската политика на СССР и Великобритания. 4. Неговото решаване е в тясна връзка с изграждане на тесен съюз между България и Югославия. 5. Присъединяването на Горноджумайска област към Вардарска Македония не стои като непосредствена задача за решаване[99]. Вл. Поптомов подчертано

---

[98] *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. трета, с. 439.

[99] Пак там, 442—445. Във в. „Работническо дело“ от 29 ноември 1944 г. е публикувано съобщение за областната партийна конференция в Горна Джумая. В него се застъпва само онази част от доклада на Вл. Поптомов, в която се развива идеята, че правилното разрешение на македонския въпрос е възможно само при сътрудничество между прогресивните балкански сили и преди всичко чрез братско разбирателство между България и Югославия, при подкрепата на СССР. Това ясно показва подходът на ЦК на БРП (к) по македонския въпрос. (Р а б. дело, № 63, 29 ноем. 1944.) В разработената от ЦК на БРП (к) към началото на декември 1944 г. концепция по този проблем, след като се изтъква „правото на македонския народ да се обедини в една държава“, изрично се подчертава: „Днес по редица причини не бива да се поставя на практическо разрешение въпросът за присъединяването на Петричкия край към Македонската федеративна държава. Това ще бъде с осъществяването на братския съюз между Югославия и България...“ (ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 210, л. 1—4.) В приетата резолюция на VIII пленум на ЦК на БРП (к) (27 февруари—1 март 1945 г.) се декларира: „Пленумът поздравява предоставянето национално равноправие на македонците в рамките на нова Федеративна Югославия и признава правото на македонския народ за национално самоопределение.“ Непосредствено след това обаче се добавя: „В сближението, сътрудничеството и съюза между всичките славянски народи върху базата на равноправието... БРП (к) вижда главното средство за защита на славянските народи... за обезпечаване на тяхната свобода, независимост и преуспяване.“ Тази идея ясно показва, че ЦК на БРП (к) поставя македонския въпрос в органическа връзка с равноправното единство и сътрудничество както между българския и югославските народи, така и между всички славянски народи. (*Българската* комунистическа партия в резолюции и решения на конгресите, конференциите, пленумите и Политбюро на ЦК. Т. 4. 1944—1945. С., 1955, с. 10) За разбирането на ЦК на БРП (к) по македонския въпрос можем да съдим и от изнесения на 14 ап-

акцентрира на обвързаността на македонския въпрос с международното положение. Като изхожда от активната английска политика в Югославия и от възможността Англия да установи своето влияние в нашата западна съседка, той изказва съображението, че при това положение по-добре би било не само Горноджумайска област да остане в рамките на България, но и Вардарска Македония да се присъедини към нея. В заключение Вл. Поптомов подчертава: „Това е становището на нашия ЦК на БРП." Той се позовава на препоръката на Г. Димитров: „С обединението на Петричко към Югославска Македония не трябва да се бърза, да се чака мирът и после ще видим какво следва да правим."[100] В нея ясно се прокарва идеята македонският въпрос да се разреши след войната във връзка с общото развитие на събитията на Балканите и в света[101].

Същевременно в доклада си Вл. Поптомов застъпва тези, свързани с направените отстъпки от ръководството на Българската комунистическа партия за съществуване на македонска нация и за правото ѝ на самоопределение. Въз основа на тях той поставя пред присъствуващите делегати на конференцията някои практически задачи, отнасящи се до пропагандирането на югославската кауза[102].

рил 1945 г. доклад от Вл. Поптомов на тема: „Националният въпрос на Балканите". В него се изтъква, че БРП (к) признава създаването на македонска държавност в рамките на ФНРЮ. Относно присъединяването на Пиринския край към нея Вл. Поптомов заявява, че този въпрос трябва да се реши съобразно интересите на българския народ, на прогресивното движение на Балканите и с оглед обединението на южите славяни. След като посочва, че обстановката за присъединяване не е назряла, той подчертава, че предаването на Горноджумайска област към Югославия и на Западните покрайнини към България е тясно свързано със сближението на двете съседни страни, което е част от общославянското сближение начело със СССР. Според Вл. Поптомов само при осъществяване на това сближение, което трябва да прерасне в тесен съюз, населението от Пиринския край и от Западните покрайнини, ако желае, може да вземе решение за присъединяване съответно към Югославия и към България. (ЦПА, ф. 146, оп. 5, а. е. 258, л. 32—33.)

100 *Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 3, 443—445. Докладът на Вл. Поптомов се възприема от присъствуващите на конференцията като сериозно предупреждение срещу увлечението за присъединяването на Пиринския край към Югославия. (*Пети* конгрес на Българската комунистическа партия. 18—25. XII. 1948. Стенографски протоколи. Част първа, с. 397.)

101 *Димитров, Г. В.* Становище и политика на БКП по македонския въпрос. Благоевград, 1971, с. 46.

102 *Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 3, 442—445. След като изслушва доклада на Вл. Поптомов, Л. Арсов заявява на седящия до него Г. Мадолев, че не е съгласен с доклада и ще отнесе въпроса до ЦК на МКП. (*Пети* конгрес на Българската комунистическа партия. 18—25. XII. 1948. Стенографски протоколи. Част първа, с. 398.)

По доклада на Вл. Поптомов конференцията приема резолюция със следните решения:

„1. Партийните организации и населението на македонската област (Горноджумайска област) ще подкрепят с всички сили усилията на българския народ и на храбрата българска народна армия, сражаваща се рамо до рамо с непобедимата Червена армия и славната армия на маршал Тито за изгонването на хитлеристките разбойници от Македония и Балканите и за ускоряването на окончателната победа над германските империалисти.

2. Само тържеството на демократическите и прогресивни сили на Балканите и братския съюз на южните славяни — на българския и югославските народи, опрени върху по-стария славянски брат великия руски народ и при искреното сътрудничество с другите балкански народи, може да осигури на македонците осъществяването на техните национални идеали и почвата на правото на самоопределение.

3. В своята пропаганда и агитация партийните организации в македонската област наред с другите свои задачи си поставят и задачата да популяризират свободната македонска държава в рамките на нова Югославия, да държат будно националното съзнание на македонското население и да разясняват историческата необходимост от тясното сближение на южните славяни, при помощта на което македонците ще постигнат своето национално обединение.

4. Партийните организации в македонската област ще положат всички усилия, щото македонското население да застане още по-здраво и по-единно зад днешната отечественофронтовска власт в борбата ѝ против фашизма и великобългарския шовинизъм и за тяхното изкореняване, както и за изграждането на свободна, демократична и силна България като предпоставка за свободата и благоденствието на македонското население и националното обединение на македонския народ.“[103]

Докладът на Вл. Поптомов и приетата по него резолюция показват становището на ЦК на БРП (к) по македонския въпрос. Формирано в условията на тежка международна изолация, на създаваните трудности от югославското ръководство за участие на БНА в бойните действия на югославска територия и на провежданата от него политика спрямо нова България, становището на ЦК на БРП (к) по македонския въпрос е синтез

---

103 Р а б. дело, № 58, 23 ноем. 1944. На конференцията се прави опит да бъде прокарана проюгославска резолюция, но той се проваля. (*Процесът срещу...*, с. 438.)

от принципни отстъпки и твърдо отстоявани позиции за защита на българските национални интереси.

Конференцията приема резолюция и по доклада, изнесен от Кр. Радонов. За по-нататъшната работа по военна линия се набелязват конкретни задачи за утвърждаване на бригада „Яне Сандански“ като гвардейска част на БНА[104].

От името на „делегатите на Първата областна конференция на Работническата партия (комунисти) в Македонска област“ преди нейното закриване са гласувани поздравителни телеграми до Г. Димитров, Тито, К. Георгиев, главнокомандуващия БНА и до ГЩ на НОВ и ПО на Македония[105].

След Първата областна конференция ръководно начало в дейността на Областния комитет става взетото на нея решение „да популяризираме и повдигнем националното съзнание с близка перспектива за обединение“ (става дума за „македонско национално съзнание“ и за обединение с Вардарска Македония — б. м. — Г. Д.)[106].

След приключване на конференцията на 8 ноември 1944 г. Л. Арсов и В. Нацева изпращат писмо до ЦК на МКП. Те оценяват изложеното от Вл. Поптомов становище по националния въпрос като противоположно на югославската линия, тъй като в него е заложена идеята до края на войната да не се поставя въпросът за присъединяване на Горноджумайска област към Югославия. На македонския Централен комитет тревожно се напомня, че при това положение К. Мильовски не ще успее да изпълни дадените му от Темпо и ЦК на МКП директиви за непосредствена подготовка за откъсване на Пиринския край от България. „Трябва час по-скоро това различие между двата ЦК да се отстрани — напомнят Л. Арсов и В. Ацева, — тъй като това, което ЦК на БРП позволява, е само на думи и няма да има никакво практическо действие.“[107]

---

104 ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 1а, л. 4, 15.

105 Пак там, а. е. 78 л. 45—50. Телеграмата до Тито е със следното съдържание: „Делегатите от Първата областна конференция на Работническата партия (комунисти) в Македонската област Ви изпращат горещи и братски поздрави. Ние сме особено признателни на Вас, защото в течение на няколко години се учихме от Вашето славно освободително движение, как да бием врага, как да служим на народа. Благодарение на Вашето освободително движение най-голямата част от скъпата ни родина Македония е вече свободна федерална държава в рамките на нова федеративна Югославия. Да живее славната Югославска народоосвободителна армия!“ (ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 78, л. 46.).

106 ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 7, л. 58—59.

107 *Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 3, с. 446; *Документи* за борбата на... Т. 2, 662—66.7

Повлияни от работата и взетите решения на конференцията, у Л. Арсов и В. Ацева настъпва промяна в плановете им за бригада „Яне Сандански“. След като се убеждават, че присъединяването на Пиринския край не може да бъде непосредствен въпрос за разрешаване, те преоценяват необходимостта от бригадата, квалифицирайки създаването ѝ като „ляво отклонение“. В писмото си до ЦК на МКП съобщават, че от нейните „войници ще се формира македонски полк при Народната гвардия“[108].

Л. Арсов и В. Ацева замислят масиран натиск над нова България. Те предлагат на ЦК на МКП да бъдат изведени българските войски от Вардарска Македония, а на К. Мильовски нареждат с телеграма да протестира в София пред министъра на войната и представителите на съветското командуване по повод известията на българското главно командуване за бойните успехи на БНА[109]. В изпълнение на този план са отправени най-груби и неоснователни обвинения срещу БНА пред българския военен министър и съветските военни представители. Връх на подетата през първата половина на ноември 1944 г. кампания срещу БНА е ултиматумът за изтегляне на 4-а армия от Вардарска Македония[110]. Същевременно югославските емисари в Горноджумайско активизират пропагандата за присъединяване на областта към Вардарска Македония[111].

По същото време в редица свои публични изявления ръководни дейци от западната ни съседка декларират по категоричен начин югославската позиция по македонския въпрос, без да прикриват своите цели. На 6 ноември 1944 г. от страниците на в. „Политика“ Д. Влахов заявява: „Македонците не са нито българи, нито сърби, те са македонци, македонски славяни.“[112] Същият вестник от 13 ноември обнародва протеста на Д. Влахов до гръцкия министър-председател, в който той си присвоява правото да говори и от името на българското население от Горноджумайско. „Македонците от Вардарска и Пиринска Македония — изтъква той — . . .не само няма да позволят кой и да е да дигне ръка против тяхната свобода, но ще бранят не само своята свобода и независимост, но и свободата и независимостта на всеки народ, който влиза в състава на нова федеративна Югославия, ще бранят границите на Македония против всяка

108 *Извори* за ослободителната војна... Т. 2, кн. 3, с. 446; *Документи* за борбата на... Т. 2, 662—667.

109 *Извори* за ослободителната војна... Т. 1, кн. 3, с. 449.

110 ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 549, л. 436.

111 ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 114, л. 1.

112 АМВнР, папка № 40, оп. 1а, а. е. 592, л. 15.

агресия, откъдето и да иде тя."[113] В същия брой е публикувана и речта на Темпо пред сръбската скупщина. От нейната трибуна той квалифицира положението на населението в Пиринския край като чуждоземен гнет, подчертавайки: „Освен това целият македонски народ иска в тази борба да постигне пълно обединение, иска в тази борба всички останали части от македонския народ, които се намират под гръцко и българско владичество, да се включат в македонската федеративна държава."[114] Темпо доразвива тази теза в речта си от 14 ноември в Битоля по повод годишнината от Великия октомври. „Аз не мога да премълча, че нашите братя по кръв и език — заявява той — още гаснат поробени в Костурско, Леринско, Воденско и Солунско. Нашите братя по кръв и език още са отделени от майката Македония в Петричко, Горноджумайско, Свети Врачко, Неврокопско, Разложко и другаде. Ние заявяваме пред целия свят, че както и всеки друг народ, македонският народ има правото да се съедини и че никой няма право да му пречи... Ние заявяваме, че всички македонци ще протегнат ръка на своите братя от Костурско, Леринско, Горноджумайско и Петричко."[115]

Разгърналите се събития в Горноджумайска област стоят с най-голяма острота на вниманието на ЦК на БРП (к) и през ноември 1944 г. Той непрекъснато е „обсипван с жалби" срещу БНА от ръководителите на Вардарска Македония. Във взаимоотношенията им с ЦК на БРП (к) за тях не съществува друг по-важен въпрос от македонския и подчиняват на него всичко останало. На 13 ноември в радиограма до Г. Димитров Тр. Костов съобщава: „Македонците явно страдат вече от великомакедонски шовинизъм. На тях им се струва, че македонският въпрос стои в центъра на света. Вън от Македония всякакви обединения за тях не съществуват, ни България, ни Гърция на Балканите, ни Англия, ни СССР."[116]

Загрижен от неблагоприятния развой на двустранните отношения, ЦК на БРП (к) се възползва от поканата да изпрати делегация в Белград по случай свикването на Първата велика скупщина. На 11 ноември в югославската столица пристигат българските пратеници, водени от Д. Терпешев[117]. На следващия ден те са приети лично от Тито. Сред домакините

---

113 Пак там, л. 16.
114 Пак там, л. 23.
115 Пак там, л. 17.
116 ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 114, л. 1.
117 О т е ч. фронт, № 63, 16 ноем. 1944.

са Темпо и други високопоставени лица. На състоялите се разговори Д. Терпешев поставя пред маршала въпроса за враждебното отношение към България на някои ръководни лица във Вардарска Македония, които искат да присъединят Пиринския край, без да се съобразяват с мнението на местното население. Той подчертава, че докато от българска страна не се поставя въпросът за Западните покрайнини, македонските ръководители се стремят на всяка цена към насилствено изменение на държавните граници. Пред присъствуващите Д. Терпешев заключава, че македонският въпрос може да намери своето разрешение само чрез Балканската федерация. Съгласявайки се със събеседника си, в своя отговор Тито припомня заетата от него позиция на срещата си с българската делегация в Крайова — до края на войната да не се повдига въпросът за държавните граници и към разрешението му да се пристъпи в подходящ момент след победата над Германия[118].

Загрижен от тревожните съобщения на Тр. Костов за действията на югославяните, на 16 ноември с радиограма Г. Димитров иска да му се съобщят резултатите от посещението на Д. Терпешев в Белград. Той изказва мнение да се изпратят и други подходящи лица за разговори в ЦК на ЮКП[119]. След два дни Г. Димитров информира Политбюро с радиограма, че по „повод македонските работи“ е разговарял с маршал Ф. И. Толбухин[120].

На 20 ноември Д. Терпешев докладва в Политбюро за току-що приключилото посещение на българската делегация. Той съобщава: „На разговора ни по македонския въпрос освен Тито присъствува и Темпо. Ние изнесохме за проявите на македонците: задържане на наши хора, разграбване на складове, на постове, арести... Темпо докрай държа, че македонците в България трябвало да се борят за присъединяването на Петричкия край към Югославия...“[121]

Оспорван диалог по македонския въпрос се води и в София между ЦК на БРП (к) и представителя на ЦК на МКП К. Мильовски. Българската страна аргументира ненавременността на желанието за присъединяването на Горноджумайската област към Вардарска Македония и необходимостта този въпрос да се разреши с изграждането на българо-югославския съюз. К. Мильовски не отстъпва от гледището „...че

118 ЦПА, Спомени № 1879. Т. 3, с. 788, 791—792.
119 ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 122, л. 1.
120 Пак там, л. 2.
121 *Драгойчева, Ц.* Такава е истината..., 111—112.

обединението на Македония не може да бъде поставено във връзка с никакви условия и че то трябва да предшествува този съюз, макар и с два дни". Той обвинява БРП (к), че няма правилно отношение към самоопределението на народите и че „благодарение само на нейния опортюнизъм" македонският въпрос не може да добие пълното си разрешение. Не приемайки българските аргументи, К. Мильовски и останалите югославски представители формално се съгласяват с авторитетните мнения на Г. Димитров и Тито за Пиринския край. Неубедеността им в тях е предпоставка за „нерешителното вземане на мерки против различните пакостни прояви" от македонска страна[122].

Развоят на българо-югославските отношения по македонския въпрос се обсъжда с най-голямо внимание в Политбюро. За по-нататъшно изясняване на двустранните позиции се взема решение неговият член Д. Ганев да замине за Белград[123] и води разговори в ЦК на ЮКП. Преди това обаче той трябва да посети Скопие и обмени мнения в ЦК на МКП за урегулиране на възникналите недоразумения и за организиране на бъдещата съвместна дейност[124]. „Бяха се натрупали редица въпроси, които благодарение на неправилното им разбиране от страна на македонските другари и ненавременното им разрешаване — четем в един доклад до ЦК на БРП (к) от тези дни — създадоха сериозни конфликти и заплашваха да доведат до отравяне на атмосферата на приятелство и дружба между двата народа и да подпомогнат обективно враговете на тази дружба. Основният въпрос, от неправилното разбиране, от който изхождаха всички останали, е тоя за присъединяване Петричкия край към новата Македонска държава в рамките на Югославската държава."[125] На 22 ноември 1944 г. лично Тр. Костов информира ЦК на ЮКП с радиограма за взетите решения. В нея се изтъква: „Ние придаваме голямо значение на съвместната борба на КПЮ (ЮКП — б. м. — Г. Д.) и КПБ (БРП) (к) — б. м. — Г. Д.) в борбата против враждебното вмешателство на някои чужди сили и за обезпечаване на свободата и братския съюз между южносла-

---

122 ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 210, л. 1—4.

123 Пак там, а. е. 216, л. 2. Взетото решение Д. Ганев да замине за Белград е по повод искането на Тито да се изпратят представители на ЦК на БРП (к) във връзка с подготовката на проектодоговора за Южнославянска федерация. (ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 216, л. 1.)

124 ЦПА, ф. 1, оп. 1, а. е. 216, л. 2.

125 Пак там, оп. 7, а. е. 210, л. 1.

вянските народи, опирайки се на СССР. В тясното сътрудничество на нашите партии ние виждаме залога за бъдещето на нашите народи."[126]

Във връзка с откриващата се на 22 ноември 1944 г. конференция на НОФ на Македония в Скопие пристига българска делегация, водена от Д. Ганев[127]. На конференцията е проявена подчертана студенина към нова България без дори и да се спомене ролята на БНА за освобождението на Вардарска Македония[128]. Д. Ганев се среща с ръководството на МКП. Основният проблем, който се обсъжда, е присъединяването на Пиринския край към Вардарска Македония. Обект на дискусията са и редица други въпроси, като двувластието в Горноджумайско и възникналите от това трудности; неправилното разбиране на извършената революционна промяна в България на Девети септември; ролята на БНА за освобождението на Вардарска Македония; пребиваването в нея на българските войски и възникналите конфликти. По време на разговорите Д. Влахов се обявява категорично за откъсване на Горноджумайска област от България и за издаване на македонски вестник в нашата страна под югославско ръководство. За разлика от него останалите членове на ЦК на МКП считат, че въпросът за Пиринския край трябва да се разреши от централните комитети на двете компартии[129].

От своя страна Д. Ганев отправя сериозни критични бележки. Пред неоспоримостта на фактите събеседниците му са принудени да признаят своите грешки за създаденото недопустимо положение в Горноджумайско, които са обяснени като лични грешки на М. Апостолски, действувал без съгласието на ЦК на МКП[130]. Д. Ганев излага и линията на ЦК на БКП (к) по македонския въпрос, която той свежда в следните пунктове:

„1. Българската работническа партия *по принцип* (к. м. — Г. Д.) признава правото на македонския народ да се обедини в една държава. Това свое становище те имат не отсега, а отдавна[131].

---

126 Пак там, а. е. 216, л. 2.

127 *Трайков, П.* Цит. съч., с. 32.

128 ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 210, л. 1—2.

129 ЦПА, ф. 146, оп. 6, а. е. 1024, л. 3; ф. 1, оп. 7, а. е. 210, л. 1—4.

130 Пак там, ф. 1, оп. 7, а. е. 210, л. 1—4.

131 Непосредствено след 9 септември 1944 г. българското партийно и държавно ръководство се огъва под югославския натиск по македонския

2. Днес по редица причини не бива да се поставя на практическо разрешение въпросът за присъединяването на Петричкия край към Македонската федерална държава. Това ще бъде с осъществяването на братския съюз между Югославия и България, за който съюз трябва да работим с всички сили.

3. Дотогава Петричкият край остава в границите на България и българската власт упражнява там своите суверенни права. Населението от тоя край, което има същите права, както и българският народ, да се привлече в подкрепа на отечественофронтовската власт.

4. Да се изостави създаването на въоръжени групи македонци на българска територия, което при факта, че Македония вече е свободна, няма никакъв смисъл и ще служи само за поводи на недоразумения и конфликти.

5. Да се даде веднага възможност за популяризиране сред Македонската област на новата македонска държава нейните културни, икономически и държавноустройствени успехи, да се поддържат тесни връзки между двата съседни братски народа, което ще доведе, от една страна, до събуждане на националното съзнание сред македонците и, от друга, ще заякчи историческите и културни връзки между двата народа, създадени във вековните им борби за свобода.

Да се създаде македонски вестник в България за Македонската област и за македонската емиграция, но той ще бъде под ръководството и контрола на Българската работническа партия.

6. Да се отпочне кампания сред македонската емиграция за завръщане на известни кадри в Македония, от които се чувствува голяма нужда за държавното, икономическо и културно устройство.

7. Да се поведе широка кампания сред македонската емиграция за събиране и изпращане всякакъв вид материални помощи, от каквито се чувствува голяма нужда. По наше предложение тая помощна кампания да се разшири и обхване целия български народ.

8. Да се организира час за Македония по Радио София, а също да се изпращат наши вестници и литература.

9. Двете партии и особено Македонската да отпочнат си-

въпрос. То проявява непоследователност и колебливост, възприема неправилната югославска теза за съществуването на отделна македонска нация, която може да получи самостоятелното си развитие само в рамките на следвоенна Югославия. (*Лалков, М.* Основните насоки във..., с. 117.)

стемна планомерна работа за борба против настроенията, създадени от издевателствата на българските фашисти, а също и срещу великобългарските, от една страна, и шовинистични македонски прояви, от друга."

С изключение на основния въпрос, който се оставя за разрешаване от централните комитети на БРП (к) и ЮКП, направените от Д. Ганев предложения при излагане на българската линия се приемат от ЦК на МКП.

След завръщането си в София Д. Ганев информира Политбюро на заседанието му от 30 ноември за резултатите от водените в Скопие разговори[132], а на 1 декември прави и подробен доклад до ЦК. В заключението на доклада той подчертава: „Икономическата и стопанска разруха... задачата, която имат да разрешават, да създадат своя държава при отсъствието на опит и достатъчно опитен кадър... конгломерат от националности и неунищожените още напълно великобългарски, великосръбски и македонски националистически влияния, сложната международна обстановка... не само ще изправят македонските другари пред много трудности, но налагат на нас да имаме винаги предвид това и да дадем всичката си братска помощ и опит, за да могат македонските другари успешно да се справят с тях и правилно да ги разрешат."

За проведените разговори в Скопие подробно е уведомен и Г. Димитров в Москва. Като оценява вредните последици за двустранните отношения от деконструктивната позиция на Д. Влахов, на 2 декември 1944 г. в своята радиограма до Тито Г. Димитров го известява: „Но лошото е това, че Влахов не само не съдействува за взаимното разбиране между македонските и българските другари, а се опитва всячески да раздува разногласията. Настоятелно моля да се приемат необходимите мерки, щото да престане Влахов да върши това."[133]

Същевременно ръководството на БРП (к) остава вярно на възприетата линия по време на московските разговори от края на септември 1944 г. между Г. Димитров и Тито за най-тесни държавни връзки на двете съседни страни[134]. В този дух са указанията на Г. Димитров в писмото му до Тр. Костов от 1 декември 1944 г.[135] От отговора на Тр. Костов от 5 декември

---

132 *Драгойчева, Ц.* Такава е истината..., с. 112.

133 ЦПА, ф. 146, оп. 6, а. е. 1024, л. 3.

134 *Палешутски, К.* Непубликувани изследвания, ч. 2, с. 390; *Григорова, Ж.* Балканската политика..., с. 208.

135 *Драгойчева, Ц.* Такава е истината..., с. 112. Г. Димитров гледа на българо-югославския съюз като „начало и основа за обединението на двете

става ясно, че ръководството на Българската комунистическа партия гледа на съюзните взаимоотношения с нова Югославия като на важен фактор в борбата срещу английските домогвания на Балканите, за прогресивното и демократичното бъдеще на този регион[136]. Този интернационален подход продължава да лежи в основата на българската политика спрямо съседна Югославия.

Във връзка с проведеното на 28—30 декември 1944 г. второ заседание на АСНОМ в Скопие пребивава официална българска делегация, ръководена от Д. Терпешев. Докато редовите лица се държат към българските представители внимателно, присъствуващите югославски ръководители, между които Едвард Кардел, Петър Стамболич, Д. Влахов и Л. Колишевски, са резервирани и хладни. Когато се обсъжда македонският въпрос, от трибуната на събранието се проявява отрицателно отношение към България затова, че все още не е предала Горноджумайска област на Югославия. Издигнатият в речта на Д. Терпешев лозунг за южнославянска федерация не се посреща със задоволство[137], тъй като се счита, че е пречка за поскорошното откъсване на Пиринския край.

В условията на започналата през ноември 1944 г. във Вардарска Македония антибългарска кампания и на взетото решение от Първата областна конференция на БРП (к) в Горна Джумая да се популяризира и повдига македонското национално съзнание сред местното население през декември 1944 г. в Горноджумайска област се провеждат първите околийски легални партийни конференции. В тяхната работа вземат участие някои членове на Областния партиен комитет, за да разясняват и налагат проюгославската линия по македонския въпрос.

На 10 и 11 декември се провежда околийската конференция на БРП (к) в Неврокоп. Представителят на Областния комитет А. Чаракчиев изнася доклад по македонския въпрос, като подчертава, че „днес, когато имаме възтържествуване на идеята за самоуправление", всеки комунист трябва да има „правилно и ясно разбиране" по него. В приетата резолюция по доклада на секретаря на Околийския комитет Иван

страни в една федеративна държава на южните славяни". Същевременно документите потвърждават, че това е избраният от БРП (к) път за отклоняване на югославското ръководство от националистическия и хегемонистичен път за „цялостно решение на македонския въпрос" в рамките на Югославия. (*Драгойчева, Ц.* Такава е истината..., 112—113.)

136 ЦПА, ф. 146, оп. 4, а. е. 171, л. 7—8.

137 ЦПА, Спомени № 1879. Т. 3, 789—790, 794.

Гулев местните българи се квалифицират като „македонци“[138]. На 24 и 25 декември 1944 г. се провежда околийската конференция на БРП (к) в Петрич. Тя има трудната задача да преодолее нежеланието на местното население за откъсване от България. В своя доклад „Македонският въпрос“ присъствуващият на конференцията секретар на Областния комитет Кр. Стойчев се опитва да обясни „отрицателното му отношение към самата македонска борба и идея за Македония“ с водените борби между отделните крила в македонското националноосвободително движение[139]. На 24 и 25 декември се провежда околийската партийна конференция в Свети Врач. И тук основният проблем, който се обсъжда, е македонският, по който изнася доклад А. Чаракчиев[140].

След Първата областна конференция на БРП (к) Горноджумайският областен комитет се заема да популяризира македонската република в югославската федерация и да внедрява македонско национално съзнание сред местното население с оглед бъдещото обединение с Вардарска Македония[141]. В това отношение се залага на в. „Пиринско дело“, чийто първи брой излиза на 29 януари 1945 г. В неговата програмна статия се изтъква, че той „ще има да изиграе важна историческа роля като обединително звено между България и Македония“[142].

При новосъздадените условия за Пиринския край след Първата областна конференция на БРП (к) специално внимание се отделя за по-нататъшното организационно и материално доизграждане на бригада „Яне Сандански“. Отдалечената перспектива за присъединяване на областта към Вардарска Ма-

---

138 ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 36, л. 87, 105.

139 Пак там, а. е. 14, л. 13—15.

140 Пак там, а. е. 15, л. 1, 13. На околийските конференции на БРП (к) в деловите президиуми наред с българските ръководители задочно се включват Тито, Апостолски, ЦК на МКП, до които се изпращат и поздравителни телеграми. (Пак там, ф. 1, оп. 1, а. е. 14, л. 13—15; а. е. 15, л. 1.)

141 Пак там, ф. 1, оп. 1, а. е. 7, л. 58—59.

142 Пиринско дело, № 1, 29 ян. 1945. В своя първи брой вестникът излиза като „Орган на Областния комитет на ОФ в Македонската област“. Негов редактор е Георги Мадолев. От брой 2-ри до брой 6-и вестникът се представя като „Орган на Областния комитет на ОФ в Горноджумайска област“, а от брой 7-и вече е „Орган на Областния комитет на Отечествения фронт“. (Пиринско дело, № 1, 2, 7 от 29 ян., 5 февр., 12 март 1945.) От април 1945 г. Г. Мадолев е издигнат за завеждащ отдел „Агитация и пропаганда“ на Областния комитет на БРП (к) в Горна Джумая. (ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 55, л. 255.)

кедония налага нейното модифициране като македонска гвардейска част в системата на БНА[143].

За да се ускори трансформацията на бригада „Яне Сандански" в македонска гвардейска част от БНА, властите на Вардарска Македония повдигат въпроса пред българската страна. ЩВ взема решение да се формира гвардейска дружина с около 600 бойци от партизаните в Горноджумайска област и от военнослужещи от 7-а пех. дивизия, родени в този край. Разпоредено е останалите „македонци" от бригадата, предимно от младите набори, след като се облекат, да се изпратят в същата дивизия за попълване на останалите й части. Гвардейската дружина се изгражда като подразделение от 39-и пех. полк, но временно се придава към 22-ри пех. полк. На 8 ноември 1944 г. помощник-началникът на ЩВ с поверително

---

143 На Втората горноджумайска областна конференция на БРП (к) (24—15 февруари 1946 г.) в доклада си Кр. Стойчев оценява създаването на бригада „Яне Сандански" като грешка. По повод на нея и допуснатите от Областния комитет други слабости той заявява: „Тия грешки се коригираха на миналогодишната конференция. След доклада на другаря Владимир Поптомов ние взехме правилни решения..." (ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 4, л. 66—67.)

В началото на 80-те години при обсъждане на ръкописа на историята на Благоевградската окръжна партийна организация от местния актив за бригада „Яне Сандански" се изказват две становища. Според едното тя просъществува около два месеца и не е македонска военна част. Според другото, поддържано от бойците, изпратени на фронта, по същество такава няма.

Георги Хаджииванов заявява: „Тук дойдоха Темпо и Апостолски. После заминаха за София и там са се разбрали. После дойдоха пак тук. Мина тук и Л. Колишевски. Всичко това даде известно раздвоение в работата на Областния комитет. На тази основа се изгради и македоиската бригада, която после беше разпусната." На репликиращия въпрос на Борис Аврамов: „Колко часа просъществува тази македонска бригада?", Г. Хаджииванов отговаря: „Тя просъществува около два месеца, но фактически не беше македонска, името й беше присвоено произволно." Б. Аврамов продължава: „Всъщност ние, гвардейската част, вечерта получихме техни пагони, а на другата сутрин ги свалихме и гвардейската дружина замина за Струмишкия фронт. Така че това ие е била никаква македонска бригада. Там на фронта гвардейците се сражаваха с български пагони под наше българско командуване." (ОПА — Благоевград, ЧП, № 327, л. 48—52.) Действително, докато изпращаните на фронта бойни единици от бригадата всъщност губят организационните си връзки с нейното командуване и фактически са съставна част от БНА (*Луканов, Е.* Пос. сведения), това не може да се твърди за останалите в тила нейни батальони, които съвсем не са разпуснати.

Не е точно и твърдението на Стоян Германов, който в оценката си за тогавашното областно партийно ръководство подчертава: „Може би единствената забежка е образуването на бригада „Яне Сандански", която много бързо се изправи от Владимир Поптомов още на първата конференция." (ОПА — Благоевград, ЧП, № 327, л. 43—44.)

писмо информира Главния щаб на НОВ и ПО на Македония за взетото решение[144].

Гвардейската дружина в Горноджумайска област може да се създаде на базата на вече издадените разпоредби за Народната гвардия и доброволците[145]. Това обаче би довело до насочване на част от личния състав на бригадата в поделенията на БНА. От друга страна, регламентираната численост на гвардейската дружина налага част от бойците на бригадата да бъдат разпуснати. В противен случай тяхната издръжка би създала сериозни материални затруднения.

Новосъздаденото положение с бригада „Яне Сандански" не удовлетворява Областния комитет на БРП (к). Това не отговаря на неговите разбирания да се изгради в Горноджумайска област една силна македонска гвардейска единица. Ето защо към края на ноември 1944 г. не настъпват промени в организационното състояние на бригадата. Запазва се старата батальонна организация, командирът ѝ се титулува „комендант", а официалните заповеди от командуването на бригадата до подчинените ѝ части се издават от името на „Щаб на 22 македонска бригада „Яне Сандански" — гр. Г. Джумая". Използват се старите бланки и старият печат. На 23 ноември 1944 г. е издадена споменатата вече заповед на „комендант Радонов" единственият отличителен знак на бойците да бъде петолъчната звезда[146]. Командуването на батальоните третира частите като подразделения на бригада „Яне Сандански"[147].

През ноември и декември 1944 г. Областният комитет на БРП (к) полага сериозни усилия да запази всички изградени дотогава и намиращи се под негов контрол военни формирования и да създаде от тях гвардейски полк. За тази цел в областта започва целенасочена дейност за давление върху политическото и държавното ръководство на страната. Тя особено силно се проявява на проведените през декември 1944 г. околийски конференции на БРП (к). От трибуната на конферен-

144 ЦВА, ф. 24, оп. 3, а. е. 282, л. 243.

145 Освен партизаните в гвардията могат да постъпят мъже от 18 до 21 г. и от 50 до 60 г. Всички онези от 21 до 50-годишна възраст не се приемат поради това, че имат мобилизационно назначение. Зачислените в гвардията до 19 септември се наричат гвардейци, а приетите между 20 септември и 15 октомври — доброволци. (*История* на Отечествената война... Т. 1, с. 269.) Постъпилите без мобилизационно назначение във войската след 15 октомври 1944 г. не се считат доброволци. (ОДА — Благоевград, ф. 219, оп. 1, а. е. 6, л. 166—167.)

146 ОДА — Благоевград, ф. 219, оп. 1, а. е. 2, л. 221.

147 Пак там, л. 114.

цията в Петрич в доклада на Околийския комитет по военните въпроси се изтъква: „Дълго и упорито Горноджумайска област настояваше и настоява за образуване от всички гвардейски части на един гвардейски полк. Въпросът окончателно не е разрешен... Досега гвардейската част, за да покрие своите нужди, е изразходвала средства от партизанския отряд, извоювани от партизанско време и такива от ОФ. Заплати на другари командири не е давано. Разчитаме на *благоразумното* (к. м. — Г. Д.) правителство да разреши този въпрос..."[148]

След като не е постигнат положителен резултат от самото начало на 1945 г., Областният комитет на БРП (к) се опитва да постави правителството и командуването на БНА пред свършен факт. Батальоните на бригада „Яне Сандански" са преименувани в Народни гвардейски дружини[149]. Официално те вече се водят като съставна част от НОВА или като бойни единици от въоръжените сили на ОФ[150]. Същевременно Разложкият батальон е преименуван в „Пиринski народно-гвардейски полк", което ясно показва стремежа на всяка цена да се сформира от батальоните гвардейски полк[151].

Тези новосъздадени по местна инициатива гвардейски подразделения не са признати като такива от компетентните военни власти. Командуването на 7-а пех. дивизия гледа на тях като на гвардейски допълващи части[152], поради което не са зачислени на доволствие в БНА. Докъм края на март и началото на април издръжката на дружините в Свети Врач и Разлог се организира от околийските ръководства на БРП (к) и ОФ. Околийските помощни комитети заделят за тях от събра-

---

148 Пак там, ф. 1, оп. 1, а. е. 14, л. 10—11.

149 Още към 22 декември 1944 г. Неврокопският 5-и батальон е преименуван в „5-а Народна гвардейска дружина". (ОДА — Благоевград, ф. 219, оп. 1, а. е. 2, л. 17; ф. 127, оп. 1, а. е. 5, л. 112; ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е 79, л. 24, 345.)

150 В кръглия печат на Разложкия батальон в средата е изписано „НОВА", в окръжността — „Пиринski народно-гвардейски полк — Разлог"; на Горноджумайския батальон в средата е изписано „ОФ", а в окръжността „Щаб партизански отряд Горна Джумая"; на Светиврачкия батальон — в окръжността е изписано „Партизански отряд „Яне Сандански" Св. Врач". (ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 81, л. 18, 24; ОДА — Благоевград, ф. 127, оп. 1, а. е. 5, л. 112; ф. 131, оп. 1, а. е. 4, л. 7.) Печатът на Петричкия батальон се отличава от всички останали с вложената в него сфрагистична концепция, възприета по това време във Вардарска Македония. В средата на неговия кръгъл печат има звезда, в която е изписано „Антон Попов", а в окръжността — „Щаб на партизанския отряд Петрич". (ОДА — Благоевград, ф. 26, оп. 1, а. е. 25, л. 58.)

151 ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 81, л. 18.

152 ОДА — Благоевград, ф. 219, оп. 1, а. е. 2, л. 1.

ните от населението средства[153]. Същевременно в Петрич местното ръководство успява да се наложи и партизанско-доброволческият отряд е зачислен на доволствие към дислоцираната в града 2/14-а пех. дружина[154].

И през пролетта на 1945 г. продължава организираният в областта натиск „от долу", за да се даде на подразделенията на бригада „Яне Сандански" статут на гвардейски части. В приетата резолюция на проведеното на 25 март съвещание на партийния актив в Светиврачка околия се изтъква: „Активът... настоява същевременно пред правителството на ОФ колкото се може по-скоро да уреди положението на гвардейските части."[155]

Провежданата от Областния комитет на БРП (к) проюгославска дейност не намира подкрепа от ЦК на БРП (к)[156]. Не се осъществява и замисълът за разгръщане в тази насока на масова печатна пропаганда чрез в. „Пиринско дело". Някои публикации налагат намесата на СКК в България[157].

Проюгославската дейност на Горноджумайския областен комитет не само че не намира благоприятна почва сред местното население в областта, но дори събужда и недоволството му. Неговите усилия за откъсване на Пиринския край от България и за внедряване на чуждо „македонско" национално съзнание водят до отдалечаване на масите от партията и до отслабване влиянието на местните партийни организации. Стига се до влошаване на организационната дейност и на партийната дисциплина в тях, до подценяване на стопанските проблеми, до нарушаване на плановостта и неизпълнение на взетите решения[158]. Своето категорично нежелание за откъсване от Бъл-

153 ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 13, л. 19; ОДА — Благоевград, ф. 127, оп. 1, а. е. 5, л. 104, 112; ф. 131, оп. 1, а. е. 4, л. 7—8.

154 ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 14, л. 10—11.

155 Пак там, ф. 1, оп. 1, а. е. 13, л. 19.

156 На заседанието на бюрото на Областния комитет на БРП (к) от 5 януари 1947 г. Кр. Стойчев отбелязва: „Общо можем да кажем, че до X пленум (23—24 август 1946 — б. м. — Г. Д.) не ни се е оказала особена помощ." (ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 7, л. 58—59; а. е. 3, л. 88.)

157 ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 7, л. 58—59.

158 Влошеното организационно състояние на Горноджумайската областна партийна организация налага на 14 юни 1945 г. да се проведе специално съвещание с партийния актив. Инструкторът на Централния комитет Борис Думков изнася доклад „За състоянието на БРП (к) в Горноджумайска област и нашите организации". В него се изтъква: „Забелязва се на редица места вече намаляване авторитета на нашата партия, имахме случаи на минаване на цели организации от нашата партия в друга, след това връщане (Светиврачко, Петричко)... Но налице е известно откъсване на партията от масите и известно охлаждане на населението тук-таме... Почти навсякъде, начело

гария проявява населението от Петричка околия. В доклад за дейността на Околийския комитет на БРП (к) — Петрич, за 1945 г. се сочи: „Населението на Петричка околия общо взето е много доволно от създаването на Федеративна Македония в рамките на Титова Югославия. Огромното болшинство от населението обаче не желае откъсването на Пиринска Македония и присъединяването ѝ към Титова Югославия."[159]

с Областния комитет, на практика стопанската работа е подценена... Областното ръководство недостатъчно познава партийната действителност и недостатъчно е чувствано като такова. Малко ръководи, недостатъчен е живият инструктаж... Областното ръководство взема решения, хубави решения. Колко решения обаче са изпълнени? Спазва ли се у нас плановостта, отчетността и срочността в работата?... Според мен областното ръководство се мотае в омагьосан кръг..." (ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 1, л. 27 /1—27/4.)

[159] ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 14, л. 36. На Втората областна конференция на БРП (к) в Горна Джумая в изнесения доклад по македонския въпрос от първия секретар Кр. Стойчев се прави критика и самокритика за неефективността на извършената работа по формиране на македонско национално съзнание сред местното население. Между другото в доклада се подчертава: „А няма да бъде безинтересно, ако се съобщи, че в справките за делегатите на околийските конференции в Горна Джумая са показани 13 души от други националности, между които един турчин и другите македонци. Всички останали са българи. А на Светиврачката конференция не е имало нито един „македонец". Да не бъде широко поставен и разяснен македонският въпрос отговорността пада преди всичко върху Областния комитет, който не даде достатъчно указания и помощ в това отношение." (ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 4, л. 66—67.)

Направените отстъпки от БРП (к) пред ЮКП по македонския въпрос в следвоенните години и особено след Десетия пленум на ЦК на партията водят до административен подход при формирането на „македонско" национално съзнание сред населението в Горноджумайска област. Той се проявява особено силно чрез прилаганите насилствени мерки при преброяването от 1946 г., за да бъде записано населението като „македонско". (Вж. по-подробно: *Димитров, Г. В.* Цит. съч., 47—57.) Във връзка с преброяването ЦК на БРП (к) дава указание на областното партийно ръководство да се даде възможност на населението да се запише така, както желае. Вземайки отношение по този въпрос по повод обсъждането на историята на окръжната партийна организация, Г. Хаджиивапов изтъква допуснатата грешка от Областния комитет, който не провежда точно дадените от ЦК указания, нарушава принципа на доброволността и заставя местното население да се запише „македонци". (ОПА — Благоевград, ЧП, № 327, 48—52.) На пленума на Горноджумайския областен комитет от 27 октомври 1947 г. изказалите се участници подчертават, че у местното население няма македонско национално съзнание. Борис Вапцаров заявява: „Ние трябва да сме наясно, че нашето население все още не се чувствува македонско, и ние трябва да заработим по-сериозно в това направление." (ОПА — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 1, л. 188—190.) В доклад на Б. Вапцаров до ЦК от 26 април 1948 г. за положението в Горноджумайска област се изтъква отрицателното отношение на населението и особено на интелигенцията към провежданата „културно-автономна деятелност", както и тяхната оценка на дейността за „из-

При тези условия към края на февруари 1945 г. в Областния комитет на БРП (к) настъпва известна преоценка на извършваната работа по македонския въпрос. Това личи от изнесения доклад от Кр. Стойчев пред Осмия пленум на ЦК на БРП (к) (27 февруари—1 март 1945 г.). Той подлага на критичен анализ дотогавашната работа за „присъединяването" на Горноджумайска област към Югославия и отчита направените от българска страна погрешни отстъпки. Кр. Стойчев информира пленума за дейността на югославските емисари, залели Горноджумайска област, които дори вече пристъпили към разчертаване на новите граници между България и Югославия. Той още съобщава, че населението от Пиринския край „е съгласно с едно обединение в перспектива в една цялостна Македония", допълвайки, че то го разбира само и единствено „в неразривна връзка с българския народ" и че за него „е немислимо поставянето на преграда (отделяне) от българския народ"[160].

Настъпва промяна и в тактиката на югославските представители в Горноджумайска област. Тяхната работа вече не е подчинена на незабавното й присъединяване към Югославия, а на една системна и целенасочена подготовка, която да осигури и гарантира откъсването й. Особено много в това отношение се залага на агитационно-пропагандната дейност, за да се раз-

---

бистряне на македонското национално съзнание" като принуда. (ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 570, л. 66—78.)

Югославското ръководство среща сериозни трудности и с „македонското национално съзнание" на населението в самата Вардарска Македония. През пролетта на 1945 г. в Белград министърът за Македония Емануил Чучков сам признава пред П. Тодоров, че във Вардарска Македония се води борба против т. нар. български елемент. (ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 33.) Кое налага тази борба, се вижда от направеното по това време изказване на секретаря на английското посолство в Белград Г. Мейджър, че македонският въпрос е особено деликатен поради обстоятелството, че голям брой от македонците имат българско самочувствие, което поставя под съмнение тяхното истинско отношение към ръководителите на Вардарска Македония. (ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 4, л. 57.) Именно във връзка с това някои югославски правителствени дейци оценяват създаването на НР Македония като „крайно децентралистично" решение. (ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 3, л. 100.) По този повод Тито заявява пред П. Тодоров: „Тук постоянно ме плашат патриотари, че както сме уредили, Македония щяла да се изплъзне и дойде при България. От друга страна, наши малко или много сръбски краища в Македония ме безпокоят за сръбски училища. Колко са тесни хората! Не свикват лесно на политика с по-широки очертания. Ами нали македонците си правят свой език — ни български, ни сръбски — да се учат всички на него, па да ни е мирна главата". (ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 3, л. 151—153.)

160 *Драгойчева, Ц.* Такава е истината..., с. 112.

клати националното съзнание на местното българско население. Още в началото на 1945 г. изтъкнати югославски дейци упражняват силен натиск над Областния комитет на БРП (к) за въвеждане на „македонски език“ в местните училища. Особено настойчив е М. Зафировски, който си позволява открито да заплашва завеждащия отдел „Агитация и пропаганда“ при Областния комитет Г. Мадолев с бъдеща партийна и съдебна отговорност заради непроявената от него активност в това отношение[161].

Югославските представители в България активизират дейността си сред бежанското население от Егейска Македония и най-вече сред онова, придошло след Девети септември[162]. Още в края на 1944 г. те разгръщат целенасочена пропаганда в редица селища на Горноджумайска и Пловдивска област, където главно са настанени бежанците. Призовават ги да се изселят в своето „отечество“ Югославска Македония. Примамвани са с щедри обещания за предимства и облаги. Малка част от бежанците, поддали се на пропагандата, проявяват готовност за изселване[163].

За репатриране на егейските българи в тяхната „нова родина“ — Югославска Македония, действува и белградското правителство. На 3 май 1945 г. в българското политическо представителство се получава писмо от министър Е. Чучков. Той настоява българското правителство да издаде наредба, уреждаща тяхното прехвърляне. Непосредствено след това той повдига този въпрос лично пред П. Тодоров. В резултат на тази интервенция в Министерството на външните работи и изповеданията е взето решение да се оказва съдействие на желаещите да се изселят в Югославия. На 16 май в този дух са дадени указания до Министерството на вътрешните работи и българското политическо представителство в Белград. На последното е обърнато внимание да иска реципрочно отношение за съдействие на българските поданици, останали във Вардарска Македония, които желаят да се прехвърлят в България[164].

---

161 *Процесът* срещу..., с. 425; *Пети* конгрес на Българската комунистическа партия 18—25 декември 1948. Стенографски протоколи, част първа, с. 401.

162 Към 16 юли 1945 г. в България се намират 10 442 бежанци от Егейска Македония. 7176 души са настанени в Горноджумайска област, 2436 — в Пловдивска и Старозагорска област, и 830 — в други области. (ЦДА на НРБ, ф. 2, оп. 1, а. е. 23, л. 64.)

163 АМВнР. Документация, 1/100/80/5/2, л. 1—22; ЦДА на НРБ, ф. 49, оп. 1, а. е. 4745, л. 53—56.

164 АМВнР, папка № 5, оп. № 2, а. е. 192, л. 1.

През май 1945 г. югославските емисари подновяват своята агитация сред егейските българи в Горноджумайска област и главно в Неврокопска околия, където живее значителна част от установилите се в областта бежанци[165]. Към началото на май техният брой тук достига около 4000 души. Те са установени главно в селата Копривлен, Жестово, Садово и в самия Неврокоп. Изхранването на бежанците създава твърде големи затруднения за местните власти. Независимо от взетите мерки от тях, както и от БЧК и Министерството на социалната политика, въпросът за настаняването и изхранването на непрекъснато приижданите в околията бежанци е твърде сериозен[166]. Създадената бедствена обстановка в Неврокопско умело се използва от югославските представители за пренасочването им към Вардарска Македония. В тази своя дейност те са облагоприятствани от местните власти, които в едно такова решение виждат изход от създаденото сложно положение. Бежанците, които имат ясно изразено българско национално съзнание, не се поддават както на увещанията на югославските агитатори, така и на „подтикването" от страна на административните органи в Неврокопско. Бежанците категорично изразяват несъгласието си да се заселят „под сръбско". Въпреки това под ръководството на неврокопския околийски управител се организира принудителна акция за тяхното преселване[167]. Горноджумайското областно ръководство не само че не взема мерки за прекратяване на тези антинационални действия, но и ги представя в невярна светлина. В доклада на Областната инспекция за обществените грижи до Министерството на социалната политика се изтъква, че въпросът с бежанците е решен с доброволното желание на лицата от „македонски произход" да се прехвърлят във Вардарска Македония. От 20 юни до 15 август 1945 г. през Петрич за Струмица са преселени 4354 души бежанци, от които 3514 души пребивават дотогава в Горноджумайска област. Като една от причините за прото-

165 ЦДА на НРБ, ф. 49, оп. 1, а. е. 4745, л. 53—54; ф. 28, оп. 1, а. е. 521, л. 18, л. 61. Към 28 февруари 1945 г. в Горноджумайска област са настанени 788 бежански семейства с 3516 души. (ЦДА на НРБ, ф. 49, оп. 1, а. е. 4746, л. 5—9.) Към началото на май 1945 г. броят на бежанците само в Неврокопска и Петричка околия достига 5000 души. (ЦДА на НРБ, ф. 49, оп. 1, а. е. 4742, л. 22—23.)

166 ЦДА на НРБ, ф. 49, оп. 1, а. е. 4742, л. 22—23; ф. 296, оп. 1, а. е. 53, л. 28

167 В доклад на началника на отдел „Бежанци и преселници" при Дирекция на обществените грижи от 14 август 1945 г. се подчертава, че при товарането на бежанците на камионите „е имало случаи на грубо отнасяне". (ЦДА на НРБ, ф. 49, оп. 1, а. е. 4742, л. 28—29.)

цялото се преселване в горепосочения доклад се изтъква „нежеланието на част от бежанските семейства да заминат за Македония вследствие разубеждение от зловредни лица и пр.“[168]

Колебанията на областното партийно ръководство в Горна Джумая по македонския въпрос дават своите неблагоприятни последици за съдбата на установилите се в областта егейски българи, които впоследствие ще положат много усилия за завръщането си в България[169].

Невъзможността на югославските ръководители да откъснат Пиринския край от България ги заставя да търсят нови форми за постигане на своята крайна цел. Наред с активната пропагандна дейност в Горноджумайско те се насочват към използване достижението на балканското комунистическо движение — федерацията, за да решат македонския въпрос. Сега югославското ръководство си поставя още по-амбициозна задача — чрез южнославянската федерация не само „легално“ да откъсне Пиринския край, но и да лиши България от държавния й суверенитет, като я превърне в една от нейните седем федерални единици. В това отношение югославското ръководство се възползва от заинтересоваността на СССР да се създаде едно демократично държавнополитическо обединение на Балканите, насочено срещу действуващите тук западни сили.

Ето защо още през ноември 1944 г. непосредственото реша-

---

168 ЦДА на НРБ, ф. 49, оп. 1, а. е. 4742, л. 28—29; а. е. 4745, л. 53—56; а. е. 4746, л. 1—4. В доклад на министъра на социалната политика до министър-председателя от 1946 г. се изтъква, че 4000 бежански семейства от Егейска Македония са прехвърлени от България във Вардарска Македония, а другите 10 000 семейства с около 40 000 души останали в нашата страна. (ЦДА на НРБ, ф. 49, оп. 1, а. е. 4741, л. 6.)

169 Поставени при тежки условия на живот непосредствено след прехвърлянето им в Югославия, 43 семейства от Егейска Македония отправят молба за връщане в България. В нея те подчертават: „А пък има едно, гдето ни е мъка много, гдето ни правят гърци... но ние, за да им докажем, че сме българи, при преброяването на населението, както стана, декларирахме, че сме българи.“ След тригодишно пребиваване на егейските българи във Вардарска Македония те са изселени принудително от югославските власти във Войводина и настанени в селата Гаково и Крушевле Сомборско. От името на настанените в с. Гаково 5000 души през април 1947 г. са изпратени три писма до Г. Димитров. След като се подчертава, че са българи, те го молят за съдействието му да бъдат прехвърлени в България. През 1948 г. преселниците в тези две села отрупват българското посолство с много колективни и индивидуални молби. Преследванията, на които те са подложени от югославските власти, още повече засилват желанието им за преселване в България. В края на 1948 г. в българското посолство постъпват молби от 491 семейства с общо 2000 души. (АМВнР. Документация, 1/100/80/5/2, л. 1—22; ЦДА на НРБ, ф. 49, оп. 1, а. е. 4745, л. 53—56.)

ване на македонския въпрос остава на по-заден план, но всъщност ляга в основата на друг по-голям проблем във взаимоотношенията между двете страни — държавнополитическото обединение на България и Югославия.

2. СЪЮЗ ИЛИ ФЕДЕРАЦИЯ

След деветосептемврийската победа в България идеята за федерацията продължава да заема важно място в югославските плапове за следвоенното държавно устройство на Балканите. Сложната и неизяснена обстановка в Гърция заставя югославското ръководство да изостави общобалканския вариант на федерацията и да се насочи към южнославянски вариант[170]. В писмото си от 26 октомври до К. Мильовски Темпо подчертава, „че основната задача е наистина осъществяването на южнославянската общност с помощта на Русия“[171].

Югославската инициатива за южнославянската федерация както в периода на въоръжената антифашистка борба, така и след деветосептемврийската победа се подчертава от следвоенните югославски ръководители. В доклада си пред Народната скупщина от 29 декември 1948 г. в качеството си на заместник-председател на Министерския съвет и министър на външните работи Е. Кардел заявява[172]: „Съществуват доказателства и писмени и исторически документи, говорещи за това, колко проявявахме инициативи в това направление от началото на

170 *Извори* за ослободителната война... Т. 1, кн. 3, с. 338.

171 Пак там, с. 418.

172 В своите мемоари Е. Кардел твърди: „Идеята за тази федерация я даде самият Сталин на Тито през есента на 1944 г., когато Тито за пръв път се срещна с него.“ По-нататък той изтъква: „Ние приехме Сталиновата и Димитровската идея макар не с въодушевление... България като държава беше все още в буren вътрешен кипеж и смятахме, че такава федерация няма да влияе отрицателно върху... югославските републики. Напротив, смятахме, че влиянието на... Югославия върху България ще бъде всячески по-силно. Ние планирахме до федерацията да се дойде през низ подготвителни фази, постепенно.“ (*Кардељ, Е.* Секавања..., 119—121.) Е. Кардел се разминава с историческата истина в три пункта: не югославската, а българо-съветската страна е инициатор на федерацията; перспективата за федерацията не само че не представлява интерес за югославското ръководство, но и буди опасения за вероятно негативно българско влияние; югославското ръководство не бърза със създаването на федерацията, считайки, че това трябва да стане постепенно. Невярното твърдение по първия пункт се опровергава от изложените вече факти, както и от следвоенните оценки на югославските ръководители, включително и на самия Е. Кардел. Твърденията по втория и третия пункт се опровергават от по-долу изложения материал.

войната и по-късно, но нямаха успех и не по наша вина."[173] Още по-конкретен и откровен в това отношение е Моша Пиаде. „Предложението за федеративно обединение на Югославия и България — изтъква той — дойде по инициатива на Политбюро на ЦК на нашата партия..."[174] В нотата на югославското правителство от 14 октомври 1949 г. до българското правителство се сочи, че към края на 1944 г., а по-късно и през 1945 и 1946 г. инициативата за федерирането на двете страни е на югославското правителство[175]. Международната общественост още тогава добре схваща югославския стремеж към федерацията. В турския вестник „Вакът" от 2 декември 1944 г. е поместена специална статия, в която се подчертава югославското авторство на тази идея[176].

Някои историци спират своето внимание на преследваните цели от нова Югославия чрез федерацията.

Ф. Фейто характеризира нейните намерения като „просто и познато от миналото разширение на югославската държава". Е. Кофос подчертава, че югославяните искат да използват „слабата дипломатическа позиция на българите", за да се обезличи България. Х. Терес-Пьолич отбелязва: „Следвайки традициите от миналото, югославяните искаха да бъдат безспорните ръководители на тази федерация."[177] Според Д. Ятридес разширяването на югославската федерация чрез включването на България е „най-дълбоката и амбициозна претенция на външната политика на Тито"[178]. Л. Удуърд счита, че това е средство за бъдещата роля на Югославия като балканска сила[179]. Освен това споменатият в. „Вакът" вижда федерацията и като удобно намерен силен коз от Тито в политическото му съперничество с Др. Михайлович[180].

За реализацията на южнославянския вариант на федерацията след деветосептемврийската победа се явява още едно благоприятно за югославската страна обстоятелство възможността да експлоатира в нейна полза военната необходимост от участието на БНА в бойните действия срещу фашистка Гер-

173 *Кардель, Е.* Внешняя политика Югославии..., с. 17.

174 *Пијаде, М.* За прашањето на..., с. 21.

175 АМВнР, оп. 10, дело № 105, преписка № 1473, л. 8.

176 *Министерство* на външните работи и изповеданията. Отделение за печата. Служебен преглед на чуждия печат, № 230 — V, 12 дек. 1944, 2—3.

177 *Лалков, М.* Цит. дис., 124—125.

178 *Iatrides, J.* Op. cit., p. 21.

179 *Woodward, L.* Op. cit., p. 364.

180 *Министерство* на външните работи и изповеданията. Отделение за печата. Служебен преглед на чуждия печат, № 230..., 2—3.

мания на югославска територия. Енергичното противопоставяне на югославското ръководство на тази обективна потребност води до неблагоприятно развитие на българо-югославските отношения. В условията на сложното международно положение на нашата страна това предизвиква основателна тревога в ръководството на БРП (к). Взаимоотношенията между двете комунистически партии, между нова България и нова Югославия се обсъждат на проведените срещи между Г. Димитров и Тито на 25 и 27 септември 1944 г. в Москва. Възприема се линията за създаване на съюз с перспектива за неговото прерастване във федерация на южните славяни. След втората среща Г. Димитров отбелязва: „Договорихме се по въпросите, засягащи българската и югославската компартии, а също и по основните въпроси на взаимоотношенията между нова Югославия и нова България. Между нас, разбира се, има пълно взаимно разбирателство, но предстоят трудности при провеждането на набелязаната от нас линия — създаване на съюз между България и Югославия чак до федерация на южните славяни."[181]

Защо Г. Димитров, макар и в перспектива, възприема идеята за южнославянската федерация? Отговаряйки на този въпрос, трябва да се имат предвид следните обстоятелства:

Още в хода на въоръжената антифашистка борба ЮКП пристъпва към еднолично проюгославско решаване на македонския въпрос. През пролетта на 1944 г. нейното ръководство разгръща активна дейност, за да наложи своята концепция за следвоенното бъдеще на Македония. В писмото на Тито до Сталин от април 1944 г. ясно са откроени югославските намерения по този важен балкански проблем. Още същия месец Г. Димитров обръща внимание на Сталин и Тито, че е недопустимо за комунистите да спорят по териториалните въпроси, а относно Македония той заявява: „Най-желателната ориентация според мене за Балканите и за Съветския съюз би било създаването на федерацията на южните славяни..."[182] Това ни дава основание да считаме, че Г. Димитров гледа на федерацията като средство да се неутрализира югославският натиск по македонския въпрос.

Трябва да се има предвид последователният интернационализъм на Г. Димитров. През пролетта на 1944 г. той изрично подчертава, че чрез федерацията Македония „би престанала

181 ЦПА, ф. 146, оп. 2, а. е. 13, л. 93; *Палешутски, К.* Югославската комунистическа партия и..., с. 321.

182 *Мичев, Д.* Българо-югославски отношения..., с. 470.

да бъде ябълка на раздора между балканските държави“[183]. Освен това, имайки предвид дълбоките класови и идеологически различия между съюзниците от антихитлеристката коалиция и империалистическите планове на западните сили за следвоенното устройство на Европа и Балканите, Г. Димитров не може да остане чужд на съветското разбиране за укрепване на славянското единство, включително и в балканския регион.

Необходимо е да се отчете стремежът на нова България да съдействува на СССР за преодоляване на югославската въздържаност за участие на БНА в бойните действия срещу хитлерофашистите на югославска територия. При наличната дълбока международна изолация и антибългарското отношение на западните сили сътрудничеството и сближението с нова Югославия съдействува не само да се укрепи международният авторитет на НКОЮ, но и да се подобрят следвоенните позиции на нова България.

Определена роля при формиране на концепцията за българо-югославско сближение у Г. Димитров и В. Коларов има и разбирането на Сталин по този въпрос. Според дотогавашните му изказвания българо-югославските отношения трябва да се оформят в един политически, военен, културен и митнически съюз, който с течение на времето да се превърне във федерация на южните славяни[184].

Кои са мотивите за това разбиране на съветското ръководство? Правителството на СССР отделя особено внимание на славянството като стабилизиращ фактор в следвоенна Европа. Сталин вижда гарантираното бъдеще на славянските народи в един равноправен славянски съюз[185]. Това обуславя разбирането му и за взаимоотношенията на славянските народи на Балканите. В писмото си от 24 ноември 1944 г. до Чърчил Сталин подкрепя стремежа на югославските народи за обединение в една демократична държава, като заявява: „поддържането на тези обединени усилия на народите в Югославия от страна на нашите правителства ще бъде нов удар по хитлеристите“[186]. Разширяването на южнославянската федерация с включването и на България е напълно в духа на съветското разбиране за славянско единство.

---

183 Пак там.

184 *Исусов, М.* Външнополитическата дейност на Васил Коларов..., с. 63.

185 Славянски юг, 27 ноем. 1944, № 7.

186 *Преписка* на председателя на Министерския съвет на СССР..., 333—334; *Советско*-английские отношения во время Велнкой Отечественной войны 1941—1945. Т. 2, М., 1983, с. 236.

Съветската позиция по този въпрос се обуславя и от упоритите стремежи на западните сили и най-вече на Англия да наложат своето влияние и присъствие на Балканите и конкретно в Югославия. Тяхната антисъветска насоченост заставя СССР да търси отпор на западните империалистически домогвания чрез създаването на тесен съюз между България и Югославия, който да прерасне във федерация на южните славяни.

Южнославянската федерация би създала предпоставки не само за ликвидиране на националните противоречия в самата Югославия, но и за разрешаването на македонския въпрос в българо-югославските отношения. Това би оказало своето положително стабилизиращо въздействие за прогресивното развитие на южнославянските народи, което е в унисон с външната политика на СССР.

Като евентуален мотив може да се приеме оценяването на федерацията от СССР като форма и средство за въздействие при формиране на външнополитическата линия на югославското ръководство[187].

Към началото на октомври 1944 г. въпросът за южнославянската федерация не стои непосредствено пред държавнополитическото ръководство на България. В заседанието на НК на ОФ от 3 октомври 1944 г. той е повдигнат от представителя на НС „Звено" Иван Харизанов. Изказва се комунистът д-р Иван Пашов, който свързва евентуалното му разглеждане с отношението на Великите сили, подчертавайки, че засега то не е известно[188].

Ако въпросът за федерацията не е актуален за София, той придобива особена важност и значение за ЮКП при новите обществено-политически и военни условия на Балканите към

---

187 Стремежът на югославското ръководство да лавира между западните сили и СССР проличава още по времето на войната и особено след посещението в Югославия на съюзническа делегация начело с командуващия съюзническите войски в Средиземноморието английския фелдмаршал Харолд Александър. В писмото си от 23 март 1945 г. до П. Стайнов П. Тодоров съобщава: „Долавям, че маршалът (Тито, Г. Д.) не е недоволен... че между англоамериканците и Русия има едно незабелязано съревнование в подкрепването..." (ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 3, л. 92.) В друго писмо от същия месец до К. Георгиев и П. Стайнов той пише за Тито, че е бил „облекчен, че може да има днес Англия и Америка зад себе си". (ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 4, л. 53.) В писмото си до тях от 2 май 1945 г., предавайки в резюме поредния разговор с Тито, П. Тодоров изрично подчертава, че след заминаването на фелдмаршал Х. Александър остава с впечатлението, че Тито разчита на Англия. (ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 34.)

188 ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 24, л. 14.

октомври 1944 г. В навечерието на Белградската операция въпросът за федерацията официално е повдигнат от Тито при срещата му с българската правителствена делегация в Крайова на 5 октомври 1944 г.[189]

През първите дни на ноември 1944 г. се слага началото на преписката между ЦК на БРП (к) и ЦК на ЮКП за държавнополитическото сближение на двете страни[190]. Инициативата идва от Политбюро на ЦК на ЮКП[191]. Още в първата десетдневка на месеца от името на НКОЮ е изпратен първият югославски проект[192] за „Споразумение за политическо, военно и икономическо сътрудничество и братско единство на народите на Югославия и България“[193].

В преамбюла, след като се посочва общата съдба на южните славяни в борбата им против нашествениците и поробителите, се подчертава желанието на народите на Югославия и България „да положат здрави основи на тясното сътрудничество и братското единство“. Тук изрично се подчертава „възраждането на свободата на македонския народ в Демократична федеративна Югославия“. В тази трактовка ясно проличава желанието на Белград да „обедини“ цяла Македония в рамките на югославската следвоенна държава[194].

В проекта за споразумение се предвижда „обединяването

189 *Чинго, Н.* Цит. съч., с. 82.

190 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 155. (Бюлетин на БТА, № 381, 30 дек. 1949.)

191 *Пијаде, М.* За прашањето..., с. 21.

192 През периода ноември 1944—януари 1945 г. са изработени общо 8 проекта за договор между България и Югославия. От тях три са български, три югославски, един съветски и един съвместен българо-югославски (*Avramovski, Z.*, Op. cit., p. 98—120.) Засега в българските архивохранилища последните два проекта не са открити. От издирените шест проекта пет от тях се съхраняват в ЦПА. Преписи от шестия, включително и на други три се съхраняват в личния фонд на П. Тодоров в ЦДА на НРБ.

193 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 3, л. 13—15; ЦПА, ф. 164, оп. 5, а. е. 462, л. 1—5. Съхраняваният в българските архивохранилища проект е озаглавен по посочения начин. Публикуваният от Ж. Аврамовски първи югославски проект е озаглавен „Споразумение за политическо, военно и икономическо сътрудничество между народите на Югославия и България“. (*Avramoski, Z.* Op. cit., p. 98.)

194 В преамбюла на съхранявания в българските архивохранилища проект се сочи, че представителите на двете страни се срещат, „за да обсъдят съвместно предложението, изпратено от Националния комитет за освобождение на Югославия до правителството на България“. (ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 3, л. 13; ЦПА, ф. 146, оп. 5, а. е. 462, л. 1) В проекта, публикуван от Ж. Аврамовски, този пасаж е предаден по следния начин: „заедно да обсъдят предложението, което България изпрати до Националния комитет за освобождение на Югославия“. (*Avramovski, Z.*, Op. cit., p. 98.)

на всички политически, военни и икономнчески сили на своите народи" в името на по-скорошната победа над фашистка Германия. Въпросът за федерирането на двете страни се третира в специален пункт, в който се изтъква: „Двете договарящи се страни предприемат всички мерки за скорошното обединение на *държавите* (к. м. — Г. Д.), намиращи се в състава на Югославия и България, в единна федеративна държава." Предвижда се да „бъде ведпага създадено единно командуване на всички въоръжени сили на Югославия и България", а също двете страни да „провежат обща външна политика".

Според югославския проект трябва да се създаде съвместна комисия за „Югославско-българско единство" със седалище в Белград, която да работи „за политическо, военно и икономическо сътрудничество и за подготовка на *пълното* (к. м. — Г. Д.) обединение на Югославия и България в единна федеративна държава". Комисията трябва да се ръководи от Президиум, който да бъде и общ орган за провеждане на външната политика.

Към проекта има и две приложения. Според приложение № 1 („Споразумение за единно командуване на всички въоръжени сили на Югославия и България") се установява единно командуване на въоръжените сили на двете страни с общ Генерален щаб и с техен „Върховен главнокомандуващ... маршала на Югославия Йосип Броз Тито".

Приложение № 2 („Споразумение за стопанско сътрудничество между Югославия и България") предвижда да се премахнат митническите граници, да се съдейства при решаването на продоволствения проблем в двете страни и да се планира рационалното използване на енергийните източници. Наред с това то ограничава стопанската инициатива за стокообмен с трети страни и регламентира „правото на Югославия на възстановяване на щетите", без дори и да се намеква за оказаната ѝ огромна българска стопанска подкрепа.

Предвидено е споразумението да се подпише на 31 декември 1944 г. в Белград[195].

Анализът на проекта ясно показва замислите на югославското ръководство. То се стреми да прескочи първия етап от съгласуваната в Москва от Г. Димитров и Тито линия на сближение — държавнополитическия съюз. В проекта е въплътен

195 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 3, л. 13—18; ЦПА, ф. 146, оп. 5, а. е. 462, л. 1—10.

стремежът за непосредственото реализиране на крайната цел — федерацията на южните славяни. Показано е и югославското виждане за нейното изграждане чрез присъединяване на България в югославската федерация като нейна седма държавна единица. Изпълнението на клаузите от проекта би довело не до „сътрудничество" между двете съседни страни, а до фактическото обезличаване на българския държавен суверенитет.

В отговор на югославската инициатива на 13 ноември 1944 г. полковник Иван Пейчев отнася в Белград проекта на ЦК на БРП (к) и отечественофронтовското правителство за сключване на договор с нова Югославия[196].

След краткото въведение българската позиция за взаимоотношенията с Югославия е разработена в дванадесет точки. Те се отнасят до следните основни групи въпроси:

Възприема се създаването на македонска държавност в рамките на следвоенна Югославия, като се признава на македонското население „пълното право на самоопределение". Що се отнася до Пиринския край, бъдещето му се поставя в тясна взаимовръзка с изграждането на федерацията и с перспективата за Западните покрайнини, като се изхожда от демократичния принцип да се зачете „волята на тяхното население".

Двустранната договореност трябва да доведе до „политически, военен и икономически съюз" между нова България и нова Югославия, като при военновременните условия се запази техният суверенитет върху външната, вътрешната политика и въоръжените сили.

Възприема се паритетният принцип за създаване на федерацията в противовес на югославското разбиране за седемстранно изграждане. Тази идея се подсказва от залегналата в преамбюла постановка за договаряне с „правителството на Югославия от името на федералните единици", от тезите за развиване на „братско приятелство между двата народа" и за изграждане на комисията „на южнославянско единство... на паритетно начало".

Предвижда се официално договаряне за българска помощ в изхранването на югославските народи, като Югославия се откаже от материалните си претенции спрямо България[197].

Българският проект за договор остава верен на съгласуваната линия в Москва между Г. Димитров и Тито за преминаване през държавнополитическия съюз като първи етап на

---

196 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 155; *Лалков, М.* Цит. дис., 105—106; *Пијаде, М.* За прашањето..., с. 18.

197 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 3, л. 4—5.

сближението между двете страни. Това позволява в известна степен да се овладее и контролира подходът на югославското правителство спрямо България, а сложните двустранни въпроси да останат за решаване след завършване на войната.

Ръководството на БРП (к) има ясното разбиране, че държавно-политическото сближение между двете страни най-напред трябва да се осъществи под формата на двустранен съюз. В писмо до Тр. Костов от втората половина на ноември 1944 г. Г. Димитров отбелязва, че се създава такова положение на Балканите, при което българите и югославяните трябва да се постараят и създадат по възможност по-скоро, още преди завършването на войната военен, политически и икономически съюз между нова България и нова Югославия. На него се гледа като основа за обединение на двете страни в една федеративна държава[198].

Подобно е и становището на българското правителство. В средата на ноември 1944 г. министър-председателят К. Георгиев заявява пред представител на печата: „Ние следим с голям интерес и искрено съчувствие усилията на народите от Югославия да изградят своята федеративна уредба... Когато този процес бъде окончателно завършен... тогава ще се сложи и въпросът за бъдещото политическо сътрудничество на всички балкански страни и преди всичко на южнославянските народи. Аз мога да подчертая категорично, че... българският народ е напълно подготвен да подкрепи идеята за тясно сближение и сътрудничество на южните славяни.“[199]

Принципното становище на ЦК на БРП (к) за съюзен характер на сближението между България и Югославия и третирането на съюза между двете страни като предпоставка и етап към тяхното федериране се споделя и от ръководните дейци на останалите отечественофронтовски партии. В публикуваните статии на Кимон Георгиев, Никола Петков, Дамян Велчев, Димо Казасов и Димитър Нейков в печата се коментират „благоприятните изгледи за искрено и трайно споразумение между двете южнославянски държави“, за полагане на „здрави основи за истинска дружба и вечен съюз между братските южни славяни“, което ще доведе до „щастливия утрешен ден на обединеното южно славянство“[200]. От ноември 1944 г. до към пролетта на 1945 г. лидерите на НС „Звено“, БЗНС и

198 *Исусов, М.* Комунистическата партия..., с. 97.

199 Славянски юг, № 6, 20 ноем. 1944.

200 Южнославянски преглед, 1944, № 1, 2—13; Дъга, № 69, 7 дек. 1944.

БРСДП поддържат идеята за българо-югославски съюзен договор, на която основа да се изгради федерация между двете страни[201]. В този дух те правят редица изявления в печата[202].

На 20 ноември 1944 г. в Москва пристига югославска делегация, водена от министър-председателя на емигрантското правителство д-р Иван Шубашич. Той е придружен от зам.-председателя на НКОЮ Е. Кардел и от други официални лица[203]. Още същия ден по поръчение на Тито Е. Кардел заедно с началника на югославската военна мисия в СССР генерал-лейтенант Велемир Терзич и бившият коминтерновски деец Велко Влахович посещават Г. Димитров. На 22 ноември в чест на югославската делегация е дадена вечеря, на която Сталин отбелязва: „Трябва да ускорите процеса на федеративното обединение с България, защото ако народите искат, то никой не може да им попречи." На 23 ноември Е. Кардел отново посещава Г. Димитров. По време на срещите той декларира готовността на Белград да сключи съюзен договор с България и е постигнато споразумение представители на ЦК на ЮКП да посетят София и да обсъдят с ЦК на БРП (к) принципите на съюзния договор и конкретните мероприятия за сключването му. Обсъдена е и перспективата за федерацията[204].

В писмото от 1 декември 1944 г. до Тр. Костов Г. Димитров дава указания по-бързо да се създаде „съюз между нова България и нова Югославия, съюз военен, икономически, политически като начало и основа за обединението на двете стра-

---

201 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 2, а. е. 2, л. 21; оп. 1, а. е. 2, л. 14, 16; Дъга, № 72, 11 дек. 1944; Народ, № 97, 27 ян. 1945; Изгрев, № 112, 18 февр. 1945. Оценявайки тенденциозно това тяхно отношение, пред осмата сесия на Народната скупщина на Югославия от декември 1949 г. М. Пиаде заявява: „Дори и у някои отечественофронтовски политици от буржоазната демокрация можеше да се намери повече искреност за федерация, отколкото сред българското комунистическо водачество". (ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 162.)

202 ЦПА, ф. 146, оп. 4, а. е. 171, л. 7—8. Земеделският лидер Г. М. Димитров се обявява за разбирателство между България и Югославия „на основата на една южнославянска общност, било федерация, било конфедерация". Подобно на английското разбиране той развива и идеята за едно балканско държавно обединение, в което наред с горните две страни да влезе и Гърция. (ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 2, а. е. 2, л. 21; Славянски юг, № 7, 27 ноем. 1944.)

203 *История* Югославии. Т. 2. М., 1963, 246—249; Раб. дело, № 56, 21 ноем. 1944.

204 ЦПА, ф. 146, оп. 2, а. е. 14; *Исусов, М.* Комуинистическата партия..., 97; *Палешутски, К.* Югославската комунистическа партия и..., с. 325; *Лалков, М.* Цит. дис., 109—110; *Glissold, St.* Op. cit., p. 46.

ни в една федеративна държава на южните славяни“[205]. За отношението на Политбюро на ЦК на БРП (к) към тези указания ние съдим от писмото, което на 5 декември Тр. Костов изпраща до Г. Димитров. Той му съобщава, че с изказаните от него мисли да се ускори сближението с нова Югославия и да се доведе до тесен съюз „ние сме напълно съгласни“. Информира го, че за практическото им реализиране е взето решение да бъде изпратен Д. Ганев „като постоянен наш представител при Тито“. От писмото ясно проличават интернационалните мотиви в ръководството на БРП (к) за сътрудничество с Югославия. На него се гледа като на важно условие да се запазят Балканите от английските домогвания и за прогресивното им бъдеще. В края на писмото си Тр. Костов подчертава: „Но ще бъдем много благодарни, ако ни дадете някои по-подробни указания за основите, върху които ще трябва да бъде изграден съюза.“[206]

Г. Димитров дава указанията си на ЦК на БРП (к) за същността и характера на бъдещия българо-югославски съюз. Според него двете страни трябва да поемат задължението за взаимна помощ и поддръжка до окончателната победа над хитлеристка Германия. Съюзът между тях да има отбранителен характер, да се извършват консултации по въпросите на тяхната безопасност. Двете страни трябва да сключат митнически съюз с перспектива да се разработят съответните икономически, търговски, транспортни, ветеринарни, полицейско-административни и др. съглашения[207].

Ако за българското ръководство пътят за федерацията минава през съюзния договор за взаимопомощ, за югославското ръководство федерацията остава на преден план. На 10 декември председателят на АВНОЮ И. Рибар официално заявява: „Само когато, а аз вярвам в това, отношенията между нова България и нова Югославия бъдат уредени на принципа на демократичната федерация, ще изчезнат разните шовинистични стремежи, които пречеха досега толкова много на мира и на добрия живот на югославските и българския народ.“[208]

Югославската активност се проявява и пред българския политически представител в Белград. През декември 1944 г. той има няколко срещи с Тито, които се провеждат в присъствието на Едвард Кардел и Милован Джилас. Перспективата

---

205 *Драгойчева, Ц.* Такава е истината..., с. 112.
206 ЦПА, ф. 146, оп. 4, а. е. 171, л. 7—8.
207 *Исусов, М.* Комунистическата партия..., с. 98.
208 Южнославянски преглед, 1944, № 1, с. 16.

за „сближение“ буди особен интерес у югославския ръководител, във връзка с което той заявява: „Това е една хубава тема...“[209] В последната среща на П. Тодоров с Тито от края на втората десетдневка на декември маршалът открито поставя въпроса да започнат конкретни разговори за федерацията, подчертавайки, че „трябва да се разговаря вече по детайлите“[210]. Същевременно на 18 декември с радиограма до ЦК на БРП (к) Тито излага необходимостта „... срочно да пристигнат в Белград двама членове на ЦК за подготовка на преговорите за създаването на някои договори за взаимодействие и сътрудничество“. Отправено е и настоятелно искане договорът да бъде подписан на 31 декември 1944 г., като за целта в Белград пристигнат най-малко 15 делегати на българското правителство[211]. На 19 декември Тр. Костов съобщава с радиограма на Тито: „Утре заминават за Белград членовете на Политбюро Червенков и Ганев.“[212]

Междувременно на 21 декември 1944 г. в Москва Г. Димитров и В. Коларов обсъждат условията, които трябва да залегнат в съюзния договор между България и Югославия[213]. Същия ден Г. Димитров изпраща телеграма до ЦК на БРП (к) с основните положения за съюзния договор[214]. Те най-внимателно са разгледани и приети от Политбюро. По пункт шести от телеграмата, отнасящ се до македонския въпрос, Политбюро има по-различно мнение. То не споделя югославското становище за безусловното присъединяване на Пиринския край към федерална Македония. Счита, че присъединяването „може да бъде прието по-лесно както от българския народ, така и от населението на българска Македония при незабавно осъществяване на федерацията“. Като се отчита югославският стремеж за откъсване на Горноджумайска област от България, в Политбюро се налага мнението за разрешаване на този въпрос в тясна връзка и обусловеност със създаването на българо-югославската федерация. Необходимостта от това предварително условие заставя Политбюро да гледа на федерация-

209 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 1, 12. За своите срещи и разговори с югославските ръководители през 1944—1945 г. П. Тодоров дава подробни сведения.

210 Пак там, л. 20.

211 ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 216, л. 1 (гръб).

212 Пак там, а. е. 200, л. 1. Засега нямаме конкретни данни за срещите и разговорите на българските представители в Белград.

213 *Исусов, М.* Външнополитическата дейност на Васил Коларов..., с. 63.

214 ЦПА, ф. 146, оп. 4, а. е. 172, л. 1; ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 155—156; *Пијаде, М.* Говори по прашањето..., с. 20; *Avramovski, Z.* Op. cit., p. 106.

та не като на проблем на бъдещето, а да се насочи към незабавното му разрешаване или най-малко „да се вземе курс за такова решение в най-близко бъдеще, още преди края на войната, и териториалните промени да се свържат с това“[215].

За всичко това Г. Димитров веднага е уведомен. Със спешна радиограма от 22 декември Т. Костов уведомява и намиращите се в Белград Д. Ганев и В. Червенков за препоръките на Г. Димитров и за останалите разисквания в партийното ръководство[216].

Въз основа на дадените от Г. Димитров указания с малки допълнения в ЦК на БРП (к) се изработва вторият български проект[217], който веднага му е изпратен[218].

В изпълнение на постигнатата с Г. Димитров договореност и с цел да се ускори двустранното споразумение, на 22 декември 1944 г. Е. Кардел пристига в София[219]. Същия ден той е приет от политическия секретар на ЦК на БРП (к) Тр. Костов. На 23 декември в продължилите разговори се включва и завърналият се от Белград В. Червенков[220]. Тр. Костов информира югославския гост за изпратената от по-предния ден телеграма от Г. Димитров и предлага на вниманието му новия български проект[221]. Заедно с първия югославски проект те са подложени на едно по-глобално обсъждане. Взема се решение като основа за по-нататъшни разговори да послужи вторият български проект[222].

В българския проект са застъпени няколко основни положения:

— Споразумението се третира като „договор за политическо, икономическо и военно сътрудничество“, „вечен съюз за приятелство“ с цел да се постигне по-скорошната победа над фашистка Германия. На него се гледа като на „отбранителен съюз“, осигуряващ „сътрудничество на южнославянските народи за защита от всякаква агресия и за осигуряване на траен мир и процъфтяване на Балканите“.

---

215 ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 202, л. 1..

216 Пак там.

217 Пак там, ф. 146, оп. 4, а. е. 172, л. 1; ф. 214, оп. 1. а. е. 743, л. 155—156.

218 *Avramovski, Z.* Op. cit., p. 108.

219 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 155; *Kofos. E.* Op. cit., p. 140; *Avramovski, Z.* Op. cit., p. 92.

220 В разговорите се включват за известно време и други членове на Политбюро. (*Avramovski, Z.* Op. cit., p. 92; *Кардељ, Е.* Секавања..., 121—122.)

221 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 155—156; *Пијаде, М.* Говори по прашањето..., 20—23; *Кардель, Е.* Секавања..., с. 119.

222 ЦПА, ф. 146, оп. 4, а. е. 172, л. 1.

Югославия и България, третирани „като съюзници против Германия", се задължават да си „оказват взаимна всестранна помощ и подкрепа до пълната победа над общия враг".

Двете страни да си сътрудничат „във всички области на материалната и духовната култура", да си оказват „поддръжка и помощ във всичко", като за целта впоследствие се разработят съответните търговски, икономически, валутни, политико-административни и други споразумения.

Двете страни да декларират признанието на македонците като равноправен народ в Югославия и пълното му право на самоопределение. Относно Пиринския край в проекта е записано: „След създаването на обща федеративна държава на южнославянските народи тази част от Македония, която от 1913 г. принадлежи на България, ще се присъедини към обединената македонска държава, която в качеството си на равноправен член влиза в състава на федерацията на южнославянските народи". Съответно Югославия трябва да върне на България Западните покрайнини.

Възникналите материални последици от българското присъствие във Вардарска Македония и Южна Сърбия „ще бъдат уредени полюбовно между двете страни в духа на настоящия съюзен договор".

Двете договарящи се страни „ще предприемат всички мерки за по-скорошното, още до завършването на войната, обединение на България и държавите, които влизат в състава на федеративна Югославия, в обща федеративна държава".

Създаване на паритетна комисия под название „Комисия на югославско-българско единство", която да осигури прилагането на договора и да съдейства на „подготовката за пълното обединение на Югославия и България в единна федеративна държава"[223].

След като се запознава с българския проект, Е. Кардел изразява неудовлетворението си от неговия характер, който според думите му „се свежда до „отбранителен съюз", т. е. на някакъв „пакт за взаимна помощ". Започват тежки и трудни преговори. Е. Кардел изрично подчертава, че „такъв пакт няма никаква стойност" поради това, че той с нищо не променя съществуващото положение. Той заявява, че ако „трябва да направим нещо повече от един такъв пакт, трябва да направим един такъв съюз, който нашите маси ще разберат като първа крачка към обединението".

Е. Кардел не приема и заложената в проекта постановка,

[223] ЦПА, ф. 146, оп. 5, а. е. 462, л. 21—24.

че България и Югославия са съюзници в борбата срещу фашистка Германия. Той се обявява и против паритетния характер на българо-югославската комисия и настоява за представяне в нея на всички федерални югославски единици.

Югославският пратеник се обявява и срещу застъпената в българския проект постановка, че Пиринският край може да се присъедини към Вардарска Македония само след създаване на южнославянската федерация. Той отправя и забележка, че в него е пропуснат въпросът за общото командуване на въоръжените сили. На изложения от българската страна аргумент, че БНА е в оперативно подчинение на съветското командуване, Е. Кардел счита, че той е реален, но същевременно е убеден, че „може да се заобиколи". Е. Кардел не е доволен и от заложената в проекта трактовка за икономическо сътрудничество[224]. В заключение той заявява на домакините, че предложеният от тях проект няма никаква стойност[225].

В отговор на изказаните съображения от югославския гост Тр. Костов взема отношение по въпроса за федерацията. Той решително застава срещу югославското гледище за включването на България във федерацията като седма република, мотивирайки се с продължителните традиции на българската държавност и с манталитета на народите в двете страни[226].

В резултат на водените разговори Е. Кардел успява да внесе изменение в някои от застъпените тези във втория български проект. Въз основа на проекта е изготвен компромисен вариант[227]. В него не фигурират развитите в проекта постановки, характеризиращи го като съюзен договор, а двете страни се третират като съюзници в борбата срещу фашистка Германия. Засилена е и вложената идея за тяхното федеративно

---

224 За водените разговори съдим от писмото на Е. Кардел до Тито, пратено на 23 декември 1944 г. от София. (Avramovski, Ž. Op. cit., p. 106—108.)

225 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 157.

226 *Кардељ, Е.* Секавања..., с. 121. В своите спомени Е. Кардел пише за Тр. Костов: „...нашите отношения с Трайчо Костов не само по отношение на този въпрос, но и по отношение на ред други въпроси за междусъседските отношения никога не бяха добри ... у Костов постоянно виждахме някакъв неприятел на Югославия...". Той още добавя, че В. Червенков застъпва становището за по-бързото изграждане на федерацията, докато останалите членове на Политбюро „залагаха на федерацията по принцип... само защото такава беше позицията на Москва". (*Кардељ, Е.* Секавања..., 121—122; Avramovski, Ž. Op. cit., p. 92.)

227 Това е вторият български проект, върху който Тр. Костов саморъчно нанася със зелено мастило съгласуваните с Е. Кардел формулировки. Във връзка с извършената редакция Тр. Костов лично отбелязва на руски: „Текст, договорен с др. Кардел". (ЦПА, ф. 146, оп. 5, а. е. 462, л. 21—24.)

обединение. Същевременно обаче Тр. Костов, отстоявайки българските национални интереси, решително се противопоставя на югославските намерения за безусловно откъсване на Пиринския край и за поглъщане на България в югославската федерация. В коригирания и преписан на чисто за Е. Кардел текст на проекта след направените от негова страна бележки в точка 5-а не фигурира българската постановка, че присъединяването на Пиринския край с Вардарска Македония ще стане след създаването на общата федеративна държава. В оригиналния български текст обаче тя е запазена без каквато и да е корекция от страна на Тр. Костов. Той отстоява и паритетния принцип за изграждане на „Комисията за югославско-българско единство" въпреки възраженията на Е. Кардел[228]. Не е възприето и югославското становище за общо военно командуване и за създаването на общ орган за външната политика[229].

Както пише в спомените си Е. Кардел, двустранните разговори завършват със заключението, че към него момент не може да се вземе окончателно решение и че разговорите по обсъжданите въпроси ще продължат[230]. Той отправя искане да се съобщи на Г. Димитров за личната му критика на българския проект[231]. Изработеният съвместно с Е. Кардел проектодоговор веднага е съобщен на Г. Димитров в Москва.

На 23 декември Е. Кардел изпраща на Тито специално писмо, към което прилага втория български проект и неговия двустранно съгласуван вариант[232]. Той подробно го информира за проведените разговори, коментирайки всеки пункт от българския проект[233]. „Първоначалният текст — пише той — беше такъв, че в действителност ние щяхме да бъдем първите, кои то *признават българите като съюзници*... Настоявам на това, че такъв проект не трябва да подписваме, тъй като България е победена страна и такъв пакт би сразил ролята на Югославия като победителка... Считам, че с българите можем да под-

228 ЦПА, ф. 146, оп. 5, а. е. 462, л. 21—24; *Avramovski, Z.* Op. cit., p. 108.
229 ЦПА, ф. 146, оп. 4, а. е. 172, л. 1.
230 *Кардељ, Е.* Секавања..., 121—122.
231 *Avramovski, Z.* Op. cit., p. 108.
232 Части от писмото за пръв път са направени достояние от М. Пиаде на 29 декември 1949 г. в речта му пред 8-та сесия на Народната скупщина в Белград. Отделни пасажи от него са публикувани от Е. Кардел и М. Пиаде. За пръв път писмото цялостно е обнародвано от Ж. Авамовски. (ЦПА, ф. 214, оп. 1. а. е. 743, л. 153—154; *Кардељ, Е.* Секавања..:, с. 119; *Пијаде, М.* Говори по прашањето... с. 24; *Avramovski, Z.* Op. cit., p. 106—108.)
233 *Avramovski, Z.* Op. cit., p. 107.

пишем *само такъв договор, който директно е насочен към обединение.* Всичко друго, бих добавил, би помогнало на България да излезе като съюзник, но във външнополитическо отношение нас би довело в неизгодна позиция и нямаме никаква полза."[234]

Е. Кардел споделя с Тито и своето изрично становище за характера на проектираната федерация. „Аз съм преди всичко — заявява той — против паритетните комисии! Ако българите наистина искат да се обединят с нас, тогава могат да се съгласят тази комисия да не бъде паритетна (в смисъл българо-югославска), а *смесена,* т. е. в нея да има представители и на България, и на нашите федерални единици като *представители* на Югославия."[235]

Югославският пратеник споделя и своето разбиране за Пиринския край. „Не знам дали за нас е *принципиално* възможно да се съгласим на такава формулировка, каквато има в тяхното предложение за Македония, като че българска Македония ще се обедини с югославска *само в случай, че се стигне до обединение с България.* Настоявам на това, че македонците имат такова право, без оглед на това дали ще се стигне до федерация с България или не." В заключение Е. Кардел заявява: „С една дума, текстът на това споразумение е така некоректен, че от него до споразумение е много далеч. На българите то би донесло полза, а на нас външнополитическа вреда."[236]

С чувството на вина накрая на писмото си Е. Кардел отбелязва: „Не се сърди, че по-нататъшната дискусия предложих на теб, а не уредих сам текста в окончателната му форма. Между другото, разногласието беше пак на такава принципна основа, че ми се струваше по-добре вие да го решите това в Белград." От послеписа на писмото става ясно, че той има предвид 5-и и 8-и пункт от преработения български проект, отнасящи се за принципа на присъединяване на Пиринския край към Вардарска Македония и принципа за изграждане на федерацията. Неудовлетворен от диалога в София, Е. Кардел отбелязва: „Може би е добре да предупредите Сталин за това отлагане."[237]

На 24 декември Е. Кардел е приет от министър-председателя. Основният въпрос, който югославският гост поставя за об-

234 Пак там.
235 Пак там.
236 Пак там.
237 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 158; *Avramovski, Z.* Op. cit., p. 108.

съждане, е този за федерацията[238]. К. Георгиев изразява готовността си тя да бъде създадена по-бързо, но тактично поставя въпроса за отношението на западните сили и конкретно на Англия към българо-югославското сближение. Е. Кардел има разговори с Д. Терпешев и с някои други членове на Политбюро. На 25 декември той пътува за Скопие[239].

На 24 декември Тр. Костов информира с радиограма Д. Ганев, че се очаква оценката на проекта от Г. Димитров, за която веднага ще бъде известен. Д. Ганев е уведомен, че на следващия ден В. Червенков ще отпътува за Белград с двустранно съгласувания проект.

След като Тито получава писмото на Е. Кардел и приложения към него български проект с нанесените след дискусията поправки, на 25 декември 1944 г. изпраща следната телеграма до Г. Димитров в Москва: „Получихме вашия текст на предложението за договор между Югославия и България. Но ние по-рано вече предадохме нашия проект на ЦК на БП (Българската партия — б. м. — Г. Д.) и другарите ще ви го изпратят."[240] Изпратената телеграма ясно показва, че лично първият югославски ръководител не приема българския проект и иска да наложи югославския вариант за федерацията.

С писмо от 30 декември Тр. Костов подробно информира Г. Димитров за последния етап от българо-югославския диалог. Съобщава му за обсъдения и уговорен с Е. Кардел проект, както и за решението В. Червенков да замине за Белград, за да го съгласува окончателно лично с Тито[241].

Към началото на януари 1945 г. ЦК на БРП (к) не променя разбирането си, че в условията на войната трябва да се изгради тесен съюз между двете страни. В новогодишното поздравление на Тр. Костов до Тито се изтъква: „Нека Новата година да донесе на всички свободолюбиви народи пълната и окончателна победа на подлия фашистки враг, а специално на южнославянските народи — здрав, неразривен органически съюз за страх на враговете и за благото на нашите свързани от историята и по кръв народи."[242]

В началото на януари 1945 г. в Москва пристига югославска делегация, за да обсъди със съветското ръководство проекта за мир между България и Югославия. Един от главните

---

238 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 157; *Пијаде, М.* Говори по прашањето..., с. 22; *Avramovski, Z.* Op. cit., p. 108.

239 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 157; ф. 1, оп. 7, а. е. 204, л. 1.

240 Пак там, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 158; *Avramovski, Z.* Op. cit., p.93.

241 ЦПА, ф. 146, оп. 4, а. е. 172. л. 1.

242 Р а б. дело, № 91, 2 ян. 1945.

въпроси, по които тя се консултира с Г. Димитров, е този за българо-югославския съюзен договор и бъдещото федеративно обединение на двете страни. Представеният от югославяните проект предвижда включване на България в югославската федерация, което категорично е отхвърлено от Г. Димитров. На 9 януари югославската делегация посещава Сталин, за да го спечели за своята кауза. „Вчера приех югославската делегация — казва Сталин на Г. Димитров на 10 януари — Югославяните ми съобщиха, че са предложили на българите България да влезе в Югославия със същите права, както сърбите и хърватите. Но българите не се съгласяват и настояват за създаване от Югославия и България като равноправни българо-югославска съюзна държава. Двуединна държава на равноправни начала, нещо аналогично на бившата Австро-Унгария. Иначе влизането на България в Югославия ще означава поглъщане на България.“ Г. Димитров е уведомен още и за това, че „югославяните искат да вземат гръцка Македония, искат даже Албания и дори част от Унгария и Австрия“. „Това е неразумно — завършва Сталин. — Не ми харесва тяхното поведение.“[243]

На 13 януари Г. Димитров известява Тр. Костов за пристигналата в съветската столица югославска делегация и за предстоящото обсъждане на проекта за мир между България и Югославия. „Новият проект на югославските другари — пише Г. Димитров — така, както е представен, не може да бъде приет. Основното е, че той съдържа тенденцията България да бъде погълната от Югославия. Югославските другари изпускат предвид, че въпросът не е да се включи чисто и просто България в югославската федерация (на правата на Сърбия и Хърватско), а да се създаде от днешна федеративна Югославия и България двуединна съюзна федеративна държава на равноправни начала. Тази основна теза бе положена в нашия проект и от нея ние не можем и не трябва да се отказваме.“[244]

Югославската активност се засилва и пред българското политическо представителство в Белград. След завръщането на Е. Кардел от декемврийското му посещение в София Тито приема П. Тодоров и изразява пред него скептицизма си към донесения български проект. Оценява го като „политическа романтика“ и заявява: „Хубаво начало, но всичко ще протече

---

[243] *Исусов, М.* Комунистическата партия и..., с. 98; *Палешутски, К.* Югославската комунистическа партия и..., 325—326.

[244] *Драгойчева, Ц.* Такава е истината..., с. 115; *Палешутски, К.* Югославската комунистическа партия и..., с. 326.

много бавно. Като че ли имаме времето на германските държавици едно време, за да изминем пътя на федерацията за десет години."[245]

За тази активност можем да съдим от изпратеното на 6 януари 1945 г. писмо до министър П. Стайнов от секретаря на представителството Тенчо Мечков. Съобщавайки за новогодишната визита на П. Тодоров при Тито, Т. Мечков отбелязва оценката на маршала за донесения от Е. Кардел български проект като средство за „едно половинчато разрешение на въпроса за нашите бъдещи взаимоотношения". Съобщава и за изказаната пред П. Тодоров от Тито идея за пряко обсъждане на въпроса за влизане на България в една федерация на южните славяни. От писмото става ясно, че българският политически представител в този момент се огъва пред югославската „аргументация", безкритично възприема югославската идея за федерацията и дори поема ангажимента да я наложи на своите политически приятели в София[246].

Новогодишната визита на П. Тодоров при Тито е на 2 януари 1945 г. Без да е упълномощен от когото и да е, той поставя въпроса вместо съюзен договор да се сключи договор за федеративно обединение, което да постави външнополитическите противници на този акт пред свършен факт[247]. По покана на маршала в разговора се включва и Йосип Смодлака, който като член на НКОЮ отговаря за външните работи[248]. Когато се пристъпва към обсъждане на проблема, П. Тодоров отчита сериозността на поетата от него политическа отговор-

---

[245] ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 4, л. 22.

[246] Пак там, а. е. 2, л. 20. Разминаването в оценките и вижданията на П. Тодоров с тези на българското ръководство добре е доловено от началника на специалния отдел при щаба на Първа българска армия полковник Лев Главинчев. В писмо от 18 февруари 1945 г. до Георги Чанков той съобщава за разговорите си с П. Тодоров в Белград, като отбелязва: „Тези разговори ми се виждат много интересни, защото при нас в София ги виждаме в друга светлина, а Тодоров ги изясни другояче". Направило впечатление и дадената от него висока оценка за Тито — „бил с широки разбирания и отърсен от всякакви предразсъдъци". (ЦПА, ф. 146, оп. 5, а. е. 765, л. 1—2.)

[247] Когато през януари 1945 г. Вл. Попович пристига в София, ЦК на БРП (к) изразява неодобрение, че „без предварителна договореност с тях е изпратен последният проект чрез Тодоров". Във връзка с това Д. Терпешев заявява пред Вл. Попович: „това означава, че Тито няма доверие в ЦК". По този повод Вл. Попович протестира пред Политбюро. Тр. Костов изразява желание в бъдеще по тези проблеми „най-напред да се разговаря с него". (*Avramovski, Z.* Op. cit., p. 94.)

[248] ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 12; *Avramovski, Z.* Op. cit., p. 93.

ност. Затова той отбягва да даде конкретен отговор на някои от поставените му въпроси, включително и за характера на федерацията, т. е. дали трябва да се изгради на двустранна или на многостранна основа. На базата на изказаните мнения Й. Смодлака изготвя поредния югославски проект[249]. На следващия ден той е представен на Тито. На проведеното при него съвещание участвуват Едвард Кардел, Александър Ранкович[250] и Андрея Хебранг[251]. Те подчертават, че като договаряща страна трябва да се отбележат всички югославски републики и че в бъдещата федерация България трябва да е една от седемте федерални единици. „Маршалът каза — пише в своите спомени Й. Смодлака, — че той не би се съгласил на съюз, в който България би била равна на цяла Югославия. И останалите се съгласиха с него.“ Проектът е доработен в духа на изказаните препоръки и на 5 януари е одобрен от Тито и Е. Кардел, които го съобщават на П. Тодоров. Той отправя молба да му се даде препис от проекта на руски език[252].

На 8 януари П. Тодоров отново е приет от Тито. В присъствието на Е. Кардел той му предава проекта в запечатан плик с препоръката „да се пази в дълбока тайна“. Отбелязва, че за него в Белград знаят само трима и пожелава в София да стане достояние на не повече от четири-пет души. Отправено е искане договорът да се подпише до 15 януари. След пристигането си в София на 11 януари П. Тодоров се среща с министър-председателя и външния министър и в продължение на няколко часа обсъждат югославския проект. На другия ден обсъждането продължава в един по-широк състав. В него се включват Д. Терпешев и Н. Петков[253].

---

249 *Smodlaka, J.* Partizanski dnevnik. Beograd, 1972, 235—236. По повод несъгласуваната с българското ръководство инициатива на П. Тодоров в публикувано неотдавна в Югославия представително издание се заявява: „Поставена е задача на Йосип Смодлака, отговарящ за външните работи на НКОЮ, да състави проект за договора за създаване на обща федеративна държава между народите и народностите на Югославия и българския народ въз основа на изразеното желание на държавното и партийното ръководство на отечественофронтовска България.“ (*Tito, J.* Sabrana djela. T. 25, с. 318). Доколко това е било „желание на държавното и партийното ръководство“ на нова България, можем да съдим от самия П. Тодоров, който по-късно изрично заявява: „Инициативата произлиза от мен.“ (ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 12.)

250 А. Ранкович е член на Политбюро на ЦК на ЮКП и на Върховния щаб на ЮНОВ.

251 А. Хебранг като член на НКОЮ отговаря за индустрията и търговията.

252 *Avramovski, Z.* Op. cit., S. 93—94.

253 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 14; а. е. 4, л. 22. Писмо на

Вторият югославски проект ясно показва плановете на Белград. Ако в първия проект се предвижда един своеобразен преходен период към федеративно обединение, във втория е фиксирано незабавно още с подписването на договора обединение на двете страни „в една федеративна държава, която ще се състои засега от седем федеративни части, а именно: България, Сърбия, Хърватско, Словения, Македония, Черна гора, Босна и Херцеговина, които ще имат едно общо народно събрание и едно общо федеративно правителство и една обща митническа територия". И в този югославски документ се предвижда след подписване на договора Пиринският край да бъде предаден на Югославия. Според проекта една българо-югославска комисия с представители на всички федеративни части трябва да изработи конституцията на федеративната държава. Предвижда се до края на войната двете страни да запазят своите кабинети при пълно съгласуване на въпросите от военен и международен характер[254].

При обсъждане на проекта в българското ръководство се пораждат известни резерви към него[255]. По думите на Д. Терпешев категорично поставените условия за федеративно обединение предизвикват изненада в българската страна. Тя се подсилва и от късия срок, който Белград поставя за разрешаване на този проблем. Взето е решение да се приеме югославската покана и за Белград да замине специална делегация, в която да се включат Трайчо Костов, Антон Югов, Кимон Георгиев, Никола Петков и един представител на БРСДП[256].

П. Тодоров до П. Стайнов от 26 февруари 1945 г. В него П. Тодоров споделя първоначалното си впечатление за проявена благосклонност към проекта от страна на К. Георгиев, Д. Терпешев и Н. Петков. Единствено П. Стайнов е резервиран към него поради съображения от принципен характер. (ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 14; а. е. 4, л. 22.)

254 Съхраняваният в ЦПА втори югославски проект (ЦПА, ф. 146, оп. 5, а. е. 462, л. 37—38) не е адекватен с този, публикуван от Ж. Аврамовски. Вложените в двата варианта идеи са едни и същи и значителна част от текстовете са еднакви. Намиращият се в ЦПА проект е по-стегнат и съдържа осем члена, а обнародваният от Ж. Аврамовски — единадесет. (*Avramovski, Z.* Op. cit., 108—110.) Изглежда, че това е един от подработените в Белград предварителни варианти.

255 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 4, л. 22.

256 По предложение на Тр. Костов в делегацията не е включен Д. Терпешев. Като ръководител на българската делегация за второто заседание на АСНОМ в Скопие от неговата трибуна Д. Терпешев застъпва тезата, че България на всяка цена трябва да влезе в южнославянската федерация. Речта му не е публикувана в българския печат, а когато се завръща в София, Тр. Костов му прави бележка. (ЦПА, Спомени. № 1879. Т. 3, с. 790.)

Уточнени са и въпросите, по които тя трябва да изкаже своето несъгласие с югославския проект[257]. Предвидено е делегацията да отпътува на 16 януари (вторник). За да се запази отпътуването в тайна от английските и американските представители в СКК, подготвеният за делегацията влак е композиран на гара Волуяк[258].

Междувременно в София се подготвя трети български проект[259] за договор с нова Югославия[260]. В изложените единадесет пункта са разработени следните основни идеи:

Сключването на договора се третира като акт, който полага началото на федеративното обединение. Във връзка с това се заявява, че двете правителства *„пристъпват* (к. м. — Г. Д.) към обединението на южните славяни чрез създаване на обща държава, организирана на федеративен принцип, която ще се нарича „Федерация на южните славяни" (ФЮС)... която *окончателно* (к. м. — Г. Д.) ще бъде въведена с общата конституция на ФЮС, която трябва да бъде изработена като резултат и окончателно осъществяване на този договор".

Федерацията да се изгради на паритетна основа. Във връзка с това в проекта заляга следната постановка: „*Началото* (к. м. — Г. Д.) на създаване на такава федерация ще бъде поставено със създаването на специален общ орган на тази федерация — Временен съвет на южнославянското единство (ВСЮСЕ) със седалище в град Белград. Този съвет ще бъде създаден на *паритетен* (к. м. — Г. Д.) принцип от представители на двете правителства."

Правителствата на двете страни се запазват не само до края на войната, а до провеждането на всеобщи избори и одобряването на конституцията от народните представители, като същевременно имат една сравнително по-голяма самостоятелност. „България и Югославия ще запазят своите отделни правителства — се казва в проекта — като органи на ФЮС и по пътя на съвместни заседания и чрез ВСЮСЕ ще вземат решения по всички въпроси от федеративен характер или по въпроси, които засягат общите интереси на федерацията."

Присъединяването на Пиринския край към Вардарска Ма-

---

257 ЦПА, Спомен, № 1879. Т. 3, с. 794.

258 Пак там; ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 14.

259 ЦПА, ф. 146, оп. 5, а. е. 462, л. 51—54.

260 Съхраняваният трети последен български проект е адекватен с този, публикуван от Ж. Аврамовски, с изключение на липсващата в югославската публикация 11-а точка, отнасяща се за срока, в който трябва да се разменят ратификационните документи и договорът да влезе в сила.

кедония е предвидено да стане „след признаването на общата федеративна държава“ и като се подчертава, че „двете договарящи страни признават на македонския народ пълното право на самоопределение“.

Една сравнителна оценка на трите български проекта показва, че първите два са за съюзен договор и на федерацията в тях се гледа като на близка перспектива. В третия проект вече се фиксира, че с подписването на договора двете страни „пристъпват към обединението на южните славяни“. Въпросът за федерирането тук се извежда на по-преден план. За разлика обаче от югославската концепция на него се гледа не като на еднократен акт, а като на процес, в който участие трябва да вземат народните избраници във върховните органи на държавната власт. И в трите проекта обаче се запазват две основни положения в българското становище: федералното обединение може да стане само на основата на паритетния принцип, а присъединяването на Пиринския край към Югославия е възможно само след създаването на федерацията.

На 12 януари в София пристига югославска военна мисия начело с Вл. Попович[261]. Той има задачата да съдейства от българската столица за ускоряване на федерирането[262]. Още с идването си той иска от българското правителство да се избърза с подписването на договора[263]. В ръководния български екип обаче е взето решение делегацията да замине за Белград два-три дни по-късно от първоначално определената дата[264].

Вл. Попович е приет лично от министър-председателя, който му съобщава, че българската делегация ще потегли с влак за Белград на 18 януари (четвъртък)[265]. Има и няколко разговора с Д. Терпешев[266]. На 15 януари Вл. Попович изпраща телеграма до Белград с информация за своите срещи с българските ръководители. Този ден Вл. Попович получава третия български проект и узнава българското становище да бъде подписан той или проектът, изработен съвместно с Е. Кардел. На 15 януари изпраща нова телеграма, в която съобщава: „Наред с проекта, който е изработен с Кардел, правителството е изработило един нов проект, близък до оня, който бе изпратен

---

261 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 14; ЦПА, ф. 1, оп. 22, а. е. 143, л. 2; Отеч. фронт, № 113, 17 ян. 1945.

262 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2. л. 14, 34.

263 Пак там, а. е. 4, л. 21—25.

264 Пак там, а. е. 2, л. 14.

265 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 158. Планирано е делегацията да пристигне в Белград на 19 януари. (*Avramovski, Z.* Op. cit., p. 94.)

266 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2. л. 15.

по Тодоров. Днес този проект изпращам със специален куриер, за да го проучите. По мнението на Георгиев и другите от общата размяна на мисли и от общото положение ще зависи кой проект ще бъде възприет. Делегацията ще получи пълномощие да подпише единия или другия."[267]

На 16 януари Вл. Попович информира с телеграма в Белград за молбата на българското ръководство да се отложи пътуването на неговата делегация за следващата седмица. Причината е невъзможността на Н. Петков да отпътува поради ангажираността му с решаването на важни организационни проблеми в БЗНС[268]. Поредното отлагане предизвиква нервност у Вл. Попович при взаимоотношенията му с българските ръководители[269]. Той тълкува превратно тяхното позитивно отношение към федерацията. Според Вл. Попович чрез нея българите се стремят да наложат някаква си хегемонна роля. Във връзка с това в телеграмата си до Белград от 18 януари той съобщава: „Всички заявяват, че желязото трябва да се кове, докато е горещо. Но доколкото можахме да установим, и ръководството на КП (БРП (к) — б. м. — Г. Д.) форсира федерацията, защото счита, че заради опустошеността на нашата страна България ще играе главната роля."[270]

На опитите на югославското ръководство, с които за известно време се съгласява и българското правителство, да се пристъпи веднага към създаване на Временен съвет на южнославянското единство и да се прокламира федерация на южните славяни се противопоставя Г. Димитров. На 18 януари той съобщава в София: „от всички гледни точки е политически нецелесъобразно и може да има много вредни последици". Той квалифицира третия български проект като „нереален, преждевременен, неотчитащ сегашната балканска и международна обстановка"[271].

За ускоряване на диалога за федерацията в края на втората десетдневка на януари в София пристигат заместник-председателят на АВНОЮ М. Пиаде и В. Влахович[272]. В раз-

---

267 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 158—159.

268 Пак там, л. 159.

269 Във връзка с поканата на Д. Терпешев да посрещнат пристигащи в страната испански антифашисти Вл. Попович заявява: „Аз не съм дошъл да посрещам испански борци, а да правя федерация. Ако ще я правим, да я правим!" (ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 15.).

270 *Avramovski, Z.* Op. cit., p. 95.

271 *Палешутски, К.* Югославската комунистическа партия и..., с. 326.

272 *Кардељ Е.* Секавања..., с. 120.

говорите им с българското ръководство е съгласувано отпътуването на българската делегация за Белград[273].

В писмо на П. Тодоров до К. Георгиев и П. Стайнов от края на януари особено добре са разкрити настоятелността и нетърпението в Белград за по-бързото федериране на двете страни. В резюме той предава едно показателно изказване на Е. Кардел: „Чакахме ви всеки час след пращането на генерал Попович в София. Той ви донесе нашето горещо желание да дойдете да подпишете даже първия проект (става дума за първия югославски проект от началото на ноември 1944 г. — б.м.—Г.Д.), ако не бяхте готови да подпишете втория, който вие донесохте. Не дойдохте. Не можахме да си обясним причината, особено като ни извести Попович, че всеки час тръгвате. Ако тогава бяхме подписали който и да е проект, всички щяха да се примирят със станалото и никой не можеше да го отмени."[274]

Наред с намеренията си спрямо България югославското ръководство има сериозни вътрешнополитически причини, за да се стреми към по-бързото държавнополитическо сближение с нея. Есента на 1944 г. за него е твърде напрегната. Възникват сериозни трудности за следвоенното демократично развитие на Югославия, създадени от съпротивата на крал Петър II Караджорджевич и неговото правителство, на емигрантските среди и западните сили. Постигнатото споразумение на 2 ноември 1944 г. между Тито и И. Шубашич е посрещнато с недоволство от емигрантските кръгове. При тези условия се води труден диалог между двата политически лагера за сформиране на регентски съвет и на единно югославско правителство[275]. В тази обстановка новите югославски ръководители търсят допълнителен политически актив, който да укрепи позициите им срещу прокралския емигрантски лагер. Важен резерв за тях в това отношение е федерирането или съюзяването със съседна България. Те споделят своите тревоги и надежди пред П. Тодоров, за които той пише в едно от писмата си. В него изтъква съображенията им за „големите трудности по съставя-

---

273 Оценявайки срещите и разговорите с югославските представители, пребивавали по различно време в София, Тр. Костов отбелязва, че тонът им е „нравоучителен, самоуверен, безапелационен". Те смятат, че „сближението с България е някакво особено благоволение и снизхождение към нас, което ние винаги трябва да чувствуваме и заради което трябва повече да слушаме и по-малко да бъдем самостоятелни". (*Палешутски, К.* Югославската комунистическа партия и..., с. 328.)

274 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 34; а. е. 4, л. 13.

275 Вж. по-подробно: *Народно*-освободительная война и революция в Югославии..., 711—712; *История* Югославии. Т. 2, 246—249.

нето на кабинета с кралския двор“ и произтичащото от сложната обстановка желание за бързото подписване на някои от проектите. „Ние ви чакахме всеки час — заявяват Тито и Е. Кардел — . . . Щяхте много да ни услужите.“[276] Чрез федерацията югославското ръководство се стреми и да укрепи позициите си в предстоящите дискусии с емиграцията в Лондон за състава на регентския съвет.[277]

Интересите, които Англия има на Балканите, заставят управляващите й кръгове да следят с особено внимание не само вътрешнополитическото положение в отделните балкански страни, но и взаимоотношенията между тях. Неуспели да реализират своя прословут „Балкански вариант“ в България и Югославия и осъществили го в миниатюрния му вид в Гърция, те се стремят всячески да запазят в нея своите позиции. Англия се стреми с всички възможни средства да превърне нашата южна съседка в здраво звено на своята средиземноморска стратегия. Поради това тя е особено ревностна към гръцките интереси и упорито ги защитава пред своите съюзници[278].

Българо-югославският диалог за федерацията не отбягва от вниманието на английското правителство. Още при размяната на първите проекти то получава частична информация от своя представител в СКК в България генерал-майор У. Оксли, от резидента на английската разузнавателна служба на Балканите полковник У. Бейли и неговия помощник майор С. Гозлинг[279]. Първоначално в Лондон са „склонни да смятат, че българо-югославските преговори са типично македонски конспиративни интриги“. Британският политически представител в София се обръща към П. Стайнов, от когото получава уверението, че няма споразумение за предаване на Пиринския край на Югославия[280].

Македонският въпрос в българо-югославските отношения специално ангажира вниманието на Форин офис. Разглеждайки бъдещето на една автономна македонска държава, ръководителите на британската дипломация считат, че тя „естествено би гравитирала към България, на която би разчитала да я защитава от сърбите“. Поради това те смятат, че тази неблагоприятна за Тито тенденция той би могъл да заглуши

276 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 34.

277 Пак там, л. 16—18.

278 *Крымская* конференция руководителей трех союзных держав — СССР, США и Великобритании (4—11 февраля 1945 г.). Сборник документов. М., 1984, с. 183, 189—191.

279 *Лалков, М.* Цит. дис., с. 134.

280 *Barker, E.* Op. cit., p. 201.

чрез създаването на Южнославянска федерация, в която автономна Македония да е съставна част от нея. Във Форин офис се оформя мнението, че „автономна Македония и още повече славянска конфедерация ще бъде гледана с дълбоко подозрение от гърците, които ще считат това не просто като заплаха за техните северни провинции, но като изолация на Гърция пред лицето на славянската хегемония на Балканите“[281].

Загрижеността на британската дипломация все повече се засилва. Всичките нейни служби са ангажирани с проучване на разните аспекти на българо-югославските отношения и особено с македонския проблем[282]. На 30 ноември 1944 г. О. Сарджент — съветник във Форин офис по въпросите на Югоизточна Европа, изготвя специален документ относно македонския въпрос и българо-югославските отношения. „Ние наистина сме склонни — се изтъква в него — към федерация от всички балкански държави, но не можем да приемем обединение или федерация само на Югославия и България; би се нарушило равновесието между балканските държави и би се изолирала Гърция като балканска държава...“ На 5 декември министърът на външните работи А. Идън внася този документ в правителството, като заявява, че би било „твърде оптимистично да смятаме, че наистина ще бъдем в състояние да попречим на българо-югославската комбинация“. Той предлага да започнат незабавни преговори със СССР, за да разяснят, че ако целта е да се откъсне гръцка територия, „ние твърдо ще се противопоставим“. Военнополитическата обстановка налага на английското правителство да бъде твърде внимателно, поради което Чърчил отбелязва, че е много важно да се избегне един сблъсък с руснаците. На 27 декември от Лондон са изпратени телеграми в Москва и Вашингтон. Съобщено е, че има признаци за югославска инициатива за федериране с България и че се води широка пропаганда за териториално разширяване на Македония за сметка на Гърция[283].

В хода на войната главната цел на американската политика на Балканите е „да се спре съветското разширение към Средиземно море“. САЩ „се виждат повече като арбитър в разрешаването на спорните въпроси, отколкото като главна сила в Европа“. Те гледат на Англия като на контрабалансираща сила на стария континент, признавайки преимуществото на

281 *Пинтев, С.* Цит. съч., 20—21.
282 *Đuretić, V.* Op. cit., p. 158.
283 *Barker, E.* British..., 201—202.

английските интереси на Балканите. Същевременно САЩ се предпазват от открит сблъсък на съветско-американските противоречия[284].

През втората половина на 1944 г. стратегията на Щатите в Източното Средиземноморие и на Балканите е подчинена на борбата с противника с английски сили и същевременно на стремежа за усилване на американските позиции в тази стратегически важна част на света[285]. Към края на 1944 г. Близкоизточният отдел на Държавния департамент приема специален документ „Политиката на САЩ в отношението с Гърция. 1939—1944". В него се планира засилване на икономическото и политическото влияние в Гърция, а също и „предотвратяване разделянето на Балканите на британска и руска сфера на влияние"[286].

Тази политика на САЩ обуславя отношението им към българо-югославското сближение. Първоначално Щатите не проявяват открито отношението си по този проблем[287]. В крайна сметка обаче Държавният департамент ще застане зад Лондон в постъпките му пред Москва, насочени срещу българо-югославската федерация[288].

Българо-югославското сближение се следи с тревожно внимание от Атина. Изказванията на българските и югославските политически дейци по македонския въпрос се подлагат на критичен анализ от гръцкия печат. Той си поставя за цел да разкрие опасните последици за Гърция от българо-югославското сближение и от третирането на македонския въпрос като вътрешен южнославянски проблем[289]. По този начин се цели не само да се пусне в обръщение традиционният лозунг за опасност от север и да се настрои гръцката общественост срещу българо-югославската федерация, но и да се покаже отрицателното гръцко отношение към нея.

В гръцкия печат се отправят открити предупреждения и нападки срещу България. Вестник „Апойевматини" от 12 ноември 1944 г. изрично отбелязва, че „още е преждевременно уча-

---

284 *Димитров, И.* България на Балканите и в Европа. С., 1983, с. 183, 186; *Боев, И.* Цит. съч., с. 9

285 *Смирнова, А.* Политика США в Греции. — *Из истории* Европы в в новое и новейшее время. М., 1984, 231—238; *Поздеева, Л.* Англо-американские отношения в годы Второй мировой войны 1941—1945 гг. М., 1969, с. 392.

286 *National* Archives and Record Service Departament, Decimal File, box 2050, N 711. 68/8—1944. Цит. по: *Смирнова, Д.* Цит. съч., 238—244.

287 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 2, а. е. 4, л. 61—62.

288 *Ладков, М.* Цит. дис., с. 136.

289 Дъга, №72, 11 дек. 1944.

стието на България в прояви и сътрудничество на балканските народи", преди да се изпълнят условията от Съглашението за примирие и преди сключването на мирния договор[290]. Вестник „Неа Елас" от 26 ноември предупреждава нашата страна да не се занимава с подобни инициативи, защото е на подсъдимата скамейка „в арестантски дрехи и окована във вериги като всеки престъпник"[291]. Официално изразява своето отношение и гръцкото правителство. Пред кореспондента на в. „Юнайтед прес" в Атина министър Палис категорично отхвърля идеята за българо-югославската федерация. Опасявайки се от подобен развой, гръцкото правителство дори е готово на известен компромис със своите северни съседи, декларирайки готовността си да им даде икономически излаз на Егейско море, при условие че България се откаже от историческите си права над Източна Македония и Западна Тракия[292].

Югославските амбиции спрямо Егейска и Пиринска Македония се следят с най-голямо внимание и в Анкара. На 30 септември 1944 г. небезизвестният турски журналист Хюсеин Ялчън помества статия във в. „Хабер", в която изтъква: „... генерал Апостолски претендира и на гръцките области. Но такова действие би било осъдено на сигурен неуспех, тъй като се желае да се постави светът пред свършен факт без пълномощието и съгласието на истинските собственици"[293]. И през октомври турските средства за масова информация продължават да следят югославското отношение по македонския въпрос, анализирайки изявленията на официалните югославски лица. Анадолската телеграфна агенция и турският печат своевременно информират за тях, подчертавайки симпатиите си към Гърция[294]. На 20 ноември от страниците на в. „Хабер" Ялчън предупреждава, че България и Югославия могат да разискват за онези части от Македония, които се намират в техните граници, но не и за нейната гръцка част[295]. Само след четири дни в същия вестник той се опитва да прогнозира бъдещия резултат от българо-югославското сближение. „Ще бъде ли България също превърната в седми фактор в единството на южните славяни? — задава риторичен въпрос Ялчън. — Или запазвайки

290 АМВнР, папка № 40, оп. 1а, а. е. 592, л. 18.
291 Пак там, л. 36.
292 Изгрев, № 36, 17 ноем. 1944.
293 *Министерство* на външните работи и изповеданията. Отделение за печата. Служебен преглед на чуждия печат, № 190, 9 окт. 1944, с. 7.
294 Пак там, № 193, 12 окт. 1944, с. 7.
295 АМВнР, папка № 40, оп. 1а, а. е. 591, л. 17—18.

своята политическа самостоятелност, тя... ще се задоволи само със стопанско и митническо сътрудничество?“[296]

На 26 ноември в. „Сон телеграф“ коментира дали Югославия ще се задоволи с образуването на една федерална държава от шест единици или тя ще пристъпи към образуване на федерация на всички южни славяни от Югоизточна Европа. При втората възможност открито се изказва опасност, че ще наруши равновесието на Балканите[297].

Според турския печат югославската агресивност към Пиринския край е основният мотив, който тласка българското правителство към преговори за федерацията[298].

Подетата кампания от турските средства за масова информация срещу българо-югославското сближение продължава с неотслабваща сила и в първите месеци на 1945 г. С разпространение на неверни и тенденциозни съобщения се цели да бъде усложнен международният климат на Балканите. На 11 април Радио Москва решително разобличава техните автори и стоящите зад тях политически кръгове[299].

Противопоставянето на Атина и Анкара на перспективата за южнославянска федерация на Балканите е обяснимо. Създаването на едно силно държавно обединение от две страни, избрали социалистическия път на развитие, не може да бъде по техния вкус. Освен това една такава алтернатива за Гърция е не само пречка за поредно изместване на българо-гръцката граница на север и за нереалните гръцки репарационни претенции към България, но поставя и въпроси пред бъдещето на Егейска Македония.

Тези съображения, както и стремежът на Англия да противодейства на съветското влияние на Балканите застават английското правителство твърдо да се обяви срещу българо-югославското сближение.

Към началото на 1945 г. Англия не удовлетворява югославските нужди от военна и стопанска помощ[300]. През втората половина на януари началникът на английската военна мисия Фицрой Маклийн се среща с Тито и запитва доколко са верни разпространяваните слухове за федерацията. Въпреки неутвърдителния отговор на Тито на другия ден той отново го посещава и предупреждава, че в условията на война, когато още

296 АМВнР, папка № 40, оп. 1а, а. е. 591. л. 33.
297 Пак там, л. 34.
298 *Министерство* на външните работи и изповеданията. Отделение за печата. Служебен преглед на чуждия печат, № 230, 12 дек. 1944, 2—3.
299 Изгрев, № 120 и 158 от 28 февр. и 12 апр. 1945.
300 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 21.

с България не е сключен мир, а Югославия не е уредила въпроса със своя крал, „ако се занимават с федерацията, много са избързали". Това налага на Тито да се обърне към началника на съветската военна мисия генерал-лейтенант Николай Корнеев, който изказва мнение за консултиране със съветското правителство[301].

По това време в София се извършва подготовка за заминаване на българската делегация за Белград. На 21 януари Тр. Костов съобщава с радиограма на Г. Димитров в Москва: „Утре заминава делегация при нашия югославски приятел. От нас ще участвува в нея Югов — Спиридонов."[302]

Това известие дава нов ход в развитието на последвалите събития. Д. Терпешев отбелязва в своите спомени, че в навечерието на отпътуването на делегацията е потърсена консултация с Г. Димитров. След проведения от него разговор със Сталин Г. Димитров изпраща съобщение в София да не се бърза[303]. Въз основа на тази препоръка българското ръководство отлага заминаването на делегацията за неопределено време. За взетото решение полковник М. Матеев информира югославските ръководители[304].

На 21 януари от името на съветското правителство Вячеслав Молотов изпраща телеграми в София и Белград с покана да заминат за Москва делегации на двете страни, където да продължи българо-югославският диалог. На 22 януари за Москва отпътуват К. Георгиев и А. Югов. Същия ден, или един ден по-рано, в съветската столица пристигат М. Пиаде и В. Влахович[305].

След пристигането си в Москва за българската и югославската делегация става ясно, че обстановката не е благоприятна за създаване на федерация. На проведената между тях първа среща е постигнато съгласие да се изработи договор за политическо, военно и стопанско сътрудничество и братски съюз, без да става дума в него за федериране[306]. На М. Пиаде е възложено да изготви проект за договор. На следващия ден той е готов с документа, озаглавен „Договор за политическо, военно и икономическо сътрудничество и братски съюз между

---

301 Пак там, л. 34.

302 ЦПА, ф. 1, оп. 7, а. е. 236, л. 1 (става дума за Антон Югов и Тр. Костов, включени в делегацията от страна на БРП (к)).

303 ЦПА, Спомени, № 1879, Т. 3, с. 794.

304 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 34.

305 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 159—160; *Влаховик, В.* Цит. съч., с. 8.

306 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 159.

Федеративна Югославия и България"[307]. В преамбюла се обосновава необходимостта да се сключи „договор за тясно военно, политическо и икономическо сътрудничество и братски съюз".

Непосредствено след него се изтъква задължението на двете правителства „да водят целокупната си политика на основата на най-тясно военно, политическо и икономическо сътрудничество... до пълната победа над Германия, както и след войната за обща отбрана от всяка агресия..."

Специален член е посветен на размяната на територии между двете страни. „Приветствувайки решението на АВНОЮ — се сочи в него, — с което на македонския народ в рамките на Югославия е призната национална индивидуалност и на Македония е дадено равноправие като национална единица на Федеративна Югославия, правителството на България *се задължава* (к. м. — Г. Д.) в духа на демокрацията да уреди в приятелско споразумение с правителството на Федеративна Югославия въпросите, които се отнасят до териториалната част на Македония, която с договора от 1913 г. принадлежи на България.

От своя страна правителството на Федеративна Югославия *заявява* (к. м. — Г. Д.), че... ще реши въпроса за онези загубени територии, които с договора от 1919 г. принадлежат на Югославия."

В проектодоговора се предвижда България „да даде необходимото справедливо удовлетворение" за „щетата, нанесена на Сърбия и Македония с неотдавнашната окупация". Регламентира се и сътрудничеството в материалния и духовния живот.

За практическото приложение на този договор в проекта на М. Пиаде се предвижда: „на базата на паритета се образува обща югославско-българска комисия с представители на двете договарящи се страни"[308].

Проект за договор е изготвен и от зам.-министъра на външните работи на СССР Андрей Вишински. Засега липсват преки данни, които да обяснят необходимостта от него. Би могло да се допусне, че след като двете делегации с посредничеството на съветската страна се уточняват по основните положения, които трябва да залегнат в проекта, се пристъпва към подготовка на два варианта.

Съветският проект за „Договор за съюз, приятелство и взаимна помощ между Федеративна Югославия и България е сходен с югославския. Макар и с известни различия в стила,

---

307 *Avramovski, Z.* Op. cit., p. 95.
308 *Avramovski, Z.* Op. cit., 113—115.

съдържанието на третираните въпроси е еднакво, а целта е една и съща — да се сключи договор „за политическо, военно и икономическо сътрудничество, за приятелство (дружба) и братски съюз". Същевременно в проекта на А. Вишински има и едно твърде сериозно различие — липсва неоспоримата категоричност от проекта на М. Пиаде за предаване на Пиринския край на Югославия и нееднаквия подход в задължаването на Югославия да върне Западните покрайнини на България. В третиращия тази материя член 5-и се казва: „Високодоговарящите се страни се задължават да регулират на приятелски начала всички въпроси, свързани с договора от 1913 г., които се отнасят до част от територията на Македония, която се падна на България, а също така и въпросите, които се отнасят до териториалните промени според договора от 1919 г. за териториите, които се паднаха на Югославия."[309]

След изготвянето на съветския проект А. Вишински и М. Пиаде го доработват, като внасят известни изменения[310].

В този момент, когато на тристранната среща в Москва българската и югославската делегация се приближават до изработването на съвместен проект за съюзен договор, Англия активизира своето противодействие. Основният мотив, който я подтиква към конкретни действия, е опасността да бъде присъединена към Югославия Егейска Македония. Англия твърдо е решена да брани интересите на Гърция и нейните граници[311].

Английската активност съвпада със засилените интереси на САЩ на Балканите. Отношението им към този регион и специално към Гърция се съчетава с набиращата сили американска политика на „сдържане на комунизма"[312]. През януари 1945 г. Държавният департамент окачествява „балканската федерация" като групировка, в която трябва да влезе също Турция, без да бъде изолирана при това Гърция[313].

В стремежа си да не допусне разширяване на съветското влияние на Балканите и чрез защита на английските интереси в Гърция да предпази своите собствени интереси в тази страна, САЩ застават на страната на Англия по въпроса за българо-югославската федерация. На 26 януари 1945 г. ан-

309 *Avramovski, Z.* Op. cit., 115—117.

310 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 159.

311 БТА. Справочна редакция. Чужда пропаганда против България, № 128, 26 юни 1980, 6—12 (предаване на Радио Би Би Си от 21 юни 1980 г., изготвено въз основа на поверителни документи на британското правителство от Елизабет Баркър).

312 *Смирнова, Д.* Цит. съч., 231—234.

313 *Боев, И.* Цит. съч., 71—72.

глийският политически представител в София Х. Бозуел изпраща специално писмо до министъра на външните работи. „Докато правителството на Негово величество би посрещнало благосклонно една конфедерация между всички балкански държави, както съюзни, така и неприятелски — се казва в нея, — и включително по възможност и Турция, то не би могло да одобри едно единение (юнион) или федерация между Югославия и България. Освен това, докато правителството на Негово величество е готово да одобри учредяването на една нова македонска държава в бъдещата федерална Югославия, то би се силно противопоставило на учредяването на една по-голяма македонска държава с претенции върху гръцка територия. Вследствие на това то гледа неблагоприятно на дейността на македонските пропагандисти в България, която българското правителство изглежда да оправдава, и то няма да признае правата на българското правителство да прехвърли без съгласието на обединените нации каквато и да е част българска територия на югославската федерирана държава Македония.“[314] Още на 26 януари с телеграма българската делегация в Москва е информирана за английското предупредително писмо[315].

Имайки подкрепата на САЩ, Форин офис изпраща нота до съветското правителство. В нея се акцентира върху необходимостта да се запази „интегритетът на гръцка Македония“ и на аргумента, че международното положение на България не й дава право да сключва договори[316].

Въпреки английската интервенция на 27 януари след среща на двете делегации е уточнен окончателният текст на проектодоговора. Той е одобрен и от съветска страна[317]. Съгласуваният проект за „Договор за приятелство (дружба), съюз и взаимна помощ между Федеративна Югославия и България“[318] по съдържание е идентичен с проектите на А. Вишински и М. Пиаде, а по стил е по-близък до съветския, което потвърждава, че на негова основа се оформя окончателният проект. Той е почти еднакъв с изработения от А. Вишински първоначален вариант, но същевременно в него са включени един нов абзац

314 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 4, л. 6.
315 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 159.
316 *Лалков, М.* Цит. дис., с. 136.
317 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 159. В съхраняваното копие от проекта в архива на ЦК на СЮК има параф на завеждащия IV Европейски отдел на Министерството на външните работи Валериан Зорин и дата 27 януари 1945 г. (*Avramovski, Z.* Op. cit., p. 96.)
318 *Avramovski, Z.* Op. cit., p. 117—119.

в преамбюла — за „вековните стремежи на южните славяни", за сближение, и непроменението член за размяна на територии, взети от проекта на М. Пиаде. Добавката в преамбюла ясно показва, че югославската страна упорито гледа на съюзния договор като на крачка към федерацията, а вмъкването на непроменения член 4-и от югославския проект потвърждава категоричността в югославското становище относно Пиринския край.

Анализът на документа показва, че това е договор за отбранителен съюз както в периода на войната, така и след нея, обуславящ всестранното сътрудничество на двете страни във всички области на стопанския живот, на материалната и духовната култура. Същевременно българското правителство „се задължава заедно с правителството на Югославия в дух на демократичност и приятелско споразумение да уреди въпросите, които се отнасят до територialната част на Македония, която с договора от 1913 г. се пада на България, а също и „да даде необходимото справедливо удовлетворение" на „щетите, нанесени на Сърбия и Македония". От своя страна югославското правителство чрез договора „заявява, че в приятелски дух и споразумение... ще реши въпроса за онези български територии, които с договора от 1919 г. се паднаха на Югославия"[319].

Въпреки че двете делегации вземат решение поради външнополитически причини в проектодоговора да не се поставя въпросът за федерацията, той е един от главните проблеми, които се обсъждат в Москва. Българската делегация застъпва становището, че федерацията може да се изгради на двустранна основа, а органите на законодателната и управленската власт — на паритетния принцип. Югославската делегация застъпва противно мнение, считайки, че България може да бъде само една от седемте единици на федерацията. В присъствието на българските и югославските представители този проблем се обсъжда при две от срещите със Сталин. На първата той подкрепя българското становище, а на втората — югославското[320].

---

319 *Avramovski, Z.* Op. cit., 117—119.

320 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 169; *Дедијер, В.* Изгубљена битка. Ј. В. Сталина, Сарајево, 1969, 256—257. В систематизираните си бележки върху изказванията на Сталин по тези въпроси от януари 1945 г., озаглавени „Няколко Сталинови схващания", В. Коларов посочва: „Остава обаче неразрешен въпросът за формата на федерацията — двуединна федеративна държава от Югославия и България (българското разбиране) или федеративна държава от 6 южнославянски области — България, Сърбия,

Двете делегации се договарят в деня на подписването на договора да бъдат разменени поверителни писма с идентично съдържание между ръководителите на двете правителства, в които да се обяви, че те гледат на договора като на „основата и първата крачка за по-нататъшното развитие на тесните братски отношения“ за „осъществяването в най-кратък срок на федерацията на южнославянските народи“. В Москва е изготвен и проектотекстът на писмото[321].

На 28 януари 1945 г. при Сталин във вилата в Кунцево е проведено съвещание, в което участвуват М. Пиаде, А. Хебранг и югославският посланик в Москва Станое Симич, а от българска — Г. Димитров, Тр. Костов, К. Георгиев, А. Югов и българският политически представител в Москва проф. Димитър Михалчев. Присъствуват още и Вячеслав Молотов, Георги Маленков и Лаврентий Берия. Съвещанието констатира, че по проекта за договор между България и Югославия няма разногласия. Двете страни поемат задължението да вземат необходимите мерки за създаване на южнославянска федерация, „не предрешавайки въпроса“ за нейния характер — „двуединна между България и Югославия, или единна федерация на българи, сърби, хървати, словенци, черногорци и македонци“[322].

Постигнато е съгласие между двете делегации колкото е възможно по-скоро проектодоговорът да бъде подписан в Белград в началото на февруари 1945 г.[323]

След завръщането на българската делегация в София проектът за договор се разглежда от правителството, което го одобрява в „основните му линии“[324].

Междувременно Англия предприема поредния демарш. На 29 януари на Тито е връчено писмо от А. Идън, в което се изтъква, че Англия не одобрява югославско-българското обединение преди завършването на войната и че тя е за една по-широка балканска федерация[325].

Македония, Черна гора, Хърватско и Словенско (югославското разбиране). Не бива да се използва тежкото положение, в което е изпаднала България, за да бъде тя погълната. България нма да играе важна роля на Балканите. По отношение на нея не бива да се хитрува, нужно е пълна искреност и от двете страни“ (*Исусов, М.* Външнополитическата дейност на Васил Коларов..., 63—64.)

321 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 161; *Avramovski, Z.* Op. cit., p. 96, 120.

322 ЦПА, ф. 146, оп. 2, а. е. 14, л. 16; *Палешутски, К.* Югославската комунистическа партия и..., 326—327.

323 *Пијаде, М.* Говори по прашањето..., с. 30, 33.

324 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 4, л. 5.

325 *Smodlaka, J.* Op. cit., 251—252.

Непреклонната английска позиция заставя Москва да възприеме една по-гъвкава линия. Взето е решение да се изчака образуването на новия югославски кабинет с представители на емигрантските среди[236].

Съветското становище е възприето от българското правителство. В телеграмата си от 4 февруари до Белград Вл. Попович съобщава, че в София се изчаква сформирането на новото югославско правителство, за да се подпише договор[327].

По това време в Москва окончателно се подготвя поверителното писмо, което правителствените ръководители на България и Югославия ще трябва да си разменят в деня на подписването на договора. На 4 февруари 1945 г. Д. Михалчев писмено съобщава на К. Георгиев от Москва, че същия ден В. Деканозов от името на министъра на външните работи провежда съвещание с него и С. Симич и им представя по два екземпляра от писмото, в чийто подготвен още в края на януари текст са внесени само незначителни корекции. Двата екземпляра незабавно са изпратени със самолет за София[328].

Резултатите от българо-югославските разговори в Москва показват, че югославяните са принудени да се откажат от намеренията си за незабавно изграждане на федерацията. Противопоставянето на Англия, необходимостта Съветският съюз да вземе под внимание нейното мнение в името на единството в антихитлеристката коалиция, както и отстояваните позиции от българска страна за формата и пътищата на двустранното сближение заставят югославските ръководители временно да отстъпят от своите максимални планове. Тяхното истинско отношение към резултатите от московската среща твърде добре проличава от водения впоследствие от П. Тодоров разговор с Е. Кардел и М. Пиаде, който той предава в едно от писмата си до К. Георгиев и П. Стайнов. Спирайки се на нея, М. Пиаде заявява:

„— Но работата бе за шетнята в Москва. Това, което приказвахме там и което свършихме... са първите букви на азбуката.

— Това е една обикновена бумага (става дума за съгласувания проектодоговор — б. м. — Г. Д.) — се намесва Е. Кардел. — Това е почти същото, което сега имаме: минаваме границата почти свободно, без задиряне, отношения — повече от братски, воюваме заедно, без да си пречим...

---

326 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 4, л. 8—9.
327 ЦПА, ф. 214, оп. 1, а. е. 743, л. 161.
328 ЦДА на НРБ. ф. 82, оп. 1, а. е. 4, л. 7.

— Дотогава може да дойде и голямото — посочва М. Пиаде.

— Видиш, федерацията — на нея сега държа и кой каквото ще да прави, тая трябва да стане и ще стане! — казва Е. Кардел."[329]

В друг разговор М. Пиаде изказва недоволството си от постигнатото в Москва, че „ще почваме отново" и че изпълнението на задачата „ще се отложи за малко"[330].

В средата на февруари 1945 г. своето мнение за федерацията пред П. Тодоров изразява и лично Тито. Според него Англия и САЩ трябвало да се поставят пред свършен факт и че никой не би могъл да промени извършеното. Отправя и обвинения към българската страна, че не е избързала. Тито не губи надежда, че идеята за федерацията ще се осъществи, отбелязвайки, че при новите условия е необходимо изменение в тактиката[331].

С напредването на подготовката за подписване на българо-югославския съюзен договор английското правителство вече активно се намесва[332]. Отправено е настоятелно искане към Сталин да се противопоставят на замислената федерация[333]. В отговор съветското правителство заявява, че се отнася положително към възможността да се сключи съюзнически договор между България и Югославия, а идеята за федерацията е оценена като неактуална в момента и нямаща практическо значение. Форин офис обаче предлага тези въпроси да бъдат разгледани на предстоящата конференция в Ялта[334].

На Кримската конференция (4—11 февруари 1945 г.) на заседанието от 10 февруари на министрите на външните работи А. Идън напомня на В. Молотов и на държавния секретар на САЩ Едуард Стетиниъс за необходимостта да се обсъдят българо-югославските работи. Имайки предвид отрицателното отношение на Англия към българо-югославската федерация и оказваната ѝ в това отношение подкрепа от САЩ, В. Молотов заявява, че въпросът за федерацията засега „не е актуален".

329 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 3, л. 124. Пряката реч се цитира по писмото на П. Тодоров.

330 Пак там, а. е. 4, л. 10—11.

331 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 4, л. 10—11.

332 *Гибианский, Л.* Юго-Восточная Европа..., с. 50.

333 БТА. Справочна редакция. Чужда пропаганда против България, № 128, 6—12.

334 *Foreign* Relations of the United States. Diplomatic Papers. The Conferences at Malta and Yalta, 1945. Wachington, 1955, p. 890; *Barker, E.* British..., p. 203; *Гибианский, Л.* Юго-Восточная Европа... с. 50.

Ако по този проблем съветското ръководство прави отстъпка чрез своя външен министър, то е в подкрепа на българо-югославския договор за военно сътрудничество, налаган от обективната необходимост. В. Молотов подчертава, че двете страни вече си сътрудничат в борбата срещу общия враг, и изказва надеждата, че съюзният договор не трябва да предизвиква възражение от тяхна страна[335].

А. Идън изказва несъгласие със съветския външен министър. Той се мотивира с положението на България като бивша вражеска страна, с която няма сключени мирни договори, и с нейното бъдещо репарационно задължение към Гърция. В отговор В. Молотов отбелязва, че английското правителство по-рано не се е противопоставяло на договорите между бивши вражески и съюзни страни[336]. По-нататък той изтъква, че щом британското правителство не е против балканската федерация, в която да участвуват бивши неприятелски и съюзни страни, то не би трябвало да има възражения срещу договора между България и Югославия, още повече че те вече си сътрудничат във войната[337]. Изложението на съветския външен министър среща твърдата съпротива на А. Идън, който заявява, че „британското правителство възразява против сключването на такова съглашение в сегашно време". Без да се стигне до някакво споразумение по българо-югославските дела, по предложение на В. Молотов обсъждането на въпроса се отлага за следващия ден[338].

На 11 февруари той отново е на вниманието на министрите на външните работи във връзка с приемането на протокол за работата на Кримската конференция. В състоялата се размяна на мнения министрите на Англия и САЩ поставят принципно въпроса за невъзможността да бъде разрешено на държава, намираща се под режим на примирие, да сключи договор с друга страна. А. Идън предлага българското и югославското правителство да бъдат информирани за това становище като общ възглед на трите велики сили. Оформилите се две противоположни мнения заставят Е. Стетиниус да направи компромисно предложение — да не се взема окончателно решение, а обсъждането на въпроса да продължи в Москва от

335 *Советский* Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. Т. 4. Крымская конференция руководителей трех союзных держав — СССР, США и Великобритании (4—11 февраля 1945). Сборник документов. М., 1984, 182—183.

336 Пак там.

337 *Пинтев, С.* Цит. съч., 21—22.

338 *Советский* Союз на международных конференцнях..., Т. 4, 182—183.

съветския външен министър и посланиците на Англия и САЩ. В. Молотов приема предложението и заявява, че ще изложи своите възгледи за българо-югославското сближение на следващия ден[339]. А. Идън е неотстъпчив и предлага по въпроса за българо-югославския съюз в протокола да се вмъкне фразата: „че това не може да бъде одобрено"[340].

Приключването на Кримската конференция не позволява на министрите на външните работи да вземат окончателно решение по българо-югославския проблем. На 11 февруари 1945 г. А. Идън изпраща писмо до В. Молотов, в което посочва въпросите, по които поради липса на време не е взето окончателно решение. Между тях е и този за българо-югославския съюз. Във връзка с него А. Идън отбелязва: „На нашето съвещание от 10 февруари аз упоменах за нашето отношение към пакта между Югославия и България и предложих да бъдат отправени съобщения за мнението ни до българското и югославското правителство. Вие казахте, че Вие ще разгледате моето предложение." Английският външен министър предлага обсъждането на поставените въпроси да продължи по дипломатически канал[341].

Непостигнатото единомислие на Кримската конференция по българо-югославските отношения заставя СССР да задържа подписването на съюзния договор между България и Югославия. За това съдим от писмото на П. Стайнов до П. Тодоров от 13 февруари 1945 г., в което му съобщава, че отпътуването на българските представители за Белград се забавя не по тяхна вина, а по искане на съветското правителство[342].

След Кримската конференция Форин офис нарежда на своя посланик в Москва Арчибалд Кер да направи достояние на съветското ръководство, че „ако има каквито и да е публични алюзии относно предложението за подобен договор, правителството на Нейно величество ще бъде принудено публично да направи ясна своята позиция"[343].

Въпреки че по предложение на Е. Стетиниъс в Ялта е договорено допълнително обсъждане на българо-югославските

---

339 *Documents* of american history. New Jersey, 1973, p. 492; *Советский* союз на международных конференциях... Т. 4, с. 227, 235; *Советско*-английские отношения во время Великой Отечественной войны 1941—1945. Т. 2, М., 1983, 281—282; *Советско*-американские отношения во время Великой Отечественной войны 1941—1945. Т. 2, М., 1984, с. 298.

340 *Советский* союз на международных конференциях... Т. 4, с. 223.

341 Пак там, 237—238.

342 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 4, л. 8—9.

343 *Пинтев, С.* Цит. съч., с. 22.

отношения, само дни след конференцията проектираният двустранен съюз се окачествява от Щатите като „по-скоро смущаващ, отколкото стабилизиращ фактор в Югоизточна Европа". Според държавния департамент такъв съюз не трябва да се допуска, преди да се сключи мир с България. Същевременно САЩ показват своята готовност да се проучи план за регионални договорености, „включващи всички страни от Югоизточна Европа". Във връзка с това американският историк Дж. Ручек подчертава, че „Вашингтон подкрепи Лондон в усилията му да удържи Русия извън Средиземно море и бе готов да се противопостави на федерацията по икономически съображения."[344]

През втората половина на февруари Англия засилва своя натиск върху югославското ръководство. От 21 до 24 февруари в Югославия пребивава командуващият съюзническите войски в Средиземноморието фелдмаршал Х. Александър[345], придружен от многобройна свита от военни и политически лица, между които е и Рандолф Чърчил — син на английския премиер. За водените между Тито и фелдмаршала разговори в мередавните среди на Белград се твърди, че високопоставеният гост е направил намек за използване на английски войски, ако Югославия не обърне внимание на английските съвети[346].

На 24 февруари шефът на съюзната военна мисия Ф. Маклийн посещава Тито и категорично го предупреждава, че Англия е против подписването на постигнатото българо-югославско споразумение в Москва[347]. Срещу споразумението се обявява и САЩ. На 3 март в югославското посолство във Вашингтон е връчен меморандум на Държавния департамент. В него се изтъква, че България като бивш германски сателит не може да сключва съюзен договор, без той да е одобрен от главните сили на антихитлеристката коалиция и от другите заинтересовани страни. „Държавният департамент съгласно това извести съветското и английското правителство — се казва в заключение на меморандума, — че няма да гледа благосклонно на сключването на един такъв пакт в настоящия момент."[348]

Възникналите външнополитически трудности пред българо-югославското сближение са неблагоприятни за югославското ръководство. Вината за това се търси в българската страна.

---

344 *Боев, И.* Цит. съч., 71—72.
345 *Народно*-освободительная война. . ., с. 736.
346 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 4, л. 16—18; 19—20.
347 Пак там, л. 16—18, 21.
348 *Avramovski, Z.* Op. cit., p. 96.

В разговор с П. Тодоров Е. Кардел заявява: „Ако не бяхме способни да свършим нещо, поне настроихме една приятелска държава срещу нас — Англия."[349]. Нападки са отправени и от Вл. Попович при срещата му с един от българските дипломати в Белград, на когото заявява, че България е виновна, за да узнаят англичаните за договора и той да не бъде подписан[350].

Пребивавайки в София за Славянския събор, М. Джилас се среща с Тр. Костов. От името на Тито и Е. Кардел той изказва съжаление, че не е могло да се извърши федериране на двете страни. Същевременно подчертава, че този въпрос трябва да се разреши при първия удобен случай. По-нататък той развива тезата: „... за малка и бедна България не може да има никакво бъдеще извън федерацията на южните славяни... Югославия е в състояние да действува самостоятелно и без федерация, но вие, българите, не можете да преуспявате без нея". Същевременно М. Джилас подчертава, че при така стеклите се обстоятелства за федерацията основна задача в понататъшните двустранни отношения трябва да бъде незабавното присъединяване на Пиринския край към Югославия[351].

Противопоставянето на Лондон и Вашингтон срещу българо-югославския съюзен договор заставя съветското правителство да вземе мерки, за да бъдат прекратени по-нататъшните практически действия по този въпрос. В края на първата седмица от март С. Бирюзов и А. Лавришчев посещават българския министър-председател. По нареждане на съветското правителство те отправят към него молба да се отложи подписването на уговорения в Москва съюзен договор. С писмото си от 7 март 1945 г. П. Стайнов информира за това П. Тодоров[352].

На 11 март 1945 г. В. Молотов информира американския пратеник в Москва Аверил Хариман, че заедно с английския му колега биха могли да започнат дискусии по въпроса за българо-югославското сближение[353]. Засега не може да се проследи ходът на тристранните разговори, но за възприетата позиция от съветското ръководство може да се съди от някои косвени източници.

На 5 април 1945 г. в Москва пристига югославска делегация, водена от Тито. В нейния състав са включени И. Шуба-

349 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 4, л. 21—25.
350 Пак там, л. 40—43.
351 *Процесът* срещу..., 97—99; *Пети* конгрес на Българската комунистическа партия, 18—25. XII. 1948 г. Стенографски протоколи. Ч. I, с. 188.
352 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 4, л. 28—29.
353 *Пинтев, С.* Цит. съч., 23—24.

шич, М. Джилас, министър за Черна гора, както и министрите на търговията и продоволствието, на индустрията и мините[354]. Още на следващия ден той е приет от Сталин, а министърът на външните работи в наскоро създаденото правителство на националното единство И. Шубашич има разговор с В. Молотов[355]. Наред с въпросите, свързани с подписването на Договор за приятелство и взаимопомощ между СССР и нова Югославия, ръководителите на двете страни обсъждат българо-югославското сближение. Сталин споделя пред Тито, че не е могло да се гледа с пренебрежение на английската намеса срещу федерацията. Относно съветското становище той допълня: „Когато ние одобряваме нещо, особено ако го покровителствуваме, не отстъпваме. Предварително измерваме добре силите си." Това изказване ясно показва, че съветското ръководство, макар и да е заинтересовано от по-нататъшното всестранно сближение между България и Югославия в името на съюзническите отношения, не се ангажира да отстои подобна алтернатива пред несъгласието на Англия и САЩ. Друг принципен момент, от който Сталин изхожда по думите на самия Тито, е, че „в нашите вътрешни работи не иска да се меси, желае балканските държави да се разбират помежду си"[356].

По време на престоя на югославската делегация в Москва на 7 април Г. Димитров изпраща до Сталин следната записка: „Много моля по време на пребиваването на др. Тито в Москва да се разгледа въпросът за взаимоотношенията между Югославия и България. В частност би следвало да се намери подходяща форма за осъществяване проектираното политическо съглашение между двете страни преди свършването на войната, тъй като след това трудностите навярно ще бъдат много повече. Трябва да се отбележи, че у редица югославски другари явно има нездрави настроения, известно главозамайване от успехите и неправилно, високомерно отношение към България и даже към Българската комунистическа партия. Считам Вашата помощ и въздействие за много желателни."[357]

---

354 Отеч. фронт., № 180, 6 апр. 1945; Раб. дело, № 179, 17 апр. 1945.

355 Отеч. фронт, № 182, 8 април. 1945.

356 ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 4, л. 61—62. По повод провалянето на плановете за българо-югославското обединяване и за обединяването на цяла Македония Е. Баркър внася един допълнителен нюанс, че „Великобритания едва ли щеше да постигне това, ако Сталин не беше започнал да мисли, че и в негов интерес е да предотврати това обединение." (*Barker, E.* Op. cit., p. 203.) Габриел Колко оценява амбициите на Белград за присъединяване към югославската федерация на съседни славянски земи като „панславянски ключ" на Тито за ограничаване влиянието на СССР в Югоизточна Европа. (*Kolko, G.* Op. cit., p. 136.)

357 *Палешутски, К.* Югославската комунистическа партия и..., с. 327.

На 8 април Г. Димитров и Тито се срещат и разискват възможностите за съюзен или друг договор между България и Югославия. След завършването на разговорите Г. Димитров отбелязва, че общото му впечатление е: „Недооценка на сложността на положението и предстоящите трудности, прекалена самонадеяност, голяма доза възгордяване и несъмнено главозамайване от успехите. На думи, разбира се, като че ли всичко е наред...“[358]

С писмо от 9 април до Тр. Костов Г. Димитров информира ЦК на БРП (к) за разговорите си с югославския ръководител, за това, че е обърнал внимание върху „съществуващите нездрави настроения в тяхната (югославската — К. П.) среда относно нашата (българската — К. П.) — партия... Нашата позиция относно югославските другари трябва да бъде, разбира се, крайно дружеска — пише Г. Димитров — но строго принципиална и напълно достойна в партийно и национално отношение“[359].

С посредничеството на съветските ръководители на 12 април 1945 г. в Москва е постигната договореност да се внесе степенуване при изграждане на федерацията. Като първи етап във взаимоотношенията между България и Югославия се поставя необходимостта от възстановяване на дипломатическите отношения. Като втори етап се определя сключването на договор за сътрудничество и взаимопомощ и като трети — създаването на обща федеративна държава[360]

Със срещите и разговорите на Тито със Сталин и Г. Димитров в Москва през април 1945 г. се слага край на първия период на преговорите за южнославянска федерация[361].

Първият период от преговорите за федерацията не завършва резултатно. В международен аспект причината за това е противопоставянето на Англия и САЩ срещу възможността да се създаде една голяма народнодемократична държавна общност на Балканите. Въпреки благосклонното си отношение към федерацията СССР не може да се отклони от принципа

---

358 Пак там.

359 Пак там, 327—328.

360 ЦПА, ф. 146, оп. 2, а. е. 14, л. 42; *Палешутски, К.* Югославската комунистическа партия..., с. 328.

361 Тясната обвързаност и обусловеност на процесите в сложния българо-югославски диалог от началото на ноември 1944 г. до към средата на април 1945 г. дава основания на автора да квалифицира този отрязък от време като първи период в двустранните отношения за федерацията. Преговорите на двете страни по този въпрос са подновени през лятото на 1947 г., след подписване на мирния договор с България.

на лоялност към своите съюзници от антихитлеристката коалиция в името на крайната победа над хитлерофашизма. Липсват и международноправни основания да се създаде федеративно държавно обединение в условията на войната. Преговорите за федерацията завършват без резултат и поради различния подход на двете страни относно нейното създаване. Югославската страна се стреми към незабавно федеративно обединение в съотношение 6 : 1, т. е. да присъедини България като седма република към съществуващите шест в рамките на вече прокламираната югославска федерация. В същата пропорция трябва да бъде и представителството в законодателните и изпълнителните органи, което на практика лишава България от държавната ѝ традиция и я превръща във второстепенен фактор в проектираната нова държава. Българската страна е за военнополитически съюз и гледа на федерацията като на по-далечна перспектива. В отговор на югославската формула тя предлага обединението да стане на паритетна основа 1:1, като се запази относителната държавна самостоятелност на двете страни[362].

Показателно е едно от писмата на П. Тодоров до К. Георгиев и П. Стайнов от края на март 1945 г. „След пропадането на договора за федерацията — се изтъква в него — много пъти съм се запитвал: недоволен ли е в себе си маршалът (Тито — б. м. — Г. Д.), че не можа да се яви пред Югославия и пред правителството с една такава историческа придобивка; обвинява ли някого за това; вменява ли в някакъв грях — заслужен или незаслужен — или... само със своите политически и военни активи той гледа примирено на останалото, да не кажа и отчасти облекчен, че може да има днес и Англия и Америка зад себе си.[363]

С приближаване края на войната пред югославското ръководство излизат други сериозни външнополитически проблеми. В писмото си от 2 май 1945 г. до К. Георгиев и П. Стайнов П. Тодоров пише: „...в днешно време не се споменава за близка федерация. Всеки чака мира и жетвата от него. Министърът на вътрешните работи[364] каза да не дразним сега големите“[365].

И наистина към пролетта на 1945 г. проблемът за федерацията в българо-югославските отношения губи своята актуалност.

---

[362] На тези причини спира вниманието си М. Лалков: *Основните насоки във...*, 104—105.

[363] ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 4, л. 53.

[364] Министър на вътрешните работи е Владо Зечевич.

[365] ЦДА на НРБ, ф. 82, оп. 1, а. е. 2, л. 34.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключителния период на Втората световна война се извършват дълбоки революционни изменения в Югоизточна и Централна Европа. От края на лятото на 1944 г. започва да се формира народнодемократичната общност и се полага началото на нов тип междудържавни отношения. В областта на външната политика пред страните от нея стоят за разрешение три основни задачи: да се установят най-тесни дружески отношения със СССР; участие във войната със страните от антихитлеристката коалиция за пълния разгром на фашистка Германия; изграждане основите на новите следвоенни отношения с останалите страни от народнодемократичната общност. Всяка от тези задачи се решава съобразно обективните вътрешни и международни условия и натрупаните предпоставки в двустранните отношения.

Деветосептемврийската революция в България води до дълбоки качествени изменения във външната политика. Нейно изходно начало е оценката за съвременността като нов етап в развитието на световния социализъм, когато нови народи тръгват по пътя на социалистическото развитие. Хегемонната роля на пролетариата в новоизградената политическа система на народната демокрация обуславя тясната обвързаност на националните и интернационалните задачи в българската външна политика. Особено важно и актуално направление в нея е балканското. Това се дължи не само на обективната географска предопределеност, но и на редица други фактори от политическо, стопанско и военно естество. Своя отпечатък дава и сложната историческа съдба на балканските народи.

Революционните изменения на Балканите откриват пред България възможността за качествено нов диалог с народнодемократичните страни от региона — Югославия, Румъния и Албания. Непосредствено след 9 септември 1944 г. нова Румъния е пред окончателно изтласкване на хитлерофашистките войски, а Народноосвободителният фронт на Югославия пристъпва към

трайно освобождение на страната. Албания все още е под хитлеристка окупация. До победния Девети май отношенията ни с Югославия са най-многоаспектни, действени и интензивни и имат доминиращо положение в балканското направление на българската външна политика. Причините за това са многостранни.

Класовият подход на българското отечественофронтовско правителство във външната политика извежда на преден план взаимоотношенията със западната ни съседка. До 6 март 1945 г. в Румъния реакцията има твърде силни позиции в правителството. Осъществени са само някои мероприятия с демократичен характер. В Югославия ръководната политическа сила е ЮКП. От нейните най-авторитетни дейци са създадени ръководните органи на въоръжената борба и на новата народна власт, чиито мероприятия са с дълбоко революционно социалистическо съдържание[1].

От особено значение за югославския акцент на българската външна политика са революционните връзки и традиции, бойното сътрудничество и взаимодействие на българските и югославските партизани в антифашистката борба. Благоприятен фактор в това отношение е и общият славянски произход на народите от двете страни.

Определена роля имат и сложните проблеми, с които са обременени българо-югославските отношения. Ако Крайовското споразумение от 7 септември 1940 г. за връщането на Южна Добруджа на България не само че не предизвиква съмнение като окончателно, но е и основа за сближение с нова Румъния[2], македонският въпрос и югославските планове за Южнославянска федерация поставят твърде сложни проблеми пред българското ръководство за бъдещето на България.

Необходимостта българският народ да изпълни своя интернационален дълг и да защити националните интереси на страната чрез включване във войната срещу фашистка Германия придава на българо-югославските отношения първостепенно значение. За да може БНА да участвува в бойните действия

---

[1] Вж. по-подробно: *Лебедев, Н., Т. Покивайлова.* Расстановка классовых сил в Румынии и борьба КПР за развитие народно-демократической революции (23 августа 1944 — 6 марта 1945 г.). — В: *Из* истории народно-демократических и социалистических революций в странах Цеитральиой и Юго-Восточной Европы. М., 1977, 233—266; *Гибианский, Л.* Развитие югославской революции в ходе народно-освободительной войны и борьба за окончательное утверждение новой Югославии. — В: *Из* истории..., 307—389.

[2] *Григорова, Ж.* Цит. съч., с. 184.

на югославска територия, прекъснатите междудържавни отношения трябва да се нормализират, а различията по спорните въпроси да намерят взаимноприемлива формула.

За извеждането на Югославия като първостепенен партньор във външната политика на България активна роля оказва становището на съветското ръководство да се използва БНА в бойните действия на югославска земя, както и желанието му за най-тясно сближение на двете съседни славянски страни.

Целият този комплекс от обективни предпоставки придава действен и динамичен характер на българо-югославските отношения, непознати дотогава в международния живот на Балканите.

Към януари 1945 г., когато с подписаната българо-румънска търговска спогодба е направена първата стъпка на сближение и сътрудничество на нашата страна със северната ѝ съседка[3], с нова Югославия вече е разгърнат най-активен диалог. Той обхваща всички основни сфери на живота. Установени са връзки и контакти на най-високо държавно и политическо равнище. Пристъпва се към обсъждане на спорния македонски въпрос, върху който тегнат влошените отношения между двете компартии след хитлеристката агресия в Югославия. Още в първите дни след деветосептемврийската победа югославското ръководство поставя македонския въпрос като главен проблем за разрешаване с България. От правителството на ОФ се иска признание на югославското решение за следвоенното бъдеще на Вардарска Македония в състава на югославската федерация, както и съгласието му за присъединяване на Пиринския край към Югославия. Македонският въпрос е фокусът, в който се пречупват всички останали проблеми. Това задържа своевременното разрешаване на най-актуалния от тях, активното включване на БНА в бойните действия срещу немско-фашистките войски на югославска земя. Решителната позиция на СССР обаче не позволява на югославяните повече да се противопоставят на необходимостта от българското участие във войната, което логично води до Крайовското споразумение от 5 октомври 1944 г. Ако то открива пред българските войски възможността за настъпателни действия, това не означава, че

---

[3] *Кишкилова, П.* Начало на културното сътрудничество между НР България и СР Румъния (1944—1947). — Истор. преглед, 1979, кн. 4—5, с. 187. Началото на този процес с нова Албания се поставя с възстановените през ноември 1945 г. дипломатически отношения. (*Григорова, Ж.* Цит. съч., 189—190.)

противоречията са преодолени. От югославска страна се омаловажава, игнорира и компрометира приносът на БНА за освобождението на Югославия, избягва се бойното взаимодействие и сътрудничество. Главната причина за това е желанието на Белград да наложи своя модел в разрешаването на македонския въпрос.

В условията на международната изолация на България и авторитета на югославската народноосвободителна борба под натиска на нейното ръководство българската страна се огъва по македонския въпрос. Разгърнатите на тази база практически действия за откъсване на Горноджумайска област заставя ЦК на БРП (к) да вземе мерки за защита на националните интереси. Невъзможността за незабавно откъсване на Пиринския край заставя югославските ръководители да променят своята тактика. Формално този въпрос е изведен на заден план, но всъщност ляга в основата на големия проблем за Южнославянската федерация.

Българо-югославският диалог за федерацията, от една страна, съдействува за укрепване на двустранните отношения. Той омекотява, поставя на по-заден план и обвързва с конкретни условия наложения от югославска страна остър проблем за откъсване на Пиринския край от България. По този начин се подхранва многостранното сътрудничество между двете страни. Допринася се и за политическата стабилизация на Балканите в противовес на враждебния тон на Атина и Анкара към техните северни съседи. Същевременно трябва да се отбележи и един друг аспект. В сложните условия на войната и на неуреденото международно положение на България възниква реална опасност не само за териториалната ѝ цялост, но и за нейния национален суверенитет и държавна традиция. Събитията биха могли да вземат такъв развой, че тя можеше да ги загуби. Огъването по македонския въпрос в името на югославската подкрепа на бъдещите международни форуми и най-вече на предстоящата мирна конференция дава своето отражение и в българските проектодоговори за федерацията. Макар и в тясна връзка и обусловеност с нея в тях се допуска възможността за откъсване на част от българската територия, за да бъде присъединена към новосъздадената македонска държавност.

Поставянето на заден план на социалноикономическите възможности на двете страни, както и на произтичащите от това последствия при обединението лишава в немалка степен реализма на това начинание. Не се отчита и важността на националния фактор и перспективата за неговото развитие. Разгър-

палата се тенденция след Втората световна война за национално съхранение в хетерогенния в етническо, културно и религиозно отношение Балкански Югоизток дава основание да се поставят сериозни съмнения, че националните противоречия щяха да изплуват дори и при най-стабилно и перспективно федеративно обединение. Съвременните реалности в региона не само опровергават една такава тенденция, но я потвърждават[4].

Ако македонският въпрос, а в известна степен и проблемът за Южнославянската федерация подхранва една негативна линия в българо-югославските отношения, налице е и тенденцията на дружба и сътрудничество между двете страни. Тя е обусловена от общите им цели в съвместната борба срещу хитлерофашизма, от избрания от тях път на социалистическо развитие. Независимо че възникналите трудности и противоречия оказват и тук своето задържащо влияние, тази втора линия има определящо значение в двустранните отношения.

Веднага след победата на 9 септември 1944 г. правителството на ОФ възприема последователен курс за преодоляване на разрива между двете съседни страни, до който бяха доведени от техните антинародни режими. То подава братска ръка за съвместна борба срещу общия враг. В тези първоначални стъпки на сближение важна роля изиграват преките контакти между Г. Димитров и маршал Тито. В нова България се създават всички необходими условия за разгръщане на широка дейност в подкрепа на борещите се югославски народи. Важна крачка по пътя на сближението е официалното възстановяване на междудържавните отношения. С разкритите политически представителства в София и Белград официално се слага край на конфронтацията от 1941 година.

Дружеските отношения между България и Югославия се проявяват във всички основни сфери на живота в условията на войната, в различни направления и многобройни форми. Те ангажират политическите сили и народите на двете страни. Пряко засягат различните обществени слоеве, професионални и възрастови групи. Особено се откроява българската роля за освобождението на Югославия. Откроява се и българската материална помощ. Тя укрепва боеспособността на ЮНОВ, осигурява здравето и живота на изстрадалото от войната и окупацията население, спасява хиляди югославски деца и е безпрецедентен случай в балканските взаимоотношения.

Новоизграждащите се българо-югославски отношения в

[4] Вж. по-подробно: *Лалков, М.* Основните насоки във..., с. 107.

заключителния период на Втората световна война се изпълват с качествено ново съдържание, непознато дотогава във взаимоотношенията на балканските народи. През този период по своята многостранност, мащабност и интензивност няма подобен аналог и в новосъздаващия се комплекс от връзки и контакти между страните, тръгнали по пътя на народната демокрация.

След 9 май 1945 г. българо-югославските политически отношения се развиват при новите следвоенни условия, когато се утвърждават революционните завоевания и се формира световната социалистическа система, когато се търсят пътища за укрепване на единството и сътрудничеството в нея.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Обобщено остойностено сведение за материалната помощ, оказана от нова България на нова Югославия в заключителния период на Втората световна война

№ по ред	Институцията, извършила разходите и предназначението им	Стойност в лв.
1	2	3
	I. РАЗХОДИ ЗА ПОДПОМАГАНЕ НА ЮНОВ ПО ЛИНИЯТА НА ДЪРЖАВНИТЕ ОРГАНИ	
1	Издръжка на бригада „Гоце Делчев“ от Министерството на войната[1]	1 308 515 306
2	Предадени храни, стоки и фуражи от 1-ва и 4-а армия на 17-а и 18-а бригада от МНОВ и на части от НОВ и ПО на Сърбия през периода 9. 9.1944 г. — 25. 11. 1944 г.[2]	14 101 146
3	Предадени храни и фуражи от 1-ва армия на Босилеградския отряд от НОВ и ПО на Сърбия през периода 25. 11. 1944 г. — 15. 12. 1944 г.[3]	57 000
4	Предадени хранителни продукти от 7-а дивизионна област[4]	4 810 000
5	Предадени храни, фуражи и материали от Първа БА през втория период на Отечествената война[5]	34 520 448
6	Предадени докъм 16 юни 1945 г. храни, облекло и снаряжение от 1-ва, 2-ра, 3-а, 4-а, 5-а, 6-а, 8-а,9-а, 10-а дивизионни области, от Трудови войски и Главното интендантство на БНА[6]	253 134 768
7	Предадени санитарни материали[7]	10 866 748
8	Предадени ветеринарни медикаменти и материали[8]	1 586 741
9	Предадени храни, стоки, дрехи от Централа за нарочни доставки на ЮНОВ към март 1945 г.[9]	296 273 796
	Всичко:	1 923 865 953
	II. РАЗХОДИ НА БЧК ЗА ЮНОВ И ЮГОСЛАВСКИТЕ НАРОДИ	
1	Предадени храни на ЮНОВ през периода 9. 9. 1944 г. — 31. 7. 1945 г.[10]	6 467 533
2	Предадени вещи и материали на ЮНОВ за периода 9. 9. 1945 г. — 31. 7. 1945 г.[11]	17 815 795

1	2	3
3	Издръжка на 12 болници в Югославия, предадени две линейки и един рентгенов апарат[12]	86 000 000
4	Поддържане на 100 легла в болницата на БЧК — София за ранени бойци от ЮНОВ през периода 9. 9. 1944 г. — 31. 7. 1945 г.[13]	53 616 941
5	Лекуване на бойци от ЮНОВ в болниците на БЧК за заплати на българския медицински персонал в болниците на ЮНОВ и за услуги, дадени на югославски бойци в подкрепителните спирки на БЧК[14]	6 000 000
6	Предадени хранителни продукти, стоки и др. за населението на Югославия през периода 9. 9. 1944 г. — 28. 8. 1945 г.[15]	3 101 243
	Всичко:	173 001 512[16]
	III. РАЗХОДИ ЗА МАТЕРИАЛНА ПОДКРЕПА НА ЮГОСЛАВСКИТЕ НАРОДИ	
1	Доставени стоки от българската държава към 31. 5. 1945 г.[17]	383 069 403
2	Предадени хранителни продукти и парични средства от Централния акционен комитет за подпомагане на югославските народи[18]	162 804 405
3	Предадени санитарни материали и медикаменти[19]	11 450 202
4	Изплатени суми на югославските представители в България към 31. 7. 1945 г.[20]	4 500 000
5	Предадени материали и извършени услуги от различни стопански организации и търговски фирми към 31. 7. 1945 г.[21]	108 734 305
	Всичко:	670 558 315
	IV. РАЗХОДИ ЗА ИЗДРЪЖКА НА ЮГОСЛАВСКИТЕ ДЕЦА	
1	От Централен акционен комитет за подпомагане на югославските народи[22]	34 963 131
2	От Централната младежка комисия при НК на ОФ[23]	13 885 787
3	От местни органи и организации на ОФ[24]	574 282 430
4	От Помощната организация[25]	270 201 527
5	От БЧК[26]	7 299 102
6	От БЧК — клон София[27]	5 698 019
7	От Български женски народен съюз[28]	1 000 000
8	От Общия съюз на популярните банки[29]	1 000 000
9	От Главна дирекция на железниците и пристанищата[30]	17 250 000
	Всичко:	925 585 996
	V. РАЗХОДИ ЗА СТОПАНСКО ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА ЮГОСЛАВИЯ	
1	Изнесени суровини, инструменти, възстановителни материали, семенен и посадъчен материал, разплоден добитък, стоки и др.[31]	1 526 837 4 27

1	2	3
2	Възстановяване на югославската железопътна мрежа от органите на Министерството на войната[32]	65 115 01 0
3	Строеж и ремонти от БДЖ на югославската железопътна мрежа и предадени на ЮДЖ материали, горива и инвентарни предмети[33]	131 385 283
4	Предадени телефонно-телеграфни съоръжения[34]	47 472 086
5	Кредитно извозване на югославски транзитни товари през България[35]	121 811 870
6	Признати комисионни на „Балканкооптранспорт“ и „Експрес“[36]	57 201 800
	Всичко:	1 919 823 476
	Общо:	5 612 835 252[37]

[1] ЦДА на НРБ, ф. 163, оп. 10, а. е. 222, л. 89. Направените разходи за издръжка на бригада „Г. Делчев“ са значително по-големи. Тук не са включени изразходваните средства от българската държава за предадените храни и фуражи през лятото на 1945 г. От 15 ноември 1944 г. до 31 август 1945 г. за тази цел са изразходвани 43 484 705 лв. (ЦВА, ф. 10, оп. 2, а. е. 174, л. 316). Не е включена и стойността на предадените храни, стоки и др. от отделните селища, ведомства и частни лица. (ЦВА, ф. 50, оп. 2, а. е. 345, л. 86, 88; АМВнР, Ф. КИСП, дело № 15, преписка № 105, л. 56).

[2] ЦВА, ф. 48, оп. 5, а. е. 546, л. 126; ф. 10, оп. 2, а. е. 174, л. 270; ф. 38, оп. 2, а. е. 106, л. 270.

[3] Пак там, ф. 48, оп. 5, а. е. 546, л. 102. Изчисленията са направени по цените от декември 1945 г. (Вж. *Отечествената* война на България... 1944—1945... Документи и материали. Т. 2, С., 1980, 536—539.)

[4] *Отечествената война* на България 1944—1945... Т. 2, с. 503.

[5] ЦВА, ф. 10, оп. 2, а. е. 174, л. 122.

[6] АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 107, л. 145. От общата сума на българските интендантски разходи за ЮНОВ, възлизащи на 502 986 333 лв. е приспадната отделно посочената сума за стойността на даденото от 7-а дивизионна област, както и тази за индендантските разходи на бригада „Г. Делчев“.

[7] АМВнР, ф. КИСП. дело № 16, преписка № 107, л. 141.

[8] ЦДА на НРБ, ф. 80, оп. 7, а. е. 155, л. 40—41; АМВнР, Документация, 1/102/80, 1945, л. 1—3.

[9] *Отечествената* война на България 1944—1945. Документи и материали. Т. 4, С., 1982, с. 148.

[10] ЦДА на НРБ, ф. 296, оп. 1, а. е. 89, л. 17—18.

[11] Пак там.

[12] Пак там.

[13] Пак там.

[14] АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 108, л. 19; *Отечествената* война на България... Т. 4, с. 303—304.

[15] *Отечествената* война на България... Т. 4, 303—304.

[16] Приблизително такава сума дава и М. Исусов. Според него оказаната от БЧК помощ за Югославия през двата периода на Отечествената война възлиза общо на 169 494 819 лв. (*Исусов, М.* Стопанските разходи на... с. 59).

[17] ЦДА на НРБ, ф. 163, оп. 10, а. е. 236, л. 31—33. Строго поверителен доклад на министъра на финансите П. Стоянов до министър-председателя от 5 юни 1945 г. за финансовото състояние на страната.

[18] ЦВА, ф. 38, оп. 2, а. е. 119, л. 293; АМВнР, ф. КИСП, дело № 116, преписка № 109, л. 48; дело № 16, преписка № 107, л. 142.

[19] АМВнР, Документация 1/102/80, 1945, л. 1—5.

[20] ЦДА на НРБ, ф. 163, оп. 10, а. е. 236, л. 62—72. Данните са взети от изготвено на 7 август 1945 г. в Министерството на финансите сведение за направените разходи по време на Отечествената война.

[21] Пак там.

[22] ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 499, л. 26.

[23] Пак там, л. 27.

[24] Пак там, л. 26—27.

[25] Пак там. л. 28; АМВнР, ф. КИСП. дело № 16, преписка № 108, л. 19.

[26] *Отечествената* война на България... Т. 4, 303—304.

[27] ЦДА на НРБ, ф. 15, оп. 1, а. е. 89, л. 98.

[28] Пак там, ф. 7, оп. 1, а. е. 23, л. 62.

[29] Пак там, ф. 49, оп. 1, а. е. 254, л. 1.

[30] АМВнР, ф. КИСП, дело № 16, преписка № 108, л. 20.

[31] *Отечествената* война на България... Т. 4, 349—350.

[32] Пак там, с. 216—217.

[33] АМВнР, Документация, 1/102/80, 1945, л. 1—5.

[34] Пак там. л. 1—2. Данните са към 30. 10. 1945 г.

[35] АМВнР, т. Парижка мирна конференция, а. е. 108, л. 145.

[36] Пак там.

[37] В настоящата таблица са включени издирени в документите обобщени остойностени данни по съответните направления на оказаната помощ. В случаите, когато са дадени само обемни показатели без тяхното стойностно изражение и където е разкрита единичната пазарна цена, са направени съответни изчисления. Поради липса на необходимите сведения не са включени разходите за построени, ремонтирани и поддържани шосейни пътища и съоръжения, за построени и ремонтирани телефонни и телеграфни линии. Поради непълни или липсващи данни считаме, че не е отразена цялата стойност на оказаната интендантска подкрепа на ЮНОВ от страна на Министерството на войната. Поради липса на обобщаващи и остойностени данни не са включени изразходваните от военното министерство средства за медицинска помощ на югославските бойци. Не е отразена напълно и оказаната материална подкрепа на ЮНОВ от частни юридически и физически лица. Поради невъзможността да се отчетат реално някои извършени разходи смятаме, че действителната сума за издръжка на югославските деца е по-голяма от дадената.

Като имаме предвид всичко това, както и факта, че разкритите остойностени данни са главно от периода 1944—1945 г., когато изчисленията са извършени по нормирани, а не вътрешнопазарни цени, считаме, че посочената обща сума на оказаната многостранна материална помощ на нова Югославия в заключителния период на Втората световна война и непосредствено след нея не отразява реалната й стойност. Ако изчисленията се извършат на базата на воениновременните международни пазарни цени или на тези в Югославия, въпросната сума би била още по-голяма.

Георги Даскалов

БОЛГАРО-ЮГОСЛАВСКИЕ ОТНОШЕНИЯ 1944—1945 гг.

Резюме

Наступившие глубокие военные и политические изменения на Балканах в конце лета и осенью 1944 г. создают новые объективные условия для взаимодействия между прогрессивными антифашисткими силами в Болгарии и Югославии. Установившееся до тех пор сотрудничество, между руководимыми коммунистическими партиями антифашисткими фронтами, выводится на качественно новый уровень. Естественный ход совместной борьбы не только балканских народов, но и всех антигитлеровских сил требует теснейшего взаимодействия между новой Болгарией и народноосвободительными югославскими революционными силами. Однако, характер этих взаимоотношений на заключительном этапе Второй мировой войны сложен и противоречив. Они усугубляются возникшими противоречиями между БКП и ЮКП по македонскому вопросу после гитлеровской агресии в Югославии. Еще в первые дни после победы Девятого сентября югославское руководство ставит этот вопрос как основную проблему для разрешения с Болгарией. От правительства Отечественного фронта требуется не только признание югославского решения о послевоенном будущем Вардарской Македонии в составе югославской федерации, но его согласие о присоединении Пиринского края к Югославии. Македонский вопрос — это фокус, в котором переламливаются все остальные проблемы. Это обстоятельство задерживает своевременное решение самой актуальной из них — активное включение БНА в боевые действия против немецко-фашистких войск на югославской земле. Югославская сторона стремится воспользоваться вызванной для болгарского народа необходимостью выполнить до конца свой интернациональный долг и защитить свои национальные интересы участием в войне, навязывая ему югославскую формулу решения македонского вопро-

са. Однако, решительная позиция СССР не позволяет в дальнейшем югославам противопоставляться болгарскому участию в войне, что логично приводит к Крайовскому соглашению 5 октября 1944 г. И если оно дает возможность болгарским войскам совершать наступательные действия, то это, все же, не значит, что противоречия преодолены. Югославская сторона умаляет значение, игнорирует и компроментирует вклад БНА в освобождении Югославии, избегает взаимодействие и сотрудничество. Главная причина этих действий — желание Белграда навязать Болгарии свою модель в решении македонского вопроса. Югославские руководители изменяют свою тактику, так как немедленное отделение Пиринского края невозможно. Формально этот вопрос отводится на задний план, но все же ложится в основу большой проблемы Южнославянской федерации.

Болгаро-югославский диалог о федерации содействует согреванию политического климата между новой Болгарией и новой Югославией, развитию конструктивного духа в двусторонних отношениях, тем самым смягчая и обязывая конкретными условиями навязанную югославской стороной острую проблему об отрыве Пиринского края от Болгарии. Таким образом поддерживается многостороннее сотрудничество между обеими странами. Однако, в тоже самое время, вместе с возможностью их объединения в федерацию возникает реальная опасность не только для территориальной целостности Болгарии, но и для ее национального суверенитета и государственных границ.

Если македонский вопрос, а в известной степени и проблема южнославянской федерации, поддерживают негативную линию в болгаро-югославских отношениях, то все же нельзя отрицать, что существует и тенденция к дружбе и сотрудничеству между обеими соседними странами. В условиях войны дружеские отношения между Болгарией и Югославией проявляются во всех основных сферах жизни. Особенную роль в этих взаимоотношениях играет участие Болгарии в освобождении Югославии. Особенно четко здесь выступает болгарская материальная помощь. Она укрепляет боеспособность ЮНОВ, обеспечивает здоровье и жизнь перенесшего войну и оккупацию населения, спасает свыше 11 000 югославских детей. Стоимость этой помощи в то время достигает 5,6 млн. лв.

Создающиеся новые болгаро-югославские отношения в заключительном этапе Второй мировой войны наполняются качественно новым содержанием, которое не было знакомо до тех

пор во взаимоотношениях между балканскими народами. Во время этого периода по своей многостранности, масштабности и интенсивности они не имеют аналога и в новом создающемся комплексе связей и контактов между странами, которые вступили на путь народной демократии.

Georgi Daskalov

BULGARIAN-YUGOSLAVIAN POLITICAL RELATIONS 1944—1945

Summary

The fundamental military and political changes in the Balkans at the end of the summer and during the autumn of 1944 created new conditions for interrelation between the anti-fascist progressive forces in Bulgaria and Yugoslavia. The cooperation already existing between their anti-fascist fronts headed by the communist parties, reached a level of new quality. The natural course of the common stuggle not only of the Balkan peoples alone but also of all anti-Hitlerite forces required a closer interaction between new Bulgaria and the national liberation revolutionary forces of Yugoslavia. However, the nature of these relations in the final stage of the Second World War was complex and contradictory. After the Hitlerite aggression in Yugoslavia they were burdened with the contradictions which emerged between the Bulgarian Communist Party and the Communist Party of Yugoslavia on the Macedonian issue. Even in the very first days after the victorious socialist revolution in Bulgaria (9th September 1944), the Yugoslavian leadership posed it as the main problem to be tackled. The Fatherland Front government in Bulgaria was required not only to acknowledge the Yugoslavian resolution on the inclusion of Vardar Macedonia within the Yugoslavian Federation, but also to agree to the incorporation of the Pirin region in Yugoslavia. The Macedonian issue became the focus through which all other problems were refracted. This hampered the settlement of the most crucial ones, as well as the active participation of the Bulgarian Army in the military actions aggainst the fascist troops in Yugoslavia. The Yugoslavian side tried to benefit from the necessity for the Bulgarian people to fulfil its international duty and to defend their national interests by participating in the war, by imposing on them the Yugoslavian formula for the settlement of the Macedonian issue. The firm stand of the Soviet Union, however, preven-

ted the Yugoslavian opposition to the necessity of a Bulgarian participation in the war which logically resulted in the Krayova Agreement of October 5, 1944. And though it gave the Bulgarian troops the opportunity for offensive action, it did not mean that contradictions were overcome. The yugoslavian side disparaged, ignored and discredited the Bulgarian army's contribution to the liberation of Yugoslavia; interaction and cooperation were avoided. The underlying reason was Belgrade's striving for imposing their own model on the settlement of the Macedonian issue. The impossibility of an immediate separation of the Pirin region made the Yugoslavian leaders change their tactics. Formally, the issue was put in the background, but actually it became the core of the big problem of the Southern Slavonic Federation.

Bulgarian-Yugoslavian dialogue for the Federation contributed to the warming up of political climate between new Bulgaria and new Yugoslavia, to the emergence of a constructive spirit in bilateral relations by softening and binding with specific conditions the acute problem which the Yugoslavian side imposed of separating the Pirin region from Bulgaria. In this way, cooperation between the two countries was promoted. Alongside with the possibility of a federation, however, a real danger emerged not only for Bulgaria's territorial integrity but also for its national sovereignty and state tradition.

But even if the Macedonian issue and, to a certain extent, the question of the Southern Slavonic Federation fed up a negative trend in Bulgarian-Yugoslavian relations, there also existed a tendency of friendship and cooperation between the two neighbouring states. Under the conditions of war, friendly relations between Bulgaria and Yugoslavia developed in various forms, in all major spheres of life. The Bulgarian part in Yugoslavia's liberation was of particular importance. So was Bulgarian material support which strengthened the fighting capacity of the Yugoslavian National Liberation Army and saved the life of 11 000 Yugoslavian children. At the time, it amounted to 5,600 million levs.

Bulgarian-Yugoslavian relations that emerged in the final stage of the Second World War were of new quality. They were of an essence yet unprecedented in the contacts between Balkan states. By their versatility, large scale and intensity they had no analogue even in the newly developing relations among the countries which took the read of people's democracy in that period.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР 5
УВОД 23

Първа глава

ПРОБЛЕМЪТ ЗА ВОЕННОТО СЪТРУДНИЧЕСТВО

1. Обективна необходимост и субективни пречки 59
2. По пътя към споразумението 80
3. За трудностите в съвместната борба 103

Втора глава

КЪМ НОВИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ

1. В името на добросъседството 141
2. Взаимна подкрепа 177

Трета глава

ПО ПЕРИПЕТИИТЕ НА ДЪРЖАВНОПОЛИТИЧЕСКОТО СБЛИЖЕНИЕ

1. Пиринският край в двустранните отношения 226
2. Съюз или федерация 270

ЗАКЛЮЧЕНИЕ 316
ПРИЛОЖЕНИЕ 323
Резюме на руски език 327
Резюме на английски език 330

Георги Даскалоз

БЪЛГАРО-ЮГОСЛАВСКИ ПОЛИТИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ 1944—1945

Българска
Първо издание

Рецензенти член-кор. Мито Исусов
доц. Милчо Лалков
Редактор Валентин Радев
Художник на корицата Александър Хачатурян
Художествен редактор Борис Драголов
Технически редактор Емилия Дончева
Коректори Цветанка Рашкова-Георгиева
Иванка Найденова

Изд. индекс 340
Код. 36/9531422531/0628—4—89
Дадена за набор 12 апрнл 1989
Подписана за печат 20 ноември 1989
Формат 59/84/16 Тираж 1370+110 ЛГ II—6, б. и. 941Б
Печ. коли 20,75 Изд. коли 19,30 УИК 20,47
Цена 2,75 лв.

Университетско издателство „Климент Охридски"
ДП „Димитър Найденов" — Велико Търново